

NOVA SRPSKA POLITIČKA MISAO

Posebno izdanje 1 (2005)

VOJVODANSKO PITANJE

Dorđe Vukadinović, Miroslav Samardžić

PREDGOVOR: AUTONOMNA VOJVODINA I DEMOKRATSKA SRBIJA.....3

DEBATA: AUTONOMIJA VOJVODINE 1988-2005.....7

M. Pajvančić (7), S. Beljanski (25), Z. Avramović (26), M. Pajvančić (27), S. Taboroši (27), M. Pajvančić (28), S. Beljanski (29), Đ. Vukadinović (29), K. Josifidis (30), J. Komšić (30), B. Kovačević (31), S. Taboroši (32), J. Trkulja (32), J. Bakić (34), M. Knežević (35), B. Radun (37), M. Samardžić (38), M. Pajvančić (38), S. Beljanski (39), J. Komšić (39), D. Boarov (46), N. Popov (57), V. Ilić (59), M. Marijanović (62), S. Taboroši (63), K. Josifidis (66), Đ. Vukadinović (68), K. Josifidis (71), M. Pajvančić (71), Đ. Vukadinović (72), M. Marijanović (73), J. Bakić (73), K. Josifidis (75), J. Bakić (75), K. Josifidis (75), J. Bakić (75), M. Knežević (77), J. Bakić (77), M. Knežević (77), J. Bakić (77), D. Boarov (78), S. Beljanski (78), Z. Avramović (79), S. Antonić (82), J. Komšić (84), V. Ilić (85), M. Knežević (88), B. Kovačević (91), J. Trkulja (92), V. Ilić (96), J. Bakić (97), M. Knežević (98), J. Bakić (98), B. Radun (98), Z. Avramović (100), M. Knežević (101), J. Bakić (101), J. Komšić (101), V. Ilić (105), Z. Avramović (106), S. Kicošev (106), V. Ilić (112), M. Marijanović (113), N. Popov (115), M. Marijanović (115), J. Trkulja (116), V. Ilić (117), B. Kovačević (119), N. Popov (120), V. Ilić (120), N. Popov (120), V. Ilić (121), M. Samardžić (121), M. Marijanović (121), Z. Avramović (122), M. Samardžić (123), J. Komšić (123), Z. Avramović (123), V. Ilić (124), B. Radun (126), M. Knežević (128), T. Žigmanov (132), M. Samardžić (134), T. Žigmanov (134), S. Taboroši (135), S. Antonić (137), V. Ilić (138), S. Antonić (138,139), V. Ilić (139), Đ. Vukadinović (139), J. Bakić (140), M. Knežević (141), J. Komšić (142), M. Marijanović (144), D. Boarov (145), Đ. Vukadinović (145), D. Boarov (145), N. Popov (146), Đ. Vukadinović (148), V. Ilić (149)

DODATAK

RADNA VERZIJA PREDNACRTA OSNOVNOG
ZAKONA AUTONOMNE POKRAJINE VOJVODINE..... 151

Branislav Ristivojević

NACRT "OSNOVNOG ZAKONA":
STATUT POKRAJINE ILI USTAV DRŽAVE?.....195

Kosta Čavoški

VOJVODINA - DRŽAVA NACIONALNIH MANJINA.....209

CONTENTS

217

*Đorđe
Vukadinović,
Miroslav
Samardžić*

**AUTONOMNA VOJVODINA I DEMOKRATSKA SRBIJA:
STVARNOST I PERSPEKTIVE**

Autonomna Pokrajina Vojvodina je po nacionalnom sastavu stanovništva izrazito heterogena sredina. Većinu stanovnika čine Srbi, ali oko 35% (prema popisu iz 2001) pripadnici su drugih naroda: Mađari, Slovaci, Rumuni, Romi, Rusini, Hrvati, građani koji se izjašnjavaju kao Jugosloveni itd. Vojvodina je verski heterogena sredina. Konfesionalne, jezičke i etničke razlike se pretežno poklapaju, ali i presecaju u meri koja nije zanemarljiva.

U bivšoj SFRJ, po ustavnom sistemu iz 1974. Vojvodina je imala izuzetno široku autonomiju i faktički bila izjednačena sa šest jugoslovenskih republika, što je bio izvor stalne napetosti i latentnog sukoba pokrajinskih čelnika sa republičkim rukovodstvom u Beogradu. Ipak, sve do kraja osamdesetih smatralo se da je nacionalno pitanje dobro rešeno, a u praksi nije dolazilo do kriza u međuetničkim odnosima. Dakako, sistem u Vojvodini je bio autoritaran, ispoljavanje nacionalizma, kao i bilo kojih drugih "antisocijalističkih tendencija" bilo je strogo sankcionisano, a sva vlast koncentrisana u partijskom aparatu. U isto vreme bio je to period dinamičnog privrednog rasta i društvenog razvoja.

Do preokreta dolazi krajem osamdesetih. Nakon talasa demonstracija poznatih pod imenom "antibirokratska revolucija", došlo je do smene rukovodstva u Novom Sadu i Prištini (takođe i u Podgorici), a Miloševićevom ustavnom reformom iz 1990. autonomne pokrajine su dosta izgubile na značaju. Početkom devedesetih godina raspada se Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija, a potom izbijaju i ratovi u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i na Kosovu. Veliki broj izbeglica sa ratom zahvaćenih područja nalazi utočište u Vojvodini (oko 250.000 po zvaničnim podacima iz 1996. god.), što dodatno komplikuje prilike u Pokrajini. S druge strane, u istom periodu Vojvodinu je napustilo više desetina hiljada građana hrvatske i mađarske nacionalnosti.

Pored ove delimične promene demografske slike, u Vojvodini je tokom devedestih došlo i do zahlađenja u međuetničkim odnosima, a pripadnici manjina često su se žalili da su izloženi diskriminaciji, da je njihov položaj pogor-

šan, da nisu adekvatno zastupljeni u organima vlasti, da je ugrožen njihov identitet i sl. Takođe, unutar šireg antimiloševićevskog opozicionog fronta u Vojvodini nastaju lokalne političke stranke koje se zalažu za redefiniciju statusa Pokrajine, povratak na rešenja iz ustava iz 1974, pa čak i neke oblike federalizacije Srbije ("Vojvodina republika" je zvaničan deo programa Lige socijaldemokrata Vojvodine), što je, opet, sa svoje strane, izazivalo nesigurnost i strahovanje kod dela većinskog stanovništva, naročito onog iz izbegličkog i kolonističkog korpusa.

Padom Miloševića otpočeli su procesi političkih i privrednih promena u uslovima odsustva temeljnog društvenog konsenzusa, kao i političke i institucionalne otvorenosti "vojvođanskog pitanja". Predizbornim dogovorom unutar Demokratske opozicije Srbije pred predsedničke, savezne, lokalne i pokrajinske izbore u septembru 2004. većina mesta na DOS-ovoj pokrajinskoj listi prepuštena je tzv. autohtonim vojvođanskim strankama, što se onda - zahvaljujući, s jedne strane, neobičnom izbornom zakonu koji je SPS skrojio računajući na sopstveni politički profit, a sa druge, "revolucionarnoj" petooktobarskoj atmosferi koja je obesmislila drugi krug izbora predviđen za 8. oktobar - samo preslikalo na stanje u pokrajinskom parlamentu. Vojvođanska skupština je tako postala praktično jednostranačka, sa izrazitom dominacijom "autonomističkih" stranaka, dok je četrdesetak odsto birača koji su u prvom krugu optirali za SPS i SRS ostalo potpuno nezastupljeno u pokrajinskom predstavničkom telu.

Iako je već tokom 2001, kao posledica sukoba unutar DOS-a, u pokrajinskom parlamentu došlo do formiranja (oko DSS-a) nekakog opozicionog bloka, narednih godina - a slično je i sada - Vojvodinom je gotovo neometano vladala koalicija Nenada Čanka, Jožefa Kase i pokrajinskog DS-a, koji je, pored ostalog, na taj način obezbeđivao neophodnu podršku za svoju vlast na republičkom nivou. Manje zainteresovana za načelna pitanja nego za konkretnu upravljačku praksu, nova vladajuća garnitura nije previše insistirala na DOS-ovom predizbornom obećanju o sistemskom rešavanju vojvođanskog problema i uspostavi "stvarne autonomije", i zadovoljila se jednim ad hoc rešenjem ("omnibus zakon") kojim je deo nadležnosti vraćen sa republičkog na pokrajinski nivo. Tako je došlo do paradoksalne situacije u kojoj su praktično svi nezadovoljni. "Autonomaši" na čelu sa Nenadom Čankom mogu - s pravom - da tvrde kako DOS-ovo predizborno obećanje nije ispunjeno i problem autonomije nije rešen, dok njihovi protivnici, pri pogledu na povremene incidentne geste i provokativnu retoriku dela autonomaškog rukovodstva, takođe s dosta razloga mogu da govore o ugrožavanju državnog interesa i pokušajima derogiranja suvereniteta republike Srbije na tlu pokrajine.

Ovakvo stanje, razume se, najviše pogoduje ekstremnim elementima na obe strane, pri čemu poseban podstrek svakom radikalizmu predstavljaju nagoveštaji internacionalizacije - za sada - mađarskog, a u perspektivi, verovatno i čitavog vojvođanskog pitanja. Sve to doprinosi raširenom osećaju neizvesnosti, iščekivanja i frustracije, koji zajedno sa zapaljivom socijalnom situacijom

i tranzicijskim turbulencijama u nekad bogatoj pokrajini proizvodi kritičnu masu koja dileme oko autonomije od jednog gotovo akademskog i principijelno demokratskog pitanja pretvara u jabuku razdora, predmet partijske propagande i dnevno-političkih prepucavanja. Ako ne i u nešto možda još gore i opasnije.

* *
*

Iz svega što je rečeno, verujemo, očigledno je da postoje svi, kako stručni, tako i širi društveni i politički razlozi da naučna i stručna javnost da svoje mišljenje o ključnim institucionalnim, pravnim, društvenim, političkim, demografskim i privrednim procesima u Vojvodini u periodu od 1988. god. do 2005. god. i artikuliše svoju viziju funkcionalne autonomije Vojvodine u demokratskoj Srbiji. Budući da je u međuvremenu izrađeno nekoliko ustavnih projekata u kojima se različito tretira položaj Vojvodine (osim toga, od strane bivšeg pokrajinskog izvršnog veća sačinjena je i jedna dosta kontroverzna verzija prednacrtu Osnovnog zakona Vojvodine koju donosimo u prilogu), kao i s obzirom na neizbežan predstojeći rad na donošenju novog ustava Srbije, te ubrzano primicanje finala jugoslovenske drame - koja, očigledno, još nije sasvim okončana - suočavanje sa političkim i institucionalnim dilemama vezanim za "vojvodansko pitanje" postaje ne samo potreban, nego i naučno i nacionalno urgentan i odgovoran zadatak.

Ovo suočavanje je utoliko potrebnije što, zapravo, pitanje autonomije nikada nije tretirano na adekvatan način. I kada je autonomija uspostavljena, i kada je 1974. proširivana, i kada je pod Miloševićem sužavana, bilo je to uvek kao posledica nekog političkog sukoba ili kompromisa nacionalnih i/ili partijskih vrhuški, dok su javnost i građani uglavnom bili samo nemi posmatrači, ili - još gore - kulisa i statisti u ovoj stvari koja bi upravo njih trebalo da se najviše tiče. U želji da se sa tom praksom najzad prekine, te da se pitanje vojvodanske autonomije konačno demistifikuje, teorijski objektivno artikuliše i koliko je moguće izmesti izvan sfere političke manipulacije, organizovan je skup čije referate i diskusiju upravo objavljujemo. Naravno da niko nema iluziju da se jednim naučnim skupom ili zbornikom priča o autonomiji može u potpunosti politički dekontaminirati i postaviti na čvrsto naučno tlo, ali se barem mogu postaviti neki reperi i ono što su stvarne teorijske kontroverze razdvojiti od onoga što je učinak demagogije i politikantstva.

Iako će o tome, dakako, konačan sud dati vreme, utisak je priređivača da je skup održan u Zrenjaninu 9-10. oktobra 2004. godine u velikoj meri predstavljao korak u pomenutom, poželjnom pravcu. Okupio je kompetentne sagovornike, različitih društvenonaučnih profila, različitih generacija i različitih teorijskih i političkih senzibiliteta. Nije održan u Beogradu - čak ni u Novom Sadu - već na licu mesta, mimo glavnih puteva "visoke" nacionalne politike, u velikoj ruiniranoj srpskoj/vojvodanskoj "unutrašnjosti". Nije ga sazvala nijedna

politika, sa ciljem da dobije "naučnu" verifikaciju za svoje unapred skrojeno rešenje, već iskren teorijski interes, kombinovan sa elementarnom građanskom i državnom odgovornošću. Predstavio je čitavu paletu mogućih pristupa ovoj složenoj tematici, a ne videnje samo jedne strane, niti, pak, samo sučelio dve rivalske političko-naučne reprezentacije. Nije ostao tematski i personalno ograničen samo na vojvođanski prostor, već je, sa sagovornicima iz cele zemlje, "vojvodansko pitanje" pokušao da sagleda u uporednoj perspektivi, kao i u kontekstu širih socio-političkih kretanja u Evropi i regionu. Debata je bila otvorena, na mahove i polemička, ali ozbiljna, argumentovana, tolerantna i -što je najvažnije - bez ekstremnih stanovišta koja se, izgleda, nekako prirodno povlače pred iole ozbiljnijom argumentacijom.

Rasprava, razume se, nije okončana nikakvim konsenzusom, niti zaključkom o tome šta je i kolika je mera autonomije idealna za Vojvodinu (pa čak ni da li bi baš Vojvodina u sadašnjim okvirima - ili, recimo, neke uže teritorijalne ili etničke jedinice - morala nužno biti subjekt ove autonomije). Ali je, čini se, ubedljivo pokazano da samo široko prihvaćena, racionalna, funkcionalna i liberalna decentralizacija vlasti može posedovati neophodan demokratski potencijal i šansu da potraje duže od mandata onih koji su je sproveli, te da je neophodno tragati za takvim oblikom funkcionalne i demokratske autonomije koja ne bi bila latentni izvor budućeg konflikta, već bi istovremeno garantovala maksimum poželjne decentralizacije vlasti uz optimalnu mera državne stabilnosti i suvereniteta. Od jednog naučnog skupa - uz to još praktično prvog takve vrste - teško da je bilo moguće očekivati više. A na odgovornoj političkoj eliti i od nje angažovanim ekspertskim timovima leži obaveza da ovakve opšte formule dalje konkretizuje i prevodi u operativna rešenja.

Skupu su prisustvovali: Miloš Marjanović, Pravni fakultet Novi Sad; Jovića Trkulja, Pravni fakultet Beograd; Slobodan Antonić, Filozofski fakultet Beograd; Vladimir Ilić, Filozofski fakultet Beograd; Marijana Pajvančić, Pravni fakultet Novi Sad; Stanko Pihler, Pravni Fakultet Novi Sad; Nebojša Popov, Institut za filozofiju i društvenu teoriju Beograd; Dimitrije Boarov, novinar časopisa *Vreme*; Slobodan Beljanski, advokat, Novi Sad; Jovan Komšić, Ekonomski fakultet Subotica; Đorđe Vukadinović, Filozofski fakultet Beograd; Boško Kovačević, Otvoreni univerzitet Subotica; Saša Kicošev, Prirodno-matematički fakultet Novi Sad; Kosta Josifidis, Ekonomski fakultet Subotica; Tomislav Žigmanov, filozof, Subotica; Branko Radun, istoričar, Novi Sad; Svetislav Taboroši, Pravni fakultet Beograd; Miloš Knežević, Dom kulture Studentski grad; Zoran Avramović, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd i Jovo Bakić, Filozofski fakultet Beograd.

Domaćin i organizator ovog skupa, uz pomoć Fonda za otvoreno društvo iz Beograda, bio je Kulturni centar Žrenjanin, a celovita realizacija projekta ostvarena je uz podršku ministarstava pravde i nauke Vlade Republike Srbije.

DEBATA: AUTONOMIJA VOJVODINE 1988-2005

Marijana Pajvančić'

NOVI USTAV SRBIJE I AUTONOMIJA VOJVODINE: UPOREDNA ANALIZA PROJEKATA USTAVA SRBIJE

U diskusiji o novom ustavu Srbije vertikalna podela vlasti pitanje je na kome se prelama ustavni položaj autonomnih pokrajina'. Mišljenja stručne i političke javnosti su podeljena. U debati se pominju "široka autonomija" i "autonomija saobražena evropskim standardima", ukazuje se na rešenja u komparativnoj ustavnosti i posebno navode primeri Španije i Italije. U ovom prilogu upoređićemo rešenja sadržana u projektima ustava Srbije.²

1. Ustavni status

Ustavni status autonomnih pokrajina određuje nekoliko opštih pitanja: regionalni princip teritorijalne organizacije, definisanje autonomije, način obrazovanja autonomnih pokrajina, pravna priroda i status najvišeg pravnog akta autonomne pokrajine, pravni subjektivitet i područje na kome se prostire autonomna pokrajina.

¹ Referat prof. Pajvančić prenosimo u integralnom obliku, u kakvom je i priložen.

¹ O značaju koji je u dosadašnjoj ustavnoj debati dat ovim pitanjima svedoče i sledeće studije: "Srbija država regiona" (Veće za demokratske promene, Beograd, 2000); "Ustavno-pravni okvir decentralizacije Srbije i autonomija Vojvodine" (Centar za regionalizam, Novi Sad, 2001); "Ogledi o regionalizaciji - komparativna studija" (Otvoreni univerzitet Subotica, 2001); "Novi koncept lokalne samouprave u Srbiji" (Agencija za lokalnu samoupravu, Subotica, 2002); "Regionalizacija Srbije" (Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd, 2003) i dr.

² U analizu su uključeni sledeći projekti ustava: "Predlozi za novi ustav Srbije" Beogradskog centra za ljudska prava, "Nacrt ustava Kraljevine Srbije" dr P. Nikolića, "Model ustava Srbije" Forumu iuris, "Nacrt ustava Srbije" Demokratske stranke, "Nacrt ustava Srbije" Demokratske stranke Srbije, "Nacrt ustava Srbije" Liberala Srbije i "Nacrt ustava Srbije" koji je pripremila Vlada Republike Srbije. Svi predlozi, izuzev projekta Vlade Srbije, publikovani su u zborniku "Predlozi za novi ustav Srbije", Fridrih Ebert Stiftung, Beograd 2004.

1.1 Regionalni princip teritorijalne organizacije. U projektima ustava Srbije već u osnovnim odredbama garantuje se pravo na decentralizaciju, regionalnu i lokalnu samoupravu pokrajina.

Sadržaj i priroda ovog prava određuje se različito: kao pravo građana³ ili kao oblik teritorijalne samouprave definisan ustavom.⁴ Regionalna autonomija se shvata kao oblik ostvarivanja prava građana na samoupravu, ili kao oblik teritorijalne samouprave određen ustavom. Konceptualne razlike odražavaju se i na proces obrazovanja autonomija. Prema nekim predlozima, autonomne pokrajine obrazuju se ustavom uz mogućnost ukidanja, spajanja i obrazovanja novih autonomija.⁵ Prema drugima, autonomne pokrajine obrazuju se kada građani na određenom području, prema kriterijumima utvrđenim u ustavu⁶ i po postupku uređenom ustavom (ili ustavnim zakonom), odluče da neposredno ostvare svoje pravo na regionalnu samoupravu.

1.2 Definisanje autonomije. U predlozima se koriste različiti nazivi⁷ za oblik teritorijalne samouprave koji se organizuje neposredno ispod nivoa centralne vlasti. U pogledu osnovnih svojstava koja odlikuju autonomne pokrajine uočavaju se razlike među predlozima.⁸ Autori su saglasni u tome da autonomne pokrajine predstavljaju oblik teritorijalne samouprave u kojima građani ostvaruju svoje pravo na regionalnu samoupravu. Samo u jednom projektu

³ To je vidljivo u projektima Beogradskog centra za ljudska prava, deo I, teza Republika Srbija, stav 5; *Forum iuris*, Osnovne odredbe, teza 16, stav 1 i glava VI, teza 1; Demokratske stranke Srbije, Osnovne odredbe, član 11, stavovi 1 i 2; Liberala Srbije, Osnovna načela, član 13; Vlade Republike Srbije (deo I, Osnovna načela, član 12, stav 2 i deo V, tačka 1, član 142, stav 1.)

⁴ Projekti Demokratske stranke, deo 1, Osnovne odredbe, član Lokalna samouprava, i dr R. Nikolića, član 188.

⁵ Dr R. Nikolić, član 189, stav 3; Demokratska stranka Srbije, član 150, stav 3 i Vlada Republike Srbije, član 148, stav 3.

⁶ *Forum iuris*, glava VII, teza 1, stav 2 i Liberali Srbije, član 141, stavovi 1 i 2.

⁷ Npr: oblast (dr P. Nikolić), autonomne teritorijalne zajednice i autonomne pokrajine - naziv koji se koristi za Vojvodinu i Kosovo i Metohiju (*Forum iuris*), autonomne pokrajine (Demokratska stranka), regioni (Demokratska stranka Srbije), teritorijalne autonomije odnosno regije, autonomne pokrajine - naziv se koristi za Vojvodinu i Kosovo i Metohiju (Liberali Srbije), zajednice teritorijalne samouprave, autonomne pokrajine (Beogradski centar za ljudska prava), autonomne pokrajine (Vlada Srbije).

⁸ Autonomna pokrajina je "zajednica teritorijalne samouprave u kojoj građani neposredno ili preko pokrajinskih organa obavljaju poslove utvrđene ustavom i zakonom", Beogradski centar za ljudska prava, glava II, teza Zajednice teritorijalne samouprave, stav 6; "oblasti su autonomne političko-teritorijalne jedinice koje predstavljaju zajednice opština i gradana", dr R. Nikolić, član 189, stav 1; "svi oblici teritorijalnih zajednica uživaju političku, pravnu, ekonomsku i kulturnu autonomiju, u skladu sa njihovim posebnostima i na način određen ustavom", *Forum iuris*, Osnovne odredbe, teza 16, stav 4; "regioni su autonomne teritorijalne zajednice osnovane ustavom u kojima građani ostvaruju pravo na regionalnu autonomiju", Demokratska stranka Srbije, član 150, stav 1; "autonomne pokrajine su autonomne teritorijalne zajednice osnovane ustavom u kojima građani ostvaruju pravo na pokrajinsku autonomiju", Vlada Republike Srbije, član 148, stav 2.

eksplicitno se navodi sadržina prava na autonomiju (politička, pravna, ekonomska i kulturna) i ističu posebnosti kao bitna odlika svake autonomne teritorijalne zajednice.

Postojeće autonomne pokrajine se izričito navode u projektima ustava⁹. Izuzetak su dva projekta u kojima se¹⁰ pominju sedišta budućih regiona, među kojima su i Novi Sad i Priština¹¹ ili se postojeće autonomne pokrajine ne pominju.¹²

1.3 Formiranje autonomnih pokrajina. Obrazovanje pokrajina je različito uređeno. Pokrajine (regije) obrazuju se ustavom i eksplicitno se navode u ustavu¹³ uz mogućnost obrazovanja i drugih pokrajina¹⁴ i uz priznavanje i uvažavanje postojećih autonomija u granicama unutar kojih se one prostiru,¹⁵ ili bez uvažavanja činjenice postojanja autonomnih pokrajina¹⁶. U drugim predlozima ustava eksplicitno se navode samo postojeće autonomne pokrajine.¹⁷ Na poseban status Autonomne pokrajine Kosovo i Metohija ukazuje većina projekata¹⁸.

1.4 Konstitutivni akt autonomne pokrajine. Pravo pokrajina da svojim najvišim pravnim aktom uredi sopstvenu organizaciju načelno garantuju svi projekti. Razlike beležimo u odnosu na dva pitanja.

Prvo se odnosi na naziv najvišeg pravnog akta pokrajine, drugo na postupak njegovog donošenja. Za najviši pravni akt pokrajine koriste se tri naziva -konstitutivni akt,¹⁹ osnovni zakon²⁰ i statut.²¹

⁹ Beogradski centar za ljudska prava, glava II, teza Teritorijalne zajednice, stav 7; Forum iuris, Osnovne odredbe, teza 16, stavovi 2 i 3; Demokratska stranka, glava II, član Autonomija, stav 1; Liberali Srbije, član 139; Vlada Republika Srbije, član 148, stav 2.

¹⁰ Demokratska stranka Srbije, član 150, stav 2.

¹¹ Demokratska stranka Srbije, član 150, stav 2.

¹² Dr P. Nikolić, član 189, stav 2.

¹³ U projektu Beogradskog centra za ljudska prava autonomne pokrajine su: Beograd, Vojvodina, Jugozapadna Srbija, Jugoistočna Srbija, Kosovo i Metohija i Šumadija i podunavlje, glava II, teza Zajednice teritorijalne samouprave, stavovi 7 i 8; u projektu dr P. Nikolića navode se sledeće oblasti autonomije: Bačka, Banat, Srem, Beograd, Podrinjska, Posavska, Zlatiborska, Šumadija, Raška, Podunavsko-timočka, Južnomoravska, Kosovska oblast i Metohijska oblast, član 189, stav 1; u projektu Demokratske stranke Srbije navedena su sedišta regiona i to: Beograd, Kragujevac, Niš, Novi Sad, Priština i Užice, član 150, stav 2.

¹⁴ Dr P. Nikolić, član 189, stav 3 i Demokratska stranka Srbije, član 150, stav 3.

¹⁵ Beogradski centar za ljudska prava.

¹⁶ Dr P. Nikolić.

¹⁷ Forum iuris, Osnovne odredbe, teza 16, stavovi 2 i 3; Liberali Srbije, članovi 138 i 141, stavovi 1 i 2; Vlada Republike Srbije, član 148, stavovi 2 i 3.

¹⁸ Beogradski centar za ljudska prava, glava II, teza Zajednice teritorijalne autonomije, stav 7; Forum iuris, Osnovna načela, teza 16, stav 2; Demokratska stranka, deo VIII, član Autonomna Pokrajina Kosovo i Metohija; Demokratska stranka Srbije, član 153, stav 3; Vlada Republike Srbije, član 148, stav 2 in fine.

¹⁹ Beogradski centar za ljudska prava, Forum iuris i Liberali Srbije.

²⁰ Demokratska stranka.

²¹ Dr P. Nikolić, Demokratska stranka Srbije i Vlada Republike Srbije.

Postupak donošenja najvišeg pravnog akta pokrajine je različit. Osnovna razlika ogleda se u stepenu samostalnosti autonomne pokrajine prilikom donošenja osnovnog pravnog akta. Većina autora prihvata rešenje prema kome se najviši pravni akt autonomne pokrajine usvaja uz prethodnu²² ili naknadnu²³ saglasnost Narodne skupštine Republike Srbije. Pravo autonomne pokrajine da samostalno donese svoj najviši pravni akt garantuje se u dva projekta.²⁴ Specifično rešenje sadrži jedan od predloga prema kome postojeće autonomne pokrajine samostalno donose svoj najviši pravni akt, dok najviši pravni akt novoformiranih pokrajina proglašava predsednik Republike.²⁵

1.5 Pravni subjektivitet. Prema većini predloga, autonomna pokrajina ima svojstvo pravnog lica.²⁶ Samo u nekima izostaje ova odredba. To je slučaj upravo sa predlozima koji autonomiju definišu kao oblik prava građana na decentralizaciju i samoupravu i garantuju pravo autonomnih pokrajina da samostalno donose svoj konstitutivni akt.²⁷

1.6 Teritorija. Odlučivanje o području na kome se prostire autonomna pokrajina različito je rešeno u ustavnim projektima.

Nekoliko predloga predviđa da se teritorija pokrajine uređuje organskim zakonom,²⁸ izuzev u slučaju postojećih autonomnih pokrajina koje zadržavaju sadašnje granice²⁹. Teritoriju pokrajine uređuje "organski zakon koji se donosi po posebnom postupku", "zakon za čije donošenje je potrebna posebna većina"³⁰ ili "zakon"³¹. Prema jednom rešenju, na zakon o teritorijalnoj organizaciji dom koji reprezentuje autonomne teritorijalne zajednice ima pravo apsolutnog veta, o čemu odlučuje dvotrećinskom većinom glasova svih senatora³². Samo jedan predlog³³ sadrži rešenje prema kome o promeni granica teritorijalne

²² Demokratska stranka, glava II, član Nadležnosti autonomne pokrajine, stav 1, tačka 2.

²³ Dr P. Nikolić, član 191, stav 3; Demokratska stranka Srbije, član 156, stav 1; Vlada Republike Srbije, član 152, stav 1.

²⁴ Beogradski centar za ljudska prava i Forum iuris.

²⁵ Liberali Srbije, član 141, stav 4.

²⁶ Dr P. Nikolić, član 191; Demokratska stranke, deo V, glava I, član Pravni status; Demokratska stranka Srbije, član 160; Vlada Republike Srbije, član 142, stav 2.

²⁷ Beogradski centar za ljudska prava, Forum iuris i Liberali Srbije.

²⁸ Demokratska stranka Srbije, član 151, stav 2; Vlada Republike Srbije, član 102, stav 3 i član 148, stav 4; Beogradski centar za ljudska prava, deo III, glava II, teza Zajednice teritorijalne autonomije, stav 7.

²⁹ Beogradski centar za ljudska prava, deo III, glava II, teza Zajednice teritorijalne autonomije, stav 7.

³⁰ Dr P. Nikolić, član 190.

³¹ Demokratska stranka, deo V, glava II, član Autonomija, stav 4; Liberali Srbije, član 91, stav 1, alineja 8.

³² Beogradski centar za ljudska prava, deo III, glava I, tačka 1, teza Postupak odlučivanja, stavovi 14 i 15.

³³ Forum iuris, deo IV, glava VI, teza 6, stav 2.

zajednice odlučuju građani na referendumu raspisanom u tu svrhu. Odluka se donosi većinom od 50 odsto plus jedan važeći glas građana koji imaju biračko pravo na području autonomne teritorijalne zajednice.³⁴

2. Nadležnosti

Postoji više pitanja koja treba razmotriti u vezi sa nadležnostima. Najvažnija među njima su: načela na kojima počiva raspodela nadležnosti, pravni akt koji definiše nadležnosti autonomne pokrajine, priroda i kvalitet nadležnosti, vrste nadležnosti, sadržaj nadležnosti i instrumenti koji obezbeđuju jedinstvo pravnog poretka.

2.1 Principi na kojima počiva raspodela nadležnosti. Načelo supsidijariteta kao osnovni princip raspodele nadležnosti izričito je utvrđeno u nekoliko predloga³⁵. Ovaj načelni stav preciziraju odredbe o opštoj pretpostavci nadležnosti u korist opštine³⁶ (u jednom projektu ustanovljena je u korist centralne vlasti³⁷), kao i odredbe prema kojima se nadležnosti autonomnih teritorijalnih zajednica i centralne vlasti utvrđuju metodom enumeracije.³⁸

U nekim predlozima pravila su kontradiktorna. Iako se izričito utvrđuje da je "državna vlast ograničena pravom građana na regionalnu autonomiju i lokalnu samoupravu", postoji i druga odredba, prema kojoj je "Republika Srbija nadležna u svim pitanjima u kojima nije region ili jedinica lokalne samouprave".³⁹

Pravo pokrajina da podnesu predlog zakona Narodnoj skupštini⁴⁰ garantuje većina projekata.⁴¹ Pravo podnošenja predloga za reviziju ustava uređuju samo neki projekti.⁴²

2.2 Pravni akti kojima se uređuju nadležnosti. Nadležnosti pokrajina utvrđuju se ustavom⁴³ i zakonom.⁴⁴ U pogledu prava pokrajina da svojim konstitu-

³⁴ Forum iuris, deo IV, glava VI, teza 6, stav 2.

³⁵ Beogradski centar za ljudska prava, deo III, glava II, teza Opšta načela, stav 4; dr P. Nikolić, član 207; Forum iuris, glava VI, teza 2, stav 4; Liberali Srbije, član 143, stav 1.

³⁶ Dr P. Nikolić, član 207; Forum iuris, glava VI, teza 2, stav 4; Liberali Srbije, član 143, stav 1.

³⁷ Beogradski centar za ljudska prava, deo III, glava II, teza Opšta načela, stav 4.

³⁸ Forum iuris, glava VI, teza 2, stav 4.

³⁹ Demokratska stranka Srbije, član 145, stav 3.

⁴⁰ Ovo pravo pokrajine imaju i prema važećem ustavu Srbije, član 80, stav 2.

⁴¹ Forum iuris, glava IV, tačka 2/ teza 2.11, stav 3 i teza 2.12, stav 2; Demokratska stranka Srbije, član 105, stav 1; Liberali Srbije, član 88, stav 2; Vlada Republike Srbije, član 104, stav 1.

⁴² Forum iuris, glava VIII, tačka 1, stav 1; Demokratska stranka Srbije, član 183, stav 1; Liberali Srbije, član 155, stav 1.

⁴³ Beogradski centar za ljudska prava, deo III, glava II, teza Nadležnosti autonomne pokrajine; dr P. Nikolić, član 192; Forum iuris, glava VI, teza 7; Demokratska stranka, deo V, glava II, član Nadležnosti autonomne pokrajine; Demokratska stranka Srbije, član 152; Liberali Srbije, član 149; Vlada Republike Srbije, član 149.

⁴⁴ Beogradski centar za ljudska prava, deo III, glava 2, teza Zajednice teritorijalne autonomije, stav 6; Demokratska stranka Srbije, član 145, stav 2.

tivnim aktom urede nadležnosti saglasnost izostaje. Ovo pravo garantuju samo neki predlozi.⁴⁵

2.3 Priroda i kvalitet nadležnosti. Pokrajine imaju tri grupe nadležnosti: izvorne, prenete (poverene) i konkurentne.

Izvorne nadležnosti su utvrđene ustavom, najčešće taksativnim navođenjem oblasti u kojima se prostiru ovlašćenja⁴⁶. Samo u jednom projektu izričito se garantuje samostalnost pokrajina u ostvarivanju sopstvenih nadležnosti⁴⁷.

Republika može preneti na pokrajine i druge nadležnosti,⁴⁸ za čije obavljanje obezbeđuje finansijska sredstva⁴⁹. Samo jedan predlog predviđa mogućnost prilagođavanja prenetih nadležnosti lokalnim prilikarha.⁵⁰

Treću grupu čine konkurentne nadležnosti⁵¹. Razlike se odnose na način utvrđivanja ovih nadležnosti. One se taksativno navode u ustavu⁵² ili se u njemu bliže precizira kvalitet i obim nadležnosti Republike u određenim oblastima⁵³ (npr. uređuju se osnove sistema). U pojedinim predlozima konkurentna nadležnost je izuzetak o kome se u Narodnoj skupštini odlučuje kvalifikovanom većinom.⁵⁴

2.4 Vrste nadležnosti. Pravo pokrajina da uređuju odnose u domenu svojih nadležnosti je zagantovano. Razlike među predlozima odnose se na kvalitet i prirodu ovog prava. Pravo na zakonodavnu delatnost (pokrajinski zakon) u oblastima u kojima se prostire nadležnost pokrajine utvrđuje većina predloga.⁵⁵ Samo u jednom predlogu pokrajine (oblasti) donose jedino podzakonske pravne akte, što proističe iz kvaliteta poslova koji čine nadležnosti oblasti.⁵⁶

⁴⁵ Forum iuris, glava VI, teza 2, stav 1; Demokratska stranka, deo V, glava II, član Nadležnosti autonomne pokrajine, stav 1 i teza Samoorganizovanje, stav 1; Liberali Srbije, član 140.

⁴⁶ Forum iuris, glava VI, teza 2, stav 1; Demokratska stranka Srbije, član 152; Liberali Srbije, član 143, stav 1; Vlada Republike Srbije, član 149.

⁴⁷ Beogradski centar za ljudska prava, deo III, glava II, opšta načela, stav 3;

⁴⁸ Dr P. Nikolić, član 193; Forum iuris, glava VI, tačka 2, stav 3; Demokratska stranka, deo V glava II, član Preneto zakonodavstvo; Demokratska stranka Srbije, član 154, stav 2; Liberali Srbije, član 142; Vlada Republike Srbije, član 150.

⁴⁹ Dr P. Nikolić, član 193; Forum iuris, glava VI, teza 2, stav 3; Liberali Srbije, član 142.

⁵⁰ Forum iuris, glava VI, teza 2, stav 8.

⁵¹ Beogradski centar za ljudska prava, deo III, glava II, teza Nadležnosti Republike; Forum iuris, glava VI, teza 7, stav 3; Demokratska stranka, deo V, glava II, član Preneto zakonodavstvo; Demokratska stranka Srbije, član 154, stav 2; Liberali Srbije, član 150; Vlada Republike Srbije, član 150.

⁵² Forum iuris, glava VI, teza 7, stav 3 i Liberali Srbije, član 150.

⁵³ Beogradski centar za ljudska prava, deo III, glava II, teza Nadležnosti Republike.

⁵⁴ Demokratska stranka Srbije, član 154, stav 2 i Vlada Republike Srbije, član 150.

⁵⁵ Beogradski centar za ljudska prava, deo IV, glava I, teza Osnovna načela, stav 2; Forum iuris, glava VI, teza 7, stav 4; Demokratska stranka, deo V, glava II, teza Nadležnosti; Demokratska stranka Srbije, član 152, stav 3; Liberali Srbije, član 146, stav 1; Vlada Republike Srbije, član 146, stav 1 in fine i član 144, stav 1.

⁵⁶ U predlogu dr P. Nikolića nadležnost oblasti formuliše se kao pravo da se "stara o vodovodu, putevima, saobraćaju, melioraciji, navodnjavanju, razvoju zanatstva, izvodenju javnih radova, radu zdravstvene i socijalne službe..." (član 192).

Pokrajina raspolaže pravom izvršavanja pokrajinskih zakona. Posebno je uređeno i pravo pokrajina da izvršavaju republičke zakone. Ovo pravo pokrajine ostvaruju u skladu sa načelom supsidijariteta⁵⁷ ili uz uslov da im Republika organskim zakonom poveri ovu nadležnost.⁵⁸

Prava pokrajina u domenu sudske vlasti uređuju samo neki predlozi.⁵⁹ Što se tiče obima i sadržaja nadležnosti pokrajine u domenu sudske vlasti, rešenja se razlikuju. One se ostvaruju u domenima u kojima se kreće sadržaj izvornih nadležnosti autonomne pokrajine.⁶⁰ Drugi precizno navode kompetencije pokrajina u oblasti sudske vlasti.⁶¹

Pravo pokrajina da sudeluju u postavljanju sudskih organa koji rešavaju sukob nadležnosti između Republike i pokrajina nije uređeno. O ovim sporovima odlučuje Ustavni sud.⁶² Prema rešenjima koja se odnose na postupak izbora sudija Ustavnog suda, može se zaključiti da pokrajine ne sudeluju u izboru organa koji rešavaju sukob nadležnosti.

2.5 Sadržaj nadležnosti. Katalog poslova iz domena izvornih nadležnosti pokrajina razlikuje se od predloga do predloga, kako u pogledu oblasti u kojima se ustanovljava nadležnost pokrajina tako i u pogledu obima i kvaliteta nadležnosti.

Svi autori saglasni su da se nadležnost pokrajina prostire u oblasti poljoprivrede, zdravstva, socijalne zaštite, prosvete, kulture, kao i u oblastima uređenja i organizacije pokrajinskih službi i javnih službi, utvrđivanja prihoda i rashoda u budžetu i izvršavanja zakona. Najveći broj autora među izvornim nadležnostima navodi i šumarstvo, stočarstvo, lov i ribolov, kao i pravo pokrajine da upravlja pokrajinskom imovinom. Većina autora saglasna je da izvorne nadležnosti pokrajine obuhvataju i prostomo i razvojno planiranje, vodoprivredu, saobraćaj, zaštitu životne sredine, turizam i ugostiteljstvo, te saradnju sa drugim pokrajinama u Republici i sa regionima u drugim zemljama. U nekim predlozima navode se još i: javni radovi od značaja za pokrajinu; istraživanje i korišćenje mineralnih nalazišta; sport, rekreacija i fizička kultura; statistička služba; sajmovi i privredne manifestacije,⁶³ kao i održavanje javnog reda⁶⁴, in-

⁵⁷ Forum iuris, glava VI, teza 8, stav 1.

⁵⁸ Demokratska stranka Srbije, član 146, stav 2; Vlada Republike Srbije, član 144, stav 1.

⁵⁹ Forum iuris, glava V, tačka 1, teza 1.2, stavovi 3, 4, 5, 6, 8 i 9; Liberali Srbije, član 146, stav 1. U jednome od predloga jedan od članova ekspertske grupe izdvojio je svoje mišljenje. Videti zbornik Predlozi za novi ustav Srbije, Fridrich Ebert Štifting, Beograd, 2004, str. 47 - 48 (Beogradski centar za ljudska prava - izdvojeno mišljenje dr M. Pajvančić).

⁶⁰ Liberali Srbije, član 146, stav 1 i izdvojeno mišljenje dr M. Pajvančić u projektu Beogradskog centra za ljudska prava.

⁶¹ Forum iuris, glava V, tačka 1, teza 1.2, stavovi 3,4, 5, 6, 8 i 9; Demokratska stranka, deo V, glava II, član Nadležnosti autonomne pokrajine, alineje 10 i 11.

⁶² Beogradski centar za ljudska prava, deo IV, glava II, teza Nadležnost, stav 5, alineja 4; dr P. Nikolić, član 157, stav 1 pod G; Forum iuris, glava VII, tačka 2, teza 2, stav 1, alineja 4; Demokratska stranka Srbije, član 175, stav 2; Vlada Republike Srbije, član 171, stav 2.

⁶³ Beogradski centar za ljudska prava, Forum iuris i Liberali Srbije.

⁶⁴ Beogradski centar za ljudska prava, dr P. Nikolić i Forum iuris.

dustrija i zanatstvo⁶⁵. Neke oblasti pominju se samo u pojedinim predlozima (penzijsko i invalidsko osiguranje, organizovanje službe pravne pomoći i advokature, službena upotreba jezika i pisama nacionalnih manjina, raspisivanje referendumu, ekonomska politika, ubranizam i stanovanje).

2.6 Jedinstvo pravnog poretka. Princip jedinstva pravnog poretka Republike i instrumenti koji obezbeđuju njegovo poštovanje (npr. jednaka prava građana i jednaka važnost pojedinačnih pravnih akata na celoj teritoriji Republike⁶⁶) izričito su uređeni u tri projekta.⁶⁷

Jedinstvo pravnog poretka obezbeđuje više instrumenata. Među njima su najznačajniji oni koji se koriste pred Ustavnim sudom u postupku ocene ustavnosti i zakonitosti. Pravni akti pokrajina podležu kontroli ustavnosti i zakonitosti. Razlike među autorima odnose se u prvom redu na status najvišeg pravnog akta pokrajine u pravnom sistemu. Prema jednoj grupi predloga, konstitutivni akti autonomnih pokrajina podležu samo kontroli ustavnosti. Najviši pravni akt pokrajine mora biti u skladu sa ustavom⁶⁸. Prema drugima, on podleže i kontroli zakonitosti. Najviši pravni akt pokrajine mora biti u skladu sa ustavom i republičkim zakonom⁶⁹.

U nekim predlozima predviđeni su i drugi instrumenti čiji je smisao obezbeđivanje jedinstva pravnog poretka: pravo pokretanja postupka ocene ustavnosti zakona i statuta pokrajine⁷⁰ i pravo organa centralne vlasti da raspuste skupštinu pokrajine.⁷¹

3. Učešće pokrajina u organima republike

Učešće autonomnih pokrajina u organima Republike ostvaruje se reprezentovanjem pokrajina u Narodnoj skupštini i učešćem u donošenju odluka centralne vlasti koje obezbeđuju procedure za realizovanje ovog prava pokrajine.

⁶⁵ Dr P. Nikolić, Demokratska stranka Srbije i Vlada Republike Srbije.

⁶⁶ Beogradski centar za ljudska prava, deo III, glava II, teza Opšta načela, stavovi 10 i 11 i Forum iuris, glava IV, teza 3, stav 5.

⁶⁷ Beogradski centar za ljudska prava, glava II, teza Opšta načela, stavovi 9, 10 i 11; Forum iuris, Osnovne odredbe, teza 9; Liberali Srbije, član 4, stav 5.

⁶⁸ Beogradski centar za ljudska prava, deo IV, glava II, teza Nadležnost, stav 5; Forum iuris, glava VII, tačka 1, teza 1, stav 1 i tačka 2, teza 2, stav 1; Demokratska stranka, deo IV, glava II, član Nadležnosti, stav 1, alineja 1; Liberali Srbije, član 128, stav 1, alineja 1.

⁶⁹ Dr P. Nikolić, član 157, stav 1 pod A. U predlozima Demokratske stranke Srbije (član 175, stav 1) i Vlade Republike Srbije (član 171, stav 1) među nadležnostima Ustavnog suda ne spominje se izričito ocena ustavnosti i zakonitosti statuta autonomne pokrajine, već se koristi opšta odredba "drugi opšti akti" koja može obuhvatati i statut pokrajine.

⁷⁰ Dr P. Nikolić, član 202; Demokratska stranka Srbije, član 158; Vlada Republike Srbije, član 161.

⁷¹ Dr P. Nikolić, član 203; Demokratska stranka, deo V, glava II, član Zaštita pravnog poretka i interesa Republike; Demokratska stranka Srbije, član 159;

3.1 Reprezentovanje pokrajina u Narodnoj skupštini. Pokrajine imaju pravo na reprezentovanje u Narodnoj skupštini.⁷² Različito je, međutim, uređen način reprezentovanja. Najznačajnija razlika odnosi se na strukturu skupštine. Prema jednoj grupi autora, Narodna skupština je dvodomna⁷³ (dom građana i dom teritorijalnih zajednica). Prema drugim autorima, skupština je jednodomna⁷⁴, ali deo poslanika biraju građani, a deo se bira u pokrajinama. Broj poslanika koji se biraju u pokrajinama utvrđuje se kao apsolutni broj u ustavu⁷⁵, ili se taj broj utvrđuje s obzirom na broj stanovnika pokrajine⁷⁶.

3.2 Učešće u donošenju odluka centralne vlasti. Posebne odredbe o načinu učešća pokrajina u donošenju odluka na nivou Republike sadrži nekoliko predloga. Ovo pravo ostvaruje se učešćem doma koji reprezentuje pokrajine u zakonodavnom postupku,⁷⁷ podnošenjem predloga zakona,⁷⁸ kao i učešćem u postupku revizije ustava kada se promene ustava odnose na status pokrajine.⁷⁹

Saglasnost pokrajina prilikom odlučivanja o pitanjima koja se odnose na njihov status uređuju samo neki predlozi. Instrumenti propisani u tu svrhu uključuju: pravo suspenzivnog⁸⁰ ili apsolutnog veta⁸¹ doma koji reprezentuje autonomne teritorijalne zajednice u ustavom precizno definisanim slučajevima; posebnu proceduru odlučivanja o materijama koje su u ravnopravnoj nadležnosti oba doma;⁸² referendum građana⁸³ ili posebnu većinu u Narodnoj skupštini prilikom odlučivanja o promeni područja pokrajine.⁸⁴

⁷² Pravo na reprezentovanje autonomnih pokrajina u Narodnoj skupštini nije predviđeno u projektima Demokratske stranke, Liberala Srbije i Vlade Srbije.

⁷³ Beogradski centar za ljudska prava, deo III, glava I, tačka 1, teza Organizacija i Forum iuris, glava IV, tačka 2, teza 2.2.

⁷⁴ Dr P. Nikolić, član 100; Demokratska stranka Srbije, član 96.

⁷⁵ U projektu Demokratske stranke Srbije utvrđeno je da se 100 od ukupno 250 poslanika bira u regionima. Region je jedna izborna jedinica iz koje se bira 10 do 25 poslanika srazmerno broju stanovnika regiona (član 96, stav 2).

⁷⁶ Prema predlogu dr P. Nikolića, na svakih 200.000 stanovnika bira se jedan poslanik, a još po jedan poslanik bira se na preostali višak stanovnika preko 100.000 (član 100).

⁷⁷ Beogradski centar za ljudska prava, deo III, glava I, teza Postupak odlučivanja; Forum iuris, glava IV, tačka 2, teze 2.10, 2.11 i 2.12; Liberali Srbije, član 149, stav 3.

⁷⁸ Forum iuris, glava IV, tačka 2, teza 2.11, stavovi 2 i 3 i teza 2.12, stavovi 2 i 3; Demokratska stranka Srbije, član 105, stav 1; Liberali Srbije, član 88, stav 2; Vlada Republike Srbije, član 104, stav 1.

⁷⁹ Beogradski centar za ljudska prava, deo V; Forum iuris, glava VIII.

⁸⁰ Beogradski centar za ljudska prava deo III glava I, teza Postupak odlučivanja stavovi 10, 11, 12, 13;

⁸¹ Beogradski centar za ljudska prava, deo III, glava I, teza Postupak odlučivanja, stavovi 14 i 15; Forum iuris, glava IV, tačka 2, teze 2.10, 2.11 i 2.12.

⁸² Forum iuris, glava IV, tačka 2, teze 2.11 i 2.12.

⁸³ Forum iuris, glava VI, teza 6.

⁸⁴ Demokratska stranka Srbije, član 151, stav 2; Vlada Republike Srbije, član 102, stav 3 i član 148, stav 4; Beogradski centar za ljudska prava, deo III, glava II, teza Zajednice teritorijalne autonomije, stav 7.

Pokrajine imaju pravo da saraduju sa regionima drugih država uz poštovanje teritorijalnog integriteta i jedinstva pravnog poretka Republike⁸⁵ i pravo da, u okviru ove saradnje, sklapaju sporazume koji podležu naknadnoj potvrdi Narodne skupštine ili Vlade.⁸⁶

4. Finansiranje

Finansijska autonomija pokrajina ostvaruje se garantovanjem prava na sopstvene poreze, učešćem pokrajina u porezima koje prikuplja država, pravom na pristup nacionalnom tržištu kapitala. Finansijsku autonomiju upotpunjuje princip solidarnosti čiji je smisao ublažavanje i otklanjanje neujednačenosti između pokrajina u pogledu ekonomskog razvoja.

4.1 Sopstveni porezi i drugi izvori prihoda. Finansijsku autonomiju pokrajina garantuje najveći broj predloga. Sadržaj i obim finansijske autonomije je, međutim, različit. U najvećem broju predloga finansijska autonomija garantuje se u granicama i obimu koji utvrđuju "ustav"⁸⁷ i "republički zakon",⁸⁸ "organski zakon" za čije donošenje se zahteva kvalifikovana većina⁸⁹ ili "zakon".⁹⁰ Finansijska autonomija uključuje pravo na sopstvene izvore prihoda⁹¹ i slobodno raspolaganje prihodima u okviru ustavom utvrđene nadležnosti pokrajina. U nekim predlozima uređuju se i osnovni izvori prihoda pokrajina (lokalni porezi, takse, prirezi, dažbine, donacije, prihodi od pokrajinske imovine, a izuzetno i prihodi od privatizacije⁹² i drugo).⁹³

Pokrajine imaju budžet.⁹⁴ Nadzor nad izvršavanjem budžeta poveren je Računskom sudu⁹⁵.

⁸⁵ Beogradski centar za ljudska prava, deo III, glava II, teza Opšta načela, stav 7; Forum iuris, glava VI, teza 5, stav 2; Demokratska stranka Srbije, član 149, stav 1; Vlada Republike Srbije, član 147, stav 1.

⁸⁶ Beogradski centar za ljudska prava, deo III, glava II, teza Opšta načela, stav 8.

⁸⁷ Forum iuris, glava I, teza 16, stav 5.

⁸⁸ Beogradski centar za ljudska prava, deo III, glava II, teza Opšta načela, stav 3; Demokratska stranka, deo V, glava II, član Finansiranje autonomije, stav 1.

⁸⁹ Demokratska stranka Srbije, član 155; Vlada Republike Srbije, član 149, stav 2.

⁹⁰ Dr P. Nikolić, član 194, stav 1; Liberali Srbije, član 144;

⁹¹ Dr P. Nikolić, član 194, stav 2; Forum iuris, Osnovne odredbe, teza 16, stav 5; Demokratska stranka, deo V, glava II, član Finansiranje autonomija, stav 2; Demokratska stranka Srbije, član 155, stav 1; Liberali Srbije, član 144; Vlada Republike Srbije, član 149, stav 2.

⁹² Forum iuris, glava III, teza 2, stav 3.

⁹³ Beogradski centar za ljudska prava, deo III, glava II, teza Finansijska autonomija teritorijalnih zajednica; dr P. Nikolić, član 228; Demokratska stranka, deo V, glava II, član Finansijska autonomija, stav 2.

⁹⁴ Beogradski centar za ljudska prava, deo III, glava II, teza Nadležnosti autonomne pokrajine, alineja 3; dr P. Nikolić, član 195; Forum iuris, glava VI, teza 7, stav 4; Demokratska stranka, deo VI, član Budžet, stav 1; Demokratska stranka Srbije, član 90, stav 1; Liberali Srbije, član 149, stav 1, alineja 4; Vlada Republike Srbije, član 90, stav 2.

⁹⁵ Dr P. Nikolić, član 228 in fine; Demokratska stranka, deo III, glava IV, teza Računski sud, stav 1; Demokratska stranka Srbije, član 90, stav 3; Vlada Republike Srbije, član 94, stav 1.

4.2 Učešće pokrajina u porezima koje prikuplja država. Pravo pokrajina na deo sredstava iz republičkih poreza garantuju neki predlozi opštom odredbom⁹⁶ ili uz bliže navođenje da se ova sredstva obezbeđuju samo za ostvarivanje poverenih nadležnosti⁹⁷ U većini predloga⁹⁸ utvrđuju se posebne procedure donošenja finansijskih zakona, koje uključuju učešće ili konsultovanje pokrajina. Različiti su kvalitet i sadržaj prava pokrajina da učestvuju u donošenju finansijskih zakona. U nekim predlozima za donošenje finansijskih zakona zahteva se kvalifikovana većina,⁹⁹ u drugima se predviđa pravo suspenzivnog veta doma teritorijalnih zajednica na donošenje ovih zakona¹⁰⁰.

4.3 Pristup tržištu kapitala. Pokrajine imaju pravo na pristup nacionalnom tržištu kapitala.¹⁰¹ U nekim predlozima zakonodavcu se delegira uređivanje uslova pod kojima se pokrajine mogu zaduživati i postupak odlučivanja o zaduživanju,¹⁰² ili se ovo pravo vezuje za princip solidarnosti, što uključuje samo pravo na pristup fondovima solidarnosti namenjenim podsticanju razvoja.¹⁰³

4.4 Princip solidarnosti. Princip solidarnosti uređen je samo u nekim predlozima, ili na nivou načela,¹⁰⁴ ili tako što je bliže uređen odredbama o fondu solidarnosti koji se obrazuje pri Ministarskom savetu i čija su sredstva namenjena kreditiranju nedovoljno razvijenih oblasti.¹⁰⁵

⁹⁶ Beogradski centar za ljudska prava, deo III, glava II, teza Finansijska autonomija; dr P. Nikolić, član 194, stav 3.

⁹⁷ Demokratska stranke, deo V, glava II, član Finansiranje autonomnih pokrajina, stav 3; Demokratska stranka Srbije, član 146, stav 1; Liberali Srbije, član 143, stav 3; Vlada Republike Srbije, član 144, stav 2.

⁹⁸ Beogradski centar za ljudska prava, deo III, glava I, tačka 1, teza Postupak odlučivanja, stav 8, alineja 10 i stavovi 10, 12, 13, i 14; Forum iuris, glava IV, tačka 1, teza 2.10, stav 6, alineja 12 i glava VI, teza 7, stav 2; Demokratska stranka Srbije, član 152, stav 2; Vlada Republike Srbije, član 149, stav 2.

⁹⁹ Demokratska stranka Srbije, član 152, stav 2; Vlada Republike Srbije, član 149, stav 2.

¹⁰⁰ Beogradski centar za ljudska prava, deo III, glava I, tačka 1, teza Postupak odlučivanja, stav 8, alineja 10 i stavovi 10, 12, 13 i 14; Forum iuris, glava IV, tačka 1, teza 2.10, stav 6, alineja 12 i glava VI, teza 7, stav 2.

¹⁰¹ Forum iuris, glava VI, teza 4, stav 2; dr P. Nikolić, član 194, stav 4; Demokratska stranka Srbije, član 91; Vlada Republike Srbije, član 91.

¹⁰² Demokratska stranka Srbije, član 91; Vlada Republike Srbije, član 91.

¹⁰³ Dr P. Nikolić, član 194, stav 4.

¹⁰⁴ Beogradski centar za ljudska prava, deo I, teza Republika Srbija, stav 5 in fine; Forum iuris, Osnovne odredbe, teza 14; Demokratska stranka Srbije, član 92; Vlada republike Srbije, član 91.

¹⁰⁵ Dr P. Nikolić, član 194, stav 4.

5. Organizacija vlasti

Pravo na regionalnu samoupravu obuhvata i pravo uređivanja organa vlasti na regionalnom nivou. Pokrajine imaju pravo da samostalno urede svoju organizaciju u skladu sa svojim potrebama.¹⁰⁶ U većini predloga se u samom ustavu uređuju organi pokrajine¹⁰⁷.

5.1 Skupština. U pokrajini se obrazuje skupština kao predstavničko telo koje neposredno biraju građani na opštim izborima, na osnovu jednakog biračkog prava, tajnim glasanjem.¹⁰⁸ Pravo na regionalnu samoupravu građani ostvaruju neposredno i preko poslanika koje neposredno biraju u pokrajinsku skupštinu. U nekim predlozima uređuje se i dužina mandata poslanika pokrajinske skupštine¹⁰⁹, slobodni mandat i zaštita mandata poslanika,¹¹⁰ princip nespojivosti funkcija¹¹¹ i struktura pokrajinske skupštine. Skupština je jednodomna,¹¹² a u "regionima sa mešovitim nacionalnim sastavom stanovništva omogućuje se srazmerna zastupljenost nacionalnih manjina".¹¹³

Jedno od važnih pitanja ustavnog statusa skupštine pokrajine jeste pravo raspuštanja skupštine od strane organa centralne vlasti. U tom pogledu predlozi se razlikuju. Pravo centralne vlasti da pod ustavom utvrđenim okolnostima¹¹⁴ raspusti pokrajinsku skupštinu predviđeno je u nekoliko projekata.¹¹⁵ Odluku o

¹⁰⁶ Videti napomene uz sadržaj nadležnosti pokrajina koje obuhvataju pravo pokrajine da "obrazuje i uredi organe vlasti" (dr P. Nikolić, član 192, stav 1, alineja 1) i pravo pokrajina da "samostalno, statutima propišu uređenje i nadležnost svojih organa, prema sopstvenim prilikama i potrebama" (Vlada Republike Srbije, član 145, stav 1).

¹⁰⁷ Izuzetak su projekti Beogradskog centra za ljudska prava i Foruma iuris koji uređivanje organizacije vlasti prepuštaju konstitutivnim aktima autonomnih pokrajina.

¹⁰⁸ Dr R Nikolić, član 196, stav 1 i član 197; Demokratska stranka, deo V, glava II, član Organi autonomne pokrajine; Demokratska stranka Srbije, član 148 i član 156; Liberali Srbije, član 145; Vlada Republike Srbije, članovi 146 i 153.

¹⁰⁹ Dr P. Nikolić, član 197, stav 2; Demokratska stranka Srbije, član 148, stav 2; Vlada Republike Srbije, član 146, stav 3.

¹¹⁰ Demokratska stranka, deo V, glava II, član Organi autonomne pokrajine, stav 3; Demokratska stranka Srbije, član 148, stav 3; Vlada Republike Srbije, član 146, stav 4.

¹¹¹ Dr P. Nikolić, član 197, stav 2.

¹¹² Dr P. Nikolić, član 197; Demokratska stranka Srbije, član 148, stav 1; Vlada Republike Srbije, član 146, stav 2.

¹¹³ Demokratska stranka Srbije, član 148, stav 4; Vlada Republike Srbije, član 146, stav 5.

¹¹⁴ Među razlozima koji mogu dovesti do raspuštanja pokrajinske skupštine navode se "grubo kršenje ustava i zakona od strane skupštine ili izvršnog veća autonomne pokrajine ili ugrožavanje pravnog poretka Republike Srbije" (Demokratska stranka Srbije, član 159, stav 1; Vlada Republike Srbije, član 155, stav 1); ukoliko pokrajina "ne ispunjava obaveze utvrđene ustavom i zakonima Republike Srbije ili postupa na način koji teško vreda opšti interes Republike Srbije" (Demokratska stranka, deo V, glava II, član Zaštita pravnog poretka Republike Srbije, stav 1); "kršenje ustava i zakona aktima, delovanjem odnosno nedelovanjem i grubo narušavanje interesa Kraljevine Srbije kao celine ili lokalne samouprave i građana na svojoj teritoriji" (dr P. Nikolić, član 203)

¹¹⁵ Dr P. Nikolić, član 203; Demokratska stranka, deo V, glava II, član Zaštita pravnog poretka i interesa Republike Srbije; Demokratska stranka Srbije, član 159; Vlada Republike Srbije, član 155.

raspuštanju skupštine pokrajine donosi Ustavni sud na predlog Vlade¹¹⁶ ili Narodna skupština na predlog Ministarskog saveta,¹¹⁷ odnosno Vlada uz saglasnost Narodne skupštine.¹¹⁸ Prema drugim predlozima,¹¹⁹ organi centralne vlasti ne raspolažu ovim pravom, što se i izričito utvrđuje ustavom¹²⁰.

5.2 Izvršni organi. U pokrajini se obrazuju i izvršni organi. U predlozima koji u samom ustavu utvrđuju organe koji se obrazuju na nivou autonomnih pokrajina izričito se navode i ova tela. Autori se razlikuju u pogledu naziva (vlada¹²¹, izvršno veće,¹²² savet oblasti¹²³) organa kome se poveravaju poslovi izvršne vlasti na nivou pokrajine. U ovim predlozima preciziraju se još neka pitanja vezana za status izvršnog organa, među kojima su: način izbora izvršnog organa koji je poveren skupštini (izvršni organ se određuje kao organ skupštine);¹²⁴ dužina trajanja mandata njegovih članova i pravo pokrajine da odredi broj članova izvršnog organa;¹²⁵ status i način izbora predsednika izvršnog organa pokrajine.¹²⁶

5.3 Sudovi. Jedno od pitanja na kome se stavovi izneti u predlozima znatno razilaze jeste organizacija sudstva na nivou pokrajine. Nekoliko predloga izričito utvrđuje jedinstvenu organizaciju sudstva i pravosudnog sistema unutar koje nisu predviđeni sudski organi na nivou pokrajina¹²⁷. Tri predloga predviđaju postojanje sudskih organa u pokrajini. Prema jednom, pokrajina raspolaže pravom "osnivanja i organizovanja prekršajnih sudova", te pravom "osnivanja i organizovanja administrativnih sudova za rešavanje sporova nastalih u upravnim stvarima opština, gradova, kao i pokrajinskih organa uprave".¹²⁸ Drugi ne precizira organizaciju sudstva u pokra-

¹¹⁶ Demokratska stranka Srbije, član 159, stav 1; Vlada Republike Srbije, član 155.

¹¹⁷ Dr P. Nikolić, član 203.

¹¹⁸ Demokratska stranka, deo V, glava II, član Zaštita poretka i interesa Republike Srbije, stav 2.

¹¹⁹ Beogradski centar za ljudska prava, Forum iuris, Liberali Srbije.

¹²⁰ Beogradski centar za ljudska prava, deo III, glava I, tačka 1, teza Nadležnost, stav 1, alineja 12 i stav 6, alineja 3.

¹²¹ Demokratska stranka, deo V, glava II, član Organi autonomne pokrajine, stav 1; Demokratska stranka Srbije, član 157, stav 2.

¹²² Vlada Republike Srbije, član 153;

¹²³ Dr P. Nikolić, član 200, stav 1.

¹²⁴ Dr P. Nikolić, član 200, stav 1; Demokratska stranka Srbije, član 157, stav 2; Vlada Republike Srbije, član 153, stav 2.

¹²⁵ Demokratska stranka Srbije, član 157, stav 2; Vlada Republike Srbije, član 157, stav 2.

¹²⁶ Demokratska stranka Srbije, član 157, stav 2; Vlada Republike Srbije, član 157, stav 2.

¹²⁷ Dr P. Nikolić, Demokratska stranka Srbije, Vlada Republike Srbije, Beogradski centar za ljudska prava uz izdvojeno mišljenje jednog člana grupe prema kome pokrajina ima sudsku vlast u oblastima u kojima se prostire njena izvorna zakonodavna nadležnost utvrđena ustavom.

¹²⁸ Demokratska stranka, deo V, glava II, član Nadležnosti, stav 2 alineje 10 i 11.

jini, već opštom odredbom utvrđuje da pokrajina ima sudsku vlast u okviru svojih ustavom utvrđenih nadležnosti.¹²⁹ Jedan predlog predviđa osnivanje sudova na nivou pokrajine. Preciziran je naziv suda (Vrhovni sud ili Visoki sud) i uređena nadležnost najvišeg sudskog organa u pokrajini.¹³⁰

5.4 Organi uprave. U pokrajinama se obrazuju i organi uprave.¹³¹ U nekim predlozima se uređuje i pravo pokrajine da obrazuje javne službe¹³² i bliže uređuje način imenovanja starešina na čelu organa uprave.¹³³

5.5 Ombudsman. Nekoliko predloga izričito predviđa instituciju ombudsmana na nivou autonomne pokrajine.¹³⁴

6. Zaštita prava na regionalnu samoupravu

Pravo na regionalnu samoupravu uživa posebnu zaštitu. Zaštita prava na regionalnu samoupravu obezbeđuje se garantovanjem različitih instrumenata koji regionima stoje na raspolaganju u cilju zaštite prava, kao i procedurama koje obezbeđuju učešće regiona u donošenju odluka koje se odnose na status regiona i njegove nadležnosti. Posebna zaštita obezbeđuje se u pitanjima koja definišu položaj regiona u ustavnom sistemu (npr. promena statusa regiona, odlučivanje o promeni teritorije na kojoj se region prostire, pravo pokretanja postupka za zaštitu prava na regionalnu samoupravu pred nadležnim sudskim telima).

6.1 Promena statusa regiona. Set pitanja koji se neposredno odnosi na status autonomne pokrajine u ustavnom sistemu različito je uređen u predlozima.¹³⁵

6.2 Odlučivanje o području na kome se region prostire. Odlučivanje o području na kome se prostire pokrajina i o promeni granica ili teritorije pokrajina različito je rešeno u ustavnim projektima¹³⁶.

6.2 Pravo obraćanja nadležnim organima za zaštitu prava na regionalnu samoupravu. Zaštitu prava na regionalnu samoupravu i atonomiju uređuje nekoliko predloga. Garantovana je ustavnosudska zaštita koja se obezbeđuje u

¹²⁹ Liberali Srbije, član 157. U projektu Beogradskog centra za ljudska prava to je i predlog iznet u izdvojenom mišljenju jednog člana grupe.

¹³⁰ Projekat Foruma iuris, glava V, tačka 1, teza 1.2, stavovi 3, 8 i 9.

¹³¹ Dr P. Nikolić, član 200, stav 2; Demokratska stranka, deo V, glava II, član Organi autonomne pokrajine, stav 4; Demokratska stranka Srbije, član 157, stav 1; Vlada Republike Srbije, član 152, stav 2.

¹³² Demokratska stranka Srbije, član 156, stav 1; Vlada Republike Srbije, član 152, stav 2.

¹³³ Dr P. Nikolić, član 200, stav 2;

¹³⁴ Forum iuris, glava IV, tačka 5, teza 5.2, stav 2; Demokratska stranka Srbije, član 156, stav 2; Liberali Srbije, član 146, stav 1; Vlada Republike Srbije, član 152, stav 2.

¹³⁵ Videti o tome detaljnije u naslovu 1. Ustavni status.

¹³⁶ Videti o tome detaljnije u tački 1.6 Teritorija.

postupku ocene ustavnosti¹³⁷ ili u postupku ustavne žalbe¹³⁸ ukoliko se "pojedinačnim aktom ili radnjom, bez obzira od koga dolaze, ometa nadležnost autonomne pokrajine".¹³⁹

Samo u jednom predlogu uređena je i sudska zaštita prava na autonomiju. Instrumenti kojima se ostvaruje ovaj vid zaštite sastoje se u pravu na "pokretanje postupka pred Upravnim sudom za ocenu ustavnosti upravnih akata državnih organa i organizacija koje vrše javna ovlašćenja kojima se narušava autonomija",¹⁴⁰ kao i pravom "pokretanja postupka pred Računskim sudom i svim redovnim sudovima radi zaštite autonomije i autonomnih prava oblasti".¹⁴¹ Pravom pokretanja postupka raspolažu skupština oblasti, predsednik oblasti i savet oblasti¹⁴² ili organi za koje to utvrdi statut kao najviši pravni akt pokrajine¹⁴³.

Ukoliko bismo pokušali da, na osnovu ove analize, definišemo ustavni položaj autonomne pokrajine rukovodeći se rešenjima koja su prihvaćena u većini predloga, status autonomne pokrajine u budućem ustavu Srbije odredili bi sledeći parametri.

1. Opšti okvir koji definiše status autonomnih pokrajina u ustavnom sistemu
  - Regionalni princip teritorijalne organizacije bio bi garantovan ustavom kao pravo građana na regionalnu samoupravu.
  - Teritorijalna zajednica koja se formira neposredno ispod nivoa centralne vlasti nazivala bi se autonomna pokrajina.
  - U ustavu bi izričito bile navedene postojeće autonomne pokrajine uz isticanje posebnog statusa Kosova i Metohije.
  - Postojala bi mogućnost formiranja novih pokrajina.
  - Pokrajina bi imala svojstvo pravnog lica.
  - Najviši pravni akt autonomne pokrajine bio bi statut. Statut bi se donosio uz saglasnost Narodne skupštine Srbije.
  - Teritorija autonomne pokrajine uređivala bi se organskim zakonom za čije se donošenje zahteva stroža većina.
2. Nadležnosti autonomne pokrajine
  - Raspodela nadležnosti počivala bi na principu supsidijariteta, opštoj pretpostavci nadležnosti u korist lokalne zajednice i taksativnom navođenju nadležnosti autonomne pokrajine i Republike.

¹³⁷ Dr P. Nikolić, član 201, stav 2; Demokratska stranka Srbije, član 156, stav 2; Liberali Srbije, član 128, stav 1, alineja 8; Vlada Republike Srbije, član 160, stav 2.

¹³⁸ Demokratska stranka Srbije, član 156, stav 1; Vlada Republike Srbije, član 160, stav 1.

¹³⁹ Demokratska stranka Srbije, član 156, stav 1; Vlada Republike Srbije, član 160, stav 1.

¹⁴⁰ Dr P. Nikolić, član 201, stav 3.

¹⁴¹ Dr P. Nikolić, član 201, stav 3

¹⁴² Dr P. Nikolić, član 201, stavovi 2 i 3.

¹⁴³ Demokratska stranka Srbije, član 156; Vlada Republike Srbije, član 160.

- Izvorne nadležnosti pokrajina bile bi utvrđene ustavom, a prenete zakonom, uz uslov da se obezbede finansijska sredstva za njihovo obavljanje. Ustavom bi bile uređene i konkurentne nadležnosti.
  - Izvorne nadležnosti pokrajina odnosile bi se na sledeće oblasti: uređenje i organizacija pokrajinskih službi i javnih službi; utvrđivanje prihoda i rashoda u budžetu pokrajine; upravljanje pokrajinskom imovinom; prostorno i razvojno planiranje; saradnja sa pokrajinama u Republici i regionima u drugim zemljama; poljoprivreda; zdravstvo; socijalna zaštita; prosveta; kultura; šumarstvo; stočarstvo; lov i ribolov; vodoprivreda; saobraćaj; zaštita životne sredine; turizam i ugostiteljstvo.
  - Autonomne pokrajine imale bi zakonodavnu vlast. Donosile bi zakone u oblastima iz domena svojih izvornih nadležnosti i raspolagale pravom da predlažu republičke zakone.
  - Pokrajine bi imale izvršnu vlast. U domenu svojih nadležnosti autonomne pokrajine imale bi pravo da izvršavaju pokrajinske zakone. Republičke zakone izvršavale bi samo ako ih zakon na to ovlasti.
  - Načelo jedinstva pravnog poretka obezbeđuje jednakost prava građana i jednaku važnost pojedinačnih pravnih akata na celoj teritoriji Republike, kao i saglasnost statuta autonomne pokrajine sa ustavom, o čemu odlučuje Ustavni sud Republike.
3. Učešće u organima centralne vlasti
- Narodna skupština bi bila jednodomna, ali bi pokrajine imale pravo na reprezentovanje u Narodnoj skupštini.
  - Pokrajine bi imale pravo da učestvuju u donošenju odluka na nivou Republike. Ovo pravo ostvarivale bi preko svojih predstavnika u Narodnoj skupštini, kao i pravom da Narodnoj skupštini predlože donošenje zakona.
4. Finansijska autonomija
- Finansijska autonomija pokrajina garantuje se u granicama i obimu koji utvrđuju ustav i zakon.
  - Pokrajine bi imale sopstvene izvore prihoda i slobodno bi raspolagale prihodima u okviru ustavom utvrđene nadležnosti pokrajina.
  - Pokrajine bi imale sopstvenu imovinu, kao i pravo da raspolazu prihodima od imovine čiji su titulari.
  - Pokrajine bi imale budžet. Nadzor nad budžetom bio bi poveren Računskom sudu.
  - Finansijski zakoni donosili bi se po posebnoj proceduri koja uključuje konsultovanje autonomnih pokrajina.
  - Pokrajine bi imale pravo da učestvuju u porezima koje prikuplja država samo u slučaju kada se ta sredstva obezbeđuju za obavljanje prenetih nadležnosti.

- Pristup nacionalnom tržištu kapitala bio bi otvoren za pokrajine koje bi imale pravo da se, pod zakonom određenim uslovima, zadužuju.
- 5. Organizacija vlasti
  - U pokrajinama bi bila obrazovana pokrajinska skupština kao predstavničko telo koje neposredno biraju građani na opštim izborima na osnovu jednakog biračkog prava, tajnim glasanjem. Poslanici bi se birali na četiri godine, a mandat bi bio slobodan. Pod uslovima i u slučajevima utvrđenim ustavom, centralna vlast imala bi pravo da raspušti pokrajinsku skupštinu.
  - Izvršnom veću, kao izvršnom organu skupštine, bili bi povereni poslovi izvršne vlasti na nivou pokrajine.
  - U pokrajini bi se obrazovali i organi uprave.
  - U pokrajini bi se birao pokrajinski ombudsman.
- 6. Zaštita prava na autonomiju i samoupravu
  - Pravo na regionalnu samoupravu uživalo bi posebnu zaštitu koja bi se ostvarivala pred Ustavnim sudom u postupku ocene ustavnosti.

Naposletku navodimo i set pitanja na koja će se, prema našem mišljenju, usredsrediti rasprava o ustavnom statusu autonomnih pokrajina. To su pitanja o kojima se mišljenja razilaze, kao i pitanja koja su uređena samo načelno, bez neophodnog preciziranja, što može izazvati potrebu za naknadnom interpretacijom.

- Kriterijumi i postupak formiranja novih autonomnih pokrajina, posebno pravni akti koji uređuju ova pitanja i način učešća građana u procesu formiranja novih autonomnih pokrajina. Jedno od takvih je i pitanje da li se autonomne pokrajine obrazuju kao monotipske ili politipske? Opšte standarde o ovim pitanjima utvrđuje Deklaracija Skupštine evropskih regiona (član 1, stavovi 1 i 4).
- Pravna priroda i status najvišeg pravnog akta autonomne pokrajine u pravnom sistemu. Standarde u ovom domenu utvrđuje Deklaracija Skupštine evropskih regiona (član 1, stav 3).
- Sadržaj prava na autonomiju i samoupravu. Standarde u ovoj oblasti nalazimo u Deklaraciji Skupštine evropskih regiona (član 1, stav 4).
- Odlučivanje o području na kome se prostire autonomna pokrajina, posebno propisi kojima se ovo pitanje uređuje i postupak njihovog donošenja, kao i procedure koje obezbeđuju učešće autonomnih pokrajina prilikom odlučivanja o ovom pitanju. Standarde u ovom domenu uređuje Evropska povelja o regionalnoj samoupravi (član 16, stav 1).
- Operacionalizacija sadržaja načela supsidijarnosti kao osnovnih principa raspodele nadležnosti kako u domenu uređivanja odnosa tako i u domenu izvršavanja propisa. Standarde u ovom domenu definiše Evropska povelja o regionalnoj samoupravi (član 4, stav 1) i Deklaracija Skupštine evropskih regiona (član 3, stav 3 i član 8, stav 4).

- Pravni propisi kojima se ustanovljavaju nadležnosti autonomnih pokrajina. Standarde u ovoj oblasti uređuju Deklaracija Skupštine evropskih regiona (član 3, stav 1) i Evropska povelja o regionalnoj samoupravi (član 4, stav 1).
- Kvalitet i obim nadležnosti autonomnih pokrajina u oblastima u kojima ustav utvrđuje nadležnost autonomnih pokrajina, posebno u domenu izvornih i konkurentnih nadležnosti. Standarde o ovim pitanjima nalazimo u Evropskoj povelji o regionalnoj samoupravi (član 4, stavovi 1 i 3).
- Ovlašćenja autonomne pokrajine u domenu sudske vlasti. Standarde u ovoj oblasti uređuje Deklaracija Skupštine evropskih regiona (član 7, stav 3). U vezi sa tim postavlja se nekoliko pitanja.

Prvo, da li autonomna pokrajina ima nadležnosti u domenu sudske vlasti?

Drugo, kakva je priroda ove nadležnosti i šta čini njen sadržaj? Treće, da li se obezbeđuje učešće autonomnih pokrajina "u postavljanju sudskih organa odgovornih za rešavanje sporova između države i regiona" (Deklaracija Skupštine evropskih regiona, član 7, stav 3).

- Načelo harmonizacije kojim se regioni rukovode prilikom ostvarivanja izvornih ovlašćenja kao jedan od standarda utvrđen Deklaracijom Skupštine evropskih regiona (član 3, stav 5) nije uređeno u predlozima.
- Načelo prilagodavanja prenetih nadležnosti uslovima u regionu koje utvrđuje Evropska povelja o regionalnoj samoupravi (član 5, stav 3) nije uređeno u predlozima.
- Propis kojim se utvrđuju finansijska sredstva za obavljanje poslova poverenih autonomnoj pokrajini i obaveza obezbeđivanja sredstava za ostvarivanje poverenih poslova. Standarde u ovom domenu utvrđuju Evropska povelja o regionalnoj samoupravi (član 5, stav 2) i Deklaracija Skupštine evropskih regiona (član 5).
- Nadležnosti koje se odnose na izvršavanje propisa koje donosi Republika. Standardi o ovom pitanju uređeni su Deklaracijom Skupštine evropskih regiona (član 3, stav 3 i član 8, stav 4).
- Instrumenti koji obezbeđuju jedinstvo pravnog poretka, osobito vrste, njihov sadržaj i dejstvo. U ovom domenu izdvaja se nekoliko pitanja.

Prvo se odnosi na operacionalizaciju instrumenata koji obezbeđuju jednaka prava građana na celom području Republike i garantovanje jednakog važenja isprava na celom području Republike.

Drugo se odnosi na ocenu zakonitosti (ne i ustavnosti) najvišeg pravnog akta autonomne pokrajine.

Treće pitanje odnosi se na raspuštanje skupštine autonomne pokrajine: da li organi centralne vlasti raspolazu pravom raspuštanja autonomne pokrajine, koji organi o tome odlučuju, pod kojim uslovima i po kom postupku se to može učiniti.

- Oblici i način učešća autonomnih pokrajina u vršenju poslova iz nadležnosti Republike, osobito u pitanjima koja se odnose na "obim regionalne samouprave i interese regiona" (Evropska povelja o regionalnoj samoupravi, član 9, stav 1). U vezi sa ovim postavljaju se dva pitanja.

Prvo se odnosi na uređivanje procedura koje obezbeđuju uključivanje autonomnih pokrajina u proces odlučivanja. Procedure "rasprave i konsultovanja između organa države i zainteresovanog regiona" jesu standard utvrđen Evropskom poveljom o regionalnoj samoupravi (član 9, stav 2, alineje 2 i 3).

Drugo se odnosi na saglasnost autonomne pokrajine na odluke ili mere centralne vlasti koje "imaju uticaja na nadležnost ili interese regiona" ili se odnose na "promenu granica regiona". Standarde u ovom domenu utvrđuje Evropska povelja o regionalnoj samoupravi (članovi 10 i 16) i Deklaracija Skupštine evropskih regiona (član 1, stav 3, član 3, stav 6, član 10, stav 5).

- Način i oblici ostvarivanja prava autonomnih pokrajina na reprezentovanje ne samo u "zakodavnim već i u administrativnim organima" (Evropska povelja o regionalnoj samoupravi, član 9, stav 2, alineja 1). Dva pitanja u ovom kontekstu zaslužuju pažnju. Prvo se odnosi na kriterijume i način reprezentovanja autonomnih pokrajina u Narodnoj skupštini, drugo na kriterijume i način reprezentovanja u administrativnim telima, što u predlozima nije uređeno.
- Sadržaj i obim finansijske autonomije, propisi kojima se uređuje finansijska autonomija pokrajina i posebno procedura njihovog donošenja i udeo pokrajina u porezima koje prikuplja Republika. Standarde u ovoj oblasti uređuju Evropska povelja o regionalnoj samoupravi (član 15) i Deklaracija Skupštine evropskih regiona (član 5).
- Operacionalizacija principa solidarnosti koji predstavlja dopunu principa finansijske autonomije je izostala. Standarde u ovoj oblasti definiše Evropska povelja o regionalnoj samoupravi (član 7, stav 4 i član 14, stav 4).
- Zaštita prava na autonomiju i samoupravu, a naročito pitanje da li ova zaštita obuhvata jedino ustavnosudsku ili i druge oblike zaštite (npr. sudsku) ne samo u unutrašnjem već i u međunarodnom pravu, koji pravni instrumenti se ustanovljavaju u cilju zaštite i u kom postupku se odlučuje o zaštiti. Standarde u ovoj oblasti utvrđuje Evropska povelja o regionalnoj samoupravi (članovi 10, 16 i 17) i Deklaracija Skupštine evropskih regiona (članovi 1 i 10).

Slobodan Beljanski

- O nadležnostima pokrajine u domenu sudske vlasti -

Ja sam hteo nešto da dodam u vezi sa nadležnostima pokrajine u domenu sudske vlasti. Naime, jedna od najčešće pominjanih primedaba na ove koncep-

cije, pre svega mislim na predlog Foruma iuris, odnosila se na sudsku vlast koja je čak i bez obzira na supsidijarnu zakonodavnu vlast smatrana neprikosnovenom kompetencijom države. I u tome se zapravo videla greška pretvaranja pokrajine u državu, do koje bi, dakle, došlo ako bi pokrajina imala ma kakvu sudsku vlast.

Moram pomenuti dva aspekta ovog problema, empirijski i koncepcijski. Empirijski nam govori o sledećem. Vojvodina je 1945. godine imala Vrhovni sud, pa joj to nije pribavilo bilo kakve kompetencije koje bi se mogle smatrati državotvornim. Sve do 1990. godine imala je i Vrhovni sud i Odeljenje Vrhovnog suda Srbije u Novom Sadu, i do te 1990. godine pravosuđe u Vojvodini bilo je veoma dobro i, po nekim ocenama, najbolje u bivšoj Jugoslaviji. Od 1990. godine, dakle od ukidanja tog suda, dolazi do dekadencije u pokrajinskom pravosuđu, naravno i u pravosuđu uopšte u Srbiji. Ono što je važno napomenuti jeste to da je Vrhovni sud Srbije trenutno najslabija tačka u hijerarhiji sudske vlasti. On je glomazan, politizovan, neažuran, podložan uticajima. I što je najstrašnije, niskog je stepena stručnosti. Dakle, ja hoću da kažem da ne vidim nijedan ozbiljan razlog za zalaganje protiv sudske vlasti u Vojvodini, koja, naravno, ne bi bila apsolutna, već bi se odnosila na izbor ili predlaganje za izbor sudija, delimično i na uticaj na organizaciju sudova i na to da u pokrajini postoji poslednja instanca u redovnom sudskom postupku. Naravno da bi postojao jedan vrhovni sud koji bi nivelisao sudsku praksu povodom vanrednih pravnih lekova. Ovo sam hteo da dodam izlaganju profesorke Pajvančić koje se odnosilo na sudsku vlast.

Zoran Avramović

- pitanje Marijani Pajvančić -

Mi koji nismo pravnici možemo sad da postavimo neka pitanja. Postavio bih pitanje kolegini Pajvančić. Vi se ovde napravili jednu analizu raznih koncepcija ustavnog položaja pokrajine, pa me zanima da li možete da kažete koja je najbolja, tj. kom konceptu biste dali prednost i na osnovu kojih kriterijuma. To je posebno važno u fazi odlučivanja i opredeljivanja.

I jedan komentar na ono što je rekao kolega Beljanski, u vezi sa iskustvom sa Vrhovnim sudom od 1945. do 1990. godine. To je iskustvo komunističkog pravosuđa. Tada ste imali sudsku vlast kao instrument komunističke partije. U jednom sistemu sa podelom vlasti očigledno da je nemoguć opstanak takve koncepcije sudstva. Potpuno su druge političke i socijalne prilike u kojima postoji sudska vlast od 1945. do 1990. i posle 1990. godine.

Marijana Pajvančić

- odgovor Avramoviću -

Da vam odgovorim na vaše pitanje kom modelu bih dala prednost. Dakle, ja bih pošla od dve stvari, ako me pitate za moje privatno mišljenje. Prva stvar jesu standardi evropskih dokumenata o regijama - ispod toga ne bi trebalo ići. Ja sad mogu da očekujem pitanje koji su to standardi, budući da u koncept evropskih regija ide i jedna Francuska i jedna Španija. Oni su dovoljno raste-gljivi da uključe administrativnu decentralizaciju na jednoj strani ili jednu relativno visoko centralizovanu državu kao što je Francuska, ili pak Španiju i Italiju, koje imaju sasvim drugi tip regija. Ako bismo morali da pozovemo u pomoć i neka druga merila koja su nama bliža, onda bih ja te standarde tumačila pre svega sa stanovišta onih iskustava koje imaju Španija i Italija jer su ona nama bliža nego ona prva o kojima sam govorila. Ako pođemo od toga da je pravo na regionalnu samoupravu izvorno pravo građana i građanki koji žive na određenom području, onda se procedure nastanka autonomne pokrajine uz konsultovanje građana i građanki sa tog područja, kada je reč o ključnim pitanjima, a to su izvorne nadležnosti teritorija, pitanje finansija i tako dalje, moraju obezbediti ustavom. Naravno, sa druge strane, potreban je i taj, vrlo efikasan princip jedinstvenog pravnog poretka, harmonizacije pravnog poretka i princip solidarnosti kada je reč o finansijskoj autonomiji.

Ja sam svoj stav o tome iznela, budući da sam radila na dva projekta. Jedan je projekat Foruma iuris, jedan je projekat Beogradskog centra za ljudska prava, pa sam time odgovorila na ovo pitanje. Radila sam na ta dva projekta i ono što je moje mišljenje o autonomiji iznela sam radeći u grupama koje su ih pripremile.

Svetislav Taboroši

- pitanja za Marijanu Pajvančić -

U izlaganju profesorke Pajvančić postoje tri stvari vezane za oblast takozvanih društveno-ekonomskih odnosa oko kojih postoji saglasnost: sopstveni prihodi, preneti porezi i pristup nacionalnom tržištu kapitala. Reč je o stvarima koje uopšte nisu sporne, koje, po definiciji, ne mogu ni da budu sporne. Mogu biti samo takve i nikakve drukčije. Ako kažemo da postoji saglasnost, recimo, oko toga da Sunce sija, da li je to stvarno konsenzus? Pri tome nema saglasnosti oko svega drugoga, oko toga koliko je sati, da li je oblačno i kakvo je uopšte vreme. Jednostavno, plašim se da bi, ako bi se formirao veći broj pokrajina, što većina ustavnih predloga dozvoljava, i ostanu samo ove nadležnosti pokrajine, pri čemu bi glavni izvori prihoda bili sopstveni prihodi od sopstvene imovine, to do-

velo do etatizacije. Postojao bi vrlo jak etatistički naboje na nivou pokrajine, potpuno suprotno očekivanim promenama na nivou republike odnosno države. Da li bismo tada imali jedan vrlo nekoherentan socioekonomski sistem?

Nasuprot tome, ako bismo imali identičan kvalitet na svim nivoima državne organizacije, a to znači sopstvene izvorne prihode koji u sistemu poreza na dodatu vrednost mogu lako da se utvrde, gde se tačno zna koliko je svaki poreski obveznik dužan da plati zbog razlike ulaznog i izlaznog poreza, i ako bi se utvrđivala kvota po kojoj bi se taj iznos zadržavao na pojedinim nivoima, tada bismo imali jedan koherentan, solidan, transparentan sistem. Ovako ga uopšte nećemo imati.

Drugo pitanje je, čini mi se, mnogo ozbiljnije. Reč je o zakonodavnoj nadležnosti. Koleginica Pajvančić je lepo rekla da je u nacrtu definisana oblast u kojoj će postojati zakonodavna nadležnost, ali ne i njen kvalitet. Mi ne treba da razgovaramo o ustavu koji odgovara današnjem ili nekom jučerašnjem problemu ove države, da ustav pravimo prema nekim prošlim dilemama, nego prema onome šta nas čeka sutra. Ako sledeće godine potpišemo sporazum o asocijaciji i stabilizaciji, a verovatno ćemo najzad uspeti to da uradimo, nastupiće jedna potpuno drugačija logika zakonodavne prakse. Počeće problem usklađivanja sa direktivama Evropske unije. Direktive EU su obavezujuće smernice koje obično imaju samo minimum zajedničkih elemenata, a lokalnim zakonodavnim autoritetima se dozvoljava da nadograđuju taj nivo. Potpuno je izvesno da će interes Vojvodine u dograđivanju nekih od tih direktiva biti bitno drugačiji nego što će biti interes drugih delova republike. Ako direktiva ovlašćuje zakonodavne organe da dograđuju onaj minimalni zajednički sadržaj EU, koji je Evropska unija propisala, onda je to vrlo bitno pitanje. Da li je recepcija te direktive što se tiče unutrašnjeg zakonodavstva stvar lokalnih, pokrajinskih zakonodavnih kompetencija ili republičkih? Ideja i jeste u tome da se na regionalnom nivou direktiva direktno primenjuje, a ne na nivou države. Iz tehničkih razloga to ide preko državnog zakonodavstva, ali u suštini je upravo to da se regionalne razlike pokažu pomoću tih direktiva.

Marijana Pajvančić

- odgovor Taborošu -

Kompetencije su možda najteži i najpipaviji deo ustava. Svi beže od toga. Ni ja svojim studentima ne volim da pričam o raspodeli nadležnosti, jer je zapravo dosadno kad o tome pričate na času. U nabrajnju nadležnosti ne može stati sa određivanjem oblasti nadležnosti. Šta znači kad vi kažete da postoji izvorna nadležnost u oblasti zdravstva ili prosvete? Da li možete da donosite nastavni plan i program ili ne možete? Uređujete li sistem ili samo imenujete direktore? Dakle, bitan je princip kvaliteta, ono što stvarno čini nadležnost i ras-

podelu, naročito ako je reč o tzv. konkurentnim nadležnostima, gde se jedan deo nadležnosti ostvaruje na republičkom nivou, a drugi deo na nekom regionalnom, lokalnom ili drugom nivou. Mislim da je princip supsidijariteta u redu, od toga nisu mogli da pobegnu ni pisci ustavnih tekstova, ali opšta pretpostavka nadležnosti u korist republike nije supsidijaritet, koji treba da ide u korist lokalne zajednice. Onda se izvode nadležnosti viših nivoa vlasti, taksativnim navođenjem okvira i tačnog sadržaja kompetencija. To je jedno pitanje koje je otvoreno i koje mora biti rešeno. Mislim da će ova implementacija ići na ovaj način i da o tome treba voditi računa.

Slobodan Beljanski

- replika na Avramovićevo izlaganje -

Kolega Avramović je rekao da su nesavršljiva dva perioda koja sam naveo. Ne slažem se, mislim da su svi istorijski periodi i razdoblja savršljivi, ali u nečemu drugom je razlika. Naime, iz primedbe koju je on stavio proizlazi da totalitarni politički sistem može da podrazumeva decentralizaciju bez neke štete po svoj opstanak, a da pluralni demokratski sistem teži centralizaciji, iz čega ja mogu da zaključim da kolega Avramović smatra da jedino ideološki faktor predstavlja kohezioni element jednog sistema. Bilo bi tragično ako bismo taj princip prihvatili i pomirili se sa tom situacijom. Ne zaboravimo da ni onda, u vreme do 1990. godine, nije sve pravo bilo ideološko, niti su sve sudije sudile na osnovu svoje ideološke opredeljenosti.

Dorđe Vukadinović

— replika na izlaganje Marijane Pajvančić -

Ovde se povela debata o prirodi komunističkog sistema u SFRJ. Iako sam po tom pitanju načelno bliži stavu gospodina Beljanskog, to jest verujem da se i tada moglo dobro suditi, ipak mislim da je, principijelno govoreći, primedba kolege Avramovića tačna. To je prosto bio anahron ideološki sistem. Nema sumnje da su sve epohe ideološki bremenite, sva vremena i svi politički sistemi - poslednjih godina sam dosta vremena sam potrošio u ukazivanju na ideološku pozadinu i ovog današnjeg trenutka. Ali činjenica je da je priroda te ideologije drugačija. Komunistička ideologija o kojoj je bilo reči, pretpostavljam da je to i kolega Avramović hteo da kaže, prosto je počivala na jednonačaliju. Nije bilo principa podele vlasti i u tom smislu se ideologija ovog doba jasno razlikuje od prethodne upravo po tome što afirmiše načelo nezavisnosti sudske vlasti. Druga je, razume se, stvar kako se ta nezavisnost sprovodi u praksi.

No, ono što sam zapravo hteo da kažem jeste ključna stvar - a gospoda Pajvančić je to pomenula u svojoj naknadnoj intervenciji - koja ide pre ove komparativne analize statusa pokrajine u pojedinim ustavnim rešenjima odnosno predlozima pojedinih ustavnih rešenja. (I to je, rekao bih, nešto o čemu mi kao jedan šarolik, dakle ne čisto pravnički, zapravo možemo više razgovarati.) Reč je o stavu koji je ovde izrečen i koji je, mislim, vredan debate. Profesorka Pajvančić je sama malo relativizovala ovu konstataciju o evropskim standardima, kao nečem od čega se polazi, i pomalo samokritički rekla da su evropski standardi i u Francuskoj, i u Španiji i u Italiji. I onda je rekla da smatra da je nama španska ili italijanska varijanta bliža od francuskog modela. Ona to preferira i to je njeno legitimno pravo, ali ja nisam siguran da je ona tu u pravu. Kada pogledamo istorijsku situaciju u Srbiji, u Francuskoj i Španiji, nisam siguran da se zaključak profesorke Pajvančić nedvosmisleno nameće. I u Španiji i u Italiji mi imamo posla sa zaista istorijskim teritorijama i regijama, kakva Vojvodina nije. To su istorijske kraljevine, države koje su postojale i vekovima funkcionisale kao nezavisne države i u tom smislu rekao bih da je sudbina, priroda i istorija Srbije, ma šta pod tim podrazumevali, prosto daleko bliža francuskom modelu, ili jednoj karikaturi francuskog modela, nego španskom i italijanskom. U tom smislu, kada govorimo o formama i standardima autonomije koji su kod nas primenjivi, čini mi se da treba da pođemo pre od francuske situacije nego, recimo, španskog slučaja.

Kosta Josifidis

- replika na izlaganja Avramovića i Vukadinovića -

Ne bih da gnjavim skup metapitanjima, međutim, na ovo bih ipak odrea-
govao. Nezavisnost sudstva je takođe ideološka floskula. Mi možemo govoriti
o obrascima, ali šta je tu pragma? Sa aspekta pragme, da li je funkcionisanje tr-
govačkih sudova u jednom nazovisistemu udruženog rada karikaturalno, što bi
se reklo? Nezavisno nije, ideološki je bremenito, ali to važi i za sudove u dru-
gim sistemima.

Jovo Komšić

- Kelzenov argument -

Kad je reč o dilemama oko autonomije sudske vlasti ili pak o rezolutnom
odbacivanju bilo kakve demokratske funkcionalnosti autonomnih sudova u po-
krajinama odnosno regijama, mislim da treba da imamo na umu jednu klasič-
nu pravnu postavku koja, čini mi se, Yrlo rezolutno i adekvatno baca svetlo na

taj problem, a tiče se jednog superiornog pravnog argumenta. Reč je o Hansu Kelzenu, jednom od najuglednijih pravnika 20. veka. On kaže da su svi problemi centralizacije i decentralizacije u stvari problemi koji se tiču područja važne pravnih normi i organa koji ih stvaraju i primenjuju. Konkretizujući ovo shvatanje, Kelzen kaže da ideja centralizacije nalazi svoj najznačajniji izraz kada sve centralne norme stvara i izvršava jedno lice koje se nalazi u geografskom centru države i obrazuje njen pravni centar.

Ideja decentralizacije je obično spojena sa idejom većeg broja organa, od kojih se svaki nalazi u području na kome se prostire njegova nadležnost. Drugim rečima, centralizovani pravni poredak se definiše kao poredak čije norme važe na teritoriji cele države, a decentralizovani pravni poredak kao sistem normi koji ima različita teritorijalna područja važenja, pri čemu je pravni poredak koji važi jedino za delimičnu zajednicu stvoren od organa izabranih samo od članova te delimične zajednice. Svi vi dobro znate ovo što sam pročitao.

Zašto sam to pročitao? Da bih dodao još jednu ilustraciju koja nije samo nevažna koda za poređenje sa našim specifično balkanskim uslovima. Ako ćemo uzeti evropske standarde, evropska iskustva, harmonizacije razlika i stvaranja sistema vladavine prava i pravne države kao konzistentnog uređenog sistema pravnih normi, ali istovremeno i demokratskih prava građana za kontrolu političke vlasti i ostvarivanje dela sopstvenih prava u skladu sa principom supsidijarnosti u zajednicama u kojima građani i realizuju najveći deo svojih interesa i potreba - onda je Španija za tu vrstu harmonizacije centrifugalnih i centripetalnih sila našla rešenje u Visokom sudu autonomne regije za sporove koji podležu autonomnim zakonodavnim pravnim propisima. I to je rešenje koje je vrlo zanimljivo i za naše razmišljanje i za naš pristup ovom problemu. Mislim da treba i kroz ovu optiku da tragamo za odgovorom kako bismo eliminisali ideologizaciju pitanja jedinstva države, pravnog sistema, demokratije i svega drugoga.

Boško Kovačević

- Ključna dilema: Nacionalna ili građanska država -

Meni se čini da u razgovorima o raznim varijantama i verzijama ustava Srbije postoje jedan ili dva ključna problema. Postoji nedoumica da li će Srbija u narednih deset, dvadeset, pedeset godina graditi sebe kao nacionalnu državu, ili će sebe graditi kao građansku državu, ili će, što sad prevladava, igrati neku igru između. Ako se opredeli za jednu ili drugu krajnost, onda tu postoji neki red ili neki fundus iskustava koji govori šta to znači, čemu to vodi. Zna se koji su dometi regionalnih konstrukcija ili autonomija u jednom konceptu nacionalne države. Ako je Srbija država srpskog naroda i ostalih građana, to povlači pravnu konstrukciju različitu od one koju povlači opredeljenje da je Srbija građanska država. Mislim da je pozicija između ova dva opredeljenja neko pre-

lazno rešenje i bojim se da će se to odraziti na ustav, koji će biti za neku ograničenu, da ne kažem jednokratnu upotrebu.

Svetislav Taboroši

- Ako Vojvodina nema zakonodavstvo,
nema svrhe ni da postoji Vrhovni sud -

Ono što mi moramo da uradimo je harmonizacija. Znam da ružno zvuči, ali mi to moramo da uradimo. Harmonizacija se obično shvata kao harmonizacija propisa, na primer o bezbednosti saobraćaja. Ali harmonizacija je mnogo ozbiljnija, mi moramo da harmonizujemo ustav. Naš ustav mora da bude kompatibilan deo ustavnog sistema Evrope. To je sad naš problem, što smo rastrzani između onoga što moramo i onoga što zbog našeg nasleđa i nekih ograničenja ne znamo da li želimo ili ne želimo.

Harmonizacija evropskog pravnog sistema ima nekoliko nivoa. Ekonomska, lična prava i jedinstveno tržište nisu uopšte stvar nacionalnih zakonodavstava. Kada sutra bude donet evropski ustav, a u evropskoj komisiji za pripremu ustava manje-više postoje iste ove dileme, onda ćete videti da u poslovima u kojima postoji izvorna nadležnost Evropske unije sudsku vlast ima evropski sud, jedinstveni, prvostepeni ili Evropski sud pravde. Prema tome, naša priča o sudskoj autonomiji na širem fonu evropskih pravosudnih problema je prilično u stilu izreke "Besposlen pop i goveda krštava". Kako u stvari naš sud može da sudi? On može da sudi samo po zakonima odgovarajuće zajednice, odgovarajuće države, pokrajine. Sasvim je izvesno da postoji mogućnost da sud Vojvodine sudi u okviru zakonodavne nadležnosti Vojvodine, i da se tu završava njegova kompetencija. Preko toga, ako su u pitanju bilo koji problemi u vezi sa jedinstvenim tržištem, slobodama kretanja, kapitalom i tako dalje, postoji supsidijarna nadležnost evropskih sudova. Isto tako ako je reč o ljudskim pravima. Ako stvarno sada malo raskrinkamo o čemu je reč, o kojoj je nadležnosti, videćete da se dilema ne tiče nekih velikih pitanja. Reč je samo o tome da li će zakonodavstvo Vojvodine imati veću ili manju funkciju, pa onda, u zavisnosti od toga, sledi pitanje koliko će sud Vojvodine imati osnova da postoji. Ako Vojvodina nema zakonodavstvo, nema ni svrhe da postoji autonomni, odnosno Vrhovni sud Vojvodine.

Jovica Trkulja

- Centri moći izvan trougla podele vlasti -

Ja bih želeo da povodom izlaganja koleginice Pajvančić iznesem jednu konstataciju i da postavim jedno pitanje koje će više biti adresirano na potonja

izlaganja. Moja konstatacija se odnosi na činjenicu da je kolegistica Pajvančić i u svom pisanom tekstu i u lapidarnom izlaganju jako elokventno i uspešno ukazala na insuficijencije postojećih predloženih modela ustavnog položaja Vojvodine, ali su i njen pisani tekst i usmena reč bili veoma oskudni u pogledu eventualnog prevazilaženja tih ograničenja, sem nekih opštih naznaka vezanih za evropske standarde. Mislim da bi to valjalo problematizovati. Tu nije reč samo o njenoj nemogućnosti, nego su ta slabost i te insuficijencije objektivne prirode. Po mom mišljenju, iz dva ključna razloga: prvi, ma kako se mi trudili da nađemo neke modele i uzore, ja mislim da nema opšteprihvatljivog modela, posebno kada je reč o pokrajini ili regionima čija bismo rešenja mogli kao model naprosto primeniti u našoj Srbiji. Tu ne treba trošiti mnogo vremena i reči.

Drugi problem mi se čini još većim i tu se približavam pitanju koje bih postavio. To je činjenica da je ustav uvek izraz političke borbe, jedne realne, surove borbe i odnosa snaga. U elementarnom smislu, ustav se javlja da bi tu borbu koliko-toliko kanalisao, stavio je u određene okvire, procedure, pravila igre itd. Da bi se uopšte, i kad je reč o položaju Vojvodine i ustavnom ustrojstvu Srbije, došlo do takve funkcije ustava, potreban je jedan izuzetno važan korak, a to je primarni ili bazični konsenzus ključnih i relevantnih političkih subjekata oko nekih najelementarnijih stvari, vrednosti i načela, koja bi se po dogovoru ugradila u ustavni tekst i predstavljala neku kohezionu osnovu zajedničkog života u političkoj zajednici. Meni se, dakle, čini da je ključni problem - ovde sad govorimo o Vojvodini i njenom ustavnom položaju, ali tu je reč i o ustavnom regulisanju Srbije - nedostatak primarnog odnosno bazičnog konsenzusa. Nevolja je što on nije na vidiku čak ni kad je reč o najelementarnijim pitanjima koja su implicitno moji prethodnici otvorili. Pitam se da li je uopšte moguće modelirati autonomiju i tražiti okvire ustrojstva države bez postizanja tog elementarnog, bazičnog konsenzusa.

I drugo, ja bih izneo tezu da u Vojvodini i šire, dakle i u Srbiji, postoji kontinuitet vazalnog, zavisnog sudstva od 1945. do dana današnjeg, bez obzira na to što su potka i okvir do 1990. godine bili u istoj vlasti, a od 1990. postoji podela vlasti. Mislim da je tu sasvim očigledno da smo mi daleko od nezavisnog sudstva, čak i u ovom periodu za koji se implicitno u izlaganju kolege Avramovića kaže da je bar normativno ustavno postavio osnov za to. Ja naprosto polazim od toga da taj princip podele vlasti koji jeste ugrađen u Ustav Srbije iz 1990. godine nije funkcionisao jer je vlast bila izmeštena iz trougla podele na zakonodavnu, sudsku i izvršnu vlast. I ona je do dana današnjeg ostala locirana i vezana za sasvim neformalne centre, izvan okvira ustavnih prerogativa. To je najpre bio Miloševićev kanabe, zatim Đinđićev, pa Koštuničin kabinet, gde su se donosile sve ključne, relevantne odluke. Zakonodavna vlast služi da unapred donetaj odluci da formu i legitimitet. Mi u nedostatku nekih bitnih pretpostavki za pravnu državu i vladavinu prava imamo podelu vlasti u principu kao neku vrstu političke varnice koja nema nikakve veze sa realnošću jer su

centri moći izmešteni izvan tog trougla. Mislim da tu objašnjenja koja se pozivaju na ideologiju i ideološku potku ostaju na nivou pojavnosti. Valja se usmeriti ka suštini, a to je pitanje gde su centri moći i kako se oni formalizuju putem ustava i institucija.

Jovo Bakić

- Lažna dilema: nacionalna ili građanska država -

Imam nekoliko primedaba u sklopu opšte rasprave. Teza koju je izrekao gospodin Beljanski da je Vojvodina od 1945. do 1990. imala Vrhovni sud, a da pri tom nije imala državnost, jeste sporna. Podsetio bih da je Slobodan Milošević došao na vlast upravo na dokazivanju činjenice da je Vojvodina imala državnost, kao i Kosovo i Metohija. Nije slučajno što je većina srpskoga življa u Vojvodini podržala tu tezu. Danas imamo vrlo sličan proces. Zahvaljujući DOS-u i ustupcima koje su autonomaške stranke u Vojvodini dobile od Zorana Đinđića i drugih, i Vojislava Koštunice uostalom, te stranke su imale mnogo veći deo vlasti nego što bi im pripao da su samostalno išle na izbore. To je dovelo do jačanja srpskih radikala u Vojvodini i sada imamo problem: šta da radimo sa desnim ekstremizmom u Vojvodini? Dakle, onog momenta kada jedan ekstrem dođe u situaciju da diktira svoj stav drugima, a u ovom slučaju većini, očigledno, većina reaguje tako što u ide u drugi ekstrem.

Pitanje Španije i Italije ne može se, i tu se slažem sa kolegom Vukadinovićem, porediti sa našom situacijom, jer se radi o drugačijoj osnovi decentralizacije vlasti. U oba slučaja reč je o direktno etničkoj osnovi decentralizacije vlasti. U Španiji Katalonija i Baskija, na osnovu etničkog i istorijskog prava, dobijaju svoje regije. U Vojvodini većina, i to dvotrećinska, jeste srpska. Dakle, ta decentralizacija ne bi imala etničku podlogu. Uzgred rečeno, boraveći u Engleskoj protekle godine, sreo sam desetak Španaca, i svi su, bez izuzetka, bili vrlo nezadovoljni ustavnim aranžmanom. Katalonci su za federalizovanje Španije jer im regija nije dovoljna, a Kastiljanci bi ipak da malo, ako mogu, centralizuju državu. Pri tom kod Katalonaca, iako u Kataloniji nema terorizma, postoji jedno razumevanje za baskijski terorizam kao odgovor na kastiljanski centralizam.

U Italiji je pokrajina Južni Tirol takođe bazirana na etničkoj podlozi, dakle, Nemci u Italiji dobijaju regije. Ovde bi, dakle, moglo da se govori o mađarskoj autonomiji na severu Bačke. I postoje, kao što smo upoznati, takvi projekti. I oni imaju više legitimnosti, ako imamo u vidu primere Italije i Španije, negoli Vojvodina kao celina.

S druge strane, Vojvodina ima jednu istorijsku posebnost i to treba poštovati. Treba videti na koji način decentralizovati vlast. Ja se, međutim, bojim da će tu morati da se razgovara sa radikalima jer su oni trenutno najjača poli-

tička snaga u Vojvodini, svidalo se to nekome ili ne. Meni se ne sviđa, ali je to tako.

Na kraju, dilema da li pravna konstrukcija treba da bude zasnovana na nacionalnoj ili građanskoj državi je lažna. Ukoliko se država definiše kao građanska država, a ja sam za to da se srpski narod uopšte ne pominje u ustavu, opet je jasno da veliku većinu, posebno bez Kosova i Metohije, čine Srbi. Prema tome, imamo situaciju kao i u drugim nacionalnim državama Evrope - građane koji čine jednu naciju i nacionalne manjine koje moraju imati sva prava i koje su jednakopravni građani na osnovu ustava. To je jedna širokogrudost većinske, etnički bazirane nacije koju ona može da dozvoli kada je u velikoj većini. Kada nije, onda imamo velike probleme, kao što znamo iz naše istorije.

Miloš Knežević

- Prirodan integralistički nagon -

Mi se nalazimo u nekoj vrsti traumatične postsecesione situacije u kojoj je grudni koš teško obolelog pacijenta otvoren, u ovom slučaju je reč o Srbima i Srbiji, Crnogorcima i Crnoj Gori. Ta postsecesiona situacija donekle depasira mirne akademske tonove i relativizuje juridičku analizu. Ustavnopravna, komparativna analiza je, svakako, potrebna. U referatu koji nam je podnesen imamo jedan manji deo predloga, sedam-osam njih je navedeno, a predloga ima četrdesetak i oni izvire iz autorskih, teorijskih afiniteta pojedinaca, preko NVO projekcija, sve do nekih studija i analiza koje su radili instituti, pa onda i partije, analitičari, savetnici.

Kao i u svim haotičnim prilikama, i ovde postoji sijaset predloga i na neki način konfuzija oko vizure kad je reč statusu Vojvodine u budućnosti. U postsecesionoj situaciji koja je metappravna, a ne pravna situacija (pravo izvire iz sveta kulture, ekonomije i politike i norma u sebi sadrži sponu napetosti i kamuflira napetost koja joj je prethodila) prividno je sve otvoreno, sva pitanja su otvorena. Postojala je Krajina, pa je više nema, to je prazan prostor. Republika Srpska još uvek egzistira, Kosovo je okupirano, odnosno protektirano, Crna Gora i nije i jeste tu. I sad se otvaraju i druga unutrašnja srpska pitanja, poput autonomije Vojvodine, odnosno perspektive, čega smo bili svedoci u poslednjih mesec dana, pa onda pitanje juga Srbije, sutra će možda biti otvoreno pitanje istočne, zapadne Srbije, ko zna. Dakle, na neki način situacija se drži stalno otvorenom, sve do konačnog dizajna regiona. Taj dizajn je geopolitički nadeterminisan i neko je rekao da nema veze sa našom slobodnom voljom. Dakle, čekamo da se napravi Dejton 2, pa da se Republika Srpska priključi Srbiji ili da se isključi iz veze sa Srbijom, da se Kosovo da Albancima itd, tu se prave razne solucije, razne varijante, ima ih na stotine, instituti to rade, a naravno i kriptopolitički centri.

O čemu mi onda pričamo? Šta je to Srbija kad nema Jugoslavije, gde je ona, gde su joj granice, da li je ona kongruentna srpskom etničkom, kulturnom i verskom prostoru? Da li su to srpske zemlje ili je to samo avnojevska Srbija koja ima dve pokrajine, to jest sad ima samo jednu, ili je to jedna patogena Srbija bez ijedne pokrajine, samo sa reziduom jedne pokrajine na severu svog prostora (reč je o Vojvodini)? Šta je to onda Vojvodina kad nema Tita, kad nema SFRJ, šta je to Vojvodina kad nema Miloševića, gde je ona, da li su i njene granice definitivne, ili u skladu sa tzv. desuverenizacijom i deteritorijalizacijom postoje porozne granice? Da li su Sava i Dunav granice Vojvodine ili je Beograd već zašao u Vojvodinu? Postoji članak "Strah od Velikog Beograda". Sad više nema Velike Srbije, sad je opasnost Veliki Beograd. Beograd je zaista veliki, taman kao i Vojvodina. Uostalom, u nekim projekcijama koje ovde nisu navedene predviđa se beogradski region, prilično veliki, obuhvatan. Dakle, šta je to Vojvodina kada nema onih prolaznih, prelaznih situacija? Milošević je bio na vlasti 12 godina, sad ga više nema. DOS je vladao četiri godine, sad više nema ni DOS-a, tačnije postoji neki postdosovski konglomerat. Da li je autonomija Vojvodine rezidualno prevaziđena kategorija? Moja teza je da je u postsecesionim situacijama ili u sumnjivim situacijama kada secesija još nije dovršena prirodan nagon vežinskog naroda, bez obira na tiraniju manjina, da se sačuva država. Taj nagon je integralistički i smeru unitarnoj viziji države. U postsecesionim situacijama integralistički nagon, instinkt ili refleks je unitaran. Neko je pomenuo da su radikali pobedili u Vojvodini, i ne samo u Vojvodini. Radikalna stranka je zaposela velike prostore u Srbiji, kad se gleda sa strane elektoralne geografije.

Kad je reč o Vojvodini, ne radi se samo o tome da li treba i na koji način rešiti njen autonomni status, nego i o tome da li se lišiti tog autonomnog statusa. Da li ukinuti autonomiju? Jer autonomija je takođe evolutivni istorijski produkt. Postojala je autonomija u tursko vreme Srbije, u embrionalnom državnom stadijumu, postojala je neka vrsta posebnosti Vojvodine u imperijalnoj fazi dok je ona pripadala Austriji i Ugarskoj, postojala je autonomija u Titovom periodu, avnojska autonomija, neki žude za tom autonomijom. Medutim, ja postavljam pitanje: šta je sa drugim konceptima, unitarnim, u kojima u Srbiji nema više autonomije, nego postoje neka druga pravna rešenja - regionalna decentralizacija, lokalna samouprava, teritorijalne čestice pod drugim imenima? I to je u igri, to treba uzeti u obzir.

A što se tiče pomenute radikalizacije na ovom prostoru, mislim da ona nije ni nmoderan, ni ekstreman, ni desni proces. Jer radikalizacija političkog prostora nije vezana isključivo za Srpsku radikalnu stranku. Radikalizacija može da se desi u svim kombinacijama partijskih rivalstava i sukoba. Ne treba radikalizaciju i desni ekstremizam vezivati samo za jednu stranku koja je u ovom času možda najjača u Srbiji. To je pomalo anahrono stanovište prema toj stranici, koja je trenutno u jednoj vrsti ekspanzije.

Inaposletku, posle ovih malih iskrica, da kažem da su nacionalni i građanski princip savršeno kongruentni. To je pitanje apsolutno apsolvirano u teoriji

i političkoj filozofiji. Nema razloga za ekskluzivni odnos nacionalnog spram građanskog niti za apartan odnos građanskog spram nacionalnog. Postoji nacionalno u građanskoj formi i građansko u nacionalnoj formi. Takve su naj snažnije države Evrope, koja se toliko mistifikuje i koja nije samo harmonična i utopijska struktura nego i jedna beštija i diskriminatorna struktura, gde već počinju rivalstva između najjačih zemalja. Postoje nacionalne demokratije u građanskom obliku. Ni našem političkom iskustvu to nije strano. Može se biti Srbin, sad da kažem nešto što je prividno paradoksalno, i istovremeno Mađar. Kao što može da se bude musliman Srbin, kao Kusturica, koji je konačno skinuo taj tabu, ili katolik Srbin. I Nemci su različitog etničkog i etnonacionalnog porekla. Sama konstitucija nacionalnih manjina u nekim situacijama poprima autoritarne oblike jer se isključivo bazira na nacionalnom i ekstremizuje se, a ugnjetena većina se denacionalizuje.

Kad je reč o secesiji i postsecesionoj situaciji, srpski narod je u ovom času iseljen iz Krajine, podložan je protektoratskoj samovolji Pedija Ešdauna u Republici Srpskoj, ubijan i gnječen na Kosovu i marginalizovan u Crnoj Gori.

Istovremeno, po nekoj mojoj projekciji, postoji mogućnost za trideset-četdeset autonomija u Srbiji. Svaki planinski venac u Srbiji može da bude autonoman. Homoljske planine - tamo imate Rumune, što da ne, Republika Homoljske planine, Vršac sa okolinom - Vršačka republika. Ja pravim grotesku od ovoga jer, kad je reč o provincijalnom parohijalizmu, on nema granice, to ludilo separacije na kraju daje krajnje bolesne učinke.

Branko Radun

- Neophodan je dijalog svih relevantnih političkih činilaca -

Za donošenje ustava potreban je konsenzus kojeg trenutno nema. Kako do njega doći? U nekoj analizi trebalo bi da se vide projekti i ideje, i to ne samo ustavni projekti, nego i ideje o tome šta sa Vojvodinom. Na političkoj sceni danas su odlučujući faktori Demokratska stranka, DSS i radikali. Ne kažem da ne treba i druge u to uključiti, ali ovo je glavno. Čak i ako, recimo, radikali nemaju projekat, njihovo mišljenje je bitno. Potrebno je prvo utvrditi principe. Potreban je dijalog između tih političkih snaga. Potrebno je utvrditi principe u kom pravcu će se rešavati pitanje Vojvodine. Sve mogućnosti su u igri. Može da se ukine Vojvodina, da bude jedna turistička atrakcija, može da ima neku autonomiju, a može da bude, maltene, republika u Srbiji. To su sve različite ideje koje ne mogu da stoje u jednom projektu. A ove velike partije su za jednu autonomiju koja bi se mogla okarakterisati kao regionalizam. To znači jedan uži oblik autonomije, koja ne teži nekom paradržavnom ustrojstvu.

Autonomaška priča je izazvala radikalsku. Zato je opasno ići u tom pravcu.

Pored toga, kod nas nije ni bilo pregovora relevantnih političkih snaga. Čak nije bilo ni skupova ovog tipa, skupova intelektualaca. Neke grupe su odr-

žavale svoje sesije i predlagale svoje projekte potpuno autistično. Ne znam kako uopšte može da se donese neko rešenje bez dijaloga.

Miroslav Samardžić

- pitanje Marijani Pajvančić -

Kao pravni laik, hteo bih da postavim pitanje šta znači puna sudska autonomija u Vojvodini. Čini mi se da se oko toga dosta lome koplja zato što se misli da se punom sudskom autonomijom dobija status kvazidržavnosti. Koliko je shvatam, sudska autonomija bi značila da Vojvodina osniva sve sudove i da ima sudsku nadležnost koja spada u izvornu nadležnost pokrajine, ali da ti sudovi primenjuju i zakone republike, kao u Ustavu iz 1974. godine. To je koncept krajnje neuobičajen kad je u pitanju autonomija. Ja to ne znam, ali, na primer, u federacijama poput Sjedinjenih američkih Država, sudovi nemaju nikakve veze sa saveznom državom.

Marijana Pajvančić

- odgovori na postavljena pitanja -

Postavljena su neka pitanja, pa ću krenuti od prvog, osnovnog, a ono u kontekstu današnjeg razgovora jeste pitanje bazičnog, ustavnog konsenzusa, o čemu se mnogo raspravljalo u poslednje dve godine. Ja mislim da je to jedno od pitanja na kome se zaista stručna i politička javnost bila angažovala, kao i ova tekuća politička javnost, koja je napravila nespretan pokušaj da se procedura ustavne revizije uredi jednim zakonom koji je pretrpeo neuspeh pred Ustavnim sudom. Dakle, mi zapravo razgovaramo o jednom prethodnom pitanju, a ustav je pred vratima. Ja mislim da će predlog vlade biti taj oko koga će se voditi debata u parlamentu. Mi možemo sada načelno da kažemo da su sva prethodna pitanja otvorena i ja delim Jovičino mišljenje da mi u ovom trenutku nemamo pretpostavke za donošenje novog ustava. Ne postoje socijalne i političke pretpostavke da se izgradi bazični ustavni konsenzus. Imaćemo stoga jedan većinski prihvaćen kompromis. To će biti nešto što se zove ustav. Ključno pitanje je pitanje procedure, a toga nema. Ja ne mislim da je ustavno pitanje ekskluzivno pitanje političkih stranaka. To je pitanje svakog građanina i građanke.

Čime sam se ja rukovodila kad sam izabrala ove predloge koji su pred vama? To su jedini celoviti predlozi ustava, koji su objavljeni, prezentovani javnosti. To nisu projekti zasnovani na programima političkih stranaka. Rukovodila sam se njihovom celovitošću.

Kada je u pitanju sudska vlast, ono do čega sam došla analizirajući ove projekte vrlo je različito. Većina njih ne sadrži odredbe o sudskoj vlasti u autonomijama. I vrlo su različiti odgovori u tim predlozima na pitanje šta čini sadržaj sudske autonomije. Da li je to pravo na organizovanje, recimo, prekršajnih sudova, kako predlaže Demokratska stranka? Da li je to puna sudska kompetencija u okviru izvornih zakonodavnih nadležnosti pokrajine, koja, dakle, donosi zakon i izvršava ga, što je predlog Beogradskog centra za ljudska prava? Ili je to ono što je predlog Foruma iuris, gde sud autonomne pokrajine sudi za propise koji su deo zakonodavne nadležnosti i deo zakonodavnih ovlašćenja koje na svom nivou uređuje republika? Na ta pitanja još nemamo odgovor.

Slobodan Beljanski

- Nije reč o apsolutnoj sudskoj autonomiji -

Samo nekoliko reči. Treba razbiti predrasudu o tome da se neko zalaže za apsolutnu sudsku autonomiju u Vojvodini. U svim ovim segmentima u pogledu izbora sudija i osnivanja sudova postojao bi koneksitet sa republičkom vlašću, odnosno sa zakonima koje donosi republika. Dakle, autonomija sudske vlasti bi bila delimična. Ona bi se sastojala u tome da pokrajina ima pravo da bira sudije ili ih predlaže za izbor, pri čemu bi uređenje sudova bilo regulisano republičkim zakonom. Dakle, to ne bi bili sudovi po vrsti, nego po teritoriji i nadležnosti, uključujući i Visoki sud Vojvodine, iznad kojeg bi bio Vrhovni sud Srbije.

Jovo Komšić

- Opšti politički okvir-

Naravno da sam, razmišljajući o tome kako skicirati ključne probleme u Vojvodini u ovom periodu, skicirao i neke osnovne faze političkog života Srbije. Jedna od tih faza bio je i politički život umiruće Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Vojvodansko srpsko pitanje i kao građansko pitanje i kao srpsko nacionalno pitanje reflektovalo je i jednu i drugu liniju, i jedan i drugi političkoidentitetski okvir, i jednu, drugu, treću opciju ili svih šest opcija rešavanja problema države i tranzicije u bivšoj SFRJ. Govoriću o četiri faze političkog života Srbije. Mislim da su u svim fazama Srbija i Vojvodina u Srbiji, dakle i 1988. godine, pa tako i danas, 2004. godine, bile na prekretnici. Da li smo na novom početku, ili smo u 1918, ili u 2001. godini blizu 6. oktobra -to je sad drugo pitanje.

Kad je reč o situiranju ovih opštih okvira, sugerisaćemo da ovu periodizaciju možda treba započeti godinom 1987, iako se ni tako ne iscrpljuju svi izvori događaja i protivrečja s kojima se Srbija nosila u drugoj polovini 20 veka. Godine 1987. dolazi do preloma na Osmoj sednici i nacionalboljševizacije vladajuće nomenklature u Srbiji - pa bila to i nasleđena faza neke boljševizacije Srbije i nešto snažnije reboljševizacije sedamdesetih godina. Po meni je to jedan značajan opredeljujući momenat za političke tokove u proteklih 17 godina. To je momenat kada se napušta politika konsenzualnog dogovaranja političkih elita Srbije, Vojvodine i Kosova o karakteru ustavnih promena u Srbiji. I to upravo u fazi nagoveštenog sporazuma političkih elita koji je podrazumevao institucionalni subjektivitet Kosova, Vojvodine i Srbije u defmisanju karaktera države Srbije i revitalizacije nužnih ingerencija Srbije kao države. Stambolićeva struktura izvršne vlasti, to jest on kao predsednik države došao je do jedne prihvatljive platforme o promeni ustava Srbije. Tada dolazi do nagle akceleracije druge političke opcije i potenciranja jednog drugačijeg pogleda koji se danas kolokvijalno naziva memorandumskim pogledom na promene u Srbiji krajem 20. i početkom 21. veka. Posle toga idu "antibirokratska revolucija", Gazimestan, objava mogućih ratova i "nacionalni preoporod" u kome je nacionalno pitanje važnije od mira, od demokratskog pitanja, od ekonomskog standarda stanovništva, od ekonomskih transformacija u smeru tržišne ekonomije. To dovodi do blokirane, zakasnele, deformisane tranzicije. Posredi je sudbonosno loša inicijacija tranzicije i predupređivanje stvarne tranzicije ka tržišnoj demokratiji i liberalnom političkom pluralizmu u istim okvirima vertikalne podele moći i teritorijalne organizacije vlasti. To nadalje rezultira takozvanom resuverenizacijom i odbacivanjem inicijalnih, utemeljujućih, demokratskih izbora na saveznom nivou. I tu su saveznici bili Srbija i Slovenija, protivnice inicijativa koje su poticale od saveznog premijera Ante Markovića, jedine dve republike koje su bile protiv prvih demokratskih, slobodnih, utemeljujućih izbora nove države i demokratije. Donošenje ustava Srbije bilo je jednostrana objava konfederalne pozicije Srbije u SFRJ i, ako govorimo o secesiji, posve je legitimno i razložno razmišljanje o otepljenu Srbije od SFRJ, sa svim onim posledicama postsecesionističke faze SFRJ i uloge Srbije u njoj.

Druga faza traje od 1990. do 1996. godine. Ja sam je nazvao ratno-nacionalističkom tranzicijom bez tranzicije. Kad je reč o politici, u njoj dominira princip "ili-ili". "Ili-ili" politika je antipolitika, politika bez volje za kompromisima, koja ne daje demokratske rezultate. Insistira se na kategorijama: "federacija", "jedan građanin - jedan glas", "većinski model demokratije". Konfederacija je vulgarno političko lukavstvo antisrpske koalicije, tako glasi naslov iz "Politike", a autor ove izjave je Dobrica Ćosić. Ona se pojavljuje u momentu tih sudbonosnih dramatičnih traganja za novim državnim okvirom SFRJ ili jednog njenog dela. Dakle, "ili federacija ili pravo na samoopredeljenje naroda, uključujući i nasilno prekrajanje republičkih granica". Tada sledi ključanje populističkih etnocentrističkih energija iza fasade demokratskog ustava građan-

ske države. Izbori 1990. godine, blokada političke tranzicije, opstojanje partijske države, elektoralistička netranzicija - teorijski se to kvalifikuje kao demokracija, pseudodemokracija, autoritarizam. Postoji slab parlament u rukama dominantne partije recikliranih komunista, zarobljeni državni mediji i delimična poliarhija ili protopoliarhija, kako kaže jedan autor. Nastupa pobuna opozicije, 9. mart, Miloševićev odgovor, ubrzano aktiviranje scenarija za očuvanje partijskog režima unutarnacionalnom homogenizacijom i državnim objedinjavanjem svih srpskih teritorija. I tu nastaje vreme velikih, činilo se, neodrživih hibrida. Neki znaci pokazuju da ti hibridi nisu u dužem roku održivi, ali skoro već deceniju živimo u ambijentu drvenog gvožđa, koji, izgleda, jeste deo naše vrlo uverljive političke svakodnevice. Hibrid između rata i demokratije, većinskog antikomunizma i modernizacije, pravne države i mafiokratije, violentnih nacionalizama i univerzalnih prava i sloboda, divljeg pluralizma i mirne dijalektike vlasti i opozicije, nacionalpatriotske uzurpacije javnog dobra i slobode, razaranja društva i stabilizacije demokratske procedure institucija, demagogije i političke odgovornosti, suženja sazdanog prostora i vladavine razuma, političkog angažovanja crkve i svetovne države, građanske države bez kritične mase građana i izbora bez jednakih šansi, socijalne države i velike državne pljačke naroda. Imperativ sabornosti u pluralističkom ambijentu političke utakmice novoformiranih političkih organizacija nameće takozvani pluralistički monizam, u kome se sve političke partije takmiče za odbranu nacije, a opozicija se takmiči za drugo mesto tokom najvećeg dela devedesetih godina. Karakteristike ove faze su: neshvatanje da je pao Berlinski zid, hladnoratovska strategija međunarodne politike Srbije, fasadne vojvođanske institucije kao avangarda u destrukciji titoističkog nasleđa, Vojvodina kao ratna komora, Dejton i okretanje političkog propagandnog klatna ka temama mira i demokratije.

Treća faza koja opredeljuje politički život Vojvodine u istoj meri, a u znatnoj meri ga i uslođnjava u odnosu na Srbiju, jeste razdoblje od 1996. do 2000. godine, u kojem dolazi do agonije i delegitimizacije starog režima. Tu se pojavljuju prvi znaci delotvornosti pluralističkih institucija u ograničavanju apsolutne moći vlastodržaca. Izbori 1996. i pobeda opozicione opcije u 40 gradova u Srbiji predstavljaju početak kraja hegemonije vladajuće partije. Između 1998. i 2000. nastupa poslednja odbrana privatizovanog kartela države, kako kaže kolega Dimitrijević, ili sultanističke varijante takvog režima lične vlasti, gde se skoro briše razlika između države i razbojničke bande u onom standardnom smislu, od Avgustina, preko Bodena, do savremenih sociologa. Sledi "pobeda na Kosovu" i gubljenje suvereniteta nad Kosovom i Metohijom (zna se na šta se odnosi ovo "pobeda na Kosovu"). Sabiraju se rascepkani demokratski opozicioni akteri i u Srbiji i u Vojvodini, i onda imamo septembar - decembar dve hiljadite, mirnu izbornu revoluciju ili demokratsku revoluciju, ma šta to značilo.

Poslednja faza je od 2000. do 2004 - novi početak i muke zakasnele tranzicije. Da li ćemo biti realni tražeći nemoguće, da li je moguće hraniti iluzije

lakah i jednostavnih rešenja, prvo je pitanje od koga počinjemo. Reč je o naj-složenijem slučaju istovremene trostruke tranzicije - politike, prava i ekonomije kulturnih obrazaca, i to u najsiromašnijoj zemlji Evrope, koja 2003. godine ima per capita dohodak niži od Albanije, a ideološki hrani svoju mitologizovanu egzistenciju i kreira budućnost građana u tom hipotetičkom smislu tezom o liderstvu na Balkanu, najvećoj naciji, regionalnoj siii itd. U programu Demokratske opozicije Srbije - deset tačaka normalizacije politike i vraćanja u svet - ponudena je vizija demokratske Srbije. Kakvi su odgovori dati u tom momentu na dileme izgradnje nacije i države? Tu se postavlja ključno pitanje može li se stvoriti država u uslovima belicističke, pluralističke utakmice, naročito imajući u vidu to da je kratko trajala ideološkovrednosna homogenizacija unutar DOS-a kad je reč o perspektivama budućnosti i ovoj platformi DOS-a, koja je, takva kakva je, ipak imala odgovarajuće, konkretne poruke koje su građani Srbije i te kako prihvatili i podržali u periodu od septembra do decembra 2000. godine. Imali smo institucionalnu neopredeljenost elita, konflikt legalizma i revolucionarne aktivnosti i pitanje kako do novog ustava, šta treba prvo raditi: sprovesti ekonomske reforme, pa onda doneti ustav, ili doneti ustav, pa onda raditi sve ostalo. U tom momentu se dešava najava nove demokratske proevropske politike prilagođavanja instirucija, sa svim porukama u tom teorijsko-empirijskom smislu šta znači ta nova politika prilagođavanja institucija, koja ne može igrati ulogu demijurga društvenih odnosa. O tome su pisali mnogi poznati sociolozi i pravnici, da ih sada ne pominjem. Samo skrećem pažnju na prve znake takve politike prilagođavanja sa pojavom omnibus zakona za Vojvodinu i svim otporima koje je republički parlament iskazao u tom momentu bez obzira na to što je bila reč o kvalitativnoj promeni parlamentarne scene u odnosu na 2000. godinu.

Godinu 2001. obeležavaju borba za redistribuciju političke moći, nova politička pregrupisanja, novo cvetanje kulturno-vrednosnih i političkih rascepa, novi tereti dokazivanja demokratije kao sistema izvesnih procedura sa nezvesnim ishodima, kratkotrajna romansa građana sa slobodom i suočavanje sa realpolitikom, ljudskom prirodom u politici i spregama finansijera, političara i novinara. Nastaju nove epizode prvobitne akumulacije kapitala, sprege novih političkih garnitura sa ekonomskom elitom iz Miloševićevog doba. U tom kontekstu se dešava i ubistvo premijera Đinđića, koje je, po mojem mišljenju, dramatična indikacija slabe države, snažnog podzemlja, hibridnog stanja i društvenih i političkih rascepa. Ako ćemo u političkim analizama razmišljati o ključnom odnosu društvenih i političkih procesa, o odnosu kulture i društvene ili političko-sistemske strukture, onda se moramo suočiti sa realnostima koje bih ja definisao sintagmom histerizovano društvo. Tu su porazi u ratovima, gubici teritorija, retradicionalizacija društva, ksenofobija, nacionalizam, konfuzija identiteta, segmentiranje društva po linijima etničkih identiteta, tribalističke konstrukcije čistih identiteta i opšta anomija. Dešava se paradoks demokratije u društvima u dubokoj krizi promena. Socijalno pitanje deformiše novi pore-

dak slobode, dolazi do političkog indukovanja nezadovoljstava tranzicionih gubitnika i imamo nerešeno nacionalno pitanje, dok nam na raspolaganju stoji sveopšta ponuda njegovog rešavanja i mogućnosti politizacije takozvanih etnokulturnih problema. Kako pomiriti identitete sa demokratijom? Zašto se još zazire od autonomnih institucija i multikulturalnog građanstva, kao proverenih legitimnih okvira harmonizacije razlika?

Ako nema saradnje političkih elita na izgradnji zajedničkog dobra, onda političko takmičenje sledi obrazac države kao plena jačeg i brojnijeg. Po mom mišljenju, ovo su načelni okviri za anatomiju jednog društva u dubokoj кризи promene koji su i te kako značajan determinišući faktor rasporeda vrednosti i pregrupisanja političkih snaga kako u Srbiji tako i u Vojvodini, s tim što je u Vojvodini ovo pitanje znatno složenije ako imamo u vidu njenu multikulturalnu strukturu i evidentne ekonomske gubitke u supstanci i u kvalitetu života u odnosu na period prethodnih nekoliko decenija njene ekonomsko-političke autonomije.

Šta je danas Vojvodina? Oktobra 2004. godine ja sam postavio dve dileme. Da li je reč o konačno upokojenoj švajci na istoku Evrope o kojoj je govorio Vasa Stajić, tragajući za liberalnodemokratskim institucionalnim modelom harmonizacije razlika i za iskustvima stabilnog, demokratskog, razvijenog sveta? Da li je ova švajca upokojena konačnom pobedom principa nacionalne države iz devetnaestog veka koja je na prostorima srednje i istočne Evrope uvek imala zadatak da gradi naciju u stilu cuius regio eius religio (čija je vlast, njegova je religija, čijaje vlast, njegova je interpretacija nacije). Reference takvog rakursa naći ćemo svuda, od teorijskih tekstova do štampe, koja njima vrvi. Čitali ste sve ove visokotiražne novine u kojima se ove teze naširoko reprodukuju, svodeći Vbjvodinu na srpsko, a ne na mađarsko pitanje. Da li Vojvodina može biti samo srpsko, isključivo srpsko pitanje, ili je Vbjvodina i srpsko, i mađarsko, i slovačko, i rusinsko, i hrvatsko, i bunjevačko pitanje i pitanje svih građana koji imaju potrebu za pluralnim identitetom, za višestrukim identitetima, i kao članovi tzv. etničkih, nasleđenih plemenskih zajednica, i kao građani koji hoće da imaju svoja individualna prava bez obzira na svoju kulturnu i identitetsku pripadnost. Ili možda drugi model odgovora Vojvodini kao autonomnoj evropskoj regiji - da bude most Srbije ka Evropi, a to znači Evropi nacija, što nije beznačajno. To je taj opšti epohalni trend koji i te kako utiče na kalkulatorike interesa i naših partijskih preduzeća, koliko god se ona otimala tom trendu - Evropa nacija, Evropa građana, Evropa regija, Evropa manjina i Vbjvodina čiji je bolji deo tradicije zasnovan na principima liberalne demokratije, tržišne utakmice, podele i ravnoteže moći - ne samo na horizontalnom nivou između izvršne, zakonodavne i sudske vlasti unutar centralne arhitektonike vlasti nego i na nivou vertikalne podele moći i adekvatne teritorijalne organizacije vlasti - te na supsidijarnosti, miroljubivom takmičenju za vlast, toleranciji, otvorenim granicama, slobodi protoka robe, ljudi, ideja, informacija, zaštiti manjina i ravnopravnosti, etnokulturnoj pravdi pluralnih identiteta, i sve

to posredstvom regionalne i lokalne autonomije, proporcionalnosti, sporazumevanja i saradnje ključnih političkih aktera.

U ovom tekstu ponudio sam neka uporišta za konstituisanje elemenata za odgovor na pitanje političke sudbine Vojvodine. Postoji nekoliko pogleda na Vojvodinu.

Prvi pogled je onaj s početka 1988. godine sa skicom vladajućih mitologema jedinstvene Srbije. Parole na mitinzima 1988. godine u prilog jedinstvene Srbije poražavajuće su saopštavale da je Vojvodina država, a to nije činjenica, nego predstava proizvedena u toj fazi. Nažalost, mi i danas reprodukujemo iste formule, isti pristup u istom ili u nešto manjem stepenu. To je vrlo snažna populističko-etnocentrička struja i pogled na Vojvodinu koji će se reprodukovati još dugo, ali to nije razlog da izgubimo pravo na drugačije mišljenje i na dobro shvatanje sopstvenog i kolektivnog interesa građana Vojvodine, ni razlog da oni začute kada je reč o funkcionalnosti i neophodnosti autonomnih institucija Vojvodine kao jedne evropske regije, ovako kako sam je definisao.

Sledeći pogled ogleda se u odnosu građana Srbije i Vojvodine, uključujući i stranačke pristalice, prema pitanjima decentralizacije i autonomije, kao i prema postizornoj perspektivi, kao i u odnosu političkih stranaka u Srbiji prema autonomiji.

Imamo jedno istraživanje koje ne mora biti niti reprezentativno niti nuditi konstantne odgovore na nove situacije pregrupisanja političkih snaga ili pak na promene u vrednosnim rascepima, ali je relevantno zbog toga što korespondira sa nalazima i drugih istraživanja. Ono pokazuje da, kada je reč o statusu Vojvodine, postoji naglašeno nezadovoljstvo aktuelnim položajem pokrajine u Srbiji, i to kod 70 odsto građana Vojvodine. Kada je reč o ukidanju autonomije, na uzorku uzetom u Srbiji, 12 odsto Srba je za to rešenje. Za status kvo, dakle za Miloševićeva rešenja fasadne autonomije Vojvodine, izjasnilo se 57 odsto građana, a za proširenje autonomije njih 17 odsto. Da li će se reprodukovati i institucionalno podržati većinska volja za ukidanjem autonomije Vojvodine ili će se morati respektovati raspoloženje građana u Vojvodini? Da li su politički izbori reprezentativni i da li oni nude potpuno jasan odgovor na pitanje profilacije autonomne pokrajine Vojvodine, to jest da li nude konačne argumente za tezu da je autonomna Vojvodina lanjski sneg o kome zaista nema razloga razmišljati? Empirijska istraživanja kao tvrdoglave činjenice upozoravaju da je reč o tome da u Vojvodini većinska srpska populacija traži autonomiju koja je razvijenija od Miloševićevih institucija autonomije, i ja imam podatke o tome. Recimo, za razliku od Srba u centralnoj Srbiji sa Beogradom, za status kvo se zalaže znatno manje vojvodanskih Srba - 37,1 odsto, za proširenje autonomnih nadležnosti Vojvodine znatno više - 35 odsto (u Srbiji 13,9 odsto), a za davanje statusa republike zalaže se sedam puta više Srba u Vojvodini (15 odsto), što ne znači ništa budući da je u centralnoj Srbiji taj procenat svega 1,9 odsto. Uzeto zajedno, za proširenje nadležnosti autonomije ili za republiku zalaže se apsolutno većinski korpus

vojvodanskih Srba - 59,9 odsto, a za rešenja tzv. Miloševićevog ustava nešto više od trećine.

Kad je reč o partijskim pristalicama, istraživanja Instituta društvenih nauka u 2003. godini pokazala su da njihovo mišljenje ne korespondira sa tvrdo pozicioniranim političkoprogamskim stavovima partija. Naročito kod radikala. Trideset i nešto odsto pristalica radikala u Vojvodini zalaže se za postojeću autonomiju Vojvodine. Određeni procenat se zalaže i za proširenu autonomiju Vojvodine. Kod demokrata takođe, kod Demokratske stranke Srbije takođe. Prema tome, i pristalice ovih stranaka na nacionalnom nivou koje su u komunikaciji sa svojim građanima ipak, da li instinktivno ili iz uverenja - koja su vrlo značajna i opredeljujući su faktor u nekim ključnim, prelomnim istorijskim situacijama i vode ka poliarhiji, demokratiji ili pak ka autoritarnim rešenjima i ka permanentnom stanju konfliktnosti među segmentiranim društvenim zajednicama - ovde su na drugačijim pozicijama. Čak i naše elite, u procesu socijalnopolitičkog učenja, prilagođavaju svoje programskopolitičke pozicije, a to važno je za autonomiju Vojvodine.

Radikali su prividno najdosledniji u svojoj programskoj političkoj poziciji ukidanja autonomije Vojvodine. Tu je reč ili o političkom licemerju pri njihovom izlasku na izbore za poslanike Skupštine Vojvodine, ili o jednoj tihoj, tek najavljenom eksperimentalnoj transformaciji sopstvene programskopolitičke pozicije, gde bi se, uslovno rečeno, u jednom demokratsko-procesualnom smislu, oni pripitomili i postali sistemska partija koja prihvata demokratska pravila igre. Pri tom bi se sačekao momenat verovatnih kristalizacija političkoprogamskog odnosa snaga unutar stranke opterećene interregnumom sa, moguće je, jednom dominantnom platformom koja insistira na etnocentričkom objedinjivanju svih srpskih zemalja i podređivanja politike tom nacionalnom cilju, sa svim elementima antipolitike i preferiranja nasilja kao ključnog sredstva političke komunikacije. Za sad je SRS antisistemska partija. No, čak i radikali, izlazeći na izbore, koriste implicitno političko objašnjenje izlaska na pokrajinske izbore željom da se iznutra, u pokrajinskom parlamentu, konačno kaže autonomasima da nemaju šta da traže u Vojvodini. Tu platformu najbolje izražava jedan aktivista pokreta "Svetozar Miletić", koji kaže da su "autonomaši brana stvaranju jednog dobro organizovanog društva bez nacionalnih tenzija, s dobrom privredom i snažnim kulturnim aktivnostima" i da "treba ući u Skupštinu Vojvodine da bi se autonomaši i autonomaštvo razobličili u njihovoj skupštini". Ja mislim da, bez obzira na militantnu poziciju ove teze koja, maltene, autonomaše stavlja u red izdajica naroda, a to se tako ne kaže, ova teza da ih treba razobličiti u njihovoj skupštini ukazuje na to da se i oni prilagođavaju parlamentarnom-proceduralnim demokratskim pravilima igre, i da ćemo biti sudionici jednog vrlo složenog, vrlo neizvesnog, ali i, sa umerenim optimizmom rečeno, očekivanog kompromisa oko arhitektonike budućeg ustava Srbije u kojem se, srećom, prema konceptu Vlade Srbije, podrazumeva jedan sistem instituci-

onalnih garancija regionalnih autonomija koje neće davati razloge za ideološku racionalizaciju separatizma i težnju za odvajanjem. Na taj način se može u ovom momentu produktivno rešiti ovo dugo nerešeno pitanje na političkoj sceni Srbije i Vojvodine.

Dimitrije Boarov'

DRUŠTVENA I PRIVREDNA TRANZICIJA U VOJVODINI

Postavljanje problema

Ako bismo naslov ovog okruglog stola "Vojvodina 1988 - 2004" direktno povezali sa temom "društvene i privredne tranzicije", za koju sam zadužen, konstruisali bismo tezu da je Vojvodina već 16 godina u tranziciji. Otuda ću se odmah složiti da je nekakva tranzicija i u Vojvodini doista počela još 1988. godine, ali je reč o jednoj "perverznoj tranziciji". Ona se prvo odvijala u okviru Miloševićevog "antitranszicijckog režima", koji je pokušavao da spreči društvene i privredne promene i posle pada Berlinskog zida i sloma socijalizma kao poretka u svetskim razmerama i koji je u suštini odbijao da se menja - razglašavajući pri tom da je zadojen reformskim načelom. I ta okolnost imala je ogromnog uticaja na devijantnu prirodu tranzicije koja se odvijala i koja se još odvija u Vojvodini, a sigurno je bila presudna za "rastezanje" ovog procesa u skoro nepodnošljivo dug vremenski raspon, što je iscrpilo čitavo naše društvo i bacilo našu ekonomiju na ivicu potpune propasti.

Samo da podsetim da je među društvenim grupama koje su podigle i podržavale Miloševićev režim jedna od vodećih bila komunistička nomenklatura, sa razgranatom birokratskom pratnjom, iz koje je on i ponikao. Spoj starih nacionalističkih ideja i mitova sa korpusom komunističkih ideoloških i političkih maksima i pratećom nedemokratskom praksom davao je snagu tom poretku, koji se nadao da se "nacionalnom obnovom" i "teritorijalnim zaokruženjem" narodu može pribaviti kompenzacija za konzerviranje socijalizma i tako osvežiti "istorijski zamoren socijalistički sistem", valjda do nekog novog svetskog prevrata.

Kad je reč o našoj pokrajini, naizgled, paradoksalno je to da je i glavni "branilac autonomne Vojvodine" bio deo te iste nomenklature, a on je, između ostalog, upravo zato i bio lako poražen, jer zbog multietničke prirode Vojvodine i zbog vitalnih tranzicijskih interesa njene nešto razvijenije privrede nije imao dovoljno manevarskog prostora da ponudi bilo kakvu kompenzaciju za

¹Integralni tekst uvodnog saopštenja Dimitrija Boarova

odlaganje promena - to jest, nije mogao da isturi na pokrajinski barjak nikakav nacionalni mit, a čak nije bio ni u stanju da, poput Miloševića, ponudi takozvano "reformisanje unutrašnjeg sistema", kako bi ovaj opstao u suštinski nepromenjenom vidu.

U prvom razdoblju Miloševićeve vladavine, dakle, bili smo svedoci jedne "izvrnute tranzicije" - razarao se prethodni poredak stvari, razarale su se sve društvene institucije, a u Vojvodini posebno temeljno sve autonomne institucije. Nije se moglo graditi ništa novo, pošto bi to novo nužno obezmišljavalo samu suštinu socijalističkog režima, koji je ovde pokušao da odoli vremenu i istoriji. U takvoj situaciji, posle hiperinfiacionog sloma i strategijskog poraza u ratovima za kontrolu nad nekadašnjom Jugoslavijom, Miloševićev štab bio je prinuđen da promeni ciljeve, pa je pokušao da nezaustavljivu tranziciju prilagodi užim političkim i ekonomskim interesima komunista i socijalista, koji su ga u većini i dalje pratili, da se taj proces stavi "pod kontrolu". Taj posao bilo je najlakše obaviti upravo u Vojvodini, gde je nakon takozvane "antibirokratske revolucije" 1988. godine Miloševićev centar imao suverenu vlast na svim nivoima, jer je u Pokrajini novu političku i društvenu superstrukturu upravo taj centar direktno uspostavio i ona je tom centru sve dugovala. Ta "pljačkaška tranzicija" u Vojvodini, tobože u ime srpskih nacionalnih interesa i opstanka "državne celovitosti", trebalo je istovremeno da stiša i rastuće socijalne i društvene napetosti u centralnoj Srbiji - pa su u tom smislu izvedeni i krupni transferi kapitala iz Pokrajine u druge krajeve Srbije i na druge "srpske teritorije" u Bosni i Hrvatskoj, sa dodatnim teškim posledicama po ekonomske i društvene prilike u Vojvodini, to jest sa teškim posledicama po stvaranje društvenog proizvoda u Vojvodini.

U katalogu gubitaka "jogurt revolucije" 1988, koji je sastavila nevladina organizacija iz Novog Sada Forum V-21 (2002. godine) podseća se da je Vojvodina 1989. godine ostvarila društveni proizvod od oko šest milijardi američkih dolara, a Srbija bez autonomnih pokrajina oko dvanaest milijardi dolara, što znači da je tada Pokrajina imala oko 3.000 dolara društvenog proizvoda po stanovniku, prema Srbiji bez AP sa oko 2.000 dolara po stanovniku. Posle 14 godina "jedinstva" u Srbiji pod Miloševićevim režimom, što praktično znači 14 godina bez autonomnog statusa Vojvodine, društveni proizvod po stanovniku u Pokrajini opao je na oko 1.200 dolara, a u (uvek siromašnjoj) Srbiji bez pokrajina na oko 840 dolara. Dakle, on je u Vojvodini i relativno i apsolutno opao više nego u centralnoj Srbiji.

Kada se pogled fokusira na zaposlene, koji su realno gubili taj proizvod, prema računici Foruma V-21, u Vojvodini je u tom razdoblju po jednom zaposlenom zabeležen gubitak proizvoda od oko 48.000 američkih dolara, a u Srbiji bez AP oko 30.000 dolara. Tu nepovoljnu razliku za Vojvodinu ne ublažava mnogo okolnost da je u Pokrajini u tom razdoblju broj zaposlenih smanjen za oko 11 odsto (73.000), a u Srbiji bez AP za oko 17 odsto (300.000). U celini, u

razdoblju "bez autonomije", Vojvodina (koja predstavlja manje od trećine Srbije) imala je gubitak društvenog proizvoda od blizu dvadeset osam milijardi dolara, prema gubitku Srbije bez AP od oko pedeset pet milijardi dolara - u oba slučaja u odnosu na ekonomski nivo iz 1989. godine.

Pored ove makroračunice Foruma V-21, u spomenutom dokumentu daje se još niz drugih pokazatelja koji osim gubitka proizvoda ilustruju i gubitak kapitala u Vojvodini (imovina po zaposlenom je smanjena za blizu 16.000 dolara, a uništena vrednost društvenog kapitala po zaposlenom je preko 10.000 dolara) i niz drugih pokazatelja koji dokazuju da je Pokrajina tokom spomenute "izvrnute tranzicije" ekonomski razarana temeljnije nego Srbija bez AP - to jest da je bilo pljačkanja Vojvodine kako bi se usporilo naglo siromašenje Srbije. Na kraju je došlo skoro do "ujednačavanja" siromaštva - zapravo do zajedničke ekonomske katastrofe, u kojoj je Vojvodina, kao nekada razvijenija, daka-ko, prošla mnogo gore.

Ma koliko danas, u vremenu zbiljske tranzicije, ne treba cepidlačiti oko toga ko je i koliko gore prošao pod Miloševićem, neki od starih podataka i te kako mogu ukazati na scenarije "otplate" katastrofe koja nas je zadesila u poslednjoj deceniji 20. veka, nepovoljne za građane Vojvodine, koji sada opterećuju i usporavaju "zbiljsku tranziciju". Uzmimo samo stepen spoljne zaduženosti koji će pritiskivati standard građana Vojvodine narednih decenija, bez obzira na spektakularne "otpise" koje je SRJ obezbedila u Pariskom, a SCG u London-skom klubu stranih poverilaca. Prema oficijelnim podacima, dug Vojvodine prema inostranstvu je 1990. godine iznosio devetsto pet miliona američkih dolara, a dug Srbije bez AP tri milijarde sedamsto osamdeset dva miliona dolara. On je, dakle, u Vojvodini bio manji od 16 odsto društvenog proizvoda, a u Srbiji bez AP je bio veći od 33 odsto društvenog proizvoda.

Dakle, šta vredi što je Vojvodina čak i sedamdesetih godina, kada je stranim sredstvima "dopingovan" razvoj svih republika i pokrajina u SFRJ, uzajmljivala u svetu mnogo manje od drugih federalnih jedinica, toliko da je uz normalne prilike taj dug mogla normalno i da vrati (te otplate bi bile sedam puta manje od gubitka društvenog proizvoda u protekloj deceniji), kada će sada morati solidarno da vraća i ono što su potrošili drugi, a što će, uz svu "blagonaklonost" spoljnih finansijera, biti višestruko veće od onoga što se nekada primilo. To spoljno zaduženje, koje je praktično tokom Miloševićeve "ustavne tranzicije" sa manje od milijardu dolara skočilo za Vojvodinu na blizu dve milijarde dolara, danas usporava privatizaciju u Pokrajini, jer se niz neraščišćenih dužničko-poverilačkih odnosa u tom procesu javlja kao smetnja prodaji preduzeća strateškim partnerima, a što je najvažnije, ta operacija je - uz Dinkićeve zakon o konverziji državne garancije za reprogramirane spoljne dugove u svojinsko učešće u bankama koje su "korisnici" otpisa Pariskog i Londonskog duga - bacila u direktnu državnu svojinu gotovo ceo bankarski sistem u Vojvodini, pa ga sada Vlada Srbije iznosi na prodajnu teozgu, kako bi pokrpila budžetske deficite cele Srbije.

Tranzicija kao šansa Vojvodine

Uprkos svim tim teškim posledicama prethodne "perverzne tranzicije" u Vojvodini, a možda baš i zbog njih, ona je danas (među ukupno 600 evropskih regija, od kojih je 200 u tranziciji) jedna od vodećih deset "pokrajina u tranziciji" u kojima je pred svakim ulagačem široko polje ideja, mogućnosti i izazova. U prilog ove teze valja istaći tvrdnju da je ova pokrajina, za razliku od ostalih krajeva u državnoj zajednici Srbija i Crna Gora, po gotovo svim karakteristikama, (tek) danas tamo gde su bile Mađarska, Slovačka, Češka ili Slovenija pre desetak godina - pa se sa mnogo razloga i nade može očekivati da će i Vojvodina krenuti upravo putem spomenutih "šampiona tranzicije" u Evropi. Ona je, ponavljam, to mogla učiniti još posle 1988. godine, mnogo bezbolnije.

Vojvodina danas jeste još uvek relativno siromašna, nedovoljno obrađena i uposlena, institucionalno nejasno definisana i raspuštena, politički zbunjena i nekoherentna, a ekonomski i dalje bez dovoljno jakih i efikasnih strateških partnera - ali ona ima tradiciju evropskog rada, štednje, obrazovanja, pa i razmišljanja, pošto je vekovima u svakom pogledu bila deo centralne Evrope. Uostalom, ako prihvatimo Napoleonovu maksimu da je "politika svake zemlje u njenoj geografiji", možemo slobodno reći da je i dominantno opredeljenje Vojvodine bilo i ostalo evropsko, jer se kao podunavska pokrajina i bukvalno geografski nalazi na rubu centralnoevropske nizije. To, u suštinskom smislu, ne menja ni već istaknuta okolnost da je Vojvodina, kao i cela Srbija, u znatnom tranzicionom zakašnjenju iz poznatih političkih razloga s kraja 20. veka. Upravo zbog zakašnjenja transformacije, ona danas i jeste jedan od poslednjih evropskih regiona u kojima se u ekonomskom smislu može uspeti odmah!

Sa svoja 2.031.992 stanovnika (prema popisu iz 2002. godine), koji žive na teritoriji koja obuhvata 21.506 kvadratnih kilometra, a koji su, po važećoj metodologiji Svetske banke, ostvarili godišnji bruto društveni proizvod od oko 2.800 dolara per capita (prema podacima Narodne banke Srbije na kraju 2002. godine) - Vojvodina je pri dnu evropske regionalne ekonomske rang-liste, ali je i danas najrazvijeniji deo Srbije i Crne Gore. Koliko sutra, ona može postati najprosperitetnija regija zapadnog Balkana jer ima relativno mnogo unutrašnjih potrošača, sasvim dovoljno pukog prostora, relativno dobru osnovu za savremenu privrednu infrastrukturu, a dobro je smeštena i relativno dobro komunikaciono povezana u svim pravcima sa susednim zemljama. Takođe, ima i značajne prirodne resurse, pre svega vodu i plodno zemljište (uz nešto sopstvene nafte i gasa).

Na drugoj strani, Vojvodina danas nema dovoljno investicionog i obrtnog kapitala, nema dovoljno savremen i ambiciozan menadžment, izgubila je nekadašnja spoljna tržišta, još leči posledice inflacionog pustošenja s kraja prošlog veka, NATO razaranja 1999. godine, pa i loše posledice monopolizacije u ključnim privrednim sektorima u vreme starog režima (i Miloševićevog i onog

pre njega). U stvari, ona još uvek nije restrukturisana prema zahtevima svetske efikasnosti - a sve se to sažima u nedovoljni stepen "privatizovane privrede", jer je poslednjih godina jasne vlasničke i strateške partnere steklo tek svako deseto preduzeće u društvenoj svojini u Vojvodini. I to se desilo u pokrajini koja je, prema ocenama same Vlade Srbije, u pregovore o privatizaciji privukla više od polovine svih zainteresovanih stranih investitora u Republici, od kojih mnogi i nisu spremni da ulažu kapital "južno od Save i Dunava".

Autonomija Vojvodine i tranzicioni procesi

Šta je uzrokovalo okolnost da Vojvodina ni posle tri godine procesa privatizacije ipak nema ogromnu "prednost" u stepenu privatizovanja privrede u odnosu na druge krajeve Srbije? U traganju za odgovorom na to pitanje, prethodno treba odgovoriti na dva moguća pitanja: 1) Da li je relativna sporost tranzicije i u Vojvodini uzrokovana okolnošću da njen realan autonomni status u Srbiji nije revitalizovan, pa zbog nepovoljnog ustavnog položaja unutar Republike nije mogla da iskoristi bolje uslove za tranzicioni preobražaj? 2) Da li je sporost tranzicije posledica dubokih političkih promena u samoj Vojvodini, promena koje je, između ostalog, izazvalo agresivno naseljavanje mnogobrojnih Srba izbeglica iz Hrvatske, Bosne i sa Kosova i s tim u vezi pojačano iseljavanje Hrvata, Madara i mladih nezaposlenih Srba starosedelaca iz Vojvodine?

Prilikom konstituisanja odgovora na prvo "prethodno pitanje", najpre treba istaći da su provojvođanske, autonomističke političke snage u Vojvodini bile i ostale ideološki profilisane po "staromodnoj" socijaldemokratskoj matrici i da su, još pod Miloševićevim režimom, pokušavajući da kao opozicione snage steknu simpatije u biračkom telu, izašle sa stavom protiv privatizacije vojvođanskih firmi u društvenoj svojini. U tom smislu, na primer, treba se samo podsetiti stava Nenada Čanka, lidera LSV, iz 1998. godine, koji je, pošto je Milošević doneo zakon o "svojinskoj transformaciji" 1998. godine, javno izneo (i čak, u obliku pisma, razaslao stranim ambasadama u Beogradu) upozorenje stranim investitorima da od Vlade Srbije ne kupuju firme u Vojvodini, "jer ona prodaje tuđe" - te da će sve privatizacione operacije koje Milošević sprovede u Vojvodini nakon pobede demokratskih snaga biti poništene.

Kasnije, posle 5. oktobra 2000. godine, vojvođanski autonomisti delimično su korigovali ovo gledište u stav da svi privatizacioni prihodi koji se osvrave od prodaje preduzeća u društvenoj svojini na teritoriji Vojvodine moraju biti prihodi Vojvodine, kao autonomne društveno-političke zajednice, ali ipak nisu povelili kampanju za sprečavanje usvajanja Đinđićevog zakona o privatizaciji, koji je donet 2001. godine. U početku, "iza zavese", oni su unutar DOS-a vodili borbu da se, ne pet odsto, nego svih 100 odsto privatizacionih prihoda koji se ostvare prodajom preduzeća u Pokrajini "investira na tlu Vojvodine" - da bi napokon pristali (uoči privatizacije šećerana u Vojvodini, u leto 2003. godine) na "politički dogovor" da se od tih prihoda na tlu Vojvodine investira bar

neki njihov ozbiljniji deo. Pošto taj politički dogovor sa Đinđićevim kabinetom nije "zakonski institucionalizovan", u protekle dve godine, s vremena na vreme, u javnost su dopirale svađe Beograda i Novog Sada o tome koliko je Ministarstvo finansija Vlade Srbije doista "dužno" pokrajinskim fondovima, to jest koliki je neuplaćeni ili "neinvestirani" "dogovoreni" deo privatizacionih prihoda ostvarenih na tlu Vojvodine.

Naime, politički je "dogovoreno" da Vojvodina pored spomenutih pet odsto od cene prodatih preduzeća, po odredbama zakona koji to učešće obezbeđuje "lokalnim zajednicama", raspolaže i sa 50 odsto "nenamenskih prihoda" od privatizacije vojvodanskih preduzeća, tako što će ta sredstva biti ulagana u infrastrukturu na njenoj teritoriji. To bi načelno trebalo da znači novo učešće Vojvodine u ostvarenoj ceni od prodaje njenih preduzeća od još oko 20 odsto ukupne cene preduzeća. Uprošćeno, između Beograda i Novog Sada trebalo bi da se deli deo od 70 odsto "nenamenskih prihoda", što zajedno sa zakonski određenih pet odsto ukupnih državnih prihoda od privatizacije na tlu Pokrajine obezbeđuje da se u Vojvodini "ulaže" 40 odsto privatizacionih prihoda ostvarenih na njenoj teritoriji. Tu se u suštini radi o jednom triku - ono što se Srbija već međunarodno obavezala da gradi na teritoriji Vojvodine (dovršetak autoputa prema Budimpešti, na primer) knjižiće se kao gradnja "vraćenim" sredstvima iz prihoda od privatizacije.

Sama pokrajinska administracija, koju je u protekle četiri godine predvodio Đorđe Đukić, član DS, nije o tom "maglovitom rešenju" o učešću Vojvodine u prihodima koji se ostvaraju prodajom "njenih preduzeća" izvestila javnost na adekvatan način. Na primer, u Đukićevom izveštaju o četvorogodišnjem radu na mestu predsednika Izvršnog veća Vojvodine (iz avgusta ove, 2004. godine), koji je objavljen u vojvodanskoj štampi, samo se ističe da je Fond za razvoj Vojvodine (u koji bi trebalo da se sliva pet odsto privatizacionih prihoda iz Pokrajine) tokom dve godine od osnivanja odobrio "skoro hiljadu kredita u iznosu od dve milijarde i trista miliona dinara". Dakle, od ukupnih privatizacionih prihoda Srbije od početka privatizacije po Đinđićevom zakonu o privatizaciji (iz 2001. godine), koji su do 1. januara 2004. godine iznosili oko milijardu i trista miliona evra (ako se pođe od pretpostavke da je prodajom oko 350 preduzeća na tlu Vojvodine republički budžet prihodovao najmanje trista miliona evra)¹ - vojvodanska uprava je direktno odlučivala samo o tridesetak miliona evra. To jest, ispada, po nepouzdanom i grubom računici, da je ona odlučivala o desetak odsto privatizacionih prihoda koji su po tom osnovu ostvareni na nje-nom tlu, to jest od prodaje preduzeća sa sedištem u Vojvodini.

Zanimljivo je primetiti da je politička eksploatacija problema sa upotrebom privatizacionih prihoda ubranih na tlu Vojvodine utihnula u autonomističkim strankama posle spomenute privatizacije vojvodanskih šećerana pre dve godine - što se može objasniti samo nekom posebnom "nagodbom" Vlade Sr-

¹Odvojeni podaci za Vojvodinu nikad nisu saopšteni.

bije, investitora i pokrajinskog političkog vrha. No, ne ulazeći u detalje, ta eventualna nagodba zapravo je obustavila politiku osporavanja same privatizacije, neminovne u procesu celokupne tranzicije i u Vojvodini - i (samo) u tom smislu ona ima pozitivan efekat na dalja tranziciona kretanja u Pokrajini.

Drugi veliki problem za razmah ekonomske tranzicije u Vojvodini predstavlja okolnost da je još Milošević, prvo zakonom o republičkim "javnim preduzećima" iz 1989. godine, a potom zakonom o državnoj svojini 1998. godine, praktično "nacionalizovao" najveći deo kapitala (i) u Vojvodini. To ima za posledicu da država, koja posle 5. oktobra 2000. godine ističe da se srpska privreda mora ubrzano privatizovati, uglavnom izbegava da privatizuje državni kapital, izgovarajući se takozvanim "nacionalnim interesima" i teorijom o značajnoj ulozi "javnih dobara" u modernim građanskim društvima. Kad je reč o industriji na tlu Vojvodine, najkrupnija "žrtva" ovih zakonskih rešenja i ove političke orijentacije su naftna privreda i energetika u celini, koja i inače predstavlja najkrupniji deo vojevodanske industrije. Valja ovde naznačiti da je samo kapital u vojevodanskom delu Naftne industrije Srbije na nivou od oko četiri milijarde dolara - i da se taj kapital ne može efikasno obrtati sve dok je ta industrija u državnom vlasništvu, a posebno se ne može obrtati u korist razvoja Vojvodine, jer su, na primer, dugogodišnja nepodmirena interna dugovanja beogradskog "Jugopetrola" prema novosadskom "Naftagasu" oko dvesta šezdeset miliona evra.

Treći veliki problem tranzicije u Vojvodini jeste to što država još nije pravno regulisala sudbinu poljoprivrednog zemljišta u ambijentu jedne doista tržišno institucionalizovane ekonomije, a obradivo zemljište, od oko milion i šeststo hiljada hektara, jedan je od glavnih ekonomskih resursa Pokrajine. Reč je doista o krupnom pitanju i velikom kapitalu u Vojvodini, jer, ako, jedino radi orijentacije, za procenu vrednosti tog kapitala uzmemo cenu hektara obradivog zemljišta u Vojvodini od, na primer, samo 1.500 evra po hektaru, onda se teorijski radi o ovome: ko će sutra u Vojvodini biti prodavac imovine vredne oko osamsto trideset četiri miliona evra, pošto je u rukama takozvanih "poljoprivrednih preduzeća" u Pokrajini oko 556.000 hektara njiva. No, vlasnički problem sa zemljom oduzetom seljacima, što agrarnom reformom, što drugom prinudom (između 1945. i 1953. godine), veoma je zapetljan, jer se u posedu poljoprivrednih kombinata nalazi zemlja sa tri svojinska režima - državna zemlja, zemlja u društvenoj svojini i "integrisana" zemlja u zadružnoj svojini. Da stvar bude još zamršenija, zakonodavstvo koje je od 1991. godine pokušalo da uvede svojinski red u vlasništvo nad tom zemljom samo je zakomplikovalo stvari, pošto "podržavljenje" nekada nacionalizovane zemlje (koje je zamislio ondašnji srpski premijer dr Radoman Božović) nije uspelo, a kako su za transfer zemlje u društvenoj svojini u druge vlasničke oblike bile postavljene nepremostive prepreke - sve je zavezano u mrtvi čvor.

Od spomenutih 556.000 hektara zemlje koje koriste poljoprivredni kombinati, imanja i zadruge u Vojvodini, prema papirima o agrarnoj reformi posle

Drugog svetskog rata, samo 240.000 hektara je nesporno u državnoj svojini. Svojinska struktura u ovim poljoprivrednim dobrima je takva da je 50 odsto zemlje u društvenoj, 40 odsto u državnoj, 3,5 odsto u zadružnoj svojini, a čak 6,5 odsto zemlje je vlasnički sporno (preko 36.000 hektara traži "identifikaciju"). Pri tome, sve je to pomešano, mnoge seljačke zadruge imaju pretežno državnu zemlju, a mnoga društvena dobra imaju više državne i zadružne, nego sopstvene "društvene zemlje". Zadruge su u najgorem položaju jer od društvenih poljoprivrednih kombinata bezuspešno potražuju čak 115.000 "nestalih hektara", naspram 77.000 hektara koji su im vraćeni posle faze "prinudne integracije" sa društvenim sektorom šezdesetih godina prošloga veka.

Iako ta vlasnička zapetljancija oko obradivog zemljišta praktično još nije razmršena, strani investitori su je, jednostavno, "preskočili" i počeli da osvajaju prehrambenu industriju, to jest ušli su u kupovinu poljoprivrednih kombinata i takozvanih poljoprivrednih dobara. Zanimljivo je primetiti da su do sada glavni strani kupci vojvođanske prehrambene industrije pomalo misteriozni "investicioni fondovi" u kojima navodno dominira ruski "prljavi kapital", što ima višestruko značenje. Ovde samo treba izneti logičnu hipotezu da je reč o privremenom preuzimanju, radi dalje prodaje. Izuzetak u tom smislu su značajne pivare u Apatinu i Čelarevu i tri šećerane koje su kupile kompanije koje se i u Grčkoj i u Italiji doista bave proizvodnjom šećera. Pri tome, ipak, treba imati u vidu da su ti strani investicioni fondovi do sada povukli niz ohrabrujućih poteza za revitalizaciju mlekarica i klanica u Vojvodini - sigurno zbog toga da bi im podigli cenu - ali to ima blagotvoran uticaj na obnovu vojvođanske industrije.

Prehrambena industrija u Vojvodini sa više značajnih proizvoda u velikoj meri učestvuje u proizvodnji Srbije. Prema podacima Privredne komore Vojvodine, Vojvodina proizvede 95 odsto šećera, 88 odsto jestivog ulja, 65 odsto smrznutog, sterilisanog i pasterizovanog povrća, 70 odsto svežeg svinjskog mesa, bezmalo 100 odsto živinskog mesa, 70 odsto kobasičarskih proizvoda, 85 odsto mesnih konzervi, 70 odsto pšeničnog brašna, 75 odsto brašna za stočnu hranu, 80 odsto piva itd. Već i sami ti podaci upućuju na zaključak da preko preuzimanja pojedinih proizvodnih linija u Vojvodini strani investitori doista mogu steći monopolski položaj za pojedine proizvode na tržištu Srbije.

Dolazak stranih investitora, međutim, u načelu treba pozdraviti, jer je glavni problem Vojvodine u tome što je tržište Srbije i Crne Gore usko za njene glavne proizvode, i što Vojvodina sa inostranstvom, kao Pokrajina, razmenjuje tek oko 10 odsto svog društvenog proizvoda. Svako ko nađe model veće valorizacije njenih resursa na svetskom tržištu dobro će zaraditi na ulaganjima u Vojvodinu, ali će istovremeno pomoći i opstanak vojvođanske industrije. U tom smislu od ogromnog je značaja nekoliko ugovora o slobodnoj međusobnoj trgovini sa okolnim zemljama (uprkos izvesnim restrikcijama koje oni sadrže), poput onih sa Hrvatskom, BiH, Rumunijom i Rusijom - sa kojima se Vojvodina ili direktno graniči, ili je sa njima povezana Dunavom.

Političke promene u biračkom telu Vojvodine i antitransicijski trend

Iako je nakon pobede demokratske opozicije u Srbiji posle 5. oktobra 2000. godine, kojoj je veliki doprinos dalo i vojvodansko biračko telo na izborima od 21. septembra te godine, izgledalo da su "stare političke snage" koje su podržavale Miloševića (socijalisti, radikali i fašistoidne grupe) neopozivo sklonjene sa političke scene Vojvodine, ispostavilo se da je to bila kratkovida procena. Naime, sada smo svedoci da su upravo u sredinama u kojima su tranzicijski procesi bili najprisutniji, a to su Beograd i Vojvodina, te "stare snage" ponovo postale veoma značajne. One su zapravo "zauzele" polovinu političkog prostora u ovim sredinama i postoji opasnost da ponovo preuzmu kompletnu vlast.

Glavne parole ovih političkih stranaka su u suštini antitransicijske i antievropske. Te stranke upravo na njima dobijaju podršku u biračkom telu Vojvodine. Nije jednostavno objasniti zašto baš u Vojvodini - gde ima relativno najmanje gubitnika tranzicije (u poređenju sa velikim industrijskim centrima u Srbiji) i gde je privredna "tranzicijska recesija", ipak, manja nego u drugim krajevima Republike - te "stare snage" na proteklim izborima (pre svega parlamentarnim, u novembru 2003. i lokalnim u oktobru 2004. godine) osvajaju polovinu datih glasova. Čini se da objašnjenje treba tražiti u trouglu pogrešne "centralne politike" Srbije prema Vojvodini, posledicama ekspanzivog naseljavanja izbeglica iz Hrvatske, Bosne i sa Kosova na tlu Vojvodine i nesposobnošću autonomističkih političkih stranaka Vojvodine da se usaglase oko tranzicijske politike i da upravo na tranzicijskom programu obezbede podršku birača.

U pokušaju da se skiciraju hipoteze o slabostima u spomenutom "trouglu" koje su olakšale prodor antitransicijskih snaga na političku scenu Vojvodine mislim da treba poći od sledećih ocena:

Stav centralnih, demokratski opredeljenih stranaka Srbije prema Vojvodini naizgled nije koherentan. On se razlikuje kad je u pitanju stepen manjinskih kolektivnih prava koja treba promovisati, kad je u pitanju odnos države i ekonomije, zapravo agrarna politika, privredna infrastruktura i način privatizacije, to jest "internacionalizacije privrede" itd, ali su razlike najmanje kod ustavnih pitanja, to jest kod pitanja autonomnosti Vojvodine unutar Srbije. Pošto su gotovo sve "nacionalne stranke" zapravo protiv pune i realne autonomije Vojvodine, biračko telo u Pokrajini postepeno pokušava da se prilagodi toj okolnosti i napušta ideju autonomnosti ili se povlači u apstinenciju.

Ekspanzivno naseljavanje Vojvodine izbeglicama iz Hrvatske, Bosne i sa Kosova (početkom druge polovine 20. veka i nadalje, kada su u Vojvodinu stalno kolonizovani ili spontano naseljavani uglavnom ljudi iz najzaostalijih krajeva bivše SFRJ) ima za posledicu to da je klasični "identitet Vojvodine", kao proevropske regije, ozbiljno uzdrman, a tradicionalno trpljevi međunacionalni odnosi nalaze se sve više pred velikim iskušenjima. Reč je o teškom, ali istovremeno i politički rafmiranom pitanju, jer se odgovornost za promenu "svesti

biračkog tela" u Vojvodini ne može jednostavno prebacati isključivo na pridošlice.

Autonomističke stranke i takozvana "vojvođanska elita" (ma šta to značilo) nisu posle "demokratskih promena" 2000. godine uspele da ojačaju u dovoljnoj meri i da nametnu neku održivu koncepciju autonomije Vojvodine "u novim uslovima", niti su u protekle četiri tranzicijske godine uspele da održe kredibilitet. Iako su posle tih promena stekle tek "parče vlasti" u samoj Vojvodini, a mnogo veće "parče" odgovornosti, autonomističke stranke ni tamo gde su imale uticaja nisu uspele da se afirmišu, a ponegde su se i kompromitovale kao nesposobna, korumpirana i nedosledna vlast.

Zaključne teze - tranzicija kao celovit proces povezan sa pitanjem autonomije Vojvodine

1. Tranzicija i u Vojvodini mora biti celovit proces koji ne razdvaja političku i ekonomsku tranziciju, nego ih posmatra u totalitetu. Zbog toga je u Vojvodini i nemoguć brzi uspeh tranzicije ukoliko se paralelno sa radikalnim promenama u ekonomskom sistemu ne konstituišu i njoj primerene institucije političke demokratije, a to znači i da je pitanje revitalizacije autonomije Vojvodine važan deo potrebnog tranzicionog projekta.

2. Privredna struktura Vojvodine do današnjeg dana je ostala delimično specifična, pa su interesi te strukture delimično drugačiji od interesa privrede u Srbiji i Crnoj Gori. Ekonomska politika ni u vreme Kraljevine Jugoslavije nije to uvažavala, kao što to ne čini ni današnja politika centralnih vlasti u Beogradu. Zbog toga je za odbranu vojvođanskih ekonomskih interesa potrebno konstituisati ona autonomna prava koja bi centralna vlast morala da respektuje kad vodi tekuću ekonomsku politiku.

Naime, svi protivnici autonomije prećutkuju činjenicu da je Vojvodina permanentno ekonomski nazadovala kad god nije imala nikakav autonomni status u Jugoslaviji, što važi i za "skraćenu Jugoslaviju", a najbrže je napredovala kada je imala najviše autonomije. Korelacija između stepena autonomnosti i razvoja je sa gledišta ekonomske istorije jasna i nepobitna. S druge strane, nakon svakog pokušaja da se ugasi identitet Vojvodine dolazila su razdoblja snažne ekonomske regresije u Pokrajini, pa ta opasnost i dalje pretili.

3. Vojvodina je kao specifična regija stvorena unutar jedne evropske imperije sa veoma širokim tržištem i za takvo tržište su i preduzete krupne investicije. U stvari, samo toliko snažni finansijski centri kakvi su za svetske prilike tokom 18. i 19. veka bili Beč i Pešta mogli su i preduzeti tako krupna ulaganja kakva su bila ona u hidromelioracioni i transportni sistem u Banatu i Bačkoj tokom 19. veka. Ekonomski udar koji je Vojvodina doživela u poslednjih petnaest godina, posle novog sužavanja unutrašnjeg tržišta, po negativnim dimenzijama može se upoređivati sa situacijom posle 1918. godine. Pre 80 godina Vojvodina je iz države sa unutrašnjim tržištem od četrdeset-pedeset mili-

ona produktivnih potrošača prebačena u okvire tržišta od oko petnaest miliona mnogo siromašnijih potrošača južnoslovenske kraljevine. Posle suženja tržišta na praktično samo osam miliona potrošača u Srbiji (ovde se ne računaju potrošači na Kosovu i u Crnoj Gori, iz poznatih razloga), taj udar može se kompenzirati jedino ulaskom SCG u Evropsku uniju. Dakle, u tom smislu nesporna je teza da bez otvaranja Srbije prema Evropi i svetu Vojvodina nema perspektivu i ne može valorizovati ni postojeće kapacitete, a nova ulaganja ne treba ni očekivati baš u sektorima u kojima ona ima apriorne komparativne prednosti. To će, nažalost, veoma brzo shvatiti i strani investitori.

4. Da bi Vojvodina bila atraktivna za te svetske investitore, mora imati autonomiju u Srbiji, jer bez pune autonomije ne može obezbediti one uslove za privlačenje stranog investicionog kapitala koji su potrebni za veliki deo specifičnih ulaganja u poljoprivredu, saobraćaj, naftno-hemijski kompleks i sektore visoke tehnologije koji zahtevaju visokostručnu radnu snagu.

5. S obzirom na to da u Vojvodini, okreni-obrni, jedno od dominantnih mesta ima agroindustrijski kompleks, treba prevashodno raspraviti koji tip ekonomske politike odgovara toj strukturi. Pre svega, ako se, uprošćeno govoreći, zagovara onaj tip ekonomske politike koji u državi vidi vodećeg koordinatora ekonomije, organizovanu silu koja mehanizmima zaštite unutrašnjeg tržišta i koncentracije kapitala može uticati i ubrzavati tehnološki i opšteprivredni razvoj, onda se u teorijskom ishodištu javlja upravo onaj tip države kakvu danas zagovaraju vodeće političke snage u Srbiji (kako one na vlasti tako i one u opoziciji). U takvom slučaju parola "Tačku na pljačku!" doseže samo do pitanja preraspodele političke moći u centru države, koja bi, dakle, trebalo da vodi proagrarnu politiku beneficiranih agrarnih kredita i raznih drugih regresa i premija, zaštitnu politiku zasnovanu na iskustvima agrarnog protekcionizma i izvoznju politiku podržanu podsticajima i potpunim poreskim olakšicama.

Zagovornici autonomije koji traže takvu "staru autonomiju" da bi na vojvodanskom nivou konstituisali neodržavnu ekonomsku politiku ne razumeju da je ona moguća samo u državi koja mora biti opremljena nepodeljenim poreskim suverenitetom, kako bi na jednom mestu mogla da koncentriše kritičnu masu kapitala preko koje se mogu nivelisati finansijske potrebe aktivne agrarne politike i razvojne politike u celini. Zato protivnici autonomije, to jest oni koji osporavaju ekonomske razloge za autonomiju upravo ističu ekonomsku neophodnost "udruživanja nacionalnih snaga" na nivou Srbije. To jest, oni kao jedan od svojih argumenata koriste upravo potrebu da se na jednom širem prostoru koncentrišu sredstva za državnu razvojnu politiku u agraru, pa čak ističu da je "agrarni budžet" srce Evropske unije i da se tek sa toliko moćnom koncentracijom kapitala može opstati na svetskom agrarnom tržištu.

6. Ukoliko se ekonomski razlozi za autonomiju upravo prošire potrebom da Vojvodina isplovi na debelo i nemirno more liberalne ekonomske filozofije i izvuče se iz staromodnih okvira radikalnog shvatanja države kao privrednog

i razvojnog mesije, tek onda možemo zbiljski razgovarati o stvarnoj tranziciji u Vojvodini i političkoj i ekonomskoj neophodnosti autonomije, kao instrumenta elementarne ustavnopravne zaštite vojvođanskih ekonomskih interesa.

Mnogi dobronamerni ljudi smatraju da se ekonomski razlozi za autonomiju Vojvodine javljaju danas samo zbog jednog doista anahronog opresivnog sistema kvazitržišne ekonomije kod nas i ističu da će ti razlozi nestati, a mnogi smatraju i da su već nestali, onog trenutka kada u Srbiji doista pobjedi demokratija i kada se instalira sistem privatne privrede i slobodne tržišne utakmice. Istovremeno, ti ljudi odbacuju načela liberalne ekonomske filozofije i kažu da uloga države u privredi nije iscrpljena, pozivaju se na teorije "mladih privreda u razvoju", ističu da agrarni karakter jugoslovenske privrede podrazumeva "realističnu politiku ekonomske odbrane" i "organizovanog razvoja", ponavljaju da sistema "lessez faire" više nigde nema itd.

Po mom sudu, radi se o površnom poznavanju svetskih prilika i svetskih trendova i dubokom strahu od teškoća koje nameće svaka svetska utakmica. A ja smatram da Vojvodina ima šanse u svetskoj utakmici i da joj je upravo zbog toga potrebna autonomija unutar države koja iz mnogobrojnih razloga pati od duboko ukorenjenog straha od sveta.

Nebojša Popov

- Dizajn i *das Sein* -

Razgovor o ustavu nije tema koja se iscrpljuje u okvirima dizajna, nego zadire u samu suštinu bića društva, *das Sein*. Mi znamo da već dosta dugo postoji jedna moralna dilema: *das Sein* oder Design. Mi vrlo često skliznemo u dizajn i onda je jedino važno ko se kako predstavlja na televiziji u predizbornoj kampanji, a nije važno kakav je realni program, dakle ne samo formalni normativni, nego realni program, te koji su realni interesi. Tek kad ova tri izlaganja povežemo (Komšić, Boarov, Popov - n.p), vidimo u čemu je naš glavni problem kada je reč o Vojvodini.

Prvo, Mita Boarov je donekle dotakao moguću polaznu tačku posmatranja stvari u celosti. Nekoliko stotina godina Vojvodina je u privrednom i kulturnom pogledu evropska regija, i u okviru Austrije i u okviru Austrougarske. Ona nikad nije bila nezavisna država, ali se razvijala. U evropskom procesu povezivanja imala je status u perspektivi prosperitetne regije koja bi, naročito kad je posredi poljoprivreda, snabdevala dobar deo Evrope. Zato su sprovedeni obimni radovi melioracije, izgrađivani su kanali, omogućavano navodnjavanje mnogo pre izgradnje kanala Dunav-Tisa- Dunav, i to je spadalo u tu ideju.

Dakle, postoji Vojvodina kao evropska regija u privrednom i kulturnom pogledu, što ima svoj socijalni, pa čak i etnički aspekt, nasuprot čemu stoje razni pokušaji da se ona stavi u neki uži okvir Kraljevine Jugoslavije, SFRJ,

SRJ, ili pak razmišljanje o tome da bude suverena država - ni to nije isključeno.

I sada dolazimo do ovog glavnog problema, ne sada više pristupa, nego glavnog problema: gde smo mi danas, mi u Vojvodini? Iz izlaganja Komšića i Boarova, i po onome što znamo, mi smo, ako već pominjemo reč tranzicija, doživeli tranziciju u negativnom smeru - udaljavanje od Evrope, od tržišne privrede, parlametarizma, laičke kulture, tolerancije. Išli smo u suprotnom smeru. Naime, jednostavno rečeno, razorena je ne samo SFRJ kao država nego je država razorena kao takva. Tamo gde se može nekažnjeno ubijati, raseljavati, krasti i pljačkati, tamo više nema države. Država može totalno da se razori, za razliku od društva, gde je moguće razbiti samo jedan njegov oblik, jedan lik društvene strukture. Meni se čini da je umesno govoriti o tome da je glavni socijalni, politički i ideološki akter tog procesa razaranja države i rastakanja oblika strukture društva aparatura partijske države, a ne nomenklatura. Ta aparatura je najpre rušila nomenklaturu. Sećate se galame protiv "foteljaša", protiv "nacionalnih izdajnika", ne samo u Novom Sadu, nego i u Titogradu i u Beogradu. Tako su oni etiketirali nomenklaturu da bi aparatura, dakle oni niži nivoi nomenklature, aparatski deo partije, policije, vojske sa sve lumpenproletarijatom, seoskim i gradskim, sa klerikalnim delom Srpske pravoslavne crkve, otvorili proces rastakanja društva i razaranja države do njenog potpunog kolapsa. Stali su sada pred pitanjem kako i šta posle svega napraviti od privrede i društva. Mislim da je veoma važno imati u vidu ne samo šta su uradili nego kako su zaustavljeni u ubijanju i raseljavanju. Nisu se sami zaustavili. Ratovi ovde nisu zaustavljeni ni pobedom ni porazom bilo koje strane, niti konsenzusom sukobljenih strana, nego vojnom silom stranih organizacija. To je vrlo važno zbog toga što se onda može govoriti o tome da žarišta vrlo opasnih sukoba nisu ugašena. Ja sam daleko od bilo kakvih katastrofičnih vizija da se rat u onom obliku može ponoviti, ali važno je da žarišta nisu ugašena.

Šta se sada događa sa privredom i društvom? Ovo je jako fina nijansa u Mitinom izlaganju, gde on kaže da ima dogovora, ali da oni nisu formalizovani i institucionalizovani. On sigurno dobro zna o čemu je reč, kao što i ja znam da postoje neki dogovori koji nisu formalizovani, nisu institucionalizovani, i to je sada opet veoma važno za ovaj trenutak. Po mom mišljenju, postoji izvestan konsenzus glavnih aktera vlasti u proteklih nekoliko godina o tome kako da se spreči postavljanje tranzicije na zdrave osnove, koji se sastoji u nastojanju da se karikatura društvenog vlasništva zameni jednim monstrumom državnog vlasništva koje je preuzeo Akcijski fond, što je faktički napravljeno, ali nije institucionalno i formalno perfektno. To nije dospelo ni do zakonskog, a kamoli do ustavnog nivoa. I zbog toga sam ja postavio pitanje dokle će se zaobilaziti taj transfer suštinskog oslonca privatnog spram društvenog vlasništva, to jest faktičkog državnog vlasništva, transfer ka zaštićenom privatnom vlasništvu u tranziciji koja treba da se obavi i nastavi. Postoji, dakle, konsenzus dominirajućih političkih aktera, kao i njihovo savezništvo sa izvesnim centrima eko-

nomske moći koji blokiraju put ka utemeljenju države, ka postavljanju osnova za tranziciju u evropskom smeru.

Vojvodina je inspirativna, ali nisam siguran da je ona faktički već u tom inicijalnom statusu da može stvar da povede i povuče. Kako je svojevremeno govorio Mile Isakov, ako je Vojvodina lokomotiva, onda mašinovođa mora biti iz Novog Sada. Možemo i tako razmišljati, ali sigurno da ima smisla razmišljati i o tome šta je socijalna, kulturna i politička platforma Novog Sada u suprotstavljanju Miloševićevom režimu. To su te ideje o ljudskim pravima, o demokratiji, autonomiji i o jednoj evropskoj tradiciji, samo je pitanje koliko je to jasno artikulirano i koliko ima pristalica. To sigurno postoji, ako toga nema, onda nam ostaju one katastrofične vizije da će sve dalje da propada, da će ponovo biti ratova, da će se ljudi ponovo zakrviti, da će se ponovo menjati državne granice. I zato mislim da je razgovor o ustavu istovremeno priča o dizajnu nastajuće države i o tome, i pre svega o tome, šta je socijalno biće ovog našeg realiteta, da Sein, i šta se sve u njemu događa.

Za kraj bih izdvojio primere koji su vrlo jasni i govore šta se dešavalo i šta je naš glavni problem. Afera "šećer" je pokazala - a tome je doprineo Savet za borbu protiv korupcije u saradnji sa evropskim institucijama - da je strateški interes Vojvodine i one celine u kojoj se ona nalazi proizvodnja repe i šećera koja može obezbediti snabdevanje dobrog dela Evrope, zbog čega su postojali preferencijali za tu proizvodnju. Međutim, deo vlasti, a ne samo privatni kapital, učestvuje u destruisanju te strategije koja omogućuje razvoj Vojvodine i zemlje u kojoj se ona nalazi. Ni dan-danas nije utvrđeno ko je, kako i zašto činio nepravilnosti i zbog toga mi ne možemo na zdrave osnove da postavimo ni društvo ni državu. Tu takode postoji jedan faktički konsenzus namesto principijelnog konsenzusa oko pitanja kako izaći iz te situacije. Slično je i sa "Jugoremedijom". To je jedna firma čiji je deo akcija na problematičan način prodat, gde vlasnik najvećeg paketa akcija ne poštuje ugovor, gde uzurpira sva upravljačka prava, gde menja sastav zaposlenih, otpušta jedne, zapošljava druge - san svakog diktatora jeste da promeni narod ako narod nije poslušan. I opet se pojavljuje ono što je javni interes, dakle, da postoji ta fabrika, da funkcioniše, da se zaštiti privatna svojina, da fabrika normalno radi, ali još nema pouzdanih temelja i ovo što se sada događa udaljava nas od temelja za pozitivnu tranziciju. Još uvek smo u stihiji one neformalne retrogradne tranzicije. Čini mi se da je to problem.

Vladimir Ilić

- Kolizija demokratije i autonomije -

Za mene je ovo pre svega metodsko pitanje, ova Vojvodina od 1988. do 2004. godine. Konkretizovano je na jednoj tehničkoj ravni, oko maksimalnog mogućeg obima autonomije. Raščlanio bih to pitanje na tri aspekta.

Pre svega, tu je aspekt značaja pojedinih vrsta činilaca koji omogućuju i onemogućuju veću ili manju autonomiju Vojvodine. Najznačajniji činilac se neće sresti u ovoj raspravi. To je, po svemu što se zna, spoljnopolitički činilac, jer je autonomija Vojvodine pre svega spoljnopolitičko pitanje. U biti, mi u Vojvodini nemamo eksperte za tako nešto i ne zameram organizatoru na tome što nije probao da nađe nekoga ko ne postoji.

U uzročnom dejstvu ostalih činilaca vidljiva je svojevrsna nekonzistentnost, sudeći na osnovu izlaganja kolege Komšića, kolege Boarova i profesorke Pajvančić, te na osnovu onoga što očekujem da će reći profesor Kicošev. Teško je odrediti da li takozvani tvrđi ili meki činiooci više pogoduju maksimiranju ili smanjivanju autonomije Vojvodine.

Tu ima nedoslednosti. Ekonomski činiooci, po svojoj prirodi, mogu da se upotrebe kao osnova na kojoj bi se razvijale neke zamisli autonomije i izvodile aktivnosti ka ostvarivanju tih zamisli. Ja nisam stručnjak za to, profesor Kicošević će reći šta će reći, on jeste stručnjak. S druge strane, demografski činiooci, po svoj prilici, bar ako posmatramo neki srednjoročni period, idu protiv autonomije Vojvodine. To su tvrđi činiooci i protivrečni su.

Meki činiooci su takođe protivrečni. Ako se posmatra pravni aspekt, može se vrlo snažno zagovarati autonomija Vojvodine, ali sad bih komentarisao nešto na šta sam podstaknut izlaganjem kolege Komšića, ne sa namerom da sa njim polemishem i da se s njim sučelim. Naime, na osnovu čega mi tvrdimo da je ova ili ona mera autonomije Vojvodine moguća? Ako govorimo o anketnim podacima, ja imam istraživanja u kojima isti ispitanici sa udelom od 13 do 82 odsto podržavaju autonomiju Vojvodine u zavisnosti od toga kako formulišem pitanje. Ako ga formulišem na jedan način, autonomiju Vojvodine podržava samo 13 odsto ispitanika, ako ga formulišem na drugi način, to čini 20, 30, 50 do 82 odsto njih. Znači, ta vrsta podataka je dosta slaba. Nešto su jači statistički podaci, pre svega oni iz popisa, mada se i popis izvodi na osnovu anketnog razgovora, kojem prethodi samo posmatranje, i mada i tu ima nekih pritisaka. Ja sam, na primer, imao problema da mi se upiše maternji jezik kojim mislim da govorim. Ipak, to su mnogo pouzdaniji podaci od podataka dobijenih intervjuima, sondažama javnog mnjenja, proučavanjem društvene svesti stanovnika Vojvodine.

Vremenska perspektiva autonomije Vojvodine je drugi značajan aspekt. Autonomija Vojvodine može se posmatrati kao momenat, kao proces kratkog trajanja, kao proces srednjeg trajanja, kao proces dužeg trajanja. Menjali bi se ukupni naši pogledi na sva pitanja osnovne opšte teme ako bismo stvari posmatrali iz perspektive drugačije od ove sada, u oktobru 2004, kada bismo, dakle, to činili iz perspektive prve polovine 1997. godine, vremena "politike mira bez alternative", kada je Milošević blago koketirao sa mogućnošću da se možda nešto učini za Vojvodinu; ili, recimo, iz perspektive leta 1999, kada je pretila opasnost od otvaranja severnog fronta; ili iz perspektive nastale odmah posle 5. oktobra, kada smo dobili Vojvodinu kakvu imamo u poslednje četiri godine. Me-

njala bi se naša slika o ovoj temi da je posmatramo iz perspektive 2007, 2012, 2020. godine. Nećete to sporiti, verovatno. Ne treba da budemo zasenjeni sadašnjim momentom.

Ja sad moram da iznesem neke podatke koji idu u prilog tezi da je Vojvodina kao oblast sa razvijenom autonomijom nemoguća u uslovima demokratije, osim kao etnodemokratska celina. Moram to da učinim iako sam intimno sasvim protiv takvog zaključka. Vojvodinu smo napravili mi komunisti. Pre toga je ona egzistirala pod nadnacionalnom apsolutističkom vlašću, kada je zaista postojala poprilična izjednačenost prava pojedinih etnikuma, s tim što su svojevrsnu prednost imali Srbi i Nemci, na račun većinskih Rumuna, Mađara, Slovaka i ostalih. To je bilo, inače, vreme privrednog prosperiteta, o čemu je dosta pisao kolega Boarov. Mi komunisti napravili smo autonomiju Vojvodine i ona je postojala dok smo mi bili na vlasti. Onog momenta kada su neki od nas, kao Milošević, uveli višepartizam i počeli tranziciju, autonomija Vojvodine je prestala da postoji kao realitet, pretvorila se u privid. Kada je prošlo to razdoblje u kojem je otpočela degenirisanja tranzicija, mi smo, posle 5. oktobra, dobili neku firtajl autonomiju Vojvodine, autonomiju Vojvodine kao farsu.

Postoje jači podaci od anketnih podataka. Postoje podaci o glasanju građana na izborima. To je svojevrsna anketa, vrlo jak indikator. Nekad relativna, nekad apsolutna većina građana Vojvodine ponaša se prema pitanju Vbjvodine krajnje konfuzno. Cela naseljena mesta nekad glasaju za demokrate, nekad za radikale, a nekad za autonomiste. Ja sam, inače, najbliži ovima poslednjima, pošto nema više Saveza komunista. Da ga ima, bio bih presrećan da sam i dalje njegov član.

Glasanje na izborima, to je treći aspekt koji sam pominjao. Oni koji nisu autonomisti najčešće imaju većinu među izašlim biračima, a možemo samo da zaključujemo kako bi glasali oni koji u datom času ne izađu, kojih je nekad 40 odsto, nekad 65 odsto, kao na poslednjim lokalnim izborima. Ja se bojim da nadnacionalna građanska Vojvodina ne može u balkanskim prilikama da koegzistira sa demokratijom. I tu sam, nažalost, spreman da se u znatnoj meri složim sa onima koji tvrde da ovde demokratija mora da bude etnička demokratija. Imam na umu pisanja Slobodana Antonića i knjigu Jovana Komšića koju je napisao pre dosta godina.

Demokratija, kako je zamišljam u Vojvodini od kada je uveden višepartizam, ima neprestano naglašen konzervatini, pseudofeudalni, komunitaristički aspekt i rezultat je dogovora etničkih elita i etničkih zajednica, od prvog Deposovog plana Koštunice, Čavoškog i Radoša Ljušića iz 1992. godine, kada su kontaktirali sa Andrašom Agoštonom, pa do dana današnjeg. Demokratija u onome sad već pomalo borniranom, sholasticiziranom, klasičnom individualističkom liberalnom smislu ovde nikada nije imala podršku. Ja se bojim da je maksimalno moguća mera autonomije Vojvodine ona mera koja proističe iz spoja dva najodlučnija momenta. Jedan je spoljni interes, interes spoljnog činioca - mi smo devastirana, zaostala, opustošena zemlja, i spoljni činilac je pre-

sudan u unutrašnjoj politici i unutrašnjoj privredi - i drugi momenat je autoritarnost. Autoritarna Vojvodina može biti u znatno većoj meri autonomna nego što je slučaj sa demokratskom Vojvodinom.

Miloš Marijanović

Osvrt na privrednu istoriju i žalosnu
ekološku sadašnjost Vojvodine

Hteo sam da dam jedan mini prilog dosadašnjoj diskusiji osvrtom na privrednu istoriju i ekološku sadašnjost Vojvodine. Za Vojvodinu kažu da ima tri najznačajnija resursa, a to su zemljište, voda i ljudi. Mita Boarov je lepo pokazao kakav se kapital skriva u naftnoj industriji, što prividno protivreči ovome, prividno jer je nafta nastala na tom zemljištu (ovo važi ukoliko petrohemija nije čisto ili pretežno prerađivačka delatnost). Mita Boarov je u pisanom uvodu, ali ne i u ekspozeu, napravio još jedno zanimljivo zapažanje - da je Vojvodina u poslednjih stotinak godina ili nešto manje kontinuirano doživljavala smanjenje državnih okvira, što je dovelo do sužavanja granica unutrašnjeg tržišta. Nebojša Popov je, opet, istakao dve inspirativne ideje, to je ona o Vojvodini kao žitnici Evrope i tome da su melioracioni radovi počeli pre prokopavanja bačkih i ostalih vojvodanskih kanala upravo zbog toga što je Vojvodina potencijalno bila žitnica bar srednje Evrope, a ne samo Srbije, i ona o aferi "šećer", koja se završila mistično, to jest nije se završila jer se ne zna ko je, šta i zašto radio, a taj problem tiče se izvoznih potencijala Vojvodine.

E pa sad ću ja ispričati još jednu priču koja se još nije završila i još mističnije izgleda. Naime, Vojvodina nije bila žitnica samo srednje Evrope i Austrougarske, nego i ustaničke Srbije. Veoma je interesantno da su ustaničnici neprestano tražili žito iz Vojvodine jer je Šumadija, kako kaže Cvijić, bila tvrđava od šuma. Na bazi žiropaše, nastala je srbijanska trgovačka elita u trgovini svinjama sa Austrougarskom. Kada je Austrija, koja je bila neutralna prema Porti i dahijsko-ustaničkom sukobu, ili čak blago naklonjena Porti, ustaničima uvodila neku vrstu embarga na žitarice, ovi su uzvraćali zabranom izvoza drveta, rogatake, a ponekad čak i svinja - ako je trebalo jače "zategnuti".

Ta privredna istorija nije bez uticaja na sadašnju ekološku stvarnost Vojvodine. Da li znate koji je najzagađeniji vodotok Evrope? Veliki bački kanal, to kažu strani stručnjaci. U ovom trenutku radi se jedan veliki projekat koji finansiraju Norvežani i Česi. Česi se sećaju svoje privredne istorije i nekih investicija u 19. veku. Nije čudo što je taj privredni potencijal, koji se ogleda u agraru i prehrambenoj industriji, dakle u agroindustrijskom kompleksu, nastao baš tu. To je izuzetan privredni položaj, tu su granice Lesne visoravni. Ja govorim o mini prostoru, ali se tu vide velike stvari. Ne znam tako do-

bro privrednu geografiju, ali se usuđujem da tvrdim da Crvenka, Kula i Vrbas predstavljaju, verovatno, jednu od najvećih koncentracija prehrambene industrije i izvan ovih prostora. To je strogi geografski centar Bačke, ali Kula i Vrbas pripadaju različitim okruzima. Strani partneri traže da se taj problem reši u jednom kompleksu, Crvenka-Kula-Vrbas, jer je tu zaista najzagađeniji deo kanala.

Na ovom prostoru, nastala je, dakle, jedna velika koncentracija prehrambene industrije, i to ne slučajno, već na osnovu duge tradicije, koja seže iz 19. veka. Tu je nastao kanalski saobraćaj, pa imate železničku prugu s kraja 19. veka, pa imate put, saobraćajnice i sve ostalo, i jednu industriju koja je imala perspektivu još u Jugoslaviji, u Srbiji i Cmoj Gori itd. Imamo "Kameksove", "Vitalove" i druge proizvode sa evropskim potencijalom. U takvoj jednoj zagađenoj sredini dogodilo se, usled nedostatka privredne autonomije i samostalnog donošenja odluka, da ovaj kanal donedavno bude među nekoliko ekoloških prioriteta u republici, a sada to više nije. Sada je potrebno da dođu Norvežani i Česi da nam kažu da je to najzagađeniji kanal u Evropi.

Svetislav Taboroši

- Potreban zakon o poljoprivredi -

Pokušaću samo fragmentarno da povežem neke tačke svog saopštenja sa onim što smo ovde već čuli. Pošto se bavim ekonomskom politikom, meni je od svih saopštenja uvodničara saopštenje gospodina Boarova bilo najinteresantnije i najprovokativnije. To je analiza političkih okolnosti koje su dovele do toga da se tranzicija u Vojvodini deformiše do nivoa na kojem mi čak i ne znamo da li je to u stvari tranzicija ili neki slepi kolosek socijalne, ekonomske transformacije, dakle da li stvamo stvaramo modemu tržišnu privredu ili opet idemo u neku novu vrstu eksperimenta. Čini mi se da u tom izlaganju postoji nešto sa čime bih mogao da se složim, ali bih mogao nešto i da dodam na platformu koja je izložena. Pre svega, mogu da se složim sa činjenicom da je odsustvo tranzicijskog projekta za Vojvodinu bilo mnogo pogubnije nego za ostale sredine. Daću vam samo jedan podatak. Zaostajanje dmštvenog proizvoda Vojvodine za proizvodom Slovenije iznosilo je 1989. godine 30 odsto. Slovenci su pri tom imali i razdruživanje i sve ovo što smo i mi imali. Ne govorimo, dakle, o Švedanima, već o sredini koja je imala sudbinu vrlo sličnu našoj. Kad bismo projektovale te proporcije danas, dohodak Vojvodine bi morao da bude negde oko osam i po hiljada dolara po glavi stanovnika, a ne nepune dve hiljade, koliki jeste. Govorim o činjenicama koje su ekonometrijske, a ne istorijske.

Drugi podatak koji bi mogao da doda još jedan argument u prilog onome što je gospodin Boarov rekao jeste to da je izvoz iz Vojvodine 1997. godine bio

vredan milijardu i šeststo miliona dolara, a izvoz iz ostatka Srbije oko četiristo i nešto miliona dolara, dakle ispod petsto miliona dolara. Te godine smo bili pod embargom, i izvoz žita Rusima bio je, praktično, jedini izvoz. Budući da je u to vreme kompletan devizni priliv pretvaran u dinare - znate da je sistem Narodne banke tada funkcionisao kako je funkcionisao - to znači da nije došlo do odliva samo onih trista i nešto miliona dolara, da nije reč samo o tom prebacivanju sredstava prilikom privatizacije koja nije adekvatno valorizovana u smislu regionalnog efekta. A ako uzmete u obzir i kursne razlike i sve druge efekte, videćete da je taj odliv kapitala iz Vojvodine bio u stvari mnogo veći i da je on imao i neke sistemske mehanizme koji su proisticali iz jedinstvenog privrednog sistema, a ne samo iz odluka o tome kome će se šta prodati i kome će ići neki prihod.

Odsustvo tranzicijskog modela u stvari znači odsustvo odluke o evropskoj politici. Da su predstavnici vojvodanske političke elite bili u stanju da se dogovore o evropskoj budućnosti Vojvodine, tada bi, verovatno, tranzicijski model nastao kao normalni tehnološki proizvod iz opšteg političkog, ideološkog orijentira. Ali do toga nije došlo. Skupštinska rasprava od pre nekoliko dana pokazuje da mi ni dan-danas ne znamo u stvari da li imamo čvrstu evropsku orijentaciju ili ne, i koji su kompletni sadržaji u tom našem generalnom prihvatanju Evrope. Sve političke partije, pa čak i radikalni, prihvataju evropsku orijentaciju, ali šta stvarno pod tim podrazumevaju, šta stvarno misle da mi treba da uradimo, to se ne vidi. Oni su se toj orijentaciji, doduše, protivili fragmentarno, ali ne i u celini.

Zašto sad govorim o Evropi i zašto sam pokušao od početka da skrenem pažnju na to? Zato što približno 50 odsto društvenog proizvoda Vojvodine ima veze sa poljoprivredom i prehrambenim kompleksom. Vidite, za razliku od drugih oblasti, industrijskih i uslužnih, u kojima se može govoriti o nekim manje-više normalnim tržišnim kriterijumima kojima bi se stvarna efikasnost nekog područja mogla izraziti kao konkurentna prednost nad nekim drugim, recimo u proizvodnji tekstila, obuće i slično, poljoprivreda je teško institucionalno deformisana delatnost. I uprkos potpunom razumevanju vaše argumentacije, moram reći da hrana danas više nije oružje, i to je činjenica sa kojom mi moramo da se suočimo. Hrana danas nije ono što je bila. Danas su to nafta i neki drugi energenti. Pre 20 ili 30 godina Amerikanci su hranom ucenjivali Russe, a svojevremeno i Induse, čak je i pomoć Indiji u hrani bila uslovljena projektom demografske kontrole. Evropa danas ima previše hrane. Evropska unija je od Rimskog sporazuma pa sve do 2000. godine imala sistem vrlo jakih tržišno-cenovnih podsticaja za proizvodnju hrane i budžetskih transfera. Znači, dva su kanala postojala za pomoć poljoprivredi u Evropskoj uniji. Jedno su bili cenovni mehanizmi, što znači da su unutrašnje cene u Evropskoj uniji bile više od tržišnih zato što je postojala spoljnoekonomska zaštita i takozvana ciljna cena, što je različito od naše garantovane cene. Postojale su premije za mleko, rogatu stoku i još niz poljoprivrednih delatnosti, tako da je Evropska unija, sem

u proizvodnji biljnih proteina, u svim ostalim delatnostima iz oblasti poljoprivrede postigla nivo proizvodnje koji za 20-30 odsto prevazilazi njene potrebe. To je, opet, stvorilo ogromne probleme za budžet Evropske unije. I agenda 2000 - to je projekat rekonstrukcije cele poljoprivrede u Evropskoj uniji - sada više ne insistira na kvantitativnim osnovama za dobijanje premija i subvencija za poljoprivredu, već na ograničavanju korišćenja poljoprivredne proizvodnje: subvencije se daju za korišćenje zemljišta, pri čemu se sada osnov više ne vezuje za kvantitet, nego za ekološko unapređivanje, za zdravstvenu zaštitu stoke i raznih komponenata, jednostavno, za podizanje kvaliteta hrane. Znači, do 2000. godine postojao je sistem podsticaja povećanja obima proizvodnje, a posle 2000. godine postoji sistem posticaja povećanja kvaliteta proizvodnje.

Sad da vidimo kakva je naša situacija. Da li je Vojvodina uopšte ikada imala sopsrvenu agrarnu politiku? Ne. U celom našem zakonodavstvu danas imate samo Zakon o korišćenju poljoprivrednog zemljišta i Zakon o poljoprivrednoj kontroli. Faktički, mi nemamo nijedan drugi sistemski propis kojim bi se predvidele obaveze države da sistematski, standardno, svakodnevno kao svoju obavezu definiše šta će dati kao premije, subvencije ili bilo šta drugo. Svi ti oblici transfera su kod nas definisani Zakonom o budžetu. Kad se uzme Zakon o budžetu, vidi se koliki je budžet Ministarstva poljoprivrede, i onda se u tom okviru donose mere i primenjuju određeni instrumenti. Ne postoji, dakle, obaveza države da koristi instrumente zaštite poljoprivrede, nego se sve čini ad hoc, prema prilici, u zavisnosti od toga da li para imamo ili nemamo. Sistem naših garantovanih cena daleko je od ciljne cene. To nije ona cena koja može da obezbedi tržišnu ravnotežu ponude i tražnje, nego je u pitanju minimalna cena koja treba tek da omogući da seljak ne umre od gladi, pri čemu je plaćen znatno ispod cene rada koja odgovara ravnotežnim uslovima.

Jednostavno, moj zaključak je da je potrebno doneti zakon o poljoprivredi, koji bi utvrdio obaveze države da subvencionise poljoprivrednu proizvodnju. Do 2006. godine može da je podržava i kvantitativnim metodima jer to Evropska unija dozvoljava za zemlje u tranziciji, a posle 2006. godine moramo da pređemo na onaj sistem podrške koji postoji u Evropskoj uniji. Do 2006. godine Vojvodina mora da poveća svoju proizvodnju hrane za 20 odsto jer će se tada konzervisati kvote proizvodnje. Znači, koliko mi budemo proizvodili tog momenta, biće buduća kvota sa kojom ćemo moći da idemo na evropsko tržište. Prema tome, Vojvodina uopšte više nema vremena. Da li će se povećanje proizvodnje i donošenje zakona izvesti preko pokrajinske vlade ili pritiskom na Republiku, uopšte nije bitno. Ali Vojvodina svoj glavni resurs - poljoprivredu, zemlju, hranu - mora da valorizuje na takav način koji će omogućiti da ljudi u njoj sutra, prekosutra, posle 2006. godine, žive od nečega. Jer ako ne budemo mogli da proizvodimo hranu, šta će ljudi raditi?

- Dugoročna perspektiva autonomije -

Naziv "okrugli sto" podseća me na neko inventarisanje problema - kao kad bismo rekli: Vojvodina viđena u jednom periodu - a da pri tom nigde nisu date perspektive. Pitanje perspektiva samo se po sebi nameće, i mislim da ne treba da pravim inventar onoga što je bilo: zakoni, bezakonje, manje ili veće dužničko ropstvo. Nama je danas veći problem to da li će i u kojoj meri biti autonomije Vojvodine na području ekonomije. Ja sam 1984. godine doktorirao na temi privrednog razvoja Vojvodine, ali sad ne bih ulazio u istoriju, nego bih se pozabavio pitanjem šta ćemo dalje.

I tu postoji više ravni. Može se govoriti o ekonomskoj tranziciji Vojvodine sa mikroekonomskog stanovišta, sa makroekonomskog stanovišta, sa političko-ekonomskog stanovišta, sa ekonomsko-političkog stanovišta, može i sa institucionalnog stanovišta. I ja bih napravio upitnik sa takvim redosledom pitanja: da li je Vojvodina političko-ekonomski entitet ili je subentitet, da li je Vojvodina ekonomsko-politički entitet ili subentitet, i tako do kraja niza koji sam ovde izložio.

Naravno da Vojvodina nije političko-ekonomski entitet, niti je to bila u vreme najtvrdje autonomije, uspostavljene Ustavom iz 1974. godine. Nije tako mogla da funkcioniše, imala je nadležnosti, čak se i mogla ponašati kao država na pojedinim područjima, ali nije bila političko-ekonomski entitet. Zašto? Jer su se političko-ekonomske odluke donosile na nivou SFRJ. To isto važi i za ekonomsko-političko stanovište. Vojvodina nije imala mogućnost da donosi sopstvene zakone, da reguliše pojedini sektorski, granski ili bilo koji nivo privrede. Bila je subentitet, tako je funkcionisala.

Mikroekonomski, to se svodilo na preduzeća. Sa aspekta preduzeća uvek je postojala ista klackalica: efikasno - neefikasno. Kako je bilo, znamo, kako će biti, projekcija je vrlo jednostavna. Sa razvojem tranzicije, preduzeća će biti efikasna u meri u kojoj će uspevati da se nametnu na globalnom tržištu.

Makroekonomski, Vojvodina takode neće biti prepoznatljiv entitet jer je flskus i dalje prepoznatljiv samo u državi. O monetarnoj sferi da i ne govorim. Nema nikakvih pretenzija da Vojvodina ili bilo koji drugi region ima nekakvu vlast u monetarnoj sferi, ali u fiskalnoj sferi je to moguće.

Što se tiče institucija, to je boljka čitave države. Država nije prepoznata kao institucija, ne funkcioniše, što je najočitije na području ekonomije. Ekonomiju boli to što se tržišno ponašanje svelo na ugovore i stečaje, umesto da se stvara ambijent koji će rezultirati ekonomskom efikasnošću.

Šta mene najviše zabrinjava? Mi ovde ne možemo da uspostavimo konsenzus o tome da li će biti veća ili manja autonomija; svako ostaje u svojim busijama, misaonim i/ili ideološkim. Međutim, ne mogu da se otrgnem utisku da tranzicija ne doprinosi jačanju autonomije Vojvodine u kratkom roku, dok joj

na dugi rok doprinosi značajno. U kratkom roku joj ne doprinosi jer su svi reformski zahvati veoma nepopularni, bolni, pre svega u socijalnoj sferi. Nezaposlenost tek treba da raste u ovoj državi, a tempo gašenja velikih firmi sa tempom narastanja malih i srednjih koje treba da usisavaju ono što izbace velike firme neće biti identičan. Socijalne tenzije će rasti, a to neće voditi afirmaciji autonomije Vojvodine jer je narod sve bedniji i siromašniji. I tu se ne slažem sa tezom da je radikalizacija nastala kao posledica autonomističkih zahteva. Ekonomska sfera proizvodi te posledice. Ako smo socijalno nezadovoljni, ostaje samo jedna prizma kod čoveka, to je emocija, a emocija se oslanja na nacion i doprinosi radikalizaciji. Znači, siromaštvo ide protiv demokratizacije društva i ekonomske autonomije Vojvodine. Ja govorim o ekonomskoj autonomiji Vojvodine u kratkom roku. E sad, šta znači kratak rok? Kratak rok ovde znači 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011 - svaka za sebe. Sve te godine ukupno predstavljaju dugi rok, u koji ekonomisti ubrajaju razdoblja koja traju najmanje od tri do pet godina. Ali svaka godina pojedinačno jeste kratak rok. Takav mehanički niz nepovezanih kratkih rokova ne doprinosi jačanju autonomije. Tek nakon 2012. godine počće da se akumuliraju sada latentni efekti, kada će privreda postati tržišno prepoznatljiva. Sve istočne zemlje su prošle tu fazu. Onda će ekonomska svest pojedinca kao homoekonomikusa, kako kažu ekonomski inženjeri ili liberali, uključiti ekonomsku poziciju u svoj vidokrug i on će hteti da njegova ekonomska pozicija bude jača, i to tamo gde živi, dakle u pokrajini. On hoće da tu bude jače zdravstvo, prosveta, nauka, univerzitet. Znači, po inerciji će prvo tražiti jačanje lokalne sredine, grada, pa onda šireg nivoa, dokle može da utiče.

S druge strane, strani kapital je već pokupovao u domaćoj privredi ono što vredi. Po drugi deo te privrede koji nešto manje vredi opet će doći nekakav kapital. Naravno, znamo da će to isprva biti špekulativni kapital, ali šta da radimo, ne možemo da biramo, makar posredi bio i domaći špekulativni kapital. Onaj najmanje vredan deo privrede će dugo favoriti, niko ga neće kupovati, to mu je sudbina. Strani kapital će štiti svoje interese, pa će putem raznih hokusa, to je moj izraz, uticati na varijantu da se njemu obezbedi pretpostavka da u najužoj, pa zati i nešto široj lokalnoj sredini obezbedi realizaciju sopstvenih ciljeva.

Zaključujem: u kratkom roku tranzicija neće jačati autonomiju, a u dugom roku će, po definiciji ponašanja čoveka kao ekonomskog, a ne političkog, sociološkog, pravnog bića, stvoriti upravo te pretpostavke. Kapital će sam sebe štiti putem svesti homoekonomikusa.

Ja bih rado čuo da li uopšte postoji pretpostavka u našim glavama - bilo kog prizvuka i boje - koja kaže: "Da, ipak će biti jačanje autonomije Vojvodine ili neke druge regije u Vojvodini", u šta, opet, sumnjam jer to traži dugotrajan proces. Ja bih se ekonomski opredelio kao autonomaš, jer kao homoekonomikus u gradu Novom Sadu u kojem živim ili u Vršcu gde sam rođen i gde ću provesti penziju želim da imam sve ono što hoću, kao čovek koji još uvek živi. Sve ostalo za mene može da bude, a ne mora.

Dorđe Vukadinović

- Između ekstremnog autonomaštva i unitarizacije -

Imam utisak da smo se u ovoj raspravi malo ogrešili o sociopolitički ili politsocijalni aspekt naše teme, a on je u njoj bar ravnopravan, ako ne i ključan. Ako smem da podsetim, u prvom delu naše debate stalno smo, sa nekim osećajem krivice, govorili o tome da politiku uplicemo u pravni aspekt i raspravu oko ustavnog statusa, a onda je izlaganje Dimitrija Boarova, koje je, naravno, pre svega bilo ekonomski ustrojeno, opet u stranu gurnulo taj politički aspekt. Znači, prvo je bilo prerano govoriti o politici, pa onda prekasno, a meni izgleda da je upravo on ključan. Mislim da su ustavni, pravni i politički aspekt neodvojivi, ali, naravno, priznajem da je i ekonomski aspekt u ovom kontekstu relevantan.

Centralni deo debate, posvećen ekonomskim pitanjima, koja nisu u mom fahu, bio mi je interesantan jer me je uverio u nešto što sam inače slutio: ako ima argumenata za autonomiju Vojvodine i autonomaštvo, onda su to pre svega ekonomski argumenti. Ali isto tako sam se uverio da upravo na tom polju, koje se na prvi pogled čini najezgaktnije i najzasnovanije, zapravo ima najviše prostora za manipulaciju. To je prosto ta igra brojki, statistička igra. Ekonomistička porodica pro-autonomaških argumenata deluje jače i uverljivije od onih očigledno postojećih, ali očigledno neodlučujućih istorijskih, kulturnih, etničkih i drugih argumenata. I u tom smislu ja bih preporučio kolegama i pre političarima koji se zalažu za autonomističku opciju da se usredsrede na ekonomska pitanja - mada su oni to i sami već instinktivno prepoznali.

Ako sad posmatrate ova istraživanja, uočavate da podaci, to jest brojevi variraju ne samo od istraživanja do istraživanja nego i unutar istog istraživanja. Podaci o broju onih koji su skloni autonomaškoj opciji ili ozbiljnijem shvatanju autonomije Vojvodine su vrlo različiti - ne znam baš da li je oscilovanje od 13 do 80 odsto, ali amplitude su zaista ogromne, a taj procenat pristalica autonomaštva najveći je kada je posredi ekonomska ili ekonomistička priča. Ja sam, naravno, po definiciji profesionalno sklon da ograničim domet ekonomističkog argumenta, ali imam utisak da je on najdelotvorniji kada treba obrazložiti autonomaški stav.

Kolega Ilić je u svom izlaganju izneo dve zanimljive teze i usput se izjasnio kao autonomista koji žali što stvari stoje kako stoje. Rekao je da je autonomija Vojvodine jedan komunistički proizvod i da je ona nemoguća pod čisto demokratskim pretpostavkama. Ja nisam autonomaš kao gospodin Ilić, bar ne u tom smislu, ali mislim da je on malo preterao. Dakle, ne mislim da se pitanje i stvar autonomije mogu svesti samo na komunističku ujdurmu, niti mislim da je ona baš u apsolutnom neskladu sa demokratskim principima. To je ta vrsta, kako bih rekao, interesantnog i intrigantnog teorijskog radikalizma, koja, međutim, ne doprinosi i ne pomaže da ozbiljno sagledamo problem au-

tonomije bez obzira na svoje lične simpatije i antipatije. Možda je on baš zbog toga što je toliko sklon toj ideji rezignirano konstatovao ove dve stvari. Dakle, naglašavam, autonomija nije samo komunistički izum - iako, s jedne strane, nema sumnje da je za vreme srpskog odnosno jugoslovenskog komunizma ta ideja najviše izdžigljala i isto tako, s druge strane, nema sumnje da ona ne funkcioniše najbolje sa aktuelnim demokratskim premisama. Ali ono što mi smeta ne samo u Ilićevom izlaganju, nego načelno u ovakvim diskusijama, i za šta mislim da je vredno propitivanja, to je jedna sintagma koja mu se gotovo omakla: najviši mogući stepen autonomije, maksimalno mogući stepen autonomije. Sa tom stvari se barata kao da je samorazumljivo da je maksimalni stepen autonomije automatski najoptimalniji i najpoželjniji stepen autonomije. U drugom koraku se neopravdano poistovećuju regionalizacija i autonomija, i to maksimalno moguća. Razume se, regionalizaciju treba pozdraviti kao progresivnu, modernizacijsku, civilizacijsku vrednost - ma šta te reči značile - ali se ona ne može automatski izjednačiti sa najvećom mogućom autonomijom Vojvodine.

U pauzi smo se malo šalili pa sam ja rekao da su se i dahije, pošto je već u diskusiji pominjana i Turska, zalagale za maksimalnu regionalizaciju Osmanske imperije, i u tom smislu su one imale progresivnu ulogu u odnosu na konzervativni stav centralističke Porte, ali ih iz svojih razloga nije podržavala sirotinja raja u Beogradskom pašaluku, kojoj se nije dopadalo kako su dahije autonomno upravljale. Šalu na stranu, ovo sam samo naveo kao pomalo ironičnu dosetku da bih pokazao da je ono što se smatra samorazumljivim u stvari diskutabilno. Naravno, pod optimalnim i idealnim uslovima bolje je da je vlast nekako bliža, bolje je da je ona podeljena, sve to nije sporno. Ali to još uvek nije argument za najveću moguću autonomiju, pogotovo ne za ovu vrstu državotvorne ili državolike forme kakva je postojala i kakva se nudi u nekim predlozima ustava. E, dakle, da li treba težiti maksimalno mogućem ili optimalnom stepenu autonomije? Ja mislim da treba težiti ovom drugom. Najveća moguća autonomija može da bude i država.

Slažem se, naravno, sa ovde prokazanim stavom da je ta državolika forma autonomije Vojvodine u velikoj meri doprinela radikalizaciji političke situacije u Srbiji i početkom devedesetih i posle 2000. godine. Pridružujem svoj stav toj listi inkriminiranih teza, ali bih dodao nešto što mislim da mi kolege neće osporiti: da je i ova, uslovno rečeno, maligna forma autonomaštva, koje više nije autonomaštvo nego ima direktne državotvorne i separatističke implikacije u nekim političkim programima, direktna posledica takođe nakaradne i maligne forme unitarizacije Srbije, to jest statusa Vojvodine za vreme Miloševića. Dakle, pravde radi, moramo konstatovati da tu postoji jedna klackalica, odnosno jedno klatno. Ono je išlo od jedne, verovatno problematične, prebrze i kontraproduktivne forme, gde je došlo do pretvaranja Vojvodine u neku kvazidržavu, što je pozdravio samo jedan vrlo tanak sloj tadašnje intelektualne i političke elite u Vojvodini, da bi onda usledila nakaradna unitarizacija, koja je zapra-

vo za paradoksalne posledice imala to da je prvi put u Vojvodini autonomaštvo postalo ozbiljan, socijalno opipljiv fenomen.

Kada su, na veliku žalost nekih među kojima sam i ja bio, rušeni autonomaši, oni su prosto pokazali svest o opasnosti koja preta i ispoljili jedan demokratski instinkt, ali, nažalost, prekasno. Naravno, u nesreći se ljudi uvek sete Boga i demokratije. Sećam se jednog divnog pisma gospodina Žike Berisavljevića u "Politici", neposredno pred pad autonomaša. Gospodin Boarov je suviše eufemistički konstatovao da autonomaši krajem osamdesetih nisu adekvatno razumevali tranziciju i tranzicione procese. To je tačno, ali tačna je i jedna mnogo tvrda, oštrija formulacija. To je bila jedna rigidna i uz poneki redak izuzetak, vrlo okoštala birokratska struktura čak i za one uslove kakvi su postojali u ondašnjoj Srbiji i Jugoslaviji. I za njima niko nije prolio suzu i nisu imali nikakvo ozbiljno socijal-političko ukotvljenje. Tek kad su se počele pokazivati posledice ove zloćudne unitarizacije Srbije od Horgoša do Dragaša, rodila se svesna i samosvesna autonomaška priča. Ja sam to video među svojim učenicima dok sam predavao u Karlovačkoj gimnaziji, koji su prvo iz mladalačkog otpora dominantnoj struji, a onda sve ozbiljnije i politički artikulisanije razvijali tu svest.

Ta opcija je, na njenu nesreću, 2000. godine opet prebrzo i opet, rekao bih, kontraproduktivno dobila priliku da praktično suvereno odlučuje o svim bitnim političkim pitanjima u Vojvodini. Tada je bila posledica naknadnog dogovora unutar DOS-a, koji je već stasaloj, realno postojećoj autonomaškoj opciji u Vojvodini dao prevelike ingerencije, a ona kadrovski i intelektualno nije bila za to spremna i u tom trenutku nije izražavala stav većinskog raspoloženja stanovnika, odnosno građana Vojvodine.

I onda imamo ovo što imamo, i ovaj poslednji talas autonomaške radikalizacije, ovu radikalsku reakciju.

Dakle, ja nisam antiautonomaš. Ja samo mislim da ova mala dijalektika ili klackalica koju sam upravo skicirao pokazuje šta je posledica nakaradne i radikalne unitarizacije Srbije i šta donosi ova druga, autonomaška krajnost za koju mnogi misle da je u Vojvodini jedina i najbolja moguća.

Kako je moguća ta klackalica, kako je moguće to klizanje iz jedne u drugu krajnost? Pre svega zbog toga što Srbija nije država. Problem autonomije u Vojvodini je u stvari problem države Srbije. I ovi nesporazumi oko pojma autonomije nastaju u sukobu ovog radikalno ekstremnog autonomaštva koje u nekim svojim najoštrijim oblicima prelazi svoj pojam i više nije autonomaštvo nego postaje zalaganje prvo za federalizaciju, pa za konfederalizaciju Srbije, i ove druge tendencije, koja se periodično izražava u sklonosti da se ukine i jednom zauvek završi sa tom autonomaškom pričom jer ona navodno preta interesima i opstanku države Srbije. Te tendencije, koje su vrlo različite i samo u jednoj tački slične - neću da ih nivelišem - zapravo su posledica toga što Srbija nije država, što ni u teritorijalnom ni u konceptualnom smislu nije raščišćeno šta je država Srbija. I stoga zaista, u takvom stanju, da ne govorimo o geopolitičkom okruženju, i umereni, razumni, argumentovani zahtevi za aut-

nomiju zaista mogu podsticati ove strahove da je tu i država u opasnosti. Država jeste u opasnosti ne samo zbog tih manje ili više radikalnih autonomističkih tendencija i zahteva, već zbog toga što, dakle, Srbija nije država. Ako uspemo da konstituišemo Srbiju kao državu - a na tom tragu je ova priča o ustavu koji neće biti plod kompromisa nego konsenzusa - onda će možda unutar tog koncepta i dilema gde i koja mera razumne autonomije za Vojvodinu treba da postoji verovatno naći svoje razrešenje i neće izazivati ove kontroverze koje izaziva.

Kosta Josifidis

- replika na izlaganje Đorđa Vukadinovića -

Ne mislim da se uopšte može govoriti o stepenima autonomije. To nisu matematička učenja, nema ni optimuma ni maksimuma. Zato tvrdim da bivša autonomija, koja je bila najvišeg ranga ili stepena, nije bila prava, jer je došla odozgo. Bila je nametnuta, ja se toga i sada plašim. Ako na domaćem području političke snage ne uspeju da se izbore za nekakav stepen autonomije, već ona dođe spolja, na primer od Evropske unije, opet neće biti pravo.

Ekonomska logika će diktirati sopstveni stepen autonomije. Šta to znači? Kad osvojiš ekonomsku vlast, sledeći nivo je politička vlast. Po principu kapitala. Tako da i ovo što je gospodin Ilić govorio o autonomiji, da je ona neostvariva u demokratskim uslovima, stoji, ali sa aspekta pojavnosti. Ni ona autonomija nije bila suštinska jer je stvarala kontraefekte, u središtu nije bio ekonomski čovek. Hteli mi to ili ne hteli, svi pre svega prepoznamo sopstvene ekonomske interese u kontinuitetu svakodnevnice. U datom nizu će autonomija da se ostvari per se ako sve bude išlo prirodnim tokom.

Marijana Pajvančić

- reakcija na izlaganje Đorđa Vukadinovića -

Samo dve intervencije. Najpre o tome da li je prethodni skupštinski saziv legitimno odrazio interese građana i gradanki u Vojvodini. Vi dobro znate da je to rezultat jednog izbornog propisa koji je bio zatečen u momentu izbora sa tri kandidata u drugom krugu i čini mi se da se 2000. godine glasalo protiv. Prosto, to glasanje ne možete uzimati kao reper ne samo za skupštinu Vojvodine, nego za bilo koju drugu skupštinu, s tim što je kod Vojvodine poseban dodatak bio drugi krug glasanja, pri čemu nije bilo drugog kruga na predsedničkim izborima. Dakle, mislim da smo se razumeli. Prosto, taj podatak mora da se ima u vidu.

Ja moram da kažem da ja dve stvari ne razumem, to jest da bih volela da mi se te stvari pojasne. Jako se mnogo barata atributima čija značenja nisam sigurna da na istovetan način svi interpretiramo. Ja ne znam šta znači najviši mogući, najveći mogući. Viši i veći nisu isti pojmovi. Šta znači optimum i šta znači reč državotvorni? Ja te reči ne razumem i veoma bih volela kada bi mi neko objasnio sadržaj tih pojmova.

Dorđe Vukadinović

- odgovor Marijani Pajvančić -

Što se prvog tiče, slažemo se, poznate su nam te činjenice, samo ne mislim da one na bilo koji način bilo šta menjaju u onome što sam rekao. Sto puta smo spočitavali SPS-u da im se obio o glavu sistem koji su uveli misleći da će im doneti korist. Ali mislim da to prosto nije tema o kojoj ovde treba da raspravljamo. Jednostavno, činjenica je da je zbog tog drugog kruga i para-revolucionarnih zbivanja od 5. oktobra pokrajinski parlament ispaio izrazito nereprezentativan i gotovo jednostranački, tj. "jednokoalicioni".

Drugo pitanje je vrlo umesno i zaista je potrebno izvesno razjašnjenje pojmova. Odmah da objasnim optimalan stepen autonomije. Posredi je onaj stepen autonomije koji ne bi izazivao kontroverze ovog tipa, koji ne bi izazivao polarizaciju ovog tipa i koji ne bi neprestano izazivao i podsticao političku klackalicu koju imamo od kraja osamdesetih naovamo. A sad bi trebalo da pravimo spisak nadležnosti, to je ono što Vas kao pravnika, pretpostavljam, zanima. Kakvo treba da bude sudstvo? Čak i o tome imam neko mišljenje, ali ono nije previše relevantno. Podvlačim da je optimalan stepen autonomije onaj koji neće izazivati sociopolitičke turbulencije u Vojvodini kakve imamo i gledamo već 15 godina i koje ćemo i ubuduće gledati ukoliko se taj optimum ne bude našao.

A što se tiče ovih državotvornih ili državolikih formi, dakle autonomije za koju sam rekao da nadilazi svoj pojam i nalikuje zalaganju za federalizaciju odnosno konfederalizaciju Srbije, to ću ilustrovati primerom. Ovde je već spomenut Predlog osnovnog zakona koji je Komisija pokrajinske skupštine predložila skupštini i koji je trebalo da bude razmatran početkom marta 2003, pa su onda izbori, ubistvo premijera tu stvar odložili i na neki način je "adaktirali". To nije ono što ste vi razmatrali, nego je to predlog ustava odnosno osnovnog zakona Vojvodine sa nizom rešenja kao što je dvodoma skupština, predsednik Vojvodine, Narodna banka i Vrhovni sud Vojvodine, simboli, pravo ubiranja svih vrsta poreza na svojoj teritoriji i pravo da se autonomno uređuje vlastita teritorijalna organizacija, uključujući i oblike jedinica lokalne samouprave, uz formulacije da Vrhovni sud Vojvodine ostvaruje saradnju sa Vrhovnim sudom Srbije. To su formulacije iz Predloga osnovnog zakona, koji bi, da nije došlo

do onih tragičnih događaja 12. marta, takav i tadašnji sastav skupštine Vojvodine verovatno usvojio, uz neke eventualne amandmane DS-a. Predlog je predviđao da Narodna banka Vojvodine zajedno sa Narodnom bankom Srbije učestvuje u utvrđivanju jedinstvene (emisione) i monetarno-kreditne politike, i nigde nije bilo načela nadređenosti. E tu i takve forme ja nazivam državolikim, paradržavnim, znači formama autonomije koja nadilazi svoj pojam i zapravo je uvod u konfederalizaciju Srbije.

Miloš Marijanović

- komentar izlaganja Đorđa Vukadinovića -

Samo dve rečenice o tome kako ja shvatam ove pojmove. Ideja o optimalnoj i maksimalnoj autonomiji je vrlo zanimljiva, ali meni se čini da bi mogla malo drugačije da se elaborira. Ne kao nešto što izaziva ili ne izaziva sporove i kontroverze, jer su sporovi i kontroverze karakteristični za demokratsko društvo. Optimalizacija nam neće doneti jednolikost. Potrebna je malo apstraktnija, funkcionalna diferencijacija. Optimalna je ona autonomija koja daje najbolje ekonomske efekte, najbolje socijalne efekte u smislu da produbljuje demokratizaciju tako da autonomija stigne i do građana, koji će na taj način postići najveći mogući ili optimalni efekat kontrole vlasti, davanja inicijativa. Ako autonomija to poboljšava, onda je to dobra, ukoliko koči, onda ne valja. Svejedno je da li je maksimalna ili minimalna. Ako koči građanske inicijative, ako ne daje maksimalne ekonomske efekte, onda je ona u nečemu patološka, defektna, nedovršena.

Jovo Bakić

- reagovanje na izlaganje Dimitrija Boarova -

U svom izlaganju usredsređiću pažnju na članak gospodina Boarova jer sam imao zadovoljstvo da ga pročitam. Uvek kada čovek nešto napiše, to je preciznije formulisano nego kada govori. Pokušaću da obratim pažnju na neke, po mom mišljenju, sporne tačke. Dakle, ako je reč o dijagnostikovanju bivšeg Brozovog režima, slažemo se. Ako je reč o dijagnostikovanju Miloševićevog režima, takođe se slažemo da je to jedan pokušaj konzerviranja socijalizma. Ako bih pokušao da dam sopstveno određenje, rekao bih da je to zapravo u političkom smislu višestranački, ali autoritarni sistem, a u društveno-ekonomskom pogledu socijalizam. Dakle, to je jedan sistem autoritarnog višestranačkog socijalizma, gde druge stranke, isključujući socijalističku, uglavnom služe kao dekor.

Slažem se takođe sa tezom da su branioci autonomije Vojvodine bili deo iste nomenklature kojoj je pripadao i Slobodan Milošević i da su zato bili lako poraženi. I na pitanje zašto su poraženi Boarov daje odgovor sa kojim se slažem: oni nisu mogli ponuditi nikakav nacionalni mit jer je Vojvodina multietnička sredina, a oni su većinom bili Srbi. Slobodan Milošević je ponudio nacionalni mit, dakle ono što svi Srbi baštine, i autonomaši su apriori izgubili utakmicu.

Međutim, ja bih ceo slučaj Vojvodine gledao malo u istorijskoj perspektivi. Srpski nacionalizam u Vojvodini nije od juče, nije ga stvorio Slobodan Milošević, nisu Radoman Božović i Radovan Pankov ti koji su izmislili srpski nacionalizam u Vojvodini. Jaša Tomić je u vreme kada su beogradski intelektualci pred Prvi svetski rat propagirali jedinstvo Srba i Hrvata napisao jedan šovinistički spis pod nazivom "Srbi i Hrvati", gde dokazuje da da Srbi i Hrvati nikada neće biti isti narod, a argumentacija je ta da Hrvati prosto nisu dovoljno dobri da bi bili Srbi.

Prema tome, to je nešto što traje dugo, tu su dugotrajne strukture. Koja je, međutim, razlika? Godine 1918. u Vojvodini je bilo, ako se ne varam, od 30 do 32 odsto Srba. Danas u Vojvodini ima 65 odsto Srba. Podsetiću takođe da je Jovan Sterija Popović pisao "Rodoljupce" predstavljajući upravo srpske nacionaliste u Vojvodini, i to u vrlo lošem svetlu. Dakle, ne možemo gledati na Vojvodinu kao da sve počinje od Slobodana Miloševića, isto kao što ne možemo gledati na bivšu Jugoslaviju kao da je sve učinio Slobodan Milošević.

U tom svetlu ne mogu se složiti sa jednom tezom koja je izneta u Boarovljevom tekstu - da je izbeglički korpus zapravo odgovoran za radikalsko usmerenje dobrog dela birača u Vojvodini. Mislim da je starinačko srpsko stanovništvo, i to pokazuju neka istraživanja Vlade Ilića, jednako nacionalistički usmereno kao i doseljeničko. Dakle, s te strane mislim da ta teza ne stoji.

Druga stvar. Koriste se neki teški izrazi. "Velika pljačka Vojvodine od strane Srbije". Pri tome, podaci koji se navode nisu jednoznačni. Citiraću: "Posle 14 godina jedinstva u Srbiji pod Miloševićevim režimom, što znači posle 14 godina bez autonomnog statusa Vojvodine, društveni proizvod po stanovniku je u pokrajini opao na oko 1.200 dolara, a bio je 3.000 dolara per capita, a u uvek siromašnijoj Srbiji bez pokrajina na oko 840 dolara, a bio je 2.000 dolara. Dakle, on je u Vojvodini i relativno i apsolutno opao više nego u centralnoj Srbiji."

Ja se slažem s tim u apsolutnom smislu, ali relativno to je minimalna razlika. Izračunao sam. U Vojvodini je dohodak opao dva i po puta, a u Srbiji bez pokrajina je opao 2,38 puta. Razlika je 0,02. Izvinite, to nije nešto značajno. Osim toga, ako imamo u vidu da je Radoman Božović bio drugi premijer srbijanske vlade, da je prvi premijer bio Dragutin Zelenović, prethodno Stanko Radmilović, pitam se da li su Beograđani otišli u Vojvodinu, pa su odatle krali, ili su možda vojvođanski kadrovi krali Vojvodinu u ime centralne Srbije.

I sada znači da je Slobodan Milošević nekim čudom uspeo da dobije većinu u Vojvodini. Pitam kako je uspeo, da li su Vojvođani možda maloumnici koji kažu: "Ajde, kradite nas." Izvinite, to je potcenjivanje elementarne inteligencije građana Vojvodine.

Kosta Josifidis

- replika na Bakićeve tvrdnje -

Dragi kolega, dekretom je stigao nalog da se budžet prebaci u Beograd 1992. godine i tačka. Znamo pojedinačno i ko je to radio i ko je morao da odradi.

Jovo Bakić

Izvinite, profesor ekonomije na Novosadskom univerzitetu Jovan Radić bio je ministar finansija i premijer vojvođanske vlade.

Kosta Josifidis

Pa oni su i preneli budžet, govorimo ne sa aspekta vlasti, već instrumentalno.

Jovo Bakić

- Zašto su radikali najjači u Vojvodini -

Pazite, ako neko samog sebe pljačka, a ostali glasaju za njega, onda to nije normalna situacija. Ili pljačka svoju sredinu, a sredina glasa za njega. Svaka čast, onda znači da je većina Vojvodana na ravni potprosečno inteligentnog čoveka. Ja u to ne verujem.

U Boarovljevom članku dalje se kaže da tu razliku, nepovoljnu za Vojvodinu, ne ublažava mnogo okolnost da je u pokrajini u tom razdoblju broj zaposlenih smanjen za oko 11 odsto, a u Srbiji za oko 17 odsto. A zbog čega ne ublažava? Je li to nešto nebitno? Kad nam nešto odgovara, primenićemo ga na jedan način, a kad nam ne odgovara, primenićemo ga na drugi.

Ja iznosim neke sporne tačke i uopšte ne plediram za to da se svi prisutni sa mnom slažu. Sada vidim zastavu Vojvodine. Kolega Vukadinović je govorio o državolikim oblicima. Šta vi mislite, da li jednog prosečnog radikala, kada istaknete zastavu Vojvodine, dovodite do besa? Da li mislite da jednog prosečnog srpskog nacionalistu, a takvi u Vojvodini očigledno imaju većinu, to dovo-

di do besa, i da on možda, umesto da glasa za Demokratsku stranku Srbije, što je ipak prihvatljivije, glasa zbog toga za radikale? Meni su to vrlo sporna pitanja, i ja mislim da vrlo neinteligentna politika autonomaša jednostavno razvija i gaji radikalizam na vojvođanskim prostorima. I da vam kažem: meni je zbog toga užasno krivo, jer ja ne smatram autonomaše opasnošću u Srbiji. Ja opasnost u Srbiji upravo vidim u radikalima. Zbog toga možda govorim sa više strasti nego što je neophodno.

Boarov kaže u tekstu: "Nije samo Vojvodina radikalska. I drugi delovi su." Izvinite, ja ću sada navesti podatke, koji se mogu naći na CESID-ovom sajtu, o tome koliko je ko glasova dobio na izborima, pa da uporedimo. U prvom krugu predsedničkih izbora u Beogradu Dragoljub Mićunović je dobio 43,8 odsto, a u Vojvodini 40,8 odsto. Toma Nikolić je u Beogradu dobio 41,5, a u Vojvodini 46,4 odsto. U Vojvodini je Toma Nikolić pobedio za celih šest procenata razlike, a u Beogradu je izgubio za dva odsto razlike. Dakle, to ne može biti isto ni pod kojim uslovima.

Drugo, izbori na kojima su se sučelili Tadić i Nikolić. U Beogradu, Tadić je dobio 31,7 odsto u prvom krugu, Nikolić je dobio 26,3 odsto. U Vojvodini je Tadić dobio 32,4 odsto, Nikolić 32,7 odsto. Dakle, u Beogradu je Tadić pobedio Nikolića za više od pet procenata razlike, a u Vojvodini je Nikolić jedva dobio Tadića sa 0,3 odsto glasova više u prvom krugu. To su jasne stvari. U drugom krugu, sad govorim po sećanju, nemam taj podatak, u Beogradu je Tadić dobio Tomu Nikolića rezultatom 60:40 odsto. Najgori rezultat bio je u Vojvodini. Nekih 52:48 ili tako nešto. Pa je li to isto? Kad kažem najgori rezultat, mislim sa stanovišta Srbije. Najgori za ovu zemlju i za ovaj narod, to je moje mišljenje, možemo da se ne složimo oko toga.

Na lokalnim izborima se isto dogodilo, premda je u Beogradu razlika bila tesna, svega dva odsto u korist Bogdanovića, i to je bilo veliko iznenađenje. Mislim da se radi o slaboj izlaznosti, i verujem takođe da je "netelevizičnost" Nenada Bogdanovića jednostavno išla na ruku radikalskom, politički vrlo iskusnom kandidatu.

Dakle, s te strane, ako se porede centralna Srbija i Vojvodina, u centralnoj Srbiji radikali su doživeli krah. Tu su socijalisti tukli radikale jer oni se bore za isto biračko telo, one slabije obrazovane, i tu su socijalisti osvojili dobar broj opština, mislim 19, u zbiru sa grupama građana koje su zapravo njihove. Sa druge strane, radikali su nešto slabiji. Prema tome, mi imamo radikalizam kao specifično vojvođanski problem, a preko Vojvodine i srbijanski problem. I to je ono što mene plaši kao čoveka koji radikale smatra vrlo opasnom desnom ekstremističkom strujom. Ne volim Čanka, ali radije ću njega da gledam.

Tu su stvari vrlo jasne. Prosto rečeno, nemojmo iz svoje ideološke vizure tumačiti podatke onako kako nam izgledaju. Pokušajmo se izdići, evo opet radikali negoduju, ali ovo nije upereno protiv njih u ovom smislu.

Miloš Knežević

- replika na Bakićevo izlaganje -

Sve vreme se plasira psihologija politike kao ključna za razumevanje teme. Psihologiziranje politike, beskrajno pominjanje političkih mrtvaca Miloševića, kralja Aleksandra, Pašića, radikala, ne vodi nikud, a još je opasnije ako se teorijski diskurs plasira zajedno sa partijskim diskursom. Vi imate ideološki diskurs. Plediram da se prosto teorijski vratimo na neki nivo razumevanja fenomena autonomije Vojvodine, a ne da stvari posmatramo na način partijske sociologije, elektoralne geografije i toga gde je ko pobedio. Smarali su nas šest meseci s tim. I ta radikalofobija i priča o Miloševiću koji je već tri godine u Hagu i ostaće tamo ništa ne rešava, ljudi. Prosto, već je dosadno i glupo. Imali smo četiri godine vladavine DOS-a, sad imamo neku neodosovsku situaciju. Stvari se menjaju.

Bakić

Pošto tražite da argumentujem, argumentovaću. Da li su srpski radikali štampali Protokole sionskih mudraca? Ko to još radi?

Miloš Knežević

Istraživali su antisemitizam u Srbiji i ništa nisu mogli da nađu.

Bakić

Znate li da u Zemunskoj gimnaziji daci kažu: "Ja sam radikal i antisemit"? Radikali i autonomaši su međusobno povezani, to je zakon spojenih sudova, i to je moja glavna teza. Dakle, pitanje traži malo više teorije.

Kaže se da je pitanje revitalizacije vojvođanske autonomije važan deo potrebnog tranzicijskog projekta. To je jedinstven slučaj u celoj istočnoj i srednjoj Evropi. Da li ste videli da je u bilo kojoj zemlji istočne ili srednje Evrope revitalizovanje neke autonomije, recimo autonomije Šlezije, uslov tranzicije? Ja apsolutno ne znam ni za jednu jedinu zemlju u centralnoj i istočnoj Evropi gde je uslov za uspeh tranzicije autonomija bilo kog regiona, tako da bi ovo bio unikum u celoj tranziciji u istočnoj i centralnoj Evropi.

Dimitrije Boarov

- replika na Bakićevo izlaganje -

Ja sam, a ljudi to ne znaju, o pridošlicama pisao doslovno ovako: "Ekspanzivno naseljavanje Vojvodine izbeglicama iz Hrvatske, Bosne i sa Kosova krajem devedesetih, kao i u drugoj polovini 20. veka, kada su u Vojvodinu uglavnom stalno kolonizovani i naseljavani ljudi iz najzaostalijih krajeva Jugoslavije, ima za posledicu to da je klasični identitet Vojvodine kao proevropske regije ozbiljno uzdrman, a tradicionalno trpeljivi međunacionalni odnosi nalaze se sve više pred velikim iskušenjima. Reč je o teškom, ali u isto vreme i politički rafiniranom pitanju jer se odgovornost za promenu svesti biračkog tela u Vojvodini ne može isključivo prebaciti na pridošlice." Znači, ja doslovno kažem suprotno od onoga što vi meni imputirate.

A drugu primedbu koju imam morate pažljivo saslušati. Danas, kad sam govorio o slučaju Mađarske, koja sad zbog ulaska u Evropsku uniju mora da izmisli regione, da se regionalizuje, tj. da se priseti onih feudalnih županija koje je uništio mađarski nacionalizam, jedan od najizgrađenijih ideoloških nacionalizama u Evropi, rekao sam da sad moraju da se revitalizuju te regije jer se tranzicija ne završava ni ulaskom u Evropu. Tranzicija ima svoj institucionalni i svoj praktični deo, ne može da se ostvari "dok si rekao piksla".

I treća stvar, sa homo ekonomikusom, ono je što mene posebno provocira, ja sam to već i napisao, a mi ovde malo o tome govorimo. Simptomatično je da već u današnjem NIN-u Gojkovička kaže da je autonomija Vojvodine prihvatljiva. I tvrdi da radikali nikad nisu tražili ukidanje autonomije Vojvodine, što je čista laž. E sada, ako mi dozvolimo da homo ekonomikus nađe u radikalima projektanta autonomije Vojvodine, onda će demokratska Srbija shvatiti da je bolje da taj projekat autonomije Vojvodine ona projektuje.

I da dodam: mi svi ovde znamo da je Vojvodina koevka srpskog nacionalizma. Od 10 romantičara u Srbiji devet su iz Vojvodine.

Slobodan Beljanski

- (Pseudo)eksluzivnost ideje autonomije -

Ovde se već nametnulo jedno važno pitanje, iako je ono vezano za trenutna politička zbivanja. Posle onoga što smo čuli od Komšića i Boarova o predispozicijama Vojvodine za svrstavanje u kategoriju modernih evropskih regiona, postavlja se pitanje otkuda takav neuspeh proevropski orijentisanih stranaka upravo u Vojvodini?

Svakako da ovde postoje razlozi i sociološke, i demografske i psihološke prirode. Ja ću pokušati da ukažem na tri koja smatram političkim. Prvo, poka-

zalo se da je odsustvo programa političkih stranaka i zasnivanje političke borbe na negaciji tuđeg kredibiliteta, na difamaciji i kompromitaciji drugoga ovde veoma plodotvorno - upravo su na to ukazali Boarov i Nebojša Popov. Naime, animoznost je ovde snažan pokretački faktor, pakost, mržnja, osvetoljubivost, zlopamćenje, jednom rečju sve ono što spada u domen iracionalnog postalo je temeljna snaga za osvajanje vlasti.

Ovo se rasprostranilo, po mom sudu, u tolikoj meri da je već postalo jedan izgrađeni tip kulture, pa su te opadačke strasti činile dobitnu kombinaciju i destrukcija je postala jedna od okosnica egzistencije. Neko može primetiti da ja upravo pribegavam psihologizmu i da nalazim u njemu objašnjenje, ali kada nastrojenja ove vrste postanu manir i kada daju efekte u političkoj borbi, tada ona dobijaju svoj politički i etički kauzalitet i postaju činjenice.

Zbog čega smatram da je ovo od značaja za Vojvodinu iako se radi o karakteristikama koje su tipične za čitavo područje Srbije? Zbog nečega što ću sada pomenuti kao drugi razlog. Drugi je razlog to što su autonomaške i druge proevropski orijentisane stranke u Vojvodini vodile lošu politiku, i to sa lošim, često lakrdijaškim ili moralno lako ranjivim eksponentima. Oni su predstavljali vrlo zahvalnu metu i upravo je ovaj manir animoziteta i ogovaranja tu mogao da da više uspeha nego u nekim drugim sredinama.

Najzad, treći razlog koji želim da pomenem je sledeći. Ja sam to u jednom poluprivatnom razgovoru sa profesorom Ilićem već pomenuo. Smatram da je autonomija Vojvodine aristokratska ili, bolje da kažem, pseudoaristokratska ideja. Zbog čega? Zbog toga što se za tu ideju zalaže manji deo populacije, i zbog toga što taj deo populacije nije onaj najbolji deo. Naime, oni koji su možda, po svojim ubeđenjima, za takvu vrstu autonomije, nisu politički ekspozirani. I pošto znamo, kako je još Tokvil primetio, da je centralizacija jednostavna politička ideja, a decentralizacija složena ideja, onda je lako shvatiti zbog čega se ono što je jednostavnije lakše prihvata, a pogotovo zbog čega ono što je ekskluzivno, a u ideji autonomije ima nečeg ekskluzivnog, teže prolazi. A za razliku od Vojvodine, u drugim sredinama toga ekskluzivnog ima mnogo manje.

Zoran Avramović

- Da li dobro imenujemo ono što se dešavalo u
proteklih petnaestak godina -

Ja ću izneti nekoliko polemičkih stavova, podstaknut onim što je govorio kolega Komšić. Mislim da je dosadašnji tok diskusije bio dosta vezan za izlaganje kolege Boarova, pa možemo malo i da promenimo temu.

Najpre bih postavio jedno pitanje sebi i ovom skupu, a to je da li je Vojvodina od 1988. godine bila deo političkih procesa i događaja koji su se odvijali

na prostoru bivše Jugoslavije i Srbije ili je bila predmet političke zloupotrebe i političke instrumentalizacije? Da li je ona bila žrtva nekih političkih procesa koji su se odvijali u Srbiji? Moj odgovor je da Vojvodina nije bila izvan tih procesa i da je ona učestvovala u svim osnovnim političkim tokovima koji su se dešavali u Srbiji i bivšoj Jugoslaviji. Da pomenem selo Lovćenac. Tamo je još u vreme starog Saveza komunista televizija prenosila jednu sednicu, i onda je, mislim, Vrhovec pročitao jedno pismo sa jakim nacionalnim emocijama, što govori da je u to vreme jedna struja jakog nacionalizma upravo kretala iz Vojvodine. Dakle, nije teško dokazati ovu tezu da je i Vojvodina bila u toj političkoj igri koja se odvijala u Srbiji i bivšoj Jugoslaviji. Ali onda se postavlja pitanje o čemu mi ovde raspravljamo. Šta je to sada politički specifično za Vojvodinu pa da zaslužuje posebnu pažnju?

Druga stvar koja je meni zanimljiva - a to je tema za široku raspravu - jeste interpretacija ovih događaja u opštoj političkoj istoriji od 1988. pa do danas. Mi moramo biti svesni da su se ovde desili izuzetno krupni istorijski događaji koji će u naučnoj i publicističkoj praksi i krugovima biti predmet istraživanja i analize veoma dugo. Prema tome, bar mi ovde koji smo bili u toj socijalnoj laboratoriji moramo da artikuliramo stvari na jasniji način. U prvom redu reč je o imenovanju. Da li mi dobro imenujemo ono što se dešavalo u proteklih petnaestak godina? Da li je to stvarno bio nacionalboljševizam ili sultanizam? Koliko se sećam, te izraze je lansirao Pribićević, a ja sam o tome imao polemiku sa njim. Dakle, da li mi to dobro imenujemo pojave i kakav je bio karakter sukoba na prostoru bivše Jugoslavije? Ja ću ovde reći samo da je to bila borba nacionalnih grupacija za sopstvene države. Voleo bih da i ovu interpretaciju uključimo u naš razgovor. Dakle, to nije bio samo srpski ekspanzionizam ili srpska agresija, nego je došao jedan trenutak kad su nacije u bivšoj Jugoslaviji htele da krenu putem stvaranja svojih država i tako je došlo do ratnih sukoba. Ja bih bio sklon da tako interpretiram ratne sukobe na prostoru bivše Jugoslavije. To su bili ratovi za sopstvene države. O ovome sam dosta pisao. Objavio sam u Novom Sadu knjigu Nevolje demokratije u Srbiji, gde sam raspravljao o ovom problemu, o tome šta je to bilo od 1990. do 2000. godine. I po mom shvatanju, u Srbiji je postojao sistem parlamentarnih institucija, ali te institucije nisu dobro funkcionisale. Rđavo su funkcionisale. I naravno, privreda je imala jake socijalne, tačnije socijalističke elemente. Ne mogu da prihvatim interpretaciju ovog nasleđa koja tvrdi da je to bilo jedno crno vreme, pa je posle njega došlo svetlo vreme. Bilo je, navodno, vreme diktature, pa je došla demokratija. U socijalnom kretanju takvi prelazi su nerealni, neostvarljivi. Mora da postoji i nešto što predstavlja kontinuitet.

Ako hoćemo da raspravljamo o političkoj autonomiji Vojvodine, onda moramo da analiziramo uslove koji stvaraju ovakvu ili onakvu sliku Vojvodine. I tu ništa nije specijalno. Ništa tu nije novo. Kao što o svim drugim političkim zajednicama raspravljamo na ovaj način, tako ćemo raspravljati i o Vojvodini. Koji su to društveni uslovi koji omogućavaju političku sliku Vojvodine koja se

stvara danas, ili sliku Vojvodine kakva će ona biti sutra, ili sliku Vojvodine od juče? To je stvar analize i tu se stalno prepliću ekonomski interesi, nacionalna osećanja, inostrane strategije. Ima tu niz činilaca koji ulaze u taj korpus uslova i to je stvar koju mi možemo da analiziramo i da vidimo koji je činilac bio najvažniji.

Kada je reč o političkoj budućnosti Vojvodine, ja bih tu bio bezbrižan. Mislim da će se u Vojvodini i za pet ili deset godina odvijati borba za vlast. Mislim da će se ta borba odvijati u nekim ustavnim okvirima, da će postojati relativno visok stepen stabilnosti i ukoliko proces povezivanja sa Evropom postane snažniji i delotvorniji, onda će moja bezbrižnost biti utoliko veća. Prema tome, ne mislim da će se tu nešto dramatično dešavati. Jednostavno, smenjivaće se političke elite na vlasti. To će biti jedna politička igra u kojoj će neko dobiti, a neko gubiti.

Sad se vezujem za pitanje radikala. Nemam strah ni od onih koji su bili na vlasti ni od onih koji će doći. Ne znam zašto bi neko imao strah od partije koja uvažava parlamentarne i demokratske institucije. Ono što je važno za svaku partiju jeste to kakav joj je program. Mislim da se danas sve stranke u Srbiji kreću u institucijama koje nisu sporne. Sve partije poštuju parlamentarne izbore, tržišnu privredu, manjinska i ljudska prava. Čak je i odnos prema Evropi usaglašen. Mi možemo da upoređujemo i ocenjujemo partije po načinu na koji rešavaju probleme kada dođu na vlast. U institucionalnom okviru kreću se i Srpska radikalna stranka, kao i druge stranke, i sad mi možemo da izražavamo svoje simpatije o nesimpatije, to je potpuno prirodno opredeljenje, ali sa stanoviše političkog poretka, mislim da se sve partije kreću u demokratskim okvirima i da ćemo ih, kao što sam rekao, ocenjivati prema njihovoj uspešnosti vladanja. Reći ćemo da li neka stranka na vlasti dobro rešava probleme, da li uspeva da ubrza razvoj ili ne. To će biti kriterijum. Opšti okviri partijskog delovanja su rešeni i gubimo energiju ako se vraćamo na ta pitanja. To je nešto što sam ja hteo da istaknem kao jedan motiv za diskusiju.

Na kraju, da ne zaobiđem gospodina Boarova. Mi koji nismo ekonomisti možemo o onome što je on izložio i logički da razmišljamo. Meni ovaj odnos pljačkaša i opljačkanog nije jasan. Postoji kakva-takva tržišna privreda, i postoji budžet. Ako je to jedna etatistička privreda, ja mogu da razumem da onda postoji pljačka, kao u staljinizmu. Ali ako imamo privredu sa tržištem i budžetom, onda ne znam šta bi tu bilo pljačka, sem ako budžet ne bi bio dobro korišćen, ako bi bio "navijački", ako bi se ulagalo više u jedan kraj zemlje nego u drugi. Mislim da priča o pljački danas može da izazove jedan kontraefekat. Ako se sećate, priča o pljački, a vi to znate bolje od mene, u socijalističkoj Jugoslaviji bila je motor dezintegracije. Ali to je bila etatistička, partijska država koja je uzimala i davala. U jednom drugačijem sistemu taj argument slabi.

Slobodan Antić

- Nedostatak demokratskih kapaciteta u Vojvodini -

Ja ću da se nadovežem na kolegu Avramovića. Takođe ću da govorim o referatu kolege Komšića. Pridružujem se pohvalama koje je Vlada Ilić izrekao tom referatu. U njemu ne postoji nijedna jedina rečenica koju ja ne bih mogao da potpišem, sa kojom se ne slažem. Međutim, ja imam problem sa celinom tog referata. Imam problem što ne bih mogao iza njega da stanem, a da ne dam nekakve dopune. Ja čak mislim da bi se kolega Komšić složio sa tim dopunama, ali sama činjenica da se one stalno preskaču ili po inerciji prećutkuju meni je dovoljno simptomatična. Evo o čemu se radi. Na nivou same jezičke analize, ako biste sad preslušali traku i usredsredili se na sklopove u kojima se javljaju pojedini termini, recimo "Srbija", "srpski", "Beograd", "beogradski", videli biste da su to uglavnom negativni sklopovi. Uz te imenice, odnosno prideve, uglavnom idu reči "autoritizam", "nacionalizam" i naravno "Slobodan Milošević".

Ako pogledate u kojim sklopovima se nalaze reči "Vojvodina", "vojdodanski", "Novi Sad", "novosadski" i tako dalje, onda ćete videti da su tu reči kao što su "multikulturalizam", "proevropska" ili "evropska regija" i ostali pozitivni termini. Nedavno sam pročitao knjigu jednog istaknutog novosadskog intelektualca, na preko 400 strana. Ne bih pominjao njegovo ime jer nije ovde prisutan. U toj knjizi se reči kao što su "Srbija", "srpski", "Beograd", "beogradski" pominju preko 300 puta, isključivo u negativnom ili eventualno neutralnom kontekstu, ali se zato reči "Budimpešta", "Mađarska", "Vojvodina", "Novi Sad" javljaju po pravilu u pozitivnom ili eventualno neutralnom kontekstu. Postoji jedan izuzetak kada je u pitanju pridev "srpski", a to je kada on opisuje svoj povratak iz Budimpešte i kaže da su u vozu bile dve lepe mlade srpske devojke. Dakle, to je pozitivno. I onda kaže da su one rekle jednu pametnu stvar, a to je da je Srbija, parafraziram, jedna grozna zemlja i da jedva čekaju da se isele odavde.

Istovremeno, ima i nekoliko negativnih konteksta kada su u pitanju reči "Mađarska" i "Budimpešta", ali opet u smislu da mađarska inteligencija iz Budimpešte ne razume dubinu i teškoću položaja u kome se nalaze Mađari u Vojvodini. Ja bih se složio sa time da, kada je Srbija u pitanju, postoje snažni elementi i autoritarizma i nacionalizma. I sve ocene o Slobodanu Miloševiću takođe prihvatam. Kao što mi se čini da u projektu Vojvodine i vojvođanske autonomije ima mnogo toga što je i evropsko i multikulturalno. To je, recimo, pozitivno. Ali svoditi sve ove pojmove na te pojednostavljene konstrukcije mislim da je dosta pogrešno.

Ono što bih ja ovde voleo da čujem od naših kolega koji su mnogo bliže dešavanjima u Vojvodini jeste to kako oni vide stvarne demokratske kapacitete ovdašnje političke, i ne samo političke, već i društvene i ekonomske elite.

Voleo bih da proverim svoj utisak o tome. I to ne zbog toga da bih rekao ova-ko: demokratski kapaciteti vojvođanske elite su mali, zato Vojvodina ne treba da ima autonomiju. Ne zbog toga. Meni se čini da sam nekoliko puta napisao: plivanje se najbolje uči u vodi, demokratija se najbolje uči u demokratskim procesima i institucijama. Mora postojati određeni okvir da bi se neka elita naučila demokratiji. Kada je u pitanju demokratska insuficijencija, mislim da je problem u Vojvodini jednak onom problemu koji imamo u Beogradu i u Srbiji, ako u nekim aspektima nije i veći. Zašto? Pa zbog toga što mi se čini da je okruženje političke elite - mislim na onu infrastrukturu koja zapravo omogućava da demokratija bude ispunjena sadržajem, a pre svega na medijsku i akademsku elitu - premalo kritično prema sopstvenoj političkoj eliti. Ja bih želeo da proverim taj podatak, tu moju ocenu.

U nekoliko slučajeva ja sam bio začuđen kako u Novom Sadu nema određene reakcije. Već je ovde pomenuta reprezentativnost vojvođanske skupštine. Dakle, između 1996. i 2000. godine svi su pričali o tome kako je vojvođanski parlament nereprezentativan. Socijalisti su sa 23 odsto glasova dobili 67 odsto mesta u skupštini. A onda ste između 2000. i 2004. godine po istom izbornom principu dobili jedan parlament koji je odjednom, navodno, postao reprezentativan. Ovde je rečeno da taj parlament samo zahvaljujući tome što je došlo do nekog sticaja okolnosti (ubijen je premijer, uvedeno je vanredno stanje, DOS se raspao) nije doneo neku vrstu ustava. Niko ovde nije osporavao ustavni kapacitet tog parlamenta na osnovu toga što on nije reprezentativan, legitiman. To su radili samo radikali, SPS i DSS. Od naših kolega ja nisam čuo tu vrstu osporavanja.

Pogledajte rezultate ovih izbora i uporedite ih sa sastavom pređašnjeg parlamenta. Videćete kakva je to promena. To nije promena koja je nastupila samo zbog toga što je promenjeno raspoloženje, nego zato što je napravljen je dan novi izborni sistem koji daje mnogo adekvatniju sliku raspoloženja biračkog tela.

Drugi primer je sa Borom Novakovićem. Meni je neshvatljivo da u gradu kao što je Novi Sad ne postoji i nije postojao socijalni pritisak na čoveka koji je, očigledno, uradio nešto što je neprihvatljivo, nepodnošljivo. Znači onaj slučaj glasanja iz Soluna. On je uradio nešto što je antiparlamentarno, antidemokratsko, takvo da posle toga njemu nema mesta u politici. Vi znate ko je sve u Beogradu morao da podnese ostavke upravo zbog pritiska socijalne sredine. Meni je neshvatljivo da taj pritisak socijalne sredine nije naterao Boru Novakovića da se povuče, umesto da se još i kandiduje za gradonačelnika Novog Sada.

Da ne pričamo o tome šta je sve Čanak radio kao predsednik skupštine. Ja sam ovde, prateći šta novine pišu, zabeležio jedan slučaj kada je on januara 2002. godine zakazao konferenciju za štampu i nije na nju došao. Posle jednog sata čekanja novinari, kojima je to prosto dosadilo, napustili su salu za konferencije. I šta je on uradio? On je kao predsednik skupštine okrenuo telefone svih glavnih i odgovornih urednika medija čiji su novinari bili na toj konferen-

ciji, a skupština je njihov osnivač, i zahtevao od urednika da kazne te novinare što su napustili konferenciju. Pitam se da li je iko iz tog okruženja, iz te društvene elite reagovao na tu vrstu nedemokratskog, neparlamentarnog ponašanja. To bih ja voleo da čujem od svojih kolega sa ove strane Save i Dunava da bismo lakše mogli da uporedimo naše nalaze i naše rezultate.

Jovo Komšić

- odgovor Antoniću -

Vrlo sam zahvalan na sugestijama kolegi Antoniću. Raduje me da na taj način, krajnje dobronamerno, možemo da razgovaramo. Čovekov subjekt mora biti van glave čoveka, kaže Karl Marks. Sad mi Slobodan pomaže da moj subjekt bude van moje glave, ma koliko ja bio sujetan.

Ja ipak nemam problem s tim o čemu je govorio Antonić. Nisam ni razmišljao o tome. Počeo sam analizu opštim trendovima, spregama finansijera, političara i novinara, govoreći da su to trendovi i Srbije i Vojvodine kao integralnog dela Srbije. Reč je o svim elementima kriminalne uzurpacije vlasti, na koje nisu bile imune ni nove garniture DOS-a. Tu su postojala politička pregrupisavanja, DOS je otvorio prostor za moralizaciju politike, pa su usledile i reakcije građana, ali je povećan i stepen socijalnodemagoške reakcije onih, činilo se, prevladanih arterija bivšeg režima u liku SRS i SPS. Ja sam mislio da je to dovoljno napomenuti. Pored toga, na dva mesta, kada je reč o Vojvodini, pomenuo sam da je ona, između 1990. i 2000. godine, bila u poziciji ratne komore, i da je bila avangarda u ekstremnoj destrukciji demokratskog bića i Srbije i SRJ.

Moj osećaj, kad govorimo o autonomiji Vojvodine, jeste da postoji stereotip koji se opire svakoj činjeničkoj informaciji. Nedavno sam u Zrenjaninu bio na jednoj tribini i izlagao argumente u prilog autonomne Vojvodine kao značajne poluge evropeizacije Srbije, i to kroz određenu vrstu kompozicije vlasti u Srbiji. Kolega Cavoški je kritikovao ideju autonomije Vojvodine i u jednom trenutku rekao da je nezadovoljan mojom nespremnošću da prihvatim državotvornu vrlinu i osećaj, onaj virtu o kome je govorio Makijaveli. Dao je i jednu uzgrednu opasku: "Što se tiče prava manjina, mene mogu staviti na mesto predsednika neke rumunske partije jer mi je prezime ovakvo, a kolegu Komšića, pretpostavljam, za predsednika neke hrvatske partije." Ja nisam tada imao potrebu da na javnoj sceni objašnjavam ono što je moje opredeljenje. Ja nemam problem sa identitetom te vrste, niti potrebu da o tome raspravljam u političkoj polemici. Ne mislim da ste vi mene svrstali izvan srpskog nacionalnog korpusa. Ono što mislim, a to sam i zapisao u svom tekstu povodom napisanja jednog uticajnog, liberalno-demokratski opredeljenog kolumniste, jeste da postoji hronična mrzovolja prema bilo kakvim zahtevima za autonomijom - uz

dužno poštovanje svake javne kritike izopačenja rane demokratije i slutnje da rđavi političari mogu ponovo zaputiti narod ka mentalnom stanju opšte pokvarenosti. Neophodno je upozoriti da kriminalizacijom samog principa autonomije nećemo daleko stići u naporima za evropeizacijom Srbije i Vojvodine. Iako delim mišljenje onih koji nalaze da su građani Vojvodine zaslužili bolje političare od niza aktuelnih zvaničnika, mislim da je važno upozoriti da kritika vlastodržaca nije demokratski delotvorna ako za ključnu poentu ima starateljsku sugestiju građanima i političkim akterima Vojvodine da se manje ili više odreknu legitimnog prava da zahtevaju ustavno garantovanje izvornih, zakonodavnih i sudskih nadležnosti autonomije. Ako nije posredi nespremnost kritičara autonomaštva da se sloboda shvati i kao decentralizacija vlasti, onda bi pristojan demokratski manir bio verovanje u sposobnost Vojvođana da u sferi budućih i, očekivano, značajnijih autonomnih prava definišu evropske sadržaje politike, kao i da izaberu i efikasno kontrolišu svoje zvaničnike.

Ne dolazi "Dnevnik" u vaše ruke ovih meseci. Nisam, niti se nudim, niti imam sreću da budem onaj koji je u nemilosti vladara Vojvodine. U meri intelektualne odgovornosti, pokazao sam spremnost da kritikujem i dojučerašnje vlastodršce u Vojvodini - mogu vam poslati bibliografiju, čisto zarad održanja naše uspostavljene, izuzetno kolegijalne i instruktivne saradnje.

Vladimir Ilić

— O ekstremnoj desnici u Vojvodini -

Govorio bih sa pozicije čoveka koji pripada nevladinim organizacijama političkog karaktera, parastranačkim ili nestranačkim političkim organizacijama. Ideja u mojoj prethodnoj intervenciji je bila da, ako govorim kao profesor univerziteta, svoje pretpostavke suočim sa kritikom najjače moguće osporavajuće evidencije. To sam probao da uradim. Tok diskusije me je naveo da to napustim. Da ne izlažem svoje pretpostavke kritici i pre svega onome što ih opovrgava, već da primenim jedan politički pristup. Praktični pristup podrazumeva da nema nijansi, crno je ili belo, nema sivog.

Ja ću da govorim o dve stvari. O desnom ekstremizmu u Vojvodini i o odnosu Vojvodine i Srbije, o tome da li je maksimiranje autonomije Vojvodine slabljenje Srbije. Mislim da jeste i da treba i da bude slabljenje Srbije. Antić je rekao da se u govoru ljudi sa ove strane Save pojmovi "Srbija" i "srpski" mahom koriste sa negativnim predznakom. Pre bih rekao da se koriste kao strani pojmovi. Da se razumemo. Vojvodina je deo Republike Srbije. Vojvodina nije Srbija. Vojvodina nije deo Srbije. Ja potičem iz srbijanske familije i svi su moji preci šest pokolenja unazad iz Srbije, što se u nekom srbijanskom kulturrasizmu smatra cvetom cveta srpstva. Mi smo Srbiju uvek videli od Ristovca do Beograda. Kad smo prešli u Vojvodinu, govorili smo o lalama i o nama. Kako

je pisao deda Mire Marković, otac Mome i Draže, Milorad Marković u ratnim dnevnicima: "Kako sam srećan što sam tog i tog oktobra 1918. stupio kod Ristovca na svoje srpsko zemljište". Nije mu Bitolj bio srpsko zemljište, niti Preševo. Ovo nije Srbija. Ovo je Republika Srbija, ali ovo je Vojvodina u Republici Srbiji. To je prvo.

Ne dopada mi se ovaj mlak nastup ovih koji podržavaju autonomiju Vojvodine.

Govoriću o desnom ekstremizmu - za njega glasa većina birača. Tu ima nekoliko stranaka koje su nesumnjivo značajne, Srpska radikalna stranka i DSS, koja nije ekstremistička, ali je desna, zatim DS i naposljetku najznačajnija autonomistička stranka LSD Vojvodine, koja često sprovodi jednu antivojvodansku i jednu antiautonomističku politiku.

Zbog čega tvrdim da je SRS partija izrazito ekstremne desnice i da bi je trebalo zakonom zabraniti, u čemu se slažem sa Nenadom Čankom, s kojim se gotovo ni u čemu ne slažem? Podsećam vas da je 1992. njen predsednik pravio sledeću rang-listu neprijatelja: na prvom mestu je neki Srpski pokret obmane, na drugom raznorazni odnarodeni ujdijevci i reformisti, tek na trećem su HDZ i SDA, odnosno Tuđman i Alija. Tretiranje odnarodenog sunarodnika kao lošijeg od etničkog rivala, kao prioritetnijeg neprijatelja od etničkog rivala govori o duboko fašistoidnom karakteru Srpske radikalne stranke, prema kojoj se ovde ne postupa na način koji predviđaju Ustav i zakon. Ona nije zabranjena. Da ne govorim da i dan-danas srpski radikali maltretiraju i zlostavljaju Hrvate u malim sremskim mestima, u oba Slankamena, u Hrtkovcima, da to rade u opštini Temerin, u Bačkom Jarku. Radio sam ispitivanje i to mogu da dokažem. Taj isti Šešelj četiri dana pre drugog kruga predsedničkih izbora u junu propoveda Viroviticu, Karlovac i Ogulin. Krši međunarodne preuzete obaveze naše zemlje, ugrožava svetski mir, čini zločin protiv mira - istina, samo na verbalnoj ravni. Taj čovek je to uradio i nikakvo radikalsko šminkanje to ne može da promeni. Postoje masovni zločini radikala u Sremu od 1991., o kojima su pisali i katolički župnici, i Fond za humanitarno pravo i moj uvaženi kolega Miša Samardžić u dva izdanja svoje knjige Položaj manjina u Vojvodini, masovni i dobro dokumentovani, uključujući i ubistva. Razgovarao sam i sa neposrednim svedocima o tome.

Što se tiče DSS, u septembru 2002. godine predsednik te stranke i predsednik moje države na zboru u Malom Zvorniku tvrdio je da Srbija nikada neće odustati od pripajanja Republike Srpske, dela susedne prijateljske države Bosne i Hercegovine, Republici Srbiji. Ispoljava otvorenu aneksionističku politiku sa mesta prvog čoveka državne uprave federacije. Naš ministar spoljnih poslova, takođe iz jedne beogradocentrične stranke, ne reaguje. Moram ja da pišem pismo novinama i da izražavam poštovanje stabilnosti granica na Balkanu i da se ograđujem od ponašanja šefa državne uprave doktora Koštunice. Šta da kažemo za sporazum DSS sa SDS, takođe iz 2002. godine? Nastavlja se saradnja sa strankom koju je sve vreme rata u Bosni vodio Radovan Karadžić i

za koju se, prema nizu relevantnih svedočenja, može reći da se nije dekaradžićizovala. SDS je sestrinska stranka DSS, prema aktima potpisanim 2001. i 2002. godine, dosta posle 5. oktobra.

Etnički incidenti u Vojvodini, a dokazaću da ih je bilo ako treba, proistekli su dobrim delom iz nečinjenja, iz krivičnog dela nečinjenja. Organi uprave, koje bitno kontroliše DSS, nisu preduzimali ono što je trebalo da preduzimaju.

Zatim, Demokratska stranka. Januara 2001. na skupu američkog Instituta za mir jako sam se posvadao sa šefom Balkanske inicijative Serverom jer sam tvrdio da su oni, Amerikanci, lepo organizovali jednu kampanju gde su Karadžićeve i Miloševićeve saveznike Koštunicu, Đinđića, Perišića, Vuka Obradovića, Nebojšu Čovića i tako dalje doveli da svrgnu Miloševića. Oni su možda u međuvremenu promenili mišljenje, a možda i nisu. Demokrate donekle sigurno jesu, ali je nesporno da je Đinđić bio Karadžićev saveznik, dovoljno je gledati kako se ponašao avgusta 1994., kada je Milošević zaveo blokadu na Drini, i gledati kako se ponašao 1995., kada je sklapan Dejtonski sporazum, i jula 1996., kada je podignuta optužnica protiv Karadžića. Đinđićeva stranka DS je izrazito nacionalistička demokratska stranka, a Nenad Čanak, čovek koji je predsednik Skupštine Vojvodine, brani haškog optuženika Sretena Lukića. Taj čovek navodno zastupa autonomizam i socijaldemokratiju, a poziva svoje pristalice da glasaju za separatističko-monarhističkog kandidata Vladana Batića. Predsedavao je Skupštinom Vojvodine i glasao za deklaraciju o saradnji sa Haškim tribunalom, koju je inače podržalo sedam nevladinih organizacija, a nijedna od onih u kojima sam ja. Jer sa Hagom saraduju Koštunica, Đinđić i to društvo, što bih ja saradivao sa Hagom. Taj i takav Čanak podržavao je Sretena Lukića i time kršio određene pravne obaveze koje je preuzela naša zemlja. Toliko o ekstremnoj desnici u Vojvodini.

Sad nešto o paroli "Jaka Vojvodina - slaba Srbija". Da li razvijena autonomija Vojvodine slabi Republiku Srbiju? Ja mislim da slabi. I treba da je slabi. Što jača Vojvodina, to slabija Srbija. Mi smo imali jaku Srbiju. Imali smo četiri rata ovde, imali smo još jedan rat dole na jugu, rat je bio započeo i u Makedoniji. Imali smo srpski imperijalizam. Šta je Srbija sada? Devastirana zemlja, pion u rukama ambasadora velikih sila, moneta za potkusurivanje ne sila, nego malih zemalja kao što su Grčka i Italija. Odlučuje se da li će predsednik Srbije biti Koštunica ili Labus na osnovu toga koga podržavaju Grčka i Italija, a ne samo Rusija, Francuska i SAD. Ova i ovakva Srbija je niko i ništa, i biće niko i ništa ako se ne okrene svojim prirodnim saveznicima. A prirodni saveznici Srbije su Hrvatska, BiH, Makedonija i ostale susedne zemlje. Jedino rešenje da Beograd bude Beograd, a da ne bude puki patronat pojedinih zapadnih sila, jeste da se integriše sa svojim prirodnim saveznicima. Drugim rečima, treba osvojiti Zagreb i Sarajevo, ali ne na način na koji je to probao Kadijević. A to je mnogo lakše uraditi uz jaku, a ne slabu Vojvodinu.

Avramović govori o nacijama - kojim nacijama?! Jesu li Prusi i Bavarci nacije? Jesu li Sasi i Frankoni nacije? Jesu li Srbi i Hrvati dovršene nacije? Ne

postoje odvojeni srpski i hrvatski jezik. Poštujem svačije pravo da se izjašnjava kako god hoće, ali za mene je besmislica rvrđiti da su to odvojeni jezici i formirane nacije. Postoji jugoslovenstvo, nadnacionalna integracija, tradicija habzburškog rajhstaga sa minimumom poštovanja svih nacionalnih manjina i nacionalnih prava. Moguće su i popravke tih prava, kao što je bilo i njihovog pogoršanja u vreme bezakonja. Postoji tradicija komunističke autoritarne vlasti, postoji tradicija nadnacionalne integracije. Potonuli smo u tribalizam, u plemensku svest. Centar toga je Beograd, i što se Beograd više oslabi, tim bolje po sve građane Srbije, a ne samo po građane Vojvodine.

Miloš Knežević

- Nova situacija traži nove politikološke pojmove -

Ne znam da li je potrebno da govorim ono što sam naumio, jer je potpuno asonantno u odnosu na ovo što smo čuli. Možda biste mogli to da mi dostavite u vidu teksta, da pogledam i probam da uđem u logiku. U svakom slučaju, želim da dam pohvalu dijalogu, jer se stvarno vodi dijalog, a to je retko.

Ovde se, međutim, pojavljuje jedan problem koji sam ja nazvao problemom različitih diskursa. Imamo ne samo po vokaciji različite naučnike, koji se bave različitim oblastima, nego i zastupnike različitih disciplina. Najviše je ovde politikološkog diskursa, ali tu je i ekonomija, ima filozofskih i istorijskih reminiscencija. Ja uvažavam polideterministički stav i vidim više tipova uzročnosti u vezi sa onim što nam se dogodilo, a to je razlaganje države, društva, kulture i zajednice Južnih Slovena.

U različitim tipovima diskursa ispoljavaju se i različiti temperamenti, stilovi govora, retorički nastupi, što, opet, navodi na pomisao da je zaista nužna jedna vrsta "opojmljivanja" situacije, preciziranja pojmova. Ne na neki sterilni, juridički način, kako se radilo u raznim pravnim školama, nego prvenstveno na način politikologije, jer je politika invazivna i ekspanzivna. Znači, treba razumeti politiku putem novih pojmova. A zašto putem novih pojmova? Zato što je politička situacija, koja u sebi sadrži pravnu dimenziju, ali i geopolitičku determinantu, jedinstvena, unikatna, ona je nova. I stari pojmovi, koji su do sada baštinjeni u različitim disciplinama postkardeljevske nauke, nisu adekvatni. Nisu dovoljno informativni, ni približno tačni, a ni istiniti. Ergo, zalažem se za neku vrstu pojmovne politikologije. Toga nema. Posle kraha kardeljevskog sistema društvenih odnosa i saobrazne politikologije nije nastalo ništa novo, dovoljno tačno, istinito, što bi doprnelo razumevanju katastrofe koja nam se desila. Dakle, na tom planu naročito vapijuće nedostaje neka vrsta transformacione teorije državnih i paradržavnih oblika, jer nama se dogodilo razlaganje države, a i ovaj reziduum u kome je sada Srbija, koji reprezentuje Srbija, nije klasičan oblik. On se ne može razumeti putem klasičnih, tradicionalnih pojmova

države i prava. Nastala je jedna polimorfija, i autonomija Vojvodine u sadašnjoj debati ne tematizuje se na isti način kao u Miloševićevom razdoblju, o kome je najbolju knjigu napisao Sloba Antić, niti na način na koji je o autonomiji debatovano i na koji je ona uspostavljena sedamdesetih godina prošlog veka. I sam pojam autonomije empirijski je iskazan na drukčiji, inoviran način, a teorijski nije dovoljno reflektovan. Ova i slične debate trebalo bi da doprinesu konstituisanju novih pojmova u okviru pojmovne politikologije.

Šta bi značilo to ako autonomija Vojvodine ne bi opstala u novoj istorijskoj situaciji, koja nije nimalo nalik na one prošle situacije? Odgovor na ovo pitanje tiče se onoga što su Vladimir Ilić i mladi kolega pomenuli: spoljnopolitičkog faktora, dizajna regiona koji je naddeterminantan, ne zavisi od nas, često se diktira i sprovodi i protiv naše volje. Dizajn Balkanskog poluostrva, a naročito južnoslovenskog prostora, koji je nastao sa nestankom Jugoslavije, takav je da vidimo niz malih država i državolikih formi koje ne postoje nigde u svetu. Čak ne postoje ni u kolonijalnoj prošlosti Afrike, Azije i Latinske Amerike. Dakle, to su male države, razložene po granicama i principu AVNOJ-a, koji, opet, poreklo vuče iz 19. veka i Bakunjinovih koncepcija Balkana, koncepcija Trockog i kasnije Staljina. To je bio sovjetski model stvaranja ujedinjenih republika koji je preuzela Kompartija, pod uticajem austromarksizma u Titovoj verziji. Taj sovjetski model se raspao sa Miloševićem kod nas, sa generalom Tuđmanom u Hrvatskoj, sa Kučanom u Sloveniji, sa Gligorovom u Makedoniji, sa onim putujućim predsedničkim cirkusom.

Šta je nastalo? Nastalo je više srednjih i malih država, filatelističkih država, mikrodržava po principu održivosti i neodrživosti. Šta su to održive države? Održive su one države koje po nekom dizajnerskom planu veličine i ekonomske snage mogu da udovolje potrebama sopstvenog opstanka, a neodržive one gde se diktira neodrživost u okviru strategije kontrolisanog haosa, koje ne mogu a da ne budu klijenti. Zato se, kada je reč o Srbiji, postavlja pitanje da li smo zaista nezavisni ili smo klijentelistička država, duboko zavisna, i da li u principu možemo da budemo nezavisni dok se takozvani T1 (tranzit, prolaz -Kardeljeva ideja prolaza kroz Jugoslaviju) ne završi. Da li će se on završiti raspadom binarne zajednice Srbije sa Cmom Gorom (dualne federacije, kako ju je nazvao Miodrag Jovičić), amputacijom Kosova i nekom vrstom odvajanja Vojvodine, moždajužne Srbije, Sandžaka itd? Ili je taj proces T1 neopozivo završen i cementiran sa geopolitičkim interesnim aranžmanom koji je diktirala anglosaksonska politika u Dejtonu? Da li je taj proces završen ili nije? Ja sudim da je nezavršen, i to se najbolje vidi na primeru rasprave o Kosovu i onog famoznog "standardi pre statusa", ali isto tako i na neodređenom i neodredljivom odnosu Srbije i Crne Gore i odnosu Srbije prema Republici Srpskoj. Srpski prostor, koji je istorijski prostor stariji od ove generacije, star najmanje hiljadu i po godina, jeste atomizovan. Dok su Slovenija i Hrvatska napravile čiste nacionalne države, Srbija je ostala multinacionalna, multikonfesionalna, multietnička. Prema neoliberalnim kriterijumima, ona bi trebalo da bude šam-

pion ili uzor. Međutim, u njoj su, izgleda, najveći problemi. Jer ta secesionistička inercija na ovom prostoru, koji je rezidualan, nije prestala, i u tom svetlu bi moralo da se posmatra i ovo o čemu pričamo vezano za Vojvodinu i njen status.

Šta hoće Evropa ovde, šta hoće Amerika? Amerika ima relativno jasno deklarisan, ali i kriptopolitičke ciljeve. To je ono što je Bžežinski u novoj knjizi *Liderstvo ili dominacija* precizno izrazio. Ona hoće apsolutnu lojalnost i dominaciju, i na evropskom tlu, u novoj Evropi, u koju spada i ovaj deo Balkanskog poluostrva, pa i srpski atomizovani prostor na Balkanu. Ali šta hoće Evropa? Kad kažem Evropa, mislim na hijerarhijsku strukturu, na evrokratiju. Da li ona želi definitivni status, ili neodređenost i produžavanje nejasnog, nedefinisanog statusa zarad nekakvog novog kolonijalnog nastupa na jednom svom delu? Zapravo - i to je moja teza - Evropa se na Balkanu pokazala kao kolonijalni činilac. Jedino evropsko područje gde Evropa ima neposrednu ingerenciju vlasti je Bosna i Hercegovina, ako se izuzme Kosovo.

To je ta nova eksperimentalna situacija koja nikad ranije u istoriji nije postojala. Šta to znači? To znači da Evropa na nekim delovima svog kontinentalnog prostora uvežbava svoju buduću političku organizaciju. U tom smislu to je determinanta koju sam pominjao.

Tranzicija, o kojoj je bilo toliko reči, a to je takozvano T2, u direktnoj je vezi sa tranzitom. Dok se taj tranzit ne dovrši - a on može da traje, može da bude i beskonačan - tranzicija ne može da uspe, jer nema svoje teritorijalne prostore, resursne ili spacijalne oblike. Ne zna se šta će da se razvije, šta da se reformiše. Jedan deo prostora nemamo, drugi je pod znakom pitanja, treći je u fazi odvajanja.

To mora da se ima u vidu kad se govori o ekonomskim reformama, o prelasku iz jednog socijalno-ekonomskog, politekonomskog ili geoekonomskog sistema u drugi sistem. Mora da se ima u vidu i geografska sudbina naroda. Prosto mislim da, kad je reč o Vojvodini, treba imati to u vidu. I taj novi pojam autonomije, ako ona opstane u budućim ustavnim aranžmanima, mora da ima i svoju teritorijalnu vizuru. Da li će to biti autonomija sa tri regiona, da li će možda Beograd da se proširi? Postoje ideje da se prave regioni koji neće poštovati Savu i Dunav kao granicu, nego će, recimo, mačvanski region da se proširi. Sve je to u okviru dizajniranja prostora, koji ovog puta ima obrise unutrašnje geopolitike. Kao što Drina nije granica u nekom istorijskom smislu, isto tako ni ove dve velike reke nisu trajne granice. Kao što znate, po Vidovdanskom ustavu, nije bilo autonomije Vojvodine. Ovakvi skupovi treba da dovedu do nekog minimalnog konsenzusa. Šta bi bio smisao autonomije? Ako su, rekli su neki, i radikali kao stranka pristali na autonomiju, šta bi bio smisao te nove, promenjene autonomije? Da li bi to bila maksimalna ili optimalna, ili, kako neki kažu, bogata autonomija u smislu nekih novih funkcionalnih nadležnosti?

Boško Kovačević

- Nacionalna elita Srbije ne može da smisli normalnu,
civilizovanu Srbiju -

Mislim da je svaka priča o Vojvodini na relaciji mi - vi, oni - ovi, autonomiši - centralisti itd. naprosto deplasirana posle svega što nam se dešavalo. Ja nisam tako razumeo ni Jovu, ni Mitu Boarova, ni ove ljude koji su govorili o potrebi subjektiviteta Vojvodine u političkom ustrojstvu Srbije. Ne mislim da oni sada zastupaju novu separatističku priču i da sanjaju neke državotvorne konture. Meni se čini da je suština u tome kako očigledne kapacitete koje Vojvodina, po mom sudu, ima staviti u funkciju modernizacije Srbije, u funkciju dobijanja te ključne bitke. Još je na sceni ta ključna borba (ono što je još Latinka Perović vrlo dobro odredila) između tradicionalizma i modernizacije. Hoće li Srbija, uprkos svim negativnim konotacijama koje ima modernizacija, zaploviti u budućnost ili neće?

I tu je problem i nesporazum, zbog čega se, na neki način, stavlja na slepi kolosek sve što se dešavalo na ovim prostorima u proteklih petnaestak godina. Zato mi već malo bajato izgleda odbrana Srbije od vojvođanskih apetita. Da li treba strastveno i uvek iznova da potvrđujemo da je Vojvodina sastavni deo Srbije, da je Srbija iz jednog dela i da ponavljamo retoriku kakvu smo imali svih ovih godina? Mislim da je potrebna identifikacija kapaciteta koji su u Vojvodini preostali. Oni 2004. godine sigurno nisu na nivou na kakvom su bili krajem osamdesetih godina, ali postoje neki kapaciteti koji zaista mogu doprineti prevazilaženju ogromnih konfuzija i protivrečja koji danas realno postoje u političkom, socijalnom i ekonomskom biću Srbije.

Da vidimo šta je to. Vojvodina, koja ima neke resurse na tome planu, čak i istorijske, nije baš za baciti ako hoćemo da otvaramo procese regionalizacije. Jednostavno, to je kapacitet za koji sada treba da vidimo kako ga intelektualno i politički artikulisati. Kako da to sada bude kopča u prevazilaženju čitavog niza balasta i svega što nam se dešavalo i što je proizvedeno u poslednjih 15-20 godina? Vojvodini ne treba niko s druge strane da podari, da oktroiše autonomiju. To je takođe pogrešna priča koja vodi na slepi kolosek i proizvodi nove sukobe. Ljudi koji imaju svoj identitet na ovim prostorima nisu spremni da pristanu na to. Ostavimo političke igrače koji se smenjuju s vremena na vreme.

Radi se o sabiranju, o jednoj artikulaciji snaga koje mogu te relativno razvijeniije kapacitete koji postoje u Vojvodini da na neki način stave u funkciju procesa modernizacije Srbije, odnosno smanjivanja sukoba koji nas tek čekaju narednih godina, kako bismo zaista postali deo Evrope. Ne mislim da su ozbiljne priče da će ovaj deo sada biti sanitarni kordon, onaj će biti rezervat - to su tribalističke igre. Ne znam da kod ozbiljnih političkih delatnika, kod Amerikanaca i kod Evropljana, to postoji. To su sve konstrukcije koje hoće da produže ovu agoniju u koju smo upali, pre svega zahvaljujući jednom političkom ambijentu koji je, jednostavno, uspostavljen krajem osamdesetih godina i koji nas

do dan-danas pritiska i ne dozvoljava nam da izađemo iz tog samodopadanja, iz retorike koja već postaje banalna i smešna.

Ne treba smetnuti s uma da od 1918. godine intelektualna i politička elita Srbije ima problema sa odnosom prema Vojvodini. Možemo mi to tumačiti ovako ili onako, ali i pre Drugog svetskog rata bilo je velikih problema. I sami znate za priču o banovinama, o izvlačenju socijalnog momenta u konstrukciji autonomije Vojvodine, tu je i priča o podeli Vojvodine na tri sfere, pa posleratna komunistička ortodoksija i nekakva homogenizacija. Tu nikada nisu cvetale ruže. Bilo je velikih sukoba i konfrontacija i mislim da ta vrsta političkih aparatura i nomenklatura u Srbiji upravo ima problem kako da se u toj stvari pozicionira i kako da sastavi državu koja se definiše i konstituiše zajedno sa Vojvodinom.

U ovom vremenu to je veliki izazov i veliki problem. Ne vidim da se on može rešiti sudarom političkih elita, podarivanjem autonomije, ne može se rešiti nekakvim autentičnim unutrašnjim separiranjem, već u jednoj drugačijoj matrici. Čini mi se da ova matrica identifikacije i artikulacije kapaciteta može da bude delotvorna i tako sam razumeo i Jovinu i Mitinu priču. Da li će to sada biti ovakva autonomija? Da li će to biti ovakva ili onakva vrsta decentralizacije, alokacije vlasti, zakonodavne, izvršne, sudske itd - čini mi se da to sad postaje drugo pitanje, koje izvire iz ovog prvog, koje se onda, što je neko ovde rekao, optimizira na ovom putu, u hodu.

To je izazov. Izazov i za intelektualne i za političke delatnike u Srbiji i Vojvodini. Očito je da ova sadašnja nomenklatura ne može to da nosi. Veliko je pitanje da li i nacionalna elita Srbije može to da nosi pošto ima užasan, tragičan balast. Ona ne može da smisli jednu normalnu, civilizovanu Srbiju, bez tih tegova koji su se kao mora ponovo vratili. U takvoj konstelaciji, čini mi se, mora doći do novog strukturisanja intelektualnih kapaciteta na ovim prostorima. To više ne mogu biti strukturisanja po nacionalnim i stranačkim aršinima, već strukturisanja po zadatosti koju imamo - ako hoćemo nekakav život koji nam vraća izglednost, perspektivu, dostojanstvo, nasuprot tragičnom iskustvu poslednjih dvadesetak godina.

Ja mislim da je potrebno takvo strukturisanje, stavljanje u drugi plan i na marginu dela intelektualnih krugova. Verski i nacionalni krugovi ne mogu napraviti iskorak. Takvo strukturisanje će dovesti do jedne nove političke nomenklature u Srbiji i Vojvodini, koja će na sasvim drugačijem fonu napraviti kopču neophodnu zarad perspektive življenja na ovim prostorima.

Jovica Trkulja

- komentar izlaganja Komšića i Ilića -

Ja sam se javio za reč podstaknut pozivom da vodimo dijalog i slažem se da treba da izoštrimo teorijski diskurs naših izlaganja. Držim da su izlaganja

kolega Komšića, Boarova i Ilića veoma podsticajna. Pošto kolega Boarov nije tu, usredsređiću se na Komšićeve i Ilićeve teze, nastojeći da neke od njih problematizujem, a neke možda i da osnažim.

Kada je reč o izlaganju kolege Komšića, periodizacija koju je on ponudio je, kao i svaka periodizacija, krajnje uslovna. Ona u ovom slučaju ima više pedagoško-metodološke nego heurističke svrhe. Problem je što je bila zamišljena kao propedeutički uvod u objašnjenje položaja Vojvodine, a to je izostalo u usmenoj reči. Valjalo bi zato kroz prizmu ova četiri perioda i njihovih bitnih odrednica promisliti i prikazati položaj Vojvodine. Sada ću malo problematizovati neke teze koje su pri tome izrečene.

U objašnjenju prve faze, čiju okosnicu čini nacionalboljševizacija Srbije između 1987. i 1990. godine, Komšić je upotrebio jednu zanimljivu sintagmu: memorandumski pogled. I tu on nalazi zametak i izvorište nacionalboljševizma. Ja bih izrekao sud da je krajnje vreme da se taj problem memorandumskog pogleda i istovremeno antimemorandumskog pogleda jasno locira. Mislim da su i jedan i drugi izašli iz istog šinjela, i da ni jedan ni drugi nisu dali odgovore na breme koje je to vreme postavljalo. Po mom mišljenju, nije problem što se pojavio Memorandum. Kad je trebalo da srpski intelektualci polože račun o tome kako vide državu u svim njenim segmentima, i put razvoja države i svog naroda, ako ne u tom vremenu tektonskih pomeranja, koje se može porediti sa vremenom Francuske revolucije? Moja primedba je, a to je i pitanje za razmišljanje, da je Memorandum ostao nedovršen tekst. To govori o bitnoj insuficijentnosti ne samo političke elite, i u Beogradu i u Vojvodini, koja nije uspela da artikuliše i dovrši taj tekst, nego i o insuficijentnosti intelektualne elite. Da je taj tekst dovršen u nekom drugom, boljem izdanju, možda bi epilog događaja posle 1990. bio mnogo drugačiji. Dakle, evo teze za razmišljanje. Nije problem u tome što se pojavio taj tekst, nego u tome što je do dana današnjeg ostao nedovršen. Nije li krajnje vreme da i mi koji se bavimo ovim poslom malo više samokritično položimo račun zašto u tom pravcu nešto nismo učinili? Moje viđenje je da su vodeći srpski intelektualci, od kojih se to tada najviše očekivalo, zapravo izdali svoj poziv, da su ostavili to što je bila njihova prioritarna zadaća, istrčavši u političku arenu, gde su od tada do danas uglavnom brljali.

Držim da je drugi period, od 1990. do 1996. godine, koji je bio težište Komšićevog izlaganja, bitan i za današnje razmišljanje. I tu se ne slažem sa tezama o preteranom bacanju pogleda u istoriju. Mislim da su determinante koje su tad postavljene i priroda režima koja je tad uspostavljena u osnovi, sa nekim malim promenama, ostale do danas. I što je još gore, određivače sudbinu ove države i u narednim godinama. Komšić nije slučajno u žižu stavio prirodu tadašnjeg režima u Srbiji, a ja držim da je i danas reč o istom režimu i u Srbiji i u Vojvodini, a usuđujem se reći i u Crnoj Gori, s tim što je tamo u turističko-sponzorske svrhe malo ulepšan izlog. Tu nam je Komšić ostao nedorečen jer je dosta teza nabacao. Nisam razumeo da li je posredi poliarhija, a pominja-

ni su i sultanizam, hibridi, rat, demokratija, razaranje društva, konstitucionalizacija. To je tačka koja je jako važna za našu sutrašnju raspravu, koju bi valjalo precizirati. Ja ću samo nabaciti da spadam u one koji su smatrali i smatraju da je reč o plebiscitarnom cezarizmu koji ima dve faze. Jedna je od 1990. do 1996, u kojoj se režim jako oslanjao na nacionalpopulizam, i tu je Komšić u pravu. To je ogromni talas na koji se partijski apartčik Milošević uspeo i ušao u orbitu velikog lidera. Do 1995. - 1996., do Dejtona, bila je jako važna njegova uloga političkog vođe u Veberovom smislu, vođe kao pobedioca, uzurpatora i izbavitelja, ali upravo su ti ključni stubovi 1995. - 1996. otpali. Ono što je danas važno za prirodu tog režima jeste to da su upravo tada instalirani stubovi i poluge vladavine koji u našoj raspravi nisu dovoljno teorijski artikulisani. Mislim na monopol nad finansijskim kapitalom i tokovima tog kapitala, monopol nad partijsko-državnim aparatom, monopol nad ideološkim aparatom, medijima i univerzitetom, i monopol nad vojno-policijskim kompleksom. Držim da je to bitno i nakon 2000. godine. Sad prisustvujemo, a bojim se da ćemo još zadugo prisustvovati, borbi političkih aktera na platformi koja počiva na tim polugama i stubovima, koje akteri žele da stave pod svoju kontrolu, a ne da promene njihovu prirodu. Možete pojavno pratiti svojevremeno natezanje Đinđića i Koštunice oko toga ko će šta da preuzme, a u biti je priroda autoritarnog režima ostala nepromenjena. Mislim da je to ključni momenat.

Sledeća teza koju je Komšić izneo i koja je takođe bitna za teoretsko promišljanje onoga što danas živimo jeste njegova teza o pluralističkom monizmu. On se nadovezuje na paradigmu Jovana Mirića iz 1989. -1990., koju smo svi rado koristili, paradigmu o pluralizmu u singularu, jedno lucidno zapažanje da može da postoji više stranaka, pluralizam i institucionalizam u parlamentu, a da zapravo pluralizma nema jer se sve svodi na jedan zajednički imenitelj. On je tada lucidno primetio da je nacionalno taj zajednički imenitelj. Držim da to u Srbiji, a čini mi se i u Vojvodini, važi do dana današnjeg. Ja sam u tom smislu koristio neke metafore o vlasti i opoziciji kao vozačima i suvozačima, koji idu u istom smeru jer nemaju alternativu. To je problem u ovom autoritarnom poretku i između njih imate određene rokade, a da opet u osnovi ostaje taj pluralizam.

Tu dolazim do jedne tačke o kojoj počinjem da razmišljam nakon proteklih izbora i ovog što je sad ovde, dosta protivrečno, izrečeno o Srpskoj radikalnoj stranci. Meni se čini da je ono što smo zvali pluralizam u singularu sada pluralizam na jednoj nozi. Imate opozicione stranke, i najjaču među njima, koje dobijaju na izborima, imaju najveću podršku biračkog tela, a ne učestvuju u vlasti. Ta situacija je neprirodna.

Drugi važan momenat jeste taj da Srpska radikalna stranka u poslednjih pola godine više nije ona ista stranka sa zardalom kašikom. Ne slažem se sa svim sa dosta olakim ocenama, posebno onom koju je izrekao kolega Ilić, da bi radikale trebalo dekretom zabraniti. Sem ako ne želite da uđete u rat, jer će 30 odsto ljudi koji permanentno podržavaju tu stranku ranije ili kasnije dove-

sti do toga. Mislim da je sazrelo vreme da se izlaz iz okvira pluralizma u singularu potraži Čak unutar te stranke, koja ima evidentnu krizu identiteta, u pokušaju da se uspostave mostovi i osnaže snage koje teže modernizaciji. Uz sve naše rezerve i zadržke prema radikalima, koje i ja delim, to je stranka koja je, iako sve više poprima karakter ekstremno desne partije, u osnovi jedna moderna stranka. I to se mora respektovati.

Najzad dolazim do Komšićeve teze o najnovijoj fazi posle 2000. godine, o zakasneloj tranziciji, sa kojom se ja u osnovi slažem. Pri tome pod pojmom tranzicije valja podrazumevati šire određenje od onoga koje smo čuli od kolege Boarova, koje je u osnovi ekonomsko određenje, vezano za tržište i približavanje Evropi. Komšić je nagovestio da misli na mnogo širi kompleks. Ja tu radije koristim Habermasovu paradigmu o onoj nadoknađujućoj revoluciji. On je odmah posle pada Berlinskog zida uočio da će se zemlje u tranziciji susresti s nevoljom da moraju nadoknaditi propušteni razvoj. To se nama desilo. Mi moramo zgusnuto, u stravičnim okolnostima, sa nedoraslim elitama, apsolvirati neapsolvirane lekcije moderne političke istorije, a tu spadaju kompleksi građanskog društva i pravne države koje Srbija nema. Mislim da posle 5. oktobra prisustvujemo zakasneloj nadoknađujućoj revoluciji u onom smislu kako je o tome svojevremeno pisao Habermas.

Da se kratko osvrnem na izlaganje kolege Ilića, jer nas je upravo on pozvao na teorijski diskurs. Slažem se s njegovom ključnom tezom da je naša tema pre svega jedan metodski ili metodološki problem. On je jako dobro metodološki ukazao na kompleks uzroka koji determinišu položaj Vojvodine, eventualno i njenu budućnost. Budući da sam od njega kao sociologa očekivao da će govoriti o spoljnom faktoru kao naddeterminanti, s čime se ja slažem, pitao bih ga šta je nužni, a šta dovoljni uslov i kakva je uloga unutrašnjeg i spoljašnjeg faktora. On je govorio o tvrdim i mekim uzrocima, što je neprimereno jednoj strogoj sociološkoj analizi. U njegovom prvom današnjem izlaganju dopala mi se jedna stvar. Vrlo jasno je govorio o brojnim uzrocima, determinantama i naddeterminantama kada je u pitanju položaj Vojvodine u celini. Nakon njegovog izlaganja ja sam imao sliku da je posredi bezmalo kvadratura kruga, ili, u malo u boljoj varijanti, jedan magični trougao, gde se Vojvodina nalazi između Srbije, Evrope i ove neuspele ili perverzne tranzicije o kojoj je Boarov govorio, pri čemu je vrlo teško izboriti se za iskorak iz autoritarnog režima, modernizaciju i demokratizaciju, koji znače približavanje Evropi. U svom drugom izlaganju kolega Ilić je rešenje ovog problema sveo na rez prema Beogradu. Smatram da je problem mnogo složeniji i da ga je kolega Ilić u svom prvom izlaganju jako dobro racionalno postavio.

Završiću time što ću potencirati složenost problema koji stoji pred Vojvodinom, a koji kao žiža odslikava i probleme Srbije. Poslužiću se Šopenhauerovom figurom o bodljikavim prasićima. Znaete da on govori o nevolji bodljikavih prasića kad je hladno. Oni imaju potrebu da se približe, a nevolja je jer jedni druge bodu. Ako se suviše udalje, smrznuće se. I onda je on kao rešenje

predlagao neku vrstu učtive distance, da se nade mera u njihovom odnosu - ni previše blizu ni previše daleko. Ovde bi se moglo metaforčki govoriti o poziciji Vojvodine, pri čemu ja vidim dva bodljikava praseta. Jedno je Srbija, drugo je Evropa, a Vojvodina je između njih. Mislim da je izuzetno delikatan, važan zadatak - a ja, nažalost, na političkoj sceni Vojvodine ne vidim one koji će moći uspešno da ga reše - pronaći određenu učtivu distancu u Šopenhauero-
vom smislu, da se ne bude ni previše blizu Srbiji i Evropi ni previše daleko od njih. Rezovi kakve je u poslednjim rečenicama pominjao kolega Ilić liče mi na pokušaj da se ova suptilna problematika reši kao kad biste francuskim ključem pokušali da popravite časovnik. A time smo već na poziciji od koje se ježimo - poziciji Miloševića i Šešelja.

Vladimir Ilić

- odgovor Trkulji -

Biću kratak, ali ću sada da se prikažem u trećem liku - ni kao naučnik, ni kao političar, nego kao Vlada Ilić sam. Profesor Trkulja je obratio pažnju na neke stvari o kojima sam govorio. Neke od njih su i relevantne za diskurs u kojem je on govorio. Moje drugo izlaganje bilo je politički govor, gde je namerno zauzeta jedna ne samo ekstremistička nego i fundamentalistička pozicija i gde su, prema logici političke delatnosti, heterogeni elementi kao što su Čanak, Svilanović, Đinđić, Koštunica i Šešelj strpani u jedan koš, i to je poduprto argumentacijom i pozivanjem na svedočanstva kakva se primenjuju u političkom govoru.

U biti, ja sam u političkom govoru zastupao jednu varijantu jugoslovenskog nacionalizma. Ne ulazim u to da li je građanski ili etnički, ali jeste nacionalizam, jeste jugoslovenski, jeste nadnacionalan ukoliko se prihvati da su Srbi nacija.

Problem je u tome što ja i politički govor držim kao diplomirani sociolog. Nešto od svog stručnog znanja uključujem u politički govor, a profesor onda pronade nešto o čemu se zaista može teorijski razgovarati.

Radikali se jesu promenili samim tim što im glavni neprijatelj više nisu takozvani loši Srbi, već neko drugi. Oni su se pomerili levo, makar i ostavši na ekstremnoj desnici, ali su malo manje ekstremno desni nego što su bili ranije. To je pretvaranje ekstremne desnice u nešto što neki pisci kojima smo bliski i Bakić, i ja i naš zajednički mentor Todor Kuljić nazivaju etnokratskim liberalizmom. Pogledajmo holandske fašiste. Namerno ih poredim. Za radikale ne kažem da su fašisti. Sad govorim kao privatno lice. Kažem samo da su radikalni krajnje desni. Holandski fašisti se jako zalažu za prava seksualnih manjina, insistiraju na legalizaciji brakova istopolnih ili istorodnih osoba da bi istakli protivstav nadmoćne zapadne kulture, a pre svega nordijske tj. holandske kulture, prema islamskim zemljama, prema Aziji, prema svemu onome što ne spa-

da u visoku civilizaciju belog čoveka. To su fašisti koji zagovaraju pederastiju da bi se prilagodili novim trendovima, za razliku od Hitlera, koji je 70 godina ranije pederaste ubijao.

Kako bi se danas odredila desnica? Nekad se, pre svega, objašnjavala verskim elementima. Ja bih danas uveo tri kriterijuma: prvo, odnos prema naciji, tačnije mera kritičnosti prema vlastitoj etničkoj grupi; drugo, odnos prema političkom nasilju i mera osporavanja političkog nasilja na rečima i u praktičnoj primeni; i treće, odnos prema društvenim nejednakostima. Ta tri momenta uzeo bih kao kriterijum za diferenciranje desnice, kako ekstremne, izrazite, tako i umerene, blage, računajući i desni centar, ali i kao kriterijum identifikacije levog centra, umerene levice itd.

Profesor je tražio da za neke stvari iznesem i dovoljne i neophodne uslove. Ne može se bez posebnog istraživanja, a verovatno ni sa njim, utvrditi jednoznačan uzrok političkih pojava. Često se mogu odrediti neophodni uslovi, dovoljni jako teško, a uzroci u onom školsko-logičkom smislu reči nikad. Ja mogu da kažem da je, recimo, dolazak Gorbačova 1985. na vlast u SSSR bio neophodan uslov raspada SFRJ, ili da je različita orijentacija privrede istočnog i zapadnog dela Jugoslavije bila takođe neophodan uslov njenog raspada. Ali ne mogu da kažem da su to bili dovoljni uslovi. Ova problematika je u epistemološkom smislu jako složena. U to se ne bih usudio da ulazim ni kad bih govorio kao naučnik ni kad bih govorio kao privatno lice.

O ovim stvarima se ne mora govoriti ni politički ni naučno, može se govoriti estetski. Ja sam probao to da uradim februara ove godine na susretu sociologa iz bivših republika SFRJ kod Bubala u HCIT-u, i nisam uspeo. Na jednom jedinom mestu uspevam da pomirim aktivizam sa teorijom, i to u zgradi Otvorenog univerziteta u Subotici. Nigde u Beogradu, nigde u Zrenjaninu, nigde u Novom Sadu, ni na Paliću. Ima nešto u tom Otvorenom univerzitetu, gde, čini mi se, uspevam da spojim angažman i teoriju. Ovde sam ih namerno i drastično razdvojio, i to sa čistom metodom namerom. Ne da poučim, nego da pokažem način, metod.

Jovo Bakić

- Preciziranje pojmova -

Reći ću nešto radi preciziranja pojmova, radi teorijskog okvira. Šta je nacionalizam? To je ideologija i pokret koji teži da se granice etničke grupe poklope sa granicama političke državne zajednice. Šta je ekstremni nacionalizam? Ekstremni nacionalizam teži da to izvede do poslednjih, krajnjih logičkih konsekvenci. Šta to dalje znači? To znači da nacionalne manjine, po mogućstvu, treba pretopiti ili proterati. U tom smislu desili su se Hrtkovci početkom devedesetih.

Miloš Knežević

I doseljavanje Hrvata 1941.

Bakić

Za Vaše obaveštenje, Albanci katolici su se pod Arsenijem Čarnojevićem doselili u Hrtkovce i pod uticajem Rimokatoličke crkve postali Hrvati i zaboravili svoj jezik. Borili su se zajedno sa Srbima protiv Otomanske imperije.

Da nastavim o teorijskim kriterijumima. Ono što sam pomenuo bio je prvi teorijski kriterijum.

Drugi teorijski kriterijum: ko iz drugih evropskih zemalja prepoznaje Srpsku radikalnu stranku kao sebi sličnu? Da li Vojislava Šešelja ili Tomu Nikolića prepoznaju Žak Širak ili Asna, vođi narodnjačkih, klasičnih desničarskih stranaka iz Evrope? Ili ih prepoznaje Lepen, koji je pevao Marseljezu u hali "Pinkie" dok je Vučić bio direktor i koji je radikalima istovremeno držao moralnu nastavu, govoreći: "Dobri ste, ali trebalo bi malo da se civilizujete da biste bili deo Evrope", što radikalni upravo rade? Ali oni se civilizuju tako da od balkanskih ekstremista postaju evropski desničarski ekstremisti.

I treći kriterijum. Bilo bi lepo da se napravi anketa o tome koga se plaše pripadnici nacionalnih manjina. Ako se najviše plaše jedne stranke, onda je to dovoljan znak da su desni ekstremisti u pitanju. Prema tome, ako želite teorijske argumente, imate ih. Možemo o tome diskutovati u nastavku.

Branko Radun

— Šta ko misli kada govori o autonomiji -

Što se tiče plašenja, postoji određeno nasleđe radikala u poslednji 10-15 godina, ali njihovi politički protivnici sistematski iskorišćavaju taj strah i proizvode ga, iako često nema razloga za to. Oni idu u manjinske sredine i plaše ljude radikalima, govoreći: "Ako vam oni dođu, videćete. Bolje je za nas da ne dođu, možda mi jesmo lopovi, ali ovi su još gori". To je otprilike bila priča na ovim prostorima.

Da bi se moglo pristupiti dogovoru o statusu Vojvodine, mora se shvatiti šta Vojvodina znači ljudima i šta je značila u različitim vremenima. Za različite ljude na različitim mestima reč Vojvodina je imala različita značenja.

U 19. veku, kad je navodno nastala Vojvodina, imali smo jedan oblik oružanog otpora Srba ugarskoj dominaciji. To je bio rat između Srba i Mađara i otpor Srba Pešti. Beč je tada Srbima obećao da će im dati Vojvodinu. Posle se ispostavilo da je to bila šarena laža. Znači, Vojvodina nije postojala u

19. veku. To je bila samo priča, obećanje koje je negde napisano i na tome se sve završilo. Zahtevi Srba za određenim statusom Vojvodine bili su zapravo zahtevi za nacionalnom emancipacijom. Niko u devetnaestom veku nije govorio o Vojvodini osim Srba. Za Srbe posle Prvog svetskog rata, za Jašu Tomića, ta Vojvodina više nije imala nekog naročitog smisla. Između dva svetska rata nije bilo nikakve autonomije. Posle je Tito to ponovo afirmisao u jednom drugom kontekstu, da bi kontrolisao ovaj prostor. Beograd mu je bio suviše jak sa ovim prostorom. On je nekim ljudima ovde dao vlast da bi mešetario, da bi održavao svoj sistem. Takva Vojvodina ima neki drugi smisao pod Titom.

Onda na vlast dolazi Milošević na talasu ujedinjavanja Srbije. On je zaista dobio podršku Srba u Vojvodini. Nastaje neka Vojvodina gde formalno postoji nekakva autonomija, ali ona je bila samo fasada.

Posle dolazi DOS. Dato je veliko parče vlasti autonomaškim strankama. One nisu ništa napravile na planu neke prave, funkcionalne autonomije, koja bi podržala modernizaciju i bila u vezi sa tranzicijom. To što su napravili jeste negiranje i sputavanje nekih potencijala Vojvodine. Funkcionalna autonomija bi značila da Vojvodina, kao poljoprivredni prostor, dobije neki budžet i neke razvojne fondove. Oni su se, umesto toga, bacili na kvazidržavne projekte, simbole, ustav, zastavu. Tu su se, između ostalog, prale pare. Jednu birokratsku strukturu oni su još nadogradili nekim simbolima, bez ikakvog smisla. Vojvodina je postala dodatni teret budžetu i građanima.

Ljudi u Vojvodini imaju osećaj da bi trebalo da postoji neka autonomija, s tim što neko govori o autonomiji u kulturnom smislu, dok neko misli više u ekonomskom. Ali ona sad zapravo ne postoji. Čanak je na vlasti bio tri-četiri godine i sve se svelo, kako je Boarov napisao u tekstu, na neke dilove između njega i Đinđića. Čanak tu traži nešto, recimo u vezi sa cementarama, a Đinđić mu ne da, pa se na kraju dogovore oko procenata. I ljudi su shvatili da je to sva priča o Vojvodini - koliko ću dobiti ja, koliko ti.

Stvar je vrlo opasna. Ako se autonomija tako vidi, ona je destruktivna po državu zato što se tu sve postavlja na glavu. Prvo se gradi država, pa se posle određenog vremena stvaraju nekakve autonomije. A mi hoćemo prvo autonomiju, pa onda republički ustav i državu. U tom smislu je autonomija sa Čankom kao izvođačem radova vro negativna pojava. Funkcionalna autonomija bila bi pozitivna pojava, i to treba razdvojiti. Pod autonomijom Vojvodine mnogi podrazumevaju različite stvari. Pričaju jedno, a misle nešto drugo. Recimo, neki autonomistički orijentisani ljudi govore o autonomiji, a misle na neke paradržavne oblike, na federalizaciju Srbije. S druge strane, patrioti govore da treba da postoji autonomija, ali misle da to treba da bude samo fasada.

Niko ne govori o pravoj, funkcionalnoj autonomiji koja bi nečemu koristila. Na primer, ovaj zakon o lokalnoj samoupravi daje veliku vlast gradonačelnicima. Neka bogata autonomija bi u jednom polurazrušenom pravnom poretku

ku države sa obiljem korupcije bila anarhična sila i vodila bi feudalizaciji Srbije. To se, recimo, desilo u Rusiji. Oni su imali gubernatore, republike, i tu je svaki od njih bio mali lokalni gospodar, koji je imao svoju policiju, hapsio ko ga je hteo, nije sprovodio federalne zakone, niko mu ništa nije mogao. U vezi sa borbom protiv terorizma, oni nisu hteli da slušaju centralnu vlast, pa je Putin to iskoristio da ih sreže. Oni su se stvarno bili osamostalili u tako destruktivnom smislu da su ugrozili opstanak države.

U percepciji Vojvodine kod Srba danas postoji strah. Morate shvatiti da su oni glasali za radikale iz straha od toga da ovaj projekat autonomističke Vojvodine vodi separatizmu, što su autonomaši i podsticali. Oni su sve učinili da osnaže taj strah, sa svim tim zastavama, ustavima, umesto da predlože realan, konstruktivan oblik autonomije, koji bi ljudi u mnogo većoj meri podržali. Ovako, autonomaška opcija je na izborima prošla onako kako je prošla i radikali su prošli kako su prošli, i to je jedan relevantan sociološki pokazatelj. Rezultati su pokazali da su radikali najjača vojvođanska stranka, koja podršku dobija iz straha.

Ali ovi drugi, opet, plaše manjine radikalima. Sa svih strana manipuliše se strahom. U takvoj situaciji jako teško može realno i hladne glave da se govori o tome šta bi autonomija mogla da znači. Situacija neće moći da se normalizuje dok se ne otkloni manihejska podela srpskog i vojvođanskog društva, dok ne nestane tih barijera i sukoba, te polarizacije na dobre i zle momke u Srbiji, na radikale koji su u medijima prikazani kao nešto najgore, i na demokratski blok. Ostaci dosovskih snaga i DS ne veruju u priče koje pričaju, ali strah od radikala je karta na koju igraju. Oni rezonuju ovako: "Pošto smo se pokazali u reformama kako smo se pokazali, šta drugo sad možemo da ponudimo ljudima osim da kažemo - jesmo, krali smo i svašta smo radili, i nismo uspeli da zaposlimo ljude, nismo ništa uradili ni u Vojvodni ni u Srbiji, ali ako radikale izaberete, imaćete rat, imaćete sankcije." To je njima jedina mogućnost da se jače pozicioniraju.

Zoran Avramović

- replika na Bakićevo izlaganje -

Što se tiče prvog Bakićevog argumenta, mogu da kažem da nacija teži poklapanju etničkih i političkih granica. Ako se to ostvari demokratskim sredstvima, ko bi to mogao da ospori? Drugi Bakićev argument tiče se političkih saveznika, toga s kim politička stranka saraduje. Ja neću da branim ničije poteze, ali treba razlikovati nešto što je epizoda, što je incident, od neke strategije. Da je to stav stranke, onda bi Toma Nikolić odbio da ide u Strazbur. Demonizacija stranke iz inostranstva dolazi zbog toga što radikali neće da prihvate interpretaciju prošlosti koju Zapad nameće. Tu je cela igra oko toga.

O Hrtkovcima i manjinama. Prvo, to je bilo ratno razdoblje, svašta se dešavalo i sad ispada da je u celoj Vojvodini nasilje postojalo samo u Hrtkovcima. Isto greška je sa Srebrenicom. Tri godine se ratuje u Bosni, a samo se desila Srebrenica, koju, naravno, treba osuditi, ali ne može iz toga da se izvuče zaključak o ukupnom ponašanju.

Miloš Knežević

- S jedne strane proterani Srbi, s druge strane priča o Velikoj Srbiji -

Samo da ukažem na završnu sliku teritorijalne dinamike i geopolitičkih i demopolitičkih promena. Završna slika je jasna. Pogledajte koja su područja ispražnjena, koji je narod progonjen, koji je narod iseljen. Dogodila se velika intorzija ili uvrtnje. Srbi su živeli u zaleđu Jadranskog mora, sada ih tamo nema, ispražnjeno je 30.000 kvadranih kilometara u Bosni i Hrvatskoj, nema ih na Kosovu. O čemu mi pričamo? Srbi su koncentrisani, zgusnuti, komprimirani, njsu u ekspanziji. Imali ste priliku da slušate o tome od jednog NATO istoričara u Hagu. Ali s druge strane postoje stereotipi i floskule, obavezne teme nevladinih organizacija: Memorandum, Velika Srbija. Velika Srbija - to ako se ne pomene sto puta, ništa se nije uradilo. A Šta je rezultat? Okrnjena mala Srbija.

Bakić je napravio pet grešaka. To nije bio Arsenije Čarnojević, nego Šakabenta, drugo, bila je zajednička buna Srba i katolika Albanaca, treće, naseljeni su Albanci, ali ne tada kad ste rekli, četvrto, ja sam rekao da su Hrvati naseljavali za vreme Ante Pavelića istočnu Slavoniju. Sad je zovu Hrvatsko podnavlje, što u geografiji nikad nije postojalo.

Jovo Bakić

Ja ne mislim da je HDZ demokratska stranka.

Jovo Komšić

- Harmonizacija etnonacionalnog konteksta je u interesu Srbije -

U kontekstu vrlo zanimljivih pitanja koja su pokrenuli kolege Avramović i Trkulja, ja bih nešto rekao u najkraćim tezama, bez mnogo objašnjavanja. Ukoliko bude nedorečenosti, ako ste zainteresovani, mogu sve bliže objasniti.

Zašto sam pošao od 1987. godine? Kad Manhajm govori o ideologijama, on upozorava da u jednoj istorijskoj epohi nije moguće imati mnogo velikih

odgovora na ključna pitanja epohe. Da li je u ideološkom smislu 1987. postojalo više paralelnih odgovora, pokazala je praksa, a paralelni superiorni odgovor je bio korak nazad ka liberalno-demokratskim tržišnim principima organizacije ekonomije i politike u Srbiji i u Jugoslaviji. A na pitanje da li je u okviru toga komunističko-ideološkog rakursa bilo moguće konstituisati drugačiji odnos u osvit jednog istorijski delikatnog i rizičnog procesa tranzicije države i društva, odgovoriću da je bilo moguće sa odgovarajućim uverenjima političkih aktivista, koja su u kriznim momentima odlučujuća.

Sugerišem vam da pogledate Dala vrlo pažljivo. Na sto strana u *Poliarhiji* on analizira kako uverenja političkih aktivista paralelno sa drugim determinantama mogu ići u prilog poliarhiji odnosno demokratiji, a kako mogu uticati na to da se ostane u kaljuzi autoritarizma i paralize društvenih procesa i neuspješnih strategija liberalizacije. Uverenja političkih aktivista u Stambolićevoj formuli Srbije i Jugoslavije ponudila su način da se jedno neobično uređenje odnosa Vojvodine sa Srbijom, odnosno Srbije sa Vojvodinom u saveznoj državi koriguje u skladu sa modernim standardima. Stambolić ne bi odvajao mir od demokratije. Tražio bi miran kompromisni izlaz.

Šta je, međutim, radila nacionalna, teorijska, pravna, politička elita Srbije u tom trenutku? Ona je preferirala drugi tip odgovora: "konfederacija je vulgarno političko lukavstvo" ili "federacija kao jedan čovek - jedan glas". U etnički pluralnoj i već nacionalizujućoj, konfrontiranoj javnosti Jugoslavije koja u krizi propada to faktički nije bilo moguće shvatiti samo kao građanski apel, već i kao etničku računicu moći najvećeg naroda u saveznoj državi.

Da li je Jugoslavija mogla opstati? Možda je mogla bez rata. Možda je mogla uz jedan drugačiji princip. Mogla je i da pođe putem mirnog mukotrpnog razlaza. Bila je moguća jedna mudrija politika rukovodstva Srbije, koje nije smelo uleteti u ralje mogućih scenarija tako da ono bude prvo koje poseže za nasiljem u presecanju tog čvora, koji je možda bio i Gordijev čvor. Sa tog stanovišta, ja mislim da se tu postavlja pitanje loše definicije društva u Srbiji i sudbonosno loše shvaćene poslednje istorijske šanse za konačno rešenje srpskog nacionalnog pitanja. Artikulaciju tog odgovora imali smo kod Čosića. Ako Nemci mogu da se objedine, zašto i mi, kao mali narod na Balkanu, ne bismo konačno mogli da se državno objedinimo i srušimo kamen na kamenu bivše državne tvorevine?

Posredi je zanos simetrijom. Vojvodina je shvaćena kao antisrpska zavera. Kod Čosića je ta paradigmatička ideja složena i treba je pažljivo analizirati, bez cenzure u razmišljanju. On misli da je njegova ideja konačno istorijski pobedila kao superiorna ideja koja ima političku moć i državotvorni potencijal.

Konstan upozorava da ne treba biti pod dejstvom zanosu pred simetrijom. Treba shvatiti prirodu društva. To je i Berkova napomena kad govori o problemima Francuske revolucije i kad upozorava na mudrost politike u kojoj se mora znati da se neke stvari ne mogu rešiti na način prošlih vremena. Ovde se pokušalo rešiti srpsko nacionalno pitanje na način Kemala Atatürka 1907. ili

1912. godine, kada je on proterao sedam ili dvanaest miliona Jermena, bez sankcije vladajućih svetskih sila jer je njima to išlo u prilog u geopolitičkoj konfrontaciji sa Rusijom.

Nikada jače resurse Srbija u istoriji nije imala nego krajem osamdesetih godina prošlog veka, a nikad porazniju i nikad manje intelektualnu i razumnu formulu strategije za budućnost. Umesto strategije liberalizacije, u prvi plan ide nacija, umesto višepartijskih izbora pre ustava, prvo ide jednopartijska skupština koja donosi ustav, sve u maniru: "Hajde da napravimo državu, pa ćemo tek onda videti šta sa demokratijom." Čosić, uostalom, kaže da mir nikad nije rešavao velika pitanja koja su na dnevnom redu istorije, a posebno pred nama Srbima. Mislim da je to bio sudbonosni momenat, kada je na scenu stupila strategija dolivanja ulja na vatru. Vatra je zapaljena i čitava jedna epoha od nekoliko decenija biće opterećena zbog tog sudbonosno lošeg početka. U političkoj sociologiji, način nastanka jedne političke partije determinira njenu sudbinu u narednih nekoliko decenija. Način nastanka države takođe.

Šta je bila ideja? Ekskluzivni koncept nacije. Siloviti kulturni inženjering. U politici se problemi rešavaju sa stanovišta ključnog pitanja: kakva je alternativa za budućnost? Šta je bio osnovni remetilački faktor u tom konceptu objedinjavanja srpskog političkog bića, političkog uma, državotvorne strategije? Pluralizovana srpska populacija na osi centralizacija - decentralizacija s jedne strane, i s druge strane relativno brojne manjine u Srbiji koje se, po definiciji, smatraju nedovoljno lojalnim građanima države.

Šta je zakonik? Kad se kreira nacionalna država - o tom konceptu naći ćete kompletnu literaturu, od Hobsbauma pa do mnogih drugih autora —siloviti kulturni inženjering izaziva zatvaranje manjinskih naroda i faktički ih izvlači iz političkog bića i mentaliteta identifikacije sa državom. Taj problem je nasleđe s početka devedesetih godina. Da ne upućujem sad na ona istraživanja o interetničkim odnosima u Jugoslaviji s kraja devedesetih godina, i na istraživanje Institutaldruštvenih nauka iz 1990. godine koje kazuje da je u strukturi građana, bez obzira na sve nužne metodološke rezerve prema rezultatima, veći kapacitet za mirno rešavanje problema nego kod nacionalističkih, političkih elita koje imaju ambiciju da stvore ekskluzivne nacionalne države na prostorima bivše Jugoslavije.

Sad se suočavamo sa opasnošću da nam liberalizacija faktički bude implementirana u jedno divlje socijalno tkivo sa tim energijama koje ne trpe civilizovanu, političku, mirnu igru političkih interesa. I tu dobijamo političke aktere koji faktički politizuju sve resurse, i što više propadamo, to je veća šansa da se barata resursima koji su kontraproduktivni za perspektivu i budućnost ove države.

Godine 2003. manjine se primarno uopšte ne identifikuju sa državom Srbijom. Za mene je to ključni problem. Kako naći institucionalno-političko-strategijski pristup tom problemu? Da li manjine oterati iz države ili naći instituci-

je u kojima ćemo akomodirati njihove identitete, imati mekšu koncepciju nacionalnog identiteta i dozvoliti im jednu vrstu samoodređenja koje ne negira teritorijalni suverenitet ove države? Za to takođe postoji obimna literatura od Volcera, Dala, Kimlike i svih ostalih autora koji vrlo mudro i vrlo sugestivno i razumno daju teorijska, instruktivna razmišljanja, uključujući i empirijski potkovanu, suverene analize Lipharta, koje pokazuju da smo mi ovde još na nivou shvatanja plemenske nacije u smislu tiranije većine.

Istovremeno, istorijska iskustva pokazuju da je moguće institucionalno stabilizovati demokratiju upravo u okviru koncepta priznavanja delimičnih autonomija, personalnih ili lokalnih, a tamo gde je neophodno i regionalnih, kao što je slučaj sa Južnim Tirolom - da ne pominjem druge sisteme koji su pokazali da je moguća stabilna demokratija i u multietničkim društvima. Moguće je od nevolje, ako to zovemo nevoljom, napraviti jednu vrstu podnošljive, održive vrline. Toga nema u konceptu kreacije krute, ekskluzivne nacionalne države, gde manjinama treba dati do znanja da nemaju šta da traže na našem političkom javnom prostoru jer ga mi obeležavamo i dajemo mu svoj etnokulturni obrazac.

Sad upućujem na uspešne strategije liberalizacije. Šta kaže Dal? On preporučuje implementaciju onoga što su istorijska, empirijska iskustva pokazala kao delotvorno - uzajamno pružanje sigurnosti sukobljenih grupa (to je ovaj problem odgovornosti političkih elita); jaku i odlučnu izvršnu vlast koja zavisi od institucija odgovornih za različite interese i zahteve; integrisan, a ne fragmentisan partijski sistem; i poslednje, predstavničke uprave na nivou nižem od nacionalnog. Tu imamo onu definiciju konsolidovane demokratije o kojoj govore Linc i Stepan kad kazuju da te garancije rezultiraju mirnom igrom interesa, u kojoj sve političke partije moraju gledati u konkurenta kao konkurenta, kao onoga koga kontrolišu i onoga sa kim saraduju, pri čemu moraju prihvatiti sistemske okvire demokratije, a ne mogu biti u antisistemske opoziciji, prizivajući tip odnosa drugačiji od onoga koji podrazumeva tržišna demokratija.

I sledeća, vrlo važna napomena za jedno društvo puno etničkih neravnina - to je ono o čemu je Vlada Ilić govorio kad je pominjao razbuktales plemenske energije. Linc i Stepan daju mnogo uverljivih argumenata, zasnovanih na empirijskim primerima država postkomunističkog spektra, a delom i država Latinske Amerike. Oni kaže ovako: "Neki načini razrešavanja problema državnosti sami po sebi inkompatibilni su sa demokratijom." Tu je problem. Šta hoćemo - paradržavu, pseudodržavu, nedržavu, nedozrelu državu, nedovršenu državu? Da li hoćemo samo konačnu i apsolutnu vlast naročitih organizacija moći bez obzira na to da li su one obuhvaćene demokratskim procedurama vladavine prava? Ili hoćemo da kažemo da je to naša teritorija, koju smo mi obeležili vojskom, superiornom silom za koju je pitanje da li je legitimna ukoliko veliki delovi manjinskih etničkih grupa, a delom i većinski narod, ne prihvataju taj model komunikacije sa političkom vlašću? Stepan posebno ima na umu etnocentričnu, nacionalizujuću politiku, koja u heteroge-

nom etnokulturnom društvenom kontekstu nastoji da izgradi institucije unitarne države-nacije.

Šta je u tom pogledu uradila pokrajinska skupština? Ona jeste bila nereprezentativna, kao što je bila i skupština Srbije. I to je odblesak odnosa političkih snaga i borbe za redistribuciju političke moći unutar DOS-a. I ti problemi na nivou DOS-a reflektovali su problem na nivou pokrajinske skupštine. Pokušali su nešto što možda odgovara Jovičićevoj ideji: "Najbolje rešenje je unitarna država, osim ako protiv toga ne postoje jaki razlozi." I koliko se vidi, Čanak je pokušao da realpolitičkom logikom konstituiše jake razloge da centralna vlast, koja nije imala razumevanja za ideju autonomije i decentralizacije, na ne-

odgovorna elita? Nije odgovorna. U kojoj meri se pokazala kompetentnom da se nosi sa tako složenim problemima Vojvodine? U maloj meri. U kojoj meri ona može biti nosilac evropeizacije Vojvodine, takođe je otvoreno pitanje. Ali šta je tu ključni problem? Ne smemo gledati crno-belo. Skupština Vojvodine je u ove četiri godine ponudila neke političke poruke koje odgovaraju ideji prilagođavanja politike i harmonizacije etnonacionalnog konteksta koji je u interesu Srbije. U interesu Srbije nije da se manjinske zajednice, a pre svega najbrojnija manjinska zajednica Mađari, segmentiraju i zatvore u svoje političke institucije, uključujući i teritorijalizovane političke institucije. To se može akomodirati i interes mađarskih etničkih političkih preduzetnika jedino može biti neutralizovan do podnošljive mere institucijama pokrajinske autonomije. To nije interes samo vojvođanskih Srba, to treba da bude interes modernistički nastrojenih Srba u Beogradu. Kroz te vojvođanske institucije obezbeđuje se neka vrsta proporcionalnosti - vraćeni su u službeni upotrebu jezici koji su bez razloga bili izbačeni.

Na tim planovima i u tim potezima, recimo u sferi manjinskog obrazovanja, približili smo se nekim evropskim standardima i poslali dobru poruku da nismo neko divlje pleme koje hoće nasilje i rat. Tako da u toj poslednjoj fazi do 2004. ima i elemenata poruka koje ne treba olako odbaciti zbog sasvim razložno negativnog odnosa prema ovoj vrsti šou-politike koji imamo kod ovog lidera koji hoće da bude car Vojvodine, da stiče simboličku dobit učešćem na televizijama, na primer na "Pinku" svake druge nedelje. To je problem i sa nekim drugim političarima.

Vladimir Ilić

- Zabrana za radikale -

Avramović je rekao nešto što je istovremeno značajno i tačno, a to je da od SAD dolazi zabrana da radikali aktivno učestvuju u kreiranju politike prošlosti. To je od suštinskog značaja za preraspodelu odgovarajućih političkih i

drugih resursa u sadašnjoj Srbiji. U tom smislu podsećam na to da sam prošle nedelje razgovarao sa Grosmanom i sa Prosperom, koji su od reči do reči tako rekli. Radikali su dostigli svoj plafon. Mogu da dele direktorsko mesto SPENSA i pijaca i parkinga u Kikindi, i ništa više.

Zoran Avramović

U politici se ne zna šta donosi sutrašnji dan.

Saša Kicošev

- Stanovništvo u demografskom odumiranju -

Pokušaću ukratko da dam neku sliku trenutne demografske situacije i promena koje su u toku, te da na egzaktn način, kako se to u demografiji radi, brojkama ilustrujem ta dešavanja u periodu kojim se ovde bavimo.

Vojvodina je u burne devedesete godine ušla sa demografskim stanjem sasvim sličnim onome u okruženju. Ako pogledamo susednu Mađarsku, Rumuniju, Hrvatsku, videćemo iste osnovne demografske karakteristike koje se ogledaju u padu broja stanovnika zbog negativnog prirodnog priraštaja, što uslovljava nepovoljnu starosnu strukturu stanovništva. Možda jedina specifičnost Vojvodine, koju ona deli sa krajevima Baranje u rumunskom delu Banata, jeste etnička šarolikost ili heterogenost.

Za sva ova posmatranja, nažalost, imamo samo dva repera. To su popisi iz 1991. i 2002. godine, koji nam ne mogu predstaviti dinamiku tih promena valjano, već možemo videti samo dva preseka, dok je onaj najinteresantniji deo jako slabo pokriven. Jedino što bi moglo donekle da rasvetli sliku o migracijama jeste popis izbeglica iz 1996. godine, a ni to nisu tako sveži podaci. Većina modernih razvijenih zemalja napušta instituciju popisa i prelazi na registre stanovništva. To se kod nas sad polako i stidljivo uvodi. Na taj način iz godine u godinu mogu tačno da se prate sve promene po svim tim teritorijalno-administrativnim celinama. To bi u ovom slučaju moglo znatno da nam pomogne, jer sada, na primer, za sva iseljavanja gotovo da uvek imamo procene koje variraju u rasponu od 10.000 lica više ili manje, što znači da nemamo precizne podatke.

Period koji razmatramo karakterišu dva paralelna procesa. S jedne strane, proces iseljavanja ne samo manjinskog već i većinskog stanovništva, i s druge strane dolazak izbeglica i to u nekoliko faza, u nekoliko talasa. Krenuo bih redom po osnovnim demografskim obeležjima i karakteristikama. Prvo da vidimo šta se dešavalo sa brojem stanovnika. Vojvodina je pad brojnosti populacije počela da doživljava već od 1981. godine. Na popisu iz te godine zabeležen

je najveći broj stanovnika u Vojvodini. Godine 1991. je već došlo da pada, da bi popis iz 2002. pokazao određen porast, ali ne takav da bude dostignut nivo iz 1981., uprkos masovnom prilivu izbeglica.

Šta je uslovalo ove događaje? Prvo, to je negativni prirodni priraštaj koji je u Vojvodini počeo da se javlja sredinom osamdesetih godina prošlog veka i ta tendencija se nastavila kroz čitav ovaj period. I drugo, Vojvodina je većinu stanovnika i ranije, u prošlosti, dobijala migracijama, dakle useljavanjem. Ali već od sredine šezdesetih godina Vojvodina postaje emigraciono područje, iako mnogi pretpostavljaju da je ona uvek imigraciono područje. Tome su prethodili privredna reforma i otvaranje granice, posle čega ljudi iz pasivnih krajeva više nisu bili zainteresovani da dođu u Vojvodinu, već su išli u Nemačku, Švedsku i drugde, a i nova mehanizacija u poljoprivredi doprinosila je tome da se smanji potreba za radnom snagom. Tako prestaju one tradicionalne sezonske migracije, kad čovek dođe jednom, dva, tri puta, pa četvrti put ostane. Znači te dve negativne komponente - negativni prirodni priraštaj i negativan migracioni saldo - dovele su do depopulacije Vojvodine.

Porast koji je zabeležen 2002. godine svakako je posledica doseljavanja izbeglica, od kojih su mnogi dobili državljanstvo, ali to je samo delimično kompenziralo depopulaciju Vojvodine. S druge strane, te izbeglice su, stručnim rečnikom kazano, ipak nesigurna demografska masa jer ne znamo da li su oni trajno došli ovde ili su samo na proputovanju do Kanade, Australije, da li će se vratiti natrag u Hrvatsku ili Bosnu i da li ćemo, radeći projekcije, moći na njih da računamo u demografskom bilansu kao na jedno stabilno ovdašnje stanovništvo. To naseljavanje bilo je neujednačeno ako pogledamo Vojvodinu u celosti, jer je gro izbeglica došlo u Srem i Bačku, dok ih je veoma malo došlo u Banat, gde je trebalo da ih bude najviše.

Bilo je ukupno 258.000 izbeglica registrovanih 1996. godine u Vojvodini, što je otprilike ravno broju doseljenika u Vojvodinu u kolonizaciji posle Drugog svetskog rata. U Bačkoj je od tog broja registrovano 120.737 izbeglica, u Sremu 91.272, a u Banatu 45.720 izbeglica.

I tu već prelazimo na pitanje razmeštaja stanovništva koje je na teritoriji Vojvodine do tih dešavanja bilo dosta ravnomerno razmešteno, sa najvećom gustinom naseljenosti u Bačkoj, zatim u Sremu i potom u Banatu. Pokrajinski proseki, prema poslednjem popisu iz 2002, iznosio je 94,5 stanovnika po kvadratnom kilometru. Na prostoru Srbije i Crne Gore to je najmanja gustina naseljenosti. Vojvodina je, dakle, ređe naseljena od uže Srbije i Crne Gore, a pogotovo od Kosova. Stoga mogu da kažem da je propuštena velika šansa da se tim dolaskom izbeglica demografski preporode oblasti koje su u tom pogledu najugroženije, kao što je istočni Banat, gde vlada totalna depopulacija, gde su se mnoga naselja prepolovila i gde u odnosu na prethodni popis ima dvostruko manje stanovnika. Nažalost, izbeglice su se koncentrisale uglavnom duž linija dva autoputa - od Sremske Mitrovice do Beograda i od Beograda do Novog Sada. Ja otprilike, kao ilustraciju, mogu da iznesem sledeće. Po popisu iz 1996., Indi-

ja je primila 32,9 izbeglica na 100 stanovnika, Sremski Karlovci 32,7, Stara Pazova 31,9, Ruma 28,7, Apatin 25,8 izbeglica na 100 stanovnika. Dakle, izbegličko stanovništvo je dosta usko koncentrisano. U poslednjem i najvećem izbegličkom talasu iz 1995. godine preovlađivalo je agrarno stanovništvo koje je dolazilo sa nekom svojom mehanizacijom i tim pre je propuštena velika šansa da se revitalizuju krajevi Vojvodine najviše pogođeni depopulacijom. Videćemo zašto na tome insistiram kada dođemo do starosne strukture stanovništva.

Bilo je pritužbi da je dolaskom izbeglica narušena etnička ravnoteža. Ali, primera radi, opština Senta je primila jednu izbeglicu na 100 stanovnika, Ada i Kanjiža 1,6 izbeglica na 100 stanovnika, Kovačica 2,2 izbeglice, što znači da ove opštine, gde su nacionalne manjine bile brojnije od Srba, nisu primale mnogo izbeglica. Različito je jedino sa hrvatskim selima u Sremu. Ali to je stvar statistike jer je tu došlo do zamene imovine. Tako su u Hrtkovce došle 123 izbeglice na 100 stanovnika registrovanih 1991. godine, u Kukujevce 117, u Stari Slankamen 109, u Gibarac 108 i tako dalje. Taj momenat sa hrvatskim selima se mora ograditi od opšte situacije.

Rekli smo na početku da je prirodno kretanje stanovništva - dakle razlika između nataliteta i mortaliteta, rađanja i umiranja - u Vojvodini negativno od sredine osamdesetih godina. Pa je tako 1991. priraštaj bio -1,8 promila, a 1997. već -4 promila, što je već ozbiljniji broj. Možda je ovde jednostavniji pokazatelj opšta stopa fertiliteta, to jest prosek živorođene dece po jednoj ženi. Svugde u svetu se kao neka konstanta uzima da po jednoj ženi treba da se rodi 2,3 deteta da bi stanovništvo bilo stabilno, da bude stalno jednak broj stanovnika. U Vojvodini se 1997. godine rađalo 1,6 dece na jednu ženu, dakle daleko ispod nivoa potrebnog za prostu reprodukciju.

Kad je u pitanju broj sklopljenih i razvedenih brakova, nema nekih posebnih karakteristika, ali pošto govorimo o nacionalnoj i etničkoj strukturi Vojvodine i nacionalnim manjinama, treba, svakako, posmatrati veliki broj mešovitih brakova u Vojvodini, gde i dalje postoji oko 30 odsto takvih brakova. To je, međutim, i najčešći i najrasprostranjeniji vid dobrovoljne asimilacije manjina. U većini slučajeva deca iz mešovitih brakova su ranije bila Jugosloveni, što se jasno vidi iz starosne strukture, gde su pripadnici najmlađe kategorije stanovništva u Vojvodini bili Jugosloveni, što govori da su se deca iz mešovitih brakova uglavnom izjasnila kao Jugosloveni.

Što se tiče migracija, malo smo dodirnuli to pitanje podacima o izbeglicama, ali tu nisu problem samo izbeglice. Vojvodina je oduvek tradicionalno migraciono područje. Od proterivanja Turaka faktički stalno možemo da posmatramo i smenjivanje ili paralelno odvijanje organizovanih i stihijskih imigracija, bilo da su ih organizovale Habzburška monarhija, Ugarska, Kraljevina SHS ili Jugoslavija. One su se stalno odvijale, tako da je 1991. godine u Vojvodini bilo 54,6 odsto autohtonog stanovništva, rođenog u Vojvodini, a 45,4 odsto su činili imigranti. Nažalost, popis iz 2002. nije obradio migracije i ekonomsku strukturu stanovništva.

Već posle Drugog svetskog rata došlo je oko 250.000 kolonista, a jedan znatan broj stanovnika se iselio, tako da se smatra da je negde 1944., 1945. godine pa sve do 1948., kada je kolonizacija zaključena, jedna trećina stanovništva Vojvodine bukvalno zamenjena. Posle tih organizovanih kolonizacija sledio je jedan period stihijske migracije, putem rođakih ili drugih veza, ali paralelno je tekao proces povratnih migracija stanovništva iz dinarskih krajeva koje se nije snašlo ili nije moglo da se prilagodi na ove klimatske uslove, na vodu ili druge uslove, pa su se vraćali. Posle toga ta imigracija u Vojvodinu prestaje šezdesetih godina, i tada počinje iseljavanje iz Vojvodine, i ona od sredine šezdesetih godina ima negativan migracioni bilans.

Ko su bili imigranti 1991. godine? Njih 19,6 odsto došlo je iz drugog mesta iste opština, 47 odsto iz druge opštine iz Srbije, 28,6 odsto iz druge republike tadašnje SFR Jugoslavije, 1,8 odsto došlo je iz inostranstva. O socioekonomskom karakteru tih imigranata bolje govori analiza prema tipu naselja gde su se oni doseljavali, gde je čak 42,1 odsto njih dolazilo u gradska naselja, a 22,8 odsto u mešovita (prigradska) naselja, i svega manje od jedne trećine je dolazilo u seoske sredine. Tu u okviru etničkih grupa imamo neke specifičnosti, pogotovo je to karakteristično za Rumune i Slovake, koji su najnepokretnije etničke grupe u Vojvodini, tradicionalno najviše vezane za agrarne delatnosti. I kod Rumuna je jedan specifikum. Oni su najnepokretnije stanovništvo u Vojvodini, ali kada posmatramo distancu njihovih migracija, oni imaju najduže distance: ili se ne sele ili se sele u Ameriku ili negde dalje, nema lokalnih migracija, nečeg što je dosta karakteristično za Vojvodinu. I naravno, što se tiče manjina u Vojvodini, tu je poseban problem migracija selo - grad, koje su, naravno, pospešivale njihovu asimilaciju. To možemo da pratimo na nizu manjih sredina, počev od Zrenjanina, preko okolnih naselja Novog Sada, do Pančeva i okoline Pančeva, gde su ti procesi bili izraziti.

Samo još da dodam da je osnovni problem migracija momenat njihove selektivnosti. Pogotovo je to problem kod manjinskih zajednica jer odlazi mlado i školovano stanovništvo, a ostaje staro stanovništvo, slabije obrazovne strukture, više vezano za agrarne delatnosti. Tu moramo da izdvojimo efekte dolska izbeglica jer je reč o dolasku faktički kompletne populacije - i staro i mlado, i obrazovano i neobrazovano stanovništvo došlo je ovde. Nasuprot tome, odavde odlazi isključivo mlado i školovano stanovništvo, što, naravno, nije karakteristično samo za manjinsko, već i za većinsko stanovništvo.

Sada dolazimo do osnovnog problema Vojvodine, a to je starosna struktura stanovništva. Prirodni priraštaj i sve ostalo posledica je ovih starosnih struktura. Tu još do kraja nisu sređeni svi podaci, pa ću izneti neke podatke iz 2002. i neke iz 1991. godine. Srednja starost u Vojvodini već 1991. godine bila je 37,7 godina. To je već izlazak iz proseka mlađeg sredovečnog stanovništva i ulazak u prosek starijeg sredovečnog stanovništva. Danas je situacija sigurno još gora nego 1991. To možemo analizirati uzimajući u obzir podatke za 2002. godinu, kada je mladog stanovništva, a to je u demografiji populaci-

ja uzrasta od nula do 20 godina, bilo 22,7 odsto, mlađeg sredovečnog stanovništva od 20 do 40 godina bilo je 27 odsto, starijeg sredovečnog stanovništva od 40 do 60 godina 28,8 odsto i starog stanovništva od 60 i više godina 21,5 odsto.

Daću samo dva-tri tipa standardizacije starosne strukture stanovništva.

Prema Sundbargu, razlikuje se progresivan, stacionaran i regresivan tip stanovništva ili populacije. Regresivan tip je onaj gde stanovništva starog 50 i više godina ima preko 30 odsto. Vojvodina je to doživela. I za razliku od juče-rašnje priče, kada smo govorili o političkoj i ekonomskoj tranziciji, ovde smo potpuno ostvarili tranziciju, jer u demografiji se tranzicijom smatra prelazak iz stadijuma mladog u stadijum starog stanovništva koje odumire.

Kod etničkih grupa to izgleda ovako. U srpskom stanovništvu ljudi od 50 i više godina ima 32,1 odsto. To znači da je većinsko stanovništvo u odumiranju, kako to demografski gledamo. Situacija je znatno nepovoljnija kod etničkih grupa. Prema podacima za 1991. godinu (a sada su podaci još nepovoljniji), kod Rumuna je 39,8 odsto stanovništva bilo starije od 50 godina, kod Slovaka 36 odsto, kod Hrvata 38,8 odsto, kod Mađara 37,8 odsto. Prosek za Vojvodinu kod ove prve klasifikacije bio je 32 odsto.

Drugi pokazatelj koji se često koristi u ovakvim analizama je klasifikacija Ujedinjenih nacija, gde se kao reper uzima starost od 65 godina, pa se mladim stanovništvom smatra populacija u kojoj tih starijih od 65 godina ima do četiri odsto, a starim zrelim stanovništvom ono u kojem je njih do sedam odsto, dok se populacija u kojoj ima sedam odsto starijih od 65 godina smatra starom. Znači da je sedam odsto reper. Koliko pojedine etničke zajednice u Vojvodini imaju stanovnika starijih od 65 godina? Srbi 11 odsto, Mađari 16 odsto, Rumuni 18 odsto, Slovaci 15 odsto, Hrvati 13 odsto. Prosek za Vojvodinu je 11,9 odsto. Jedini izuzetak su Romi, koji imaju 13 odsto starijih od 65 godina. Oni su čak bliže proseku mlade populacije. Kada pogledate njihovu piramidu starosti, to je tipična pagoda, a nikako onaj oblik urne karakterističan za sve ostale etničke grupe.

Treću klasifikaciju ustanovio je poljski demograf Roset, koji razlikuje demografsku mladost - to je kod stanovništva gde ljudi starijih od 60 godina ima manje od osam odsto, na pragu starenja je stanovništvo gde njih ima između osam i 10 odsto, u procesu starenja je populacija koja ima od 10 do 12 odsto pripadnika starijih od 60 godina, a demografska starost nastupa kada populacija ima preko 12 odsto ljudi starijih od šezdeset godina. Videli smo da su gotovo sve etničke grupe u Vojvodini i sama pokrajina sa ovim vrednostima od 11,9 odsto u potpunosti ušli u fazu odumiranja ili izumiranja u demografskom smislu. I to onu najnepovoljniju fazu, kada su jako male biološke mogućnosti za obnavljanje. Nema više onog biološkog supstrata - s obzirom na ovu nepovoljnu starosnu strukturu, ne možemo da očekujemo "bebi bum".

Kao prilog ovom zaključku mogu da kažem kakva je srednja starost stanovništva Vojvodine po etničkim grupama. To su takođe podaci iz 1991. godi-

ne. Rumuni u proseku imaju 41,9 godina, Mađari 41,2 godine, Slovaci 40,1 godinu, Hrvati 41, Srbi 37,4 godine. Druga grupacija su Romi sa prosečnom starošću od 26 godina, Albanci sa 29 godina i Muslimani sa takođe 29 godina. Poseban su specifikum Jugosloveni, koji su zaista najmlađa grupacija, ali isključivo zato što su se uglavnom deca iz mešovitih brakova najčešće izjašnjavala kao Jugosloveni, pa to ne možemo smatrati relevantnim demografskim pokazateljima.

Što je najgore, uskoro će u penziju ići najmnogoljudnije generacije -one rođene 1945. i 1946. godine. To nam predstoji i ovakve analize pokazuju da ćemo tada dostići i Bugarsku, koja već sada ima više penzionera nego zaposlenih. Tako će biti, koliko god to smešno izgledalo u ovom vremenu nezaposlenosti. Vojvodini će sigurno za 10 do 15 godina biti potrebna uvozna radna snaga. Već i sada postoji ta potreba, na primer u istočnom Banatu ili istočnoj Srbiji, gde poljoprivreda bez dolaska rumunske radne snage ne bi funkcionisala. Tu su uglavnom staračka domaćinstva koja više ne mogu da obrađuju zemlju. Uvođenje viznog režima sa Rumunijom stoga će se sigurno negativno odraziti na privredu u ova dva, u demografskom smislu najugroženija reiona.

Ako pogledamo ekonomsku strukturu, radno aktivnih je 44 odsto stanovnika, lica sa ličnim prihodom 16 odsto, što znači da postoji veliki broj penzionera. Izdržavanog stanovništva ima 39 odsto, što na prvi pogled izgleda jako povoljno, ali izdržavano stanovništvo su i deca i omladina. Zbog toga je taj broj izdržavanih mali, a broj izdržavanih je obično niži u agrarnoj populaciji, jer ljudi u poljoprivredi rade i do svoje osamdesete godine i ne izjašnjavaju se popisičaru kao izdržavano stanovništvo. Zato je ovako povoljan broj izdržavanih ipak pomalo privid.

Što se tiče obrazovnih struktura, u Vojvodini je nepismenih 4,1 odsto, od toga znatno manje muškaraca - 1,9 odsto, a žena 6,2 odsto od ukupne populacije. Takva situacija u Vojvodini je povoljnija nego u drugim delovima bivše Jugoslavije, a pogotovo kad su posredi manjine. Izrazito najpismenije stanovništvo su Slovaci, pa Mađari, pa onda redom idu ostale narodnosti, to jest, kako sad ih zovemo, nacionalne manjine ili etničke grupe. Ali i tu mogu da se uoče neke specifičnosti. Na primer, Slovaci su najpismeniji zato što imaju najmanje nepismenih, no oni mahom završavaju osnovnu ili eventualno školu srednju. Oni su tu nekako u sredini. A sasvim suprotan slučaj je sa Rumunima, koji imaju dosta nepismenih, ali i procentualno najviše magistara i doktora nauka. Kod Slovaka toga gotovo da nema. Veoma je mali broj fakultetski obrazovanih. Oni se svi opismene, završe školu, bave se poljoprivredom, dok je kod Rumuna polarizacija baš izrazita.

Domaćinstva su ogledalo demografske situacije. Već 1991. godine u Vojvodini je prosečno domaćinstvo brojalo 2,9 članova, znači manje od uobičajenog slučaja gde domaćinstvo čine muž, žena i dete. Već je, dakle, 1991. to bilo ispod nekog normalnog nivoa, a pogotovo kada pogledamo da je tada jednočlanih, samačkih domaćinstava bilo čak 17,9 odsto - skoro svako peto doma-

ćinstvo bilo je samačko. Dvočlanih domaćinstava je bilo 25,9 odsto, tročlanih tek 20,3 odsto, četvoročlanih 23,8 odsto, a višečlanih sedam odsto.

Isto pokazuje analiza porodica. Bračnih parova bez dece bilo je 31,9 odsto, bračnih parova sa decom 57,3 odsto, majki sa decom 8,6 odsto, očeva sa decom 2,2 odsto. Čak ni to ne ilustruje mnoge anomalije koje su posledica nepovoljne starosne strukture.

Vladimir Ilić

- Vojvodina - Bosna bez krvi* -

Ilić smatra da je pitanje unutrašnjih migracija vrlo važno političko pitanje. Radi se o migracijama mađarskog stanovništva na sever pokrajine i o migracijama slovenskog stanovništva na jug pokrajine i u njen centralni deo. Poznat je slučaj Torde iz opštine Žitište. Ljudi su prešli u subotičku opštinu, u naselje Vinogradi, i osnovali naselje Mala Torda, i to je učinio jedan ogroman deo stanovništva Torde, etnički homogenog mađarskog mesta u opštini Žitište. U opštini Bečej dolazi do migracija Mađara u severni deo opštine - u Bačko Petrovo Selo i u severni deo grada Bečeja, kao i do migracija Srba u južni deo grada Bečeja i u južni deo Bačkog Gradišta. Postoje indikacije da dolazi do homogenizacije po etničkom osnovu, tako da Madari naseljavaju severnu trećinu pokrajine, a Sloveni, pre svega Srbi, dve južne trećine.

Ilić na osnovu toga ustvrđuje da je na delu stvaranje nove Bosne, Bosne bez krvi.

Drugo na šta ukazuje Ilić jeste podatak da nijedna etnička grupa osim srpske i mađarske ne prelazi tri odsto udela u stanovništvu Vojvodine. U biti, Vojvodina je dvonacionalna. Nekada vrlo značajne i brojne etničke grupe kao hrvatska i jugoslovenska, ili relativno brojne kao slovačka i ramunska, spale su na ispod tri odsto. One su ranije mogle biti amortizer srpsko-mađarskih konflikata. Danas postaju sitne monete za potkusurivanje u srpsko-mađarskim trgovinama jer će ove napetosti biti završene trgovinama. U mikrosredinama, gde postoji dominacija jednog etnikuma, a nema približno ravnopravnog ili približno značajnog učešća dva etnikuma, dolazi do etničkih konflikata. Primer je Subotica. Poznata je diskriminacija Mađara nad Hrvatima. U Subotici su posle 5. oktobra 2000. Hrvati diskriminirani u odnosu na Mađare, kao što su ranije bili diskriminirani u odnosu na Srbe i kao što su i danas diskriminirani u odnosu na Srbe.

Treća tema o kojoj je Ilić govorio jeste obrazovanje na maternjem jeziku. Pri kraju Miloševićeve vladavine, između 76 i 79 odsto učenika Mađara imalo

¹ Vladimir Ilić je jedini učesnik rasprave koji je izričito zahtevao da njegov referat ne bude objavljen u NSPM. Kako bi se mogla pratiti dalja rasprava, njegov referat ovde donosimo samu u elementarnim izvodima.

je osnovnoškolsko obrazovanje na mađarskom jeziku. Kod Slovaka je taj procenat bio između 66 i 68. Kod Rumuna manje, kod Rusina 49 odsto. Srednjoškolsko obrazovanje na maternjem jeziku imalo je između 66 i 68 odsto Mađara, ili više njih. Milošević time nije umeo da maše kao zastavom i da to prodaje inostranstvu kao što se moglo prodati. Nije umeo da se pohvali time da je za samo jednog đaka u mestu Sutjeska u opštini Sečanj otvorio odeljenje sa nastavom na rumunskom jeziku. Druge školske godine prijave se dva đaka, a on odmah otvori još jedno odeljenje. To prevazilazi sve svetske standarde u pogledu odnošenja prema pripadnicima manjinskih zajednica. Sa druge strane, početkom devedesetih godina jako je ubrzana asimilacija. U Zrenjaninu su ranije postojale tri osnovne škole sa nastavom na mađarskom jeziku. Sada postoji jedna. Dilema je: ili vezivanje pripadnika manjinskih zajednica za dno društvene lestvice ili njihova etnička asimilacija. Brojnije manjinske zajednice pokušavaju da izbegnu i jedno i drugo, pa su pre otprilike godinu dana Mađari osnovali dve specijalne gimnazije za talente. Jednu u Senti, jednu u Subotici, a pokušavaju da osnuju i subotički univerzitet. Talenata, međutim, nema dovoljno s obzirom na to da vojvođanskih Mađara ima oko 290.000. Drastično su smanjene mogućnosti za upis na fakultete. Prvo se smanjivao broj škola, onda su se roditelji obeshrabrivali da upisuju decu u škole sa nastavom na maternjem jeziku.

Po Iliću, asimilacija je intenzivna. Duskora je Rumuna bilo oko 60.000 u Vojvodini, sad ih je dvostruko manje. Čak su i Slovaci počeli da se asimiluju 1992. godine. Rusini su konačno "pali" na 15.000.

Svoje izlaganje Ilić završava osvrtnom na pitanje izbeglica. On navodi da je 2001. radio dva ispitivanja. U jednom je ispitivao stav starosedelačkog stanovništva Vojvodine prema izbeglicama, a u drugom stav izbeglica iz Hrvatske i Bosne i raseljenih lica sa Kosova prema domaćem stanovništvu. Osnovni nalaz jeste da starosedeooci, potpuno nezavisno od etničke pripadnosti, ne podnose izbeglice, i da Srbi, Mađari, Hrvati, Rusini i Slovaci u podjednako meri žele da izbeglice "kupe svoje prnje" - to je tipičan odgovor - i da se vuku gde znaju. Dakle, izbeglice svi podjednako mrze.

Miloš Marijanović

- reagovanje na izlaganje profesora Kicoševa -

Ja bih sada izneo nekoliko kratkih dopuna onome što je govorio profesor Kicošev, za koje se nadam da će biti od koristi. Izdvojio bih nekoliko podataka iz demografske istorije, veoma važne discipline - iako se neko od kolega juče ogradio od vlastite ekonomske istorije, misleći da se iz nje ništa ne može naučiti. Mislim da je ona sad na delu. Zatim bih rekao nešto o demografskim debalansima Vojvodine i o značaju ovih demografskih pokazatelja. Mi možemo imati ovakva ili onakva mišljenja, shvatanja, stavove prema nekim pitanjima,

ali se u demografiji ništa ne može sakriti. Demografija je ogledalo društva i svi dobri svetski eksperti kad dođu traže samo demografsku kartu. To je ogledalo društva, a ovo ostalo su pričice. Demografski pokazatelji su slika i prilika onog što se događa i, nažalost, onoga što će se događati - ja ću i to pokazati.

Počnimo sa demografskom istorijom. Depopulacioni procesi u Vojvodini počinju osamdesetih godina devetnaestog veka. To je period kada smo ušli u demografsku tranziciju. To je stručni demografski izraz. Pokazaću koliko je bitna ta demografska istorija. Mađarski demograf Rudolf Andorka je još 1971. godine u svetskom demografskom časopisu "Population" pokazao da je u regi-ji Ormansak, koja obuhvata Baranju i jedan deo današnje južne Mađarske, još u drugoj polovini 18. veka počela kontrola radanja stanovništva i da mi delimo evropski trend u demografskoj tranziciji, gde je prvo počela denatalitetna tendencija, a ne ograničavanje mortaliteta, što je uopšte svetski trend. To je jedna naša osobenost. Druga osobenost došla je do izražaja osamdesetih godina devetnaestog veka. Ja sam napisao jedan tekst u Zborniku Matice srpske, gde navodim da je Vojvodina doživela demografsku eksploziju i istovremeno veliki talas iseljavanja, i to ne posle Prvog ili Drugog svetskog rata, već krajem 19. i početkom 20. veka, kada su se iseljavali Nemci, odlazeći najviše u Ameriku. Znači, stanovništvo koje je bilo najrazvijenije u demografskom i u svakom drugom pogledu masovno je emigriralo iz Vojvodine. Pazite, to su istorijske pouke, a istorija nije mrtva stvar.

Treba imati u vidu da su ti depopulacioni procesi jako stari. Karakteristika demografskih procesa je pre svega dugoročnost i neverovatno velika međuzavisnost različitih činilaca. Kad počne depopulacioni proces, ništa ga ne može zaustaviti. I posledice su katastrofalne, vide se decenijama unapred. Evo Saša kaže da dolazi talas penzionera. Pre 1965. je stigao talas zapošljavanja, pa smo otvorili gastarbajterske procese. Rumuni, najagrarnije stanovništvo, u najvećoj su ekonomskoj emigraciji, imaju najmanje zaposlenih i to je u vezi sa sistemom školovanja. Kao i u centralnoj Srbiji, gde je u ravničarskim predelilima - Mačvi, Velikom pomoravlju, Negotinskoj niziji - stopa pečalbarstva najveća, tako je i kod vojvođanskih Rumuna. To je tipično agrarna migracija. Oni koji se nisu uključili u one tokove zapošljavanja sad su otišli i to je ta naša agrarna migracija, pečalbarska. Čak se i kod Roma u srednjem i južnom Banatu mogu videti velike gastarbajterske kuće. To se sve mora uzeti u obzir.

Evo uzmite i ove poslednje velike migracije. Zašto mi to ne bismo nazvali trećom kolonizacijom? Ja ne znam da li je to neko uradio namerno, ali dogodila se treća kolonizacija u Vojvodini. Ne tvrdim da je ona bila planirana i ne znam da li je došla iz nekih štabova, iz zemlje ili iz inostranstva - vremenom ćemo to saznati.

I sinoć sam govorio o Prvom srpskom ustanku, o dahijima. Duskora je u istoriji dominirao stav da je Prvi srpski ustanak bio spontan, da se raji nisu svidele te dahije, da je seča knezova ubrzala izbijanje pobune. Međutim, kad pogledate, vi-

dite da, iako nije bilo neposrednih priprema i tajnih organizacija u Srbiji, postoji neverovatno veliki broj podataka, koji zaprepašćuju naše istoričare, o priprema- ma koje su, recimo, vršene u Vojvodini. Srpski trgovci su ovde pripremani. Tamo imate i nešto poput haške optužnice, pročitajte Rankea, Srpsku revoluciju, da vi- dite. Karađorđe je optužen za pljačku iako je raščerečio dvojicu koji su krali. Ne- verovatne stvari, za 200 godina malo se toga promenilo, verujte.

Nebojša Popov

Izvinjavam se zbog upadice, ali u istoriografiji imate podatke da je najve- će doseljavanje u još nenastanjenu Šumadiju počinjalo širenjem glasa da tamo "ima plena", naročito posle pada Beograda.

Miloš Marijanović

- Nastavak komentara na izlaganje Kicoševa -

Saša je vrlo inspirativno govorio, a sinoć i Mita, o ovom talasu migracija. Ali pre toga treba reći nešto o starosnoj strukturi. Vojvodina ima veoma staro stanovništvo. Ja bih migracije povezao sa novijim rezultatima glasanja, ali pr- vo treba razmisliti o tome da Vojvodina ima veoma staro stanovništvo. To je ta- kođe jedna okolnost koja utiče na rezultate glasanja. Ili uzmite ovo što je Saša dobro uočio o demografskom debalansu pri zapošljavanju. Nemamo mnogo dece, ali i kad ih imamo, ne znamo šta ćemo s njima, nego nam odlaze jer ne- mamo gde da ih zaposlimo. Pogledajte stope zaposlenosti. Imam neke podat- ke, ali neću da vas zamaram. Čoveku se diže kosa na glavi kad vidi kako opa- da stopa zaposlenosti, a raste nezaposlenost. Imamo najbolju stopu nezaposle- nosti u svetu, neverovatno. Mi imamo potencijal koji nije iskorišćen, nego se arči i odlazi u inostranstvo. Nekad čovek mora da vas zastraši nečim da biste shvatili to što treba, pa namerno govorim pomalo zastrašujuće.

Evo još jednog primera. Saša je pomenuo etničku homogenizaciju. Ja se sećam pokojne Ruže Petrović, koja je to nazvala teritorijalnom centralizacijom stanovništva. Još u popisu 1971. ona je primetila da dolazi do koncentracije stanovništva u republičkim centrima. Hrvati su odlazili u Zagreb, Srbi u Beo- grad itd. Šta je bilo posle toga? Rekao sam već da je loš znak za budućnost ne- kog kraja kad se stanovništvo centralizuje u svojim matičnim republikama. To su najave koje su vrlo upozoravajuće.

Takva je i ova migracija, treća ili četvrta, koja se, svesno, nesvesno, na- merno ili nenamerno, dogodila u Vojvodini. Ta migracija nije bila agrarna, kao ni ona posle rata, jer su svi otišli u varoši. Imate sela koja su ispražnjena upr- kos izvanrednim stambenim kapacitetima i velikim obradivim površinama. Ali

ko će ići tamo da radi? Ne možete vi pištoljem naterati nekog da ode u selo. Morate stvoriti ekonomski motiv. Pa i ja bih otišao u selo da ima neke vajde od toga. Nažalost, poslednja velika migracija je preplavila gradove, gde je već došlo do prezasićenosti iz drugih razloga.

Jovica Trkulja

- Manjine kao moneta za potkusurivanje -

Čuli smo dva vrlo dokumentovana, inspirativna i elokventna izlaganja i šteta je što juče nismo počeli diskusiju sa njima jer bi to bila jako dobra osnova za ona naša potonja, sociološko-politička, ekonomska i pravna uopštavanja. Moj predlog je da pokušamo ovo što smo danas čuli da povežemo sa jučerašnjim raspravama. Ja ću se usredsrediti na ono što smo govorili vezano za socijalno-politički i donekle ekonomski kontekst.

Vrlo je podsticajna i provokativna teza kolege Ilića o "Bosni bez krvi", koju on zasniva na svojim istraživanjima. On je na to dosta argumentovano ukazao govoreći o jasnoj homogenizaciji koja se primećuje na severu Vojvodine, kojem gravitira mađarsko stanovništvo, i u srednjoj i južnoj Vojvodini, kojima gravitira srpsko stanovništvo. Momenat koji sam ja zapazio je ova očigledna instrumentalizacija ostalih etničkih manjina kojih ima ispod tri odsto. One se najčešće javljaju kao neka vrsta monete za potkusurivanje u nagodbama aktuelnih vojvođanskih elita. To me podstiče da postavim pitanje: nije li ovde na delu nešto što se na ovim prostorima, od Slovenije preko Hrvatske, Bosne, Srbije, do Kosova i Makedonije, kao lajtmotiv provlačilo od devedesetih godina prošlog veka, a to je nacionalizam kao politička tehnologija? Nacionalizam kao politička tehnologija sintagma je koju je u javni diskurs uneo političar Jože Pučnik, koji je, kad se vratio iz inostranstva u Sloveniju, to dijagnosticirao već 1989. i 1990. godine. Po mom mišljenju, on je izuzetno uspešno nagovestio ključnu tehnologiju koja će biti na delu od tada do dana današnjeg. Mene ovi podaci i istraživanja upozoravaju da je nacionalizam kao politička tehnologija na delu i danas, ovde u Vojvodini. Uz onu objektivističku definiciju koju je juče citirao kolega Bakić, dodajem i subjektivni elemenat gde nacionalizam podrazumeva i ideološku dimenziju u smislu iskrivljene svesti, kako bi rekao Marks, o svojoj naciji, koja se kiti superlativima, ili o drugoj naciji, kojoj se oduzima i pravo na postojanje.

Dakle, to je prva podsticajna teza o kojoj bih želeo da se izjasnimo. Pri tome držim da se u tom smislu jako aktuelizuje jedan diskurs, po mom mišljenju uspešan, koji je u teoriju uneo Ištvan Deak. Deak je veoma lucidno primetio da je na ovim prostorima srednje i južne Evrope u poslednjih 150 godina bilo različitih pokreta i njihovih ideologija. Bilo je tu i konzervativizma, i liberalizma, i boljševizma i fašizma. Svi su oni manje-više bili prolazni, stalan je bio i os-

tao nacionalizam. Dodatno pitanje je da li je on na delu danas u Vojvodini. Bilo bi dobro da kolega Ilić bliže objasni ovu više usputnu tezu o "Bosni bez krvi" u Vojvodini. Podstaknuta onim što je on juče po podne govorio, meni se pojavila slika koju je Đerđ Konrad opisao početkom devedesetih, gledajući muke tranzicije. Njegova rečenica, otprilike, glasi: "Naša zemlja je mala, ali je naša. Lokalni barjak lokalnih velikaša vijori se na našim lokalnim kipovima".

Vladimir Ilić

- povodom izlaganja Saše Kicoševa -

Reći ću nešto u vezi sa onim što je profesor Kicošev govorio. "Merenje" nacionalizma zavisi od mernog instrumenta. Podsećam vas šta sam juče govorio u vezi sa "merenjem" autonomaštva odnosno antiautonomaštva ili neautonomaštva kod istih ispitanika. U istom upitniku postavim šest, ili osam, ili deset pitanja: da li ste za autonomiju Vojvodine ako ona znači A, ako znači B, ako znači C, ako znači D. Pa udeo pristalica autonomije Vojvodine varira od 13 pa do 82 odsto u poslednjem istraživanju koje sam radio. Isto važi i za merenje nacionalizma ako se primenjuje neka skala za merenje. Sam merni instrument će odrediti šta ćete izmeriti. Sad je smešno što jedan indikator govori da je na neki način nacionalistički opredeljeno 31 odsto stanovništva ili etničke grupe, drugi govori da je 67 odsto nacionalistički opredeljeno itd.

Meni se čini da je najbolje primenjivati indirektni princip. To su otvorena pitanja. Radeno je istraživanje krajem avgusta 2004. u mestima gde je bilo najviše incidenata, u posebno delikatnim sredinama. Ono ne omogućuje pravljenje nikakvih procena osim procena za pripadnike etničkih zajednica u tim sredinama. Recimo, istraživanje u Temerinu nam omogućuje pravljenje procena za pripadnike tamošnje mađarske grupe, za pripadnike tamošnje srpske etničke grupe, ali ne i za celokupno stanovništvo Temerina, a kamoli za sve Mađare ili za sve Srbe u Vojvodini ili za celokupno stanovništvo Vojvodine. Idem okolo, raspitujem se za incidente na etničkoj osnovi u sredinama u kojima ih je bilo. Na primer, u Temerinu, gde je bilo pretnji smrću. Pitam da li je bilo incidenata, odgovaraju: "Ne, ne znam." Tek kad peti put postavim preformulisano pitanje, dođem do nekog potvrdnog odgovora. Trideset četiri odsto ispitanih Temerinaca kaže da je u njihovom mestu bilo incidenata i pominje ih konkretno.

Isto važi za merenje nacionalizma. Ljudi znaju šta je društveno dozvoljeno, to je kao kad bi se merio stav prema društvenoj svojini, pokretu nesvrstanih, bratstvu i jedinstvu. Veoma bi malo ljudi bilo za društvenu svojinu, pokret nesvrstanih, bratstvo i jedinstvo, kao što bi bilo jako mnogo pristalica toga pre 20 godina. Mora se ići indirektno. Pitamo ispitanike šta bi voleli da pripadnici određene etničke grupe promene u svom ponašanju. Onda iz sadržaja odgovora vidimo odnos prema pripadnicima rivalske etničke grupe i kakav je intenzi-

tet tog odnosa. To je mnogo manje precizno sredstvo za merenje intenziteta stava nego što je skala, ali daje i manje formalne i mnogo realnije podatke.

Prilikom poslednjeg istraživanja bili smo u dva mesta gde živi hrvatski živalj. Jedno je homogeno hrvatsko mesto, a drugo veliki mešoviti grad. Pitamo Hrvate kakav je njihov položaj. Mislim da je apsolutna većina rekla da je dobar. Preformulišemo pitanje - odmah padne udeo onih koji kažu da je dobar. Postavim sledeće pitanje: šta biste voleli da pripadnici srpske i mađarske zajednice promene u svom ponašanju? Nijedan od ispitanih Hrvata, a bilo ih je više od stotine, nije rekao ništa. Svi smatraju da Srbi i Mađari nešto treba da menjaju. Ako postoji nezadovoljstvo nečim kod pripadnika druge ili čak i rivalske etničke grupe, to nipošto ne mora da znači nacionalizam, ali već znači nešto što ima neke veze sa nacionalizmom. Možemo ići u dalju kvalitativnu analizu. Govorim o problemima merenja. Insistiram na podacima u kvalitativnoj formi, mada je profesor Kicošev tražio nešto drugo.

Za poređenje kroz vreme moramo imati istu vrstu podataka, relativno standardizovanu proceduru i istu pojavu da bismo vršili poređenja. Možemo praviti široka istorijska poređenja, pri čemu uvek rizikujemo da izaberemo one istorijske primerke koji govore u prilog našoj prethodnoj tezi. Bilo da je to teza A, bilo da je to teza ne-A, ili neka teza B, C, D itd. Ako govorimo o standardizovanim načinima prikupljanja obaveštenja kao što je anketa, prvo vrlo ozbiljno istraživanje nacionalnih odnosa i nacionalizma u Vojvodini rađeno je 1980. i 1981. godine za potrebe marksističkog centra PKSKV. Znam čak i gde su podaci. Jedan od naših kolega ih je spasao kada se raspala partija, negde oko 1990. godine. Mogla bi se praviti poređenja na osnovu tog istraživanja. Bili su odlični rezultati. Bilo je jako malo nacionalizma kod svih relevantnih grupa u Vojvodini. Terenci su, pored ostalih, bili pokojna Ruža Petrović i Marija Bogdanović. Sećam se da su sedele u ovom hotelu i da su komentarisale to da se razilaze obaveštenja koja su dobile preko upitnika i obaveštenja koja su dobile u naknadnim neformalnim kontaktima sa pripadnicima onoga što se tada nazivalo narodima i narodnostima. Znači, i tada je bilo više nacionalizma. Ali tek od te 1980. na 1981. godinu, od tog prvog pravog istraživanja, mogli bismo da počnemo da pravimo precizna poređenja kroz vreme. Niko od nas to nije uradio. Ja i nemam volje da to radim. Radio sam mnogo istraživanja. Neka od njih omogućuju poređenje jer su korišćena ista pitanja, vrlo slični upitnici, istovetni tipovi uzorka. Neka ne omogućuju poređenja. Ne bih se usudio bilo šta preciznije da kažem.

"Bosna bez krvi" podrazumeva etničku homogenizaciju. Ja se bojim da je tzv. zapadni Balkan, dakle SFRJ minus Slovenija plus Albanija jednako "Bosna bez krvi". Mi imamo etničku homogenizaciju, mi imamo etničke dilove. Neću zaboraviti 1990. godinu i onu srdačnu Antantu - Kljuića, Izetbegovića, Karadžića, koji u Drinu sa mosta bacaju venac svim nevino stradalim žrtvama Drugog svetskog rata i zaklinju se da nikada više Drinom krv neće poteći. Verujem da u Vojvodini u gledno vreme krv neće poteći, ali mi smo stalno su-

očeni sa dilovima etničkih zajednica i stalno postoji prevlast etničkog načina nad građanskim načinom.

Ne mogu da zamerim Jožefu Kasi na tome što je otvoreno bio partner Slobodanu Miloševiću od 1996. do 2000. godine. Ja ne mogu da zamerim čak ni vojvođanskim reformistima jer su nešto izgubili, a nešto dobili. Vrlo sam zahvalan Kasi što nije prihvatio američki plan za rušenje Miloševića s kraja leta 1999. i to da se otvori severni front, jer bi taj severni front prešao preko mene. Ali Kasa, a pre njega Agošton, radio je i radi dampinge drugima, radi etničku trgovinu. Isto radi Beograd. Problem je u zajednicama i u ljudima koji ne mogu da rade etničku trgovinu. A ne može niko osim Srba i Mađara i njihovih etničkih, političkih ili nekih drugih organizacija. Slovaci su rasuti, njih je manje od 60.000, Hrvata ima nešto koncentrisanih, ali nigde nisu u nekoj subregiji većina, rasuti su i proterani - nalaze se najviše na severu Bačke i u Sremu. Rumuna nema, da ne pričamo o tome da je rumunska crkva stavljena van zakona. Stavljena je van zakona, ukinut joj je žiro-račun, zabranjena je veronauka, sve.

Miša je radio vrlo detaljne analize ponašanja birača na mikronivou u srednjoj Bačkoj. Vidim da je iz godine u godinu opadao broj Kasinih pristalica, i to mnogo pre ovih poslednjih lokalnih izbora, i sve više pristalica dobijao je Agošton, recimo u Banatu, a Kasa dramatično gubio glasove od 2000. godine. Dakle, traže se nove političke opcije.

Dogovor etničkih elita omogućuje relativno pristojno rešenje problema za stanovništvo obe zajednice tamo gde je to stanovništvo u većini, ali mu jako šteti tamo gde je u manjini. Opet se vraćam na popis iz 1991. Nisam sabirao podatke iz 2002. Od Mađara u Vojvodini 58 odsto je, po popisu iz 1991, živelo opštinama u kojima su Mađari u većini. Ostala 42 procenta moralo je da plaća cenu svake nagodbe Kase (ili pre njega Agoštona) sa Beogradom, koja je favorizovala osam opština na severu.

Boško Kovačević

- reagovanje na izlaganja Vladimira Ilića i Jovice Trkulje -

Jeste nacionalizam politička tehnologija, ali šta on proizvodi kod etničkih manjinskih zajednica? On proizvodi rezervate ili getoizaciju. Da li su rezervati i getoizacija rešenje za očuvanje identiteta? Uzmite Suboticu, gde je bila etnocentrična vlast od 1991. do 2004. godine. Vi imate u popisu 2002. godine šest odsto manje Mađara, dakle smanjen broj Mađara, a imali su kompletnu rezervatsku strukturu na nivou lokalne zajednice. Znači da nema rešenja u getoizaciji.

Mislím da se opet otvara priča od juče. Ako zaista hoćemo da budemo svojevrsna laboratorija i neko predvorje za svekolike integracije koje nas očekuju,

onda se i te kako mora voditi vrlo pažljiva politika u ovoj oblasti. To sada nije slučaj. Postojala je u stvari nasilna asimilacija, gde je država naprosto zatvorila oči i tajno podsticala pritiske. E to ne može, nema šanse. Onda se nama dešava ono što se juče dešavalo na severu Vojvodine, sutra će to još više da eskalira jer je to neminovan proces.

Nebojša Popov

- reagovanje na izlaganje Vladimira Ilića -

Jedno pitanje Vladi Iliću u vezi sa metaforom "Bosna bez krvi". Koliko krvi treba da se prolije da bi se govorilo da Banat ima krvavu varijantu? U martu 1999. je preko dvadesetoro ljudi ovde u Zrenjaninu pretučeno, neke pekarske radnje su spaljene, pala je i krv. Da li neko ima objašnjenje za to? Dakle, prvo, to je metodološko pitanje: koliko krvi treba da se prolije da bi se govorilo o jednom krvavom događaju; i drugo, što je još važnije, zašto se sistematski ćuti i šta to znači?

Vladimir Ilić

- odgovor Nebojši Popovu -

Na ovo mogu dosta kratko da odgovorim. Što se tiče događaja za vreme NATO bombardovanja i u lokalnoj zajednici i u Vojvodini, radio sam istraživanje na terenu. To je bilo u julu 1999. godine, a rezultati su objavljeni u publikaciji Helsinškog komiteta Manjine u Vojvodine na našem i engleskom jeziku. Poglavlje se zove Položaj manjina u Vojvodini za vreme i posle NATO bombardovanja. Opisao sam sve, uključujući imena i specifične albansko-mađarske relacije, gde su Mađari u Zrenjaninu skrivali komšije Albance, pa su posle toga Mađari u Zrenjaninu bili izloženi pritiscima ove i one vrste. Pominju se imena i prezimena aktera iz Zrenjanina i iz Vojvodine.

Nebojša Popov

- replika na odgovor Vladimira Ilića -

Čudno mi je da to smatrate odgovorom na moje pitanje. Meni je poznat taj tekst u Helsinškoj povelji, a koliko vi sami držite do toga o čemu ste pisali, govori to da ovde i dalje govorite da je ovde "Bosna bez krvi", a krv je pala. Koliko krvi, po vama, treba da padne da bi to bio krvavi događaj?

I to nije ništa lično. Pa ne možemo objasniti zašto napreduju radikali i njima slični na izborima ako ovo ne razjasnimo. Zašto i dalje ostaju nerazjašnjeni i nekažnjeni zločini i pljačke daleko većih razmera i zašto se zločinci i pljačkaši smatraju nacionalnim herojima? To su jako važne stvari, uz sve ove demografske podatke o homogenizaciji, diskriminaciji i drugim stvarima.

Vladimir Ilić

- odgovor na repliku Nebojće Popova -

Koliko krvi trebada padne da bi se govorilo da je Vojvodina možda i donekle nekom krvlju orošena, a ne u krv utopljena, te da ona nije samo Bosna bez krvi? Ne znam. Juče je malo falilo da jedan čovek ode bez krvi tim povodom. Naime, ja sam umalo imao infarkt zbog spora s jednim ovdašnjom likom koji je slučajno novinar i morao sam da tražim policijsku zaštitu.

Miroslav Samardžić

- reagovanje na odgovor Vladimira Ilića -

Policija zna ko su počinioci, to su meni rekli policajci kad sam se raspitivao, ali krivična gonjenja nisu vršena osim u slučaju kad je greškom upaljena radnja čiji vlasnik je bio Srbin. Napad na Albance u vreme bombardovanja bio je direktno organizovan od strane vlasti. A DOS-ova vlast nije učinila ništa da se to rasvetli. Bilo je postavljeno pitanje o tome u skupštini Zrenjanina. Ništa nije sprovedeno u delo.

Miloš Marijanović

- povodom izlaganja Vladimira Ilića -

Želim u tri rečenice da potvrdim neke Vladine konstatacije, na osnovu svog primarnog iskustva. Imam isti utisak kao on kad je reč o Senti i Čoki, na osnovu posmatranja romske populacije. U Čoki nema romskog naselja, a u Senti ga ima. Primetio sam da se u radnjama najčešće priča na mađarskom jeziku. Toliko znam, više ništa ne znam. Drugi podatak je o školovanju i ovome u vezi sa podacima iz anketa. Imao sam uvid u podatke koji su prezentirani na osnovu okvirne konvencije za Savet Evrope. Kažu da je taj izveštaj tamo bio jako pohvaljen kao uzoran, ali sada je priča krenula dru-

gim tokovima. A sada da istaknem: direktori i nastavnici kažu da roditelji ne žele da upisuju decu na školovanje na jeziku nacionalnih manjina. Postoji jedan vrlo interesantan podatak baš za Slovake, pošto su oni teritorijalno raspršeni. Kada je nacionalna manjina ovako raspršena, kao poslednji trag njenog identiteta imamo maternji jezik sa književnošću, dok je kod Roma je to prvi korak. I da kažem nešto o unutaretničkim razlikama i razlikama između drugih nacionalnih grupa, isključujući Srbe. Moj je utisak, na osnovu ove analize, da je, recimo, etnička distanca između Mađara i Roma veća nego između Srba i Roma. To nije samo moj utisak. Možemo polemisati, veoma sam raspoložen da o tome govorim. Na osnovu mojih saznanja i saznanja nekih kolega o unutaretničkim razlikama, Romi sa Kosova su nacionalno drugačiji, doselili su se u gradove i to je urbana migracija. Da ne pominjem Suboticu, Veliki Rit, Beočin i Zrenjanin. U Zrenjaninu postoje četiri romska naselja. Obišao sam ih, imam neposredni uvid, govorim na osnovu podataka.

Zoran Avramović

- Identitet i obrazovanje -

Ovo pitanje ima svoje unutrašnje aspekte i svoje spoljnopoličke aspekte i ja bih rekao nešto u svetlu rezolucije Saveta Evrope, ali pre toga bih se osvrnuo na ovo što je govorio kolega Ilić. Kada je reč o obrazovanju odnosno asimilaciji, to je jedno od osnovnih pitanja manjina ne samo u Vojvodini nego i u drugim državama, i to je doista jedno gotovo nerešivo pitanje. Sigurno da je obrazovanje kičma odbrane identiteta. I sad, ako imamo čak i mogućnost da se sva deca manjinskih zajednica školuju u osnovnim školama na svom jeziku, pitanje je da li bi to školovanje moglo da se nastavi u višim obrazovnim ustanovama, znači - negde bi zastalo. Moderna državna politika mora da vodi brigu o manjinskim identitetima, ali ja vidim ovde problem koji u perspektivi ne može da se reši i izgleda da je tu neminovna asimilacija. E sad, što se tiče pitanja visokog obrazovanja, koje nije toliko značajno za identitet kao Sto je osnovno obrazovanje, pa i srednje, mislim da tu nije dobar argument manjak profesora, ako imamo u vidu Srbiju. Šta da radimo sa Novim Pazarom? Napravljen je univerzitet gotovo bez nastavnika pa postoji. Ne znam zašto tako nešto ne bi moglo da se napravi i u drugim delovima Srbije. U Novi Pazar dolaze nastavnici iz Prištine, Sarajeva, Mitrovice, iz raznih krajeva Srbije, to tako funkcioniše. Dakle, taj problem asimilacije treba sagledati u celosti. Hajde da razmišljamo kako bi u perspektivi mogao da se sačuva manjinski identitet. Da razmišljamo o tom pitanju.

Miroslav Samardžić

- reakcija na izlaganje Zorana Avramovića -

U vreme autonomaša u Vojvodini od početka šezdesetih godina do dolaska Miloševića na vlast uslovi za obrazovanje manjina na srednjoškolskom i osnovnoškolskom nivou bili su, verovatno, najbolji u Evropi, pa je ipak broj Madara od 1961. opao sa 25 odsto stanovništva na 17 odsto stanovništva Vojvodine.

Jovo Komšić

- reakcija na izlaganje Zorana Avramovića -

Samo jedna rečenica kao intervencija. Ne znači da Madari nemaju svoj kulturni identitet ukoliko završavaju fakultet na srpskom jeziku i zapošljavaju se u sredinama u kojima je jezik poslovne komunikacije srpski. To samo znači da institucionalno treba zadržati mogućnost da se kulturni identitet formira u onoj fazi u kojoj se identitet inače formira. Istovremeno, treba voditi politiku negovanja bilingvalnosti i politiku zaštite tzv. pluralnih identiteta, jer smo kao ličnosti strukturisani vrlo složeno - istovremeno smo i urođenici, i moderni ljudi i građani, istovremeno smo i žitelji grada u kojem živimo i stanovnici pokrajine i Srbije. Dakle, to je jedini tehnički modus u kome će se sačuvati mogućnost individualnog izbora i slobode identiteta, pri čemu će i roditelji, i građani i deca kad odrastu birati jezik komunikacije. To ne znači da će izgubiti identitet. Teza mađarskih nacionalista da je period u Vojvodini između šezdesetih i devedesetih godina period najveće denacionalizacije mađarske populacije slična je nesrećnoj tezi svesti srpske nacije o mešovitim brakovima. Smanjenje etničke distance ne znači gubljenje etnokulturnog identiteta.

Zoran Avramović

- Briga za manjine kao deo geopolitičke strategije -

Prelazimo na teren razgovora o multikulturalnosti i slažem se da postoji diferenciranost identiteta. Ali u svakom slučaju državna zajednica ne bi funkcionisala ako ne bi postojao taj pluralizam identiteta.

Prelazim na ovaj drugi aspekt, koji niko ovde nije dotakao. Imam u vidu aktuelnu rezoluciju Saveta Evrope, ali to je samo povod. Ono što ja znam jeste da od 1945. do 1990. godine Ujedinjene nacije uopšte nisu problematizovale pitanje manjinskih prava.

Tek 1990., 1992. dolazi do vaskrsa ovoga problema. Pitanje manjina se tad dramatično otvara. I to na ovoj relaciji: zapadne zemlje nameću to pitanje istočnoevropskim državama. Tu se decidirano kaže da je odnos prema manjinama probni kamen demokratije i ulaska tih zemalja u integracije evropskog ili nekog drugog tipa. To je nešto što je pravni i politički okvir ovoga pitanja.

Zanimljivo je pomeranja njegovog težišta. Naime, zahtev se pomera od zaštite manjina prema podršci manjinama. Dakle, nije država obavezna samo da štiti manjinska prava, već i da ih unapređuje i podržava. Sad bih iskoristio tekst Adama Badžesa, koji je objavljen u "Sociološkom pregledu" i u kojem se po referencama vidi da se autor dugo bavio ovim pitanjima. On taj proces imenuje kao pretvaranje prava manjina u privilegije. I pita se zašto se Zapad toliko bavi pitanjem manjina u istočnoj i centralnoj Evropi. Badžes razmatra pretpostavke da pitanje manjina uvek može da proizvede sukobe, može lako da eksplodira.

Druga pretpostavka je ta da je komunizam prosto bio nesposoban da rešava problem razlika, pa onda postoji i neka kulturološka hipoteza da Zapad ima razvijenu tradiciju tolerancije, a Istok tradiciju despotije. Zbog toga je, navodno, potrebna ova briga za manjine.

Meni je blizak Badžesov zaključak da postoji geopolitička logika pitanja manjina. Naime, manjine su, kako on kaže, instrument zapadne politike. Ko će biti isključen iz zapadnih integracija, a ko u njih uključen, to je povezano sa geopolitičkim brigama i strategijama. I Badžes tu navodi da je različita briga za Ruse u Estoniji od brige za Slovence u Italiji odnosno za Italijane u Hrvatskoj. I iz toga on izvodi zaključak da je posredi, uprkos svim drugim objašnjenjima, u suštini geopolitičko interesovanje.

Vladimir Ilić

- komentari izlaganja Kovačevića, Marjanovića i Avramovića -

Izneću nekoliko komentara vezanih za izlaganja Kovačevića, Marjanovića, Avramovića.

Evo jednog konkretnog slučaja. Radio sam septembra 2000. godine ispitivanje ovih nesrećnika što su pobešli sa Kosova. To je oko 180.000 Srba i oko 40.000 Roma. Uočio sam jedan specifičan slučaj u Subotici. Tu je ranije postojao jak rivalitet oko poslova kojima se tradicionalno bave Romi između subotičkih Roma mađarskog jezika i katoličke vere i Roma srpskohrvatskog ili hrvatskosrpskog jezika i pravoslavne vere. Kada su došli ovi nesrećnici Romi islamske vere koji govore dijalektima bliskim albanskom jeziku ili koji čak govore albanski, odmah su se pacifikovale napetosti između ranije suprotstavljenih rivalskih frakcija. Romi starosedeci su se homogenizovali u protivstavu prema došljacima. To je na mirkonivou jako zanimljiv primer kako nema etnič-

ke solidarnosti. Naravno, upravo naš stav o izbeglicama iz Hrvatske i Bosne pokazuje da nema etničke solidarnosti.

Ovde je pokrenuto i pitanje obrazovanja. Tu ima nekoliko aspekata. Pozvaću se na Kovačevića. Kovačević, Samardžić i ja trojica smo od petorice ljudi koji su od 1997. pa naovamo vodili najoštrije polemike sa mađarskim nacionalistima, osporavajući politiku koju je naš sadašnji pokrajinski ministar prosvete Bunjik nazvao obrazovanjem na maternjem jeziku, od zabavišta do fakulteta, u posebnim školskim zgradama. Saglasili smo se da je ono što Bunjik zastupa aparthejd. Po meni, sve to važi za situacije gde su pripadnici etničkih manjina zastupljeni velikim udelom u stanovništvu. Stvar se komplikuje ako se pogledaju situacije malih homogenih manjinskih mesta, koja su daleko od etničkih centara tih manjina u Vojvodini. Tu otvaranje nastave na jeziku etničke manjine znači neminovno gašenje te nastave u roku od četiri do pet godina. Svi će preći na većinski jezik, iz poznatih razloga. S druge strane, ovo što Bunjik zagovara jeste aparthejd. Bunjik hoće da spusti nivo etničke komunikacije mnogo ispod onoga na kojem je on decenijama unazad bio i zato smo ga kritikovali kao čoveka koji sprovodi karadžićevsku politiku, samo s mađarskim etničkim predznakom.

Sad Vojvođanski centar za ljudska prava radi detaljno istraživanje o obrazovanju na maternjem jeziku. To je dobro istraživanje. Pogledao sam upitnik, plan uzorka je dobar. I tu će se konačno steći uvid u situaciju. Vidite u čerau je prednost ankete. Anketa je aktivna i jedini je postupak kojim možete da stvorite građu, a da ne koristite postojeću građu za testiranje. Anketom možete da pratite spontani ritam neke pojave i da stvorite građu za testiranje neke pretpostavke. Zato su toliko važna anketna istraživanja. Zato mi je i drago što će ti ljudi da urade anketu o obrazovanju na maternjim jezicima.

Rezoluciju Saveta Evrope bolje je da ne komentarišem. Ako citiram Zorana Šamija, videće se šta naša vlada nije uradila, a morala je da uradi. Doneo sam je, doneo sam Šamijevu reakciju od utorka, bolje je da je ne čitam, izblamiraće se naša vlada - priznala je da je kriva za sve i svašta.

I sad jedno jako važno pitanje. Zaštita manjina, pomoć manjinama, privilegije manjinama. Manjine su, tvrde oni koji se time bave poslednjih 10 godina i duže, inherentno deprivilegovane. Onog momenta kada meni u poštansko sanduče stigne račun za električnu energiju ili ono što vi u Beogradu zovete infostan, na jeziku koji nije moj maternji, ja se već osećam kao manjina jer je infostan deo države u mojoj percepciji. Država nije baš toliko moja koliko je onoga čiji je to maternji jezik. Onog časa kad se sretnem u javnom opštenju na ulici sa pismom koje nije pismo mog jezika, ja se već osećam kao da sam građanin drugog reda. Kada pokušavam da izvadim ličnu kartu, nezavisno od toga da li ću na izričit zahtev dobiti dvojezičnu ličnu kartu ili neću, ja moram da govorim jezikom koji možda nije moj jezik. Postoji jedno specifično, unutrašnje iskustvo pripadnika manjinske zajednice koje ja nipošto ne posedujem u celini jer nemam sposobnost uživljavanja, a nisam ni bio u prilici da se toliko

izbombardujem obaveštenjima da mogu u to da se uživim. Pripadnici manjina su inherentno unapred diskriminirani u odnosu na pripadnike većine. Sad citiram zagovornike jednog komunitarističkog pravca, a slične stavove ima i aktuelni pokrajinski ministar za manjine, s kojim se u svim bitnim stvarima inače ne slažem. Omogućiti manjinama da uzmu više, tu nema politike davanja, to je njihovo pravo jer to znači smanjiti njihovu nejednakost u startnoj poziciji u odnosu na većinu.

Postoji vrlo razvijena teorijska misao o toj problematici, pisano je o tome u "Novoj srpskoj političkoj misli". Novi broj "Habitusa" je tek izašao, taj časopis u svim svojim brojevima tretira ovo pitanje, iznose se raznorazni razlozi. Neki ljudi kao što sam ja i neki od prisutnih suprotstavljaju se nekim od tih stavova, u njima vide podvođenje identiteta pod kolektivni identitet, stavljanje pojedinca pod dominaciju zajednice i nacije, makar to bila i manjinska zajednica. Mi u tome vidimo gubljenje identiteta jedinke. Ja nemam preterano mnogo sluha za nekog Kimliku, za nekog Tejlora, imam više sluha za Žirmanova, Lošovca, Vegela. Ima tu razlika, ali to je jedna problematika koja je vrlo temeljno raspravljena kod nas. Na našem jeziku postoji literatura u koju se može ući, pomoću koje se ljudi mogu dobro obavestiti.

Branko Radun

- Ne mora se birati između očuvanja identiteta i društvenog uspeha -

Postoji problem percepcije demografskih fenomena i etničkih odnosa. Ma kakvo da je nešto realno, bitno je kako to ljudi vide i doživljavaju. Imamo, na primer, doseljavanje izbeglica. One su došle i šta je tu je, problem je kako se to doživljava. Ti Srbi izbeglice došli su jer su morali, tu nije bilo nekog naročitog plana, ali percepcija toga je negativna.

Zašto su dolazili u Novi Sad i okolinu? Konkretno zato što su tu njihovi rodaci, ljudi poreklom iz njihovog kraja. Vojvodina je uvek stvarana raseljavanjem i doseljavanjem različitih naroda sa različitih prostora. Prirodno je da postoji tenzija između nekog novog i starijeg stanovništva, ali problem je taj što se ta distanca instrumentalizuje, i to sa više pozicija. S jedne strane, autonomistička politika je već u početku te ljude na neki način, rekao bih, osudila ili omalovažila. To su, eto, neki Srbi, primitivni, nepismeni, došli su ovde i eto glasaju za radikale. To je jedan stereotip, a koliko u njemu ima istine, druga je stvar.

Problem je, kao prvo, to što samom tom pričom vi te ljude gurate u naručje radikala, jer oni osećaju da kod autonomističkih stranaka, jednostavno, nisu dobrodošli i da ih one ocenjuju negativno. I onda će se čovek koji je izbeglica i želi da reši svoje egzistencijalne probleme, da dobije status, državljanstvo, da reši svoje najnužnije probleme, pre obratiti radikalima ili ne

znam kome već. Oni se, opet, instrumentalizuju i sa ove druge, nacionalne strane, gde im pričaju da su, eto, autonomaši protiv njih - a autonomaši su pritom dali povoda za to.

Postoje, dakle, te unutaretničke tenzije. One postoje, recimo, u nekom naselju gde su svi ljudi iz Bosne, ali jedni su došli devedesetih, a drugi su došli 1947. i 1948. godine. Potrebno je jedno vreme da dode do sleganja odnosa, do socijalizacije. I umesto da jedna politička intelektualna elita pomogne taj proces, ona tu unosi mnogo negativnih impulsa. Zapravo, izgleda da se radi na raskolima, podelama, na različitim nivoima se to instrumentalizuje. Umesto, recimo, da se to doseljavanje izbeglica shvati pozitivno jer se u Vojvodini smanjuje stanovništvo i za desetak godina biće potrebna uvozna radna snaga, ono je na neki način, iz nekih ideoloških i političkih razloga, ocenjeno negativno. Znači da ne može da se izvuče zaključak da je to stanovništvo dobrodošlo u nekom ekonomskom i društvenom smislu iako su to vitalni ljudi, sposobni za privređivanje.

I tu ima različitih kulturnih stereotipa, kao onaj da ljudi sa ove strane Save i Dunava misle negativno o onima južno od Save i Dunava. Ima razloga zašto se tako misli, postoje među njima razlike, ali problem je kad politika to instrumentalizuje, kad vi, jednostavno, huškate jedne na druge da biste ostvarili kontrolu. To je jedna vrlo negativna stvar.

Što se tiče međuetničkih odnosa, na njih može da se gleda crno-belo. Na primer, ljudi mahom iz Beograda, iz nekog liberalnog kruga, da ga tako nazovem, skloni su da tu stvar uproste. Oni rezonuju: srpska većina je dominantna i vrši pritisak na manjine. Ne ulazim sad u to da li tu postoje međuetnički sukobi ili ne, ali postoji mišljenje o nekoj srpskoj hegemoniji. To je često neka nejasna priča, u kojoj se javljaju takvi osnovni stavovi. A problem je što na terenu to nije tako. Uzmimo slučaj Temerin. Šta se tu zapravo dešavalo? Imali smo taj incident da je neki Srbin nastradao, a posle se ispostavilo da napad na njega nije bio toliko etnički motivisan. Ali taj se incident zapostavlja na račun nekih drugih incidenata, gde su neki Mađari dobili batine. Primer imamo u Subotici. Kasa kaže za jedan incident: "To je međuetnički incident gde su Srbi, Romi i Albanci napali Mađare." Kako to tumačiti? Da su se svi udružili protiv Mađara? A to je bio neki rođendan, pa su svi došli, potukli se, i od toga se sad pravi jedan maltene međunarodni problem.

Što se tiče odnosa na lokalnom nivou, jako su različita iskustva u različitim sredinama. Novi Sad je, na primer, jedna priča, a Temerin, 20 kilometara severno, druga priča. U Novom Sadu postoji osećaj za multietničnost i ljudi glasaju za određene političke opcije. U Temerinu se glasa za etničku opciju: Srbi glasaju za srpske stranke, Mađari za mađarske - i postoji segregacija, to su dva podeljena društva. To ne znači da su odnosi loši, već, jednostavno, Mađari imaju svoje lokale, svoja mesta gde izlaze, svoje firme, imaju svoj život, dok Srbi takođe imaju sve svoje posebno. Odvojenost ne mora nužno biti loša, ne mora značiti sukob između dve zajednice. To je, jednostavno, realnost,

koja nema veze ni sa devedesetim godinama, ni sa ovim dešavanjima, već je tako uvek bilo u Temerinu. Ja sam tamo rođen i znam šta govorim. Podeljenost se nije smatrala nečim negativnim, već je to bilo normalno. To što su te dve zajednice odvojene ne znači da one jedna o drugoj imaju neko loše mišljenje. Ja živim svoj život sa ljudima koji su mi bliski jezički, kulturno, običajno, mentalno. Ali tu se javlja jedan problem: politika instrumentalizuje te stvari na različite načine, čak i u najboljoj nameri, a kamoli onda kad su namere loše. Političari hoće da se manjinama daju prava, a to već postoji, da im se obezbedi osnovna, srednja škola sa nastavom na maternjem jeziku, pa i više obrazovne institucije, ali to ima negativne posledice i po određenu manjinu jer vodi ka njenoj getoizaciji.

Evo, praktično, u Temerinu jedan broj Mađara ne zna srpski i to njih ograničava, ne mogu da se upišu na fakultet, ne mogu da odu u Novi Sad, postoji tu mnogo ograničenja. Oni su čak i sami shvatili da to ne valja, ali njihova etnička politička elita je otprilike za to, za getoizaciju. Pripadnici mađarske manjine, dakle, shvataju da je to za njih negativno, da se na taj način ograničavaju zato što, jednostavno, ne mogu da napreduju u ovom društvu, u karijeri ili u drugom smislu. Dilema nije, kako je neko rekao, ili očuvanje identiteta ili napredak u praksi. Bilo bi dovoljno da se u školi sa nastavom na mađarskom jeziku malo više uči srpski, kako bi nivo znanja dece koja završe osnovnu i srednju školu bio dovoljan da ona mogu da se uključe u društvenu sredinu. Podvlačim: ne mora se birati između očuvanja identiteta i uspeha u društvu. Mislim da je moguće to dvoje na neki način uklopiti.

Miloš Knežević

- O asimilaciji i identitetu -

Treba da pristupimo spoljnopolitičkoj analizi, da se vidi da su naši stereotipi dovedeni u pitanje ne samo kad je reč o sudbini autonomije Vojvodine nego uopšte o sudbini Srbije na Balkanu i u Evropi. Naime, jako deprimirajući nalazi, po neki put sa katastrofičkom aromom - ali to je nauka, to je surova demografska statistika - ukazuju nam koliko su naše slike i naše projekcije, političke ili kakve druge želje iluzorne s obzirom na situaciju koja će nastati za deset, dvadeset, trideset godina, što je Kicošev lepo oslikao. S druge strane, reč je o spoljnopolitičkom činiocu i tom fatalizmu da smo slabi i nejaki. Ukazuje se koliko su nam mogućnosti skučene kad je reč o velikim tektonskim gibanjima na kontinentu i u svetu u okviru evroglobalizacije i globalizacije kao svet-skog procesa.

Ja bih se osvrnuo na dve stvari u vezi sa današnjom temom. Prva je veza na za nekakvu vrstu odnosa demografske organike i mehanike. Pokušaću to da objasnim. U pitanju je odnos onoga što je u demografiji prirodno, što ima obri-

se naturalnog, organskog, očekivanog u ljudskom svetu i onoga što je vezano za sferu politike, što unosi neku vrstu mehaničkih kretanja neorganskog tipa i što bi se moglo okvalifikovati kao geodemografija ili biopolitika. I tu bih, bez ulaženja u konkretnu analizu, asocirao tri kategorije, tri stvari.

Prva se tiče ovog organskog, prirodnog, očekivanog - činjenice da stanovništvo stari, i to je suprotno našem stereotipu da se nešto bitno razvojno može učiniti na demografskom planu. Rast stanovništva je zaustavljen odavno, stanovništvo i u Srbiji i u Vojvodini brojčano opada i prognoze su sumorne. Ali ono što je političko u svemu tome i što ugrožava minimalni optimizam jesu procesi koji se tiču integracije, asimilacije, konverzije i raseljavanja stanovništva, koje valja razlikovati u okviru ovog mog napora da se uspostavi pojmovna politikologija, pojmovna jasnoća.

Kad je reč o integraciji stanovništva, u ovom slučaju jezičkih, kulturnih, verskih, polnih i etnonacionalnih manjinskih grupacija, reč je o integraciji u državni korpus srpskog naroda. To se, dakle, tiče pitanja državljanstva Srbije i Crne Gore u ovom času, a pošto je ta binarna državna zajednica komplikovana, sutra će se možda ticati samo srpskog državljanstva. U toj smislu moram vas podsetiti da bismo u skladu sa tradicijom razvijenih zapadnih društava i demokratija mogli očekivati da Mađari budu Srbi, kao što su državljani Sjedinjenih Američkih Država Amerikanci. Taj atribut srpski ili imenica Srbi mogli bi se pomeriti ka ovom državno-političkom polju i možda ne bi trebalo i moralo da bude zazora prema tome da se svi državljani Srbije izjašnjavaju kao Srbi u smislu državljanstva. Jasno razlikujem kategorije, dakle, posredi je pitanje državljanstva kao državno-pravna kategorija. Zašto bežati od toga da svi stanovnici Srbije budu Srbi kao državljani?

Međutim, stvar drukčije stoji sa pitanjem asimilacije, i to je možda bila asocijacija nekih prisutnih kolega dok sam govorio. Asimilacija je delimično organski, a delimično nasilan proces. Ona dovodi do denacionalizovanja određene manjinske grupacije i pretvara je u deo većinske etnonacionalne grupacije. Kad je, recimo, reč o Srbima u Hrvatskoj, na delu je njihovo desrbizovanje i pretvaranje u Hrvate kroz vreme u nekoj istorijskoj sekvenci. Slično može da se kaže i za neku drugu zemlju, pa i za Srbiju, uzmemo li u obzir neki manji uzorak. Dakle, to je asimilacija, a asimilatorna tendencija nije uvek i isključivo praćena snažnim delovanjem kulturnih činilaca i ove organike, nego je vezana i za geopolitičke projekcije, tačnije redizajniranje regiona, stvaranje i nestajanje država, razbijanje država itd. Asimilacija srpske nacionalne manjine najizraženija je u Madarskoj, gde je velika istorijska grupacija Srba postojala još od vremena Arsenija Čarnojevića, a sad je svedena na minornu kategoriju. Ima mnogo egzotičnih detalja o tome kako je ona od velike grupacije pretvorena u zanemarljivu grupu.

To je jedan istorijski tok. U asimilaciji uvek ima nasilja, dok je integracija uvek jedan državno-politički projekat vezan i za vladavinu prava i pravnu državu.

Treći ili drugi nasilni tok je konverzija. Ona se najpre tiče konfesionalnih ubedenja, vere. Rečeno na srpskom - ja ne držim da postoji srpskohrvatski jezik, postoji samo srpski i njegove razne varijacije, a bošnjački i crnogorski su groteskne verzije srpskog jezika - konverzija je promena pripadnosti određenoj crkvi. Ona je empirijski zabeležena u svim konfliktnim situacijama tokom regionalnih, lokalnih i svetskih ratova, i u toku secesionističkih ratova, i nosila je uvek određenu količinu nasilja. Konverzija predstavlja prelazak iz vere u veru. Neke crkve imaju čak i planove misije, preveravanja.

Južnoslovenski prostor je izrazito konverzivno područje. Postoje brojni istorijski primeri za to i šteta je što ovde nema nekog istaknutog istoričara da nam posvedoči o tome. Brojni primeri preveravanja, prelaska iz jedne vere u drugu veru kao prvi korak ka denacionalizovanju, koje nastupa u određenom vremenskom rasponu posle preveravanja, jesu primeri asimilacije. Postoje čak i narodi na južnoslovenskom i srpskom prostoru koji su u kratkim vremenskim intervalima nastajali putem ideološkog nasilja i represije i u okviru etnogeneze dobijali attribute naroda, a nastajali su iz jednog većinskog naroda među južnim Slovenima.

To je ta patogena ontogeneza ili etnogeneza i mi sada imamo više naroda nego 1918. godine. Dakle, to je preveravanje ili konverzija. Kao što je poznato, ona je i u međunarodnom pravu zabranjena, ali se nesmetano vrši, pa je u toku secesionističkih ratova ovde takođe zabeležena na nekim područjima. Da ne širimo debatu - tačno se zna koliko je stotina hiljada ljudi i pod različitim okolnostima napustilo jednu veru i prešlo u drugu veru u okviru hrišćanstva (jer je razlika između dve hrišćanske crkve manja nego između hrišćanske i muslimanske vere).

Kad je reč o identitetu, to je drugi fenomen. Sve to teorijski i praktično može da bude primenjeno u Vojvodini u okviru tih manjinskih zajednica i dva naroda, Srba i Madara, koji su, kako neko reče, većinski u pokrajini. Identitet kao kategorija, pa i filozofska ontološka kategorija, u Srbiji sadrži dijalektiziranje, ili elektriciranje, ili vibriranje dva momenta. Vibriraju momenat istovetnosti i razlike i, u skladu sa intencijom diskursa, sa tipom govora i namere retoričkog efekta i ubedenja, ističe se prvi ili drugi momenat - momenat trajne prepoznatljive istovetnosti ili pak momenat razlike. Neoliberalna ideologija je glorifikovala momenat razlike. Različitost ili tzv. multizam u svemu se glorifikuje kao vrednost, a onda u svetu politike i kao apsolutna vrednost.

To je obeležje postmoderne situacije. Međutim, u identitetu kao fenomenu, osim razlike, postoji i konstanta ili istost. Otuda svaki tip identiteta, po definiciji, sadrži u sebi jedan monizam, prepoznavanje - uostalom, i ljudska čulnost, da bi nešto prepoznala, traži istovetnost. Taj identitet ipak može da bude i pluralizovan. Pored monoidentiteta, postoji i dvojni identitet, trojni identitet, te multiidentitet - i to je takođe vrednost. Pri glorifikovanju razlika u postmodernoj situaciji razlikovanje postaje vrednost po sebi kao neka imanencija, ta-

ko da svaki čovek koji, recimo, iskazuje polni identitet u stvari iskazuje neku vrstu vrednosti, i to se povezuje sa demokratijom kao političkom vrednošću koja ima prednost.

Međutim, kad je reč o našoj situaciji, svaki identitet, pa čak i monoidentitet, u sebi sadrži slojeve. Ako je reč o istorijskoj vertikali, to je slovenski sloj, južnoslovenski sloj, pa možda jugoslovenski, zatim srpski sloj, a postoji i pravoslavni, kao i vizantijski sloj.

E sad, kad je posredi Vojvodina, na delu su tri komponente, tri premise. I one su opet u jednoj vrsti elektriziranja. To su veoma jasna prostorna određenja: balkanski identitet, srednjoevropski identitet i evropski identitet kao okvirni. U našem etnonacionalnom, kulturnom i istorijskom identitetu učestvuje Evropa. Ona je imanentna premisa. Mi smo Evropljani, bez obzira na priče da je Evropa negde tamo, a mi ovamo, pa tobože moramo da prevalimo dug put, peške ili u Formuli 1, za pet minuta ili 12 godina, svejedno. Evropa je konstituens našeg bića jer je rodno mesto balkanskog čoveka, a Balkan poluostrvo na kome je nastala Europa protea, prva Evropa. Dakle, nemam utisak da treba da imamo kompleks manje vrednosti, jer ovo je kolevka Evrope. Zapadni deo evropskog kontinenta preuzeo je monopol nad predstavljanjem evropske ideje i to od Karla Velikog naovamo ima svoju razvojnu liniju.

No da se vratim na identitet. Identitetski slojevi, kad je reč o pluralnom identitetu ili poliidentitetu, mogu da budu u harmoničnom stanju, naročito u mirnodopskim uslovima razvijenih, prosperitetnih i demokratskih društava, ali nevolje sa tim identitetom nastaju kada dođe do socijalnih, ekonomskih i geopolitičkih previranja i konflikata. U ratnim okolnostima taj poliidentitet postaje skoro destruktivan i ljudi koji ga imaju nalaze se u situaciji izjašnjavanja ili izbora, u zavisnosti od toga koji sloj identiteta ima prevagu. Pa se dešava i da ih postrojavaju za streljanje. U istoriji ima mnogo takvih primera, recimo od 1941. do 1945. u NDH, te u našem secesionističkom ratu od 1991. do 1995. Dakle, ti identiteti ili premise identiteta po vertikali živo učestvuju u individualnoj psihologiji čoveka, ali kada socijalne okolnosti postanu takve da se on mora izjasniti u prilog jednog tipa identiteta, on može da dođe u konfuzno stanje, koje onda najčešće rezultira ili padom u neku depresiju ili promenom mesta, bekstvom.

Ja sve to govorim zbog identiteta Vojvodine. Šta je Vojvodina?

Da li je to geografija Karpata, Panonska nizija koju nastanjuju tamo neki ljudi, ili je to neki prostor severne Srbije ili južne Mađarske, da li je to centralna Evropa? Da li Balkan i Beograd moraju od Vojvodine ili od Hrvatske da uče štaje Evropa? Ne, jer evropsko je konstituens naših bića. Oni koji tvrde suprotno podstiču elektriziranje identiteta. Za ovim okruglim stolom stalno se govori "Srbija i Vojvodina". Kad ja kažem "Srbija", podrazumevam Šumadiju, istočnu Srbiju, Vojvodinu. Za mene Vojvodina uopšte nije identitet koji se nalazi van identiteta Srbije. Pogotovo ne neki opozitni identitet.

Dakle, verovatno može da dođe do mirenja identiteta. Krupan je evropski problem u tome kako će pripadnici velikih nacija da postanu Evropljani. I pitanje je da li će zadržati svoje nacionalne identitete. A da ne govorimo o malim nacijama, u koje spadamo i mi, bez obzira na našu polimorfiju i policentrizam. Ne zaboravimo da Evropa može da bude i Evropa Petra Velikog - Rusi su dva puta ulazili u Pariz. Da se razumemo. Panevropa je ideja Adolfa Hitlera. On je bio Evropljanin par excellence, ali je imao svoju viziju Evrope. I Staljin je imao svoju. I Cerčil svoju, i sadašnji Buš Mlađi i Buš Stariji imaju svoju viziju Evrope.

Da zaključim. Identitet je pitanje za teorijsku debatu i empirijska istraživanja. Da li će u Srbiji, koja se nalazi u fazi degradacije i entropije, nastati neki novi identiteti, ili je ta neka nova deoba identiteta konačno završena, ostaje da se vidi. Videćemo da li su Crnogorci Srbi, i jesu li Vojvodani Srbi - a jesu, to je manje-više nesporno. Videćemo i šta će biti s Republikom Srpskom. Ja sam ponudio nekakav okvir za razmatranje i razlikovanje političkog kao nasilnog faktora i ovog demografskog kao relativno nenasilnog, organskog faktora.

Tomislav Žigmanov

- Nesporazumi i nepoznavanje interetničkih odnosa -

Ja sam Tomislav Žirmanov i dolazim iz Subotice. Držaću se neposrednije tema o kojima se danas govori, a to su etnički odnosi i etnodemografske prilike u Vojvodini. U kontekstu temeljne intencije ovoga jeste podvlačenje crte u pogledu toga što je to Vojvodina od 1988. godine do danas. Ja se ujedno ispričavam ako budem govorio u neki aspektima negativno o onome što se vezuje za atribut Srbije i srpski. Molim sve prisutne da to ne zbrajaju jer mislim da to nije oblik legitimacije lojalnosti. Lojalnost se stiče plaćanjem poreza i pridržavanjem zakona, a ne stavom o određenim događanjima unutar društva.

Kada se govori o etničkim odnosima u sjevernoj Srbiji - govorim namjerno sjeverna Srbija zato što je Vojvodina danas samo reminiscencija onoga što je bila 1988. godine jer više nema nijedan institucionalno razvijen i kapacitetno postojeći subjektivitet koji bi je razlikovao od onoga što je danas Srbija - onda moramo uzeti dvije krucijalne stvari kao pretpostavke. Kao prvo, to da vladaju veliki nesporazumi o ovim pitanjima, a kao drugo, to da vlada veliko nepoznavanje ne samo kod učene javnosti nego i kod stručnjaka, pa ozbiljne priloge domaćih autora o etničkim odnosima u Srbiji i sjevernoj Srbiji možete izbrojati na prste jedne ruke. To govorim iz razloga što etnički odnosi u sebi imaju veliku hermeneutičku zatamljenost i zato što su podložni ne samo pogrešnim razumijevanjima nego i velikom instrumentaliziranju.

Čuli smo u izlaganju profesora Kicoševa nešto o stanju i procesima koji su doveli do demografskih prilika kakve danas jesu, čuli smo nešto i o aktualnim odnosima u sferama pojavnosti na osnovu nekih empirijskih istraživanja iz izla-

ganja kolege Ilića, a ja bih nešto rekao o dubljim determinantama interetničkih odnosa i o njihovom kontekstualiziranju u sjevernoj Srbiji od 1988. do 2004.

Što su determinante koje određuju interetničke odnose u datom društvu? Prvo, ustavno-formalni okvir, drugo, narav i stabilnost političkog sistema, treće, institucionalna razvijenost države, ali i društva, četvrto, politike koje se vode i njihove etnokulturalne dimenzije. A osnov za regulaciju interetničkih odnosa jeste imperativ moderne države - pravda. Liberalna, suvremena misao kaže da nijedna suverena država u etnokulturalnom smislu nije pravedna jer svaka takva država na više načina u različitim segmentima favorizira većinsku naciju. Stoga, da bismo bili pravedni, moramo osigurati institucionalne aranžmane za ostvarivanje etnokulturnih aspekata pravednosti i tako izbaciti nepravednost iz zajednice u kojoj živimo.

Sljedeći momenat jeste dominantna politička kultura i povjesno nasljeđe. Posvjesno nasljeđe je za nas i te kako bitno, prije svega kad su u pitanju srpsko-hrvatski etnički odnosi u Vojvodini (sigurno da ekonomske prilike i besperspektivnost doprinose određenoj napetosti). Zatim, imamo demografske značajke i spremnost manjina za angažiranje.

To su, ukratko, vrlo složeni društveni činioци koji se u sebi mogu razlagati, konkretno postaviti u kontekst moguće analize i utvrđivanja stanja interetničkih odnosa. Ja ću vam reći da je, kada govorimo o tranziciji u Srbiji, segment regulacije interetničkih odnosa segment u kojem je bilo najmanje tranzicionih zahvata. Od 1988. do 2002. godine nije bilo zakonske regulacije toga pitanja, i tek 2002. imamo prvu regulaciju toga pitanja na formalnom nivou, i to na razini savezne države, koja je regulirala stvari za koje nije imala nadležnosti, kao što su obrazovanje, kultura, službena upotreba jezika i pisma. To je u ingerenciji države članice. Niste imali, osim toga zakona i formiranja nacionalnih vijeća, nijedan drugi institucionalni aranžman, što znači da je čitava institucionalna infrastruktura koja osigurava etnokulturalne dimenzije pravednosti u društvu po inerciji presilikana iz socijalističkog načina rukovođenja, postojanja, kontekstuiranja u društvu. To važi osobito za stvari koje osiguravaju identitetsku samobitnost manjina: sistem obrazovanja, kulture i informiranja. Tu je bilo određenih problema i mi smo o tome nešto čuli i ovdje.

Medutim, ne treba zaboraviti da nisu samo to elementi koji su relativno sačuvani u segmentima onih oblasti koje osiguravaju identitetsku infrastrukturu. Ja ću vam reći da participacija u vlasti, i to institucionalno zagarantirana, jeste jedan od načina koji doprinose očuvanju identitetskoga obrasca, kao i politika jednakih raogučnosti za zapošljavanje u državnim službama. Ja ću vas samo podsjetiti da od 1990. godine imate politiku otpuštanja radnika koji pripadaju manjinskim grupama iz nekih društvenih institucija, osobito iz policije i vojske, pa iz carinskih službi, i imate sustavno nezapošljavanje tih radnika. Nema te zapošljavanje u te službe radnika iz manjinskih zajednica. I mogućnost participacije u strukturama ekonomske moći i finansijskog kapitala, u upravljanju poduzećima ostala je u okvirima etnokulturalnog monizma. Kada govorimo o

tome, moramo imati u vidu da su etnički odnosi i načini regulacije bili po inerciji naslijeđeni iz socijalizma i da imamo malo novih zakonodavnih i institucionalnih aranžmana. Ne treba zaboraviti da su se interetnički odnosi u sjevernoj Srbiji odvijali u jednom ambijentu koji je prije svega determinirala politička, a ne pravna dimenzija. Već je nekoliko puta bilo govora o tome da mjesna vrijednost prava ne determinira ponašanje čak ni državnih organa. Mi imamo taj paradoks, gospodin Popov je o tome govorio, da društvena svojina jeste ustavna kategorija, a da se politikom privatizacije to ustavno načelo izravno krši i da to do sada niko nije ozbiljno doveo u pitanje.

Imamo situaciju da čak ni država svoje ponašanje ne regulira svojim najvišim konstitucionalnim aktama, znači, uopće, ta dimenzija prava je imala malo utjecaja na regulaciju interetničkih odnosa. Sa druge strane, vi ste u sferi javnosti imali permanentno manje-više negativno i selektivno prikazivanje manjinskih zajednica. Ne svih, nego, recimo, hrvatske i bošnjačke početkom devedesetih, pa kontinuirano albanske, a mađarske tek nakon NATO bombardiranja. Ne treba zaboraviti da negativni stereotipi o Mađarima nisu postojali dok je Mađarska bila hraniteljica Srbije, kada je imala vrlo porozne granice u vrijeme sankcije i propuštala naftu.

Ali ja sada govorim o prilikama u sjevernoj Srbiji. Negativni stereotipi javljaju se tek u situaciji kada Mađarska ulazi u Evropsku uniju, kada se uvode vize, kada oni ostvaruju određene stvari u evroatlantskim intergracijama, a sa druge strane utjecaj mađarske političke elite na događanje u Srbiji je značajan. Ne treba zaboraviti, ja ću vas samo podsjetiti, ko je potpisao izručenje Slobodana Miloševića Hagu - potpredsjednik vlade Jožef Kasa. To doprinosi negativnoj percepciji manjina, a tome doprinosi i položaj sadašnjeg ministra za manjinska pitanja koji je predsjednik Saveta za saradnju sa haškim tribunalom.

Ja ću ovim završiti. Manjinsko pitanje kao takvo u Srbiji je podložno velikim instrumentalizacijama, velikom nerazumijevanju i pogrešnim interpretacijama. Ja ću vam samo reći da sadašnji rezultati izbora kazuju da je jedini gubitnik od internacionalizacije manjinskih incidenata u Vojvodini Kasina stranka. A svi beogradski analitičari su tvrdili kako to Kasa radi zato da bi homogenizirao svoje biračko tijelo.

Miroslav Samardžić

Internacionalizacija je bila neuspeo pokušaj da se spreči pad Kasine stranke.

Tomislav Žigmanov

Moguće je da se to može i na taj način tumačiti, ali mislim da su drugi dobili benefite, a ti drugi koji su dobili benefite od toga mogu biti stavljeni u

funkcije mogućih interpretacija. Ja ću tu stati, samo još da kažem da su u sjevernoj Srbiji od 1988. do 2004. postojali svi oblici asimilacije koje teorija o interetničkim odnosima poznaje. Od psiholoških pritisaka, preko gotovo stalne negativne slike o određenoj manjini, do nemogućnosti ekonomske participacije i nepostojanja perspektive u zapošljavanju. Nije postojala politička mogućnost participacije u sferama i strukturama moći. Ako se od 1991. do 2002. godine broj Madara umanjuje za 50.000, onda se ne može govoriti da je postojala samo dobra politika obrazovanja.

Svetislav Taboroši

- Etatizam kao prepreka distributivnoj pravdi -

Da li je nacionalni identitet jedini identitet u kojem se čovek ispoljava? Definitivno nije. Ispoljavamo identitet našim glasovima na izborima, time da li ćemo kupiti ovu ili onu robu na tržištu, da li ćemo se venčati za ovoga ili onoga partnera - sve su to oblici izbora.

Međutim, kada govorimo o etničkoj identifikaciji, problem je u ambijentu u kojem se ovde ostvaruje veza između opšte ideje pravde na koju je moj prethodnik ukazao i realne životne situacije. Mi u ekonomiji imamo koncept, zove se teorija distributivne pravde, koja nije samo ekonomska pravda, i vezana je za mehanizam ostvarivanja šansi za život, sreću i blagostanje svakog čoveka. Po toj koncepciji, u društvu u suštini postoji mehanizam kojim se pravda distribuira. Problem pretranzicijskog društva, a mi jesmo takvo društvo, jeste u velikoj dozi etatizma i etatističkog posredovanja u distribuciji društvenog ugleda, moći, blagostanja, statusa itd. Zbog toga postoji velika opterećenost nacionalnim pitanjem jer se ono pojavljuje u još neprevaziđenom etatističkom ambijentu u kojem su ti elementi državne distribucije i te kako bitni za osećanje ravnopravnosti i sigurnosti čoveka i njegove sposobnosti da zadovoljava primamu potrebu za samopotvrđivanjem - individualnim, pa onda i kolektivnim.

To je problem koji nas trenutno muči i mučiće nas još dugo, jer je na ovim našim prostorima neoliberalni koncept ekonomskog tržišnog mehanizma za ostvarivanje distributivne pravde još daleko od nas i pitanje je da li ga je uopšte moguće ovde primeniti. Ali to ne znači da ne treba da razmišljamo i u kategorijama alternativnog metoda. Jer harmonizacija, globalizacija i svi ostali procesi koji se oko nas dešavaju neminovno, kao puzajuća inflacija, unose u naše živote vrednosne standarde takvog jednog sveta. Da li će to biti za 10 ili 20 godina, u suštini nije bitno jer mi govorimo o sekularnim tendencijama. Govorimo o vekovnim procesima etničkih promena. Tako da će se, najverovatnije, ove organizacione promene u našem društvu u smislu pomeranja sa etatističkopolitičkog težišta preko kanala za ostvarivanje mehanizma pravde ka tržišnim kanalima vrlo brzo odraziti i na naše poimanje međusobnih odnosa. Mi

već sada imamo jedan od glavnih elemenata pominjane analize šezdesetih i sedamdesetih godina - profesionalnu orijentaciju, dakle životnu preokupaciju, gde uočavamo korelaciju između profesionalne delatnosti i nacionalne pripadnosti. Mislim da je to bio jedan od ključnih elemenata analize koju je obavila još Ruža Petrović. Bilo bi veoma interesantno da vidimo šta se danas dešava u svetlu tog kriterija. Jer to je, u stvari, kriterijum koji nam pokazuje srednjoročne i dugoročne tendencije, a ne samo ovu dnevno-političku dimenziju (koja jeste dramatična i zaslužuje svu našu pažnju, ali nam malo govori o budućnosti).

Ipak, moramo da okrenemo našu optiku prema onome šta nas čeka. Tu smo dobili jednu zaista krajnje crnu sliku. Ako je 240.000 ljudi iz Vojvodine prirodnim ili mehaničkim putem nestalo za poslednjih 10 godina, to je više od desetine stanovništva. Zamislite koliko je to ogroman gubitak. I da nije bilo imigracije u onom periodu devedesetih, mi bismo bili suočeni sa dramatičnom i čak katastrofalnom situacijom. Imali bismo, ipak, i jedan paradoks. Društveni proizvod po glavi stanovnika u Vojvodini bi nam porastao.

Iz analize sedamdesetih i osamdesetih godina vidi se da nema velike razlike u granskoj orijentaciji etničkih zajednica u Vojvodini i da je, recimo, učešće svih zajednica u poljoprivrednom stanovništvu manje-više isto. To ustvari ukazuje na sudbinsko menjanje granske strukture privrede u celoj Srbiji, a pogotovo u Vojvodini, u kojoj se još više napušta poljoprivreda da bi se prešlo na druge ekonomske delatnosti. Tu ćemo imati dramatične posledice. Napuštanje poljoprivrede u demografskim procesima sasvim je u skladu sa tendencijama koje postoje u zemljama sa kojima se možemo upoređivati. Grčka je, recimo, sedamdesetih godina imala 30 odsto stanovništva u poljoprivredi, a krajem devedesetih 12 odsto. I u Italiji je slična situacija. Mi ćemo uskoro u poljoprivredi imati desetak odsto stanovnika. Sa postojećom tehnologijom, to je apsolutno nedovoljno da održavamo proizvodnju hrane na ovom nivou.

Skrenuću kasnije pažnju i na svojinski režim te poljoprivrede. Iz demografskih tendencija, globalnih, a ne tekućih, dakle iz dugoročnih tendencija, proističu jako turbulentne situacije u socijalnom smislu, koje će pogoditi sve etničke zajednice nezavisno od ovih dnevnih sukoba ili konflikata koji sada imaju toliku dimenziju ili čak primarni značaj. Dogodiće se ono što se dogodilo drugima koji su 10 ili 20 godina ispred nas. A to je da su poljoprivredna zemljišta u tim sredinama napuštena, kupljena i pretvorena u velike farme, ili stoji tako zaparložena, ili, što je još interesantnije, dolazi do uvoza jeftine radne snage iz novih emigracionih područja. U Ameriku jeftina radna snaga dolazi iz Azije. Oni se tamo naseljavaju, imate ogromne farme u Americi koje obrađuju Meksikanci, Kinezi i drugi. Budući vlasnici napuštenih farmi biće stranci, što je potpuno legitimna i normalna ekonomska situacija. Tada ćemo tek imati komplikovanu demografsku situaciju. Naše farme obrađivaće, recimo, Kurdi ili Kinezi. Albance namerno nisam pomenuo.

Daću vam podatak. Svake godine u Srbiji ima 30.000 Srba manje. Svake godine mi gubimo jedan grad veličine pola Zrenjanina, svake godine u Srbiji

nestaje toliki grad. To nije, dakle, samo problem Vojvodine, ali on će u Vojvodini imati dramatičniju formu, jer će se u ostatku Srbije, verovatno, pojaviti neke alternativne delatnosti u kojima će se malo ta koncentracija disperzovati.

Šta je tu moguće rešenje? Kako da razmišljamo o budućnosti? Tako što će se u Vojvodini, i to je veza sa pokrajinom i njenim političkim i ekonomskim identitetom, obaviti specifičan prelazak iz monokulturne ekonomije u jednu diverzifikovanu ekonomiju - a to zahteva spuštanje ekonomsko-političkog odlučivanja na nivo na kojem se takve odluke mogu donositi. Dakle, na regionalni nivo.

Uostalom, Irska je najbolji primer kako je jedna poljoprivredna zemlja uspela da diverzifikuje svoju strukturu i da danas postane jedna od vodećih zemalja u svetu u elektronskoj industriji, proizvodnji kompjutera itd. A njene dimenzije nisu bitno veće od Vojvodine. To je jedan, sa stanovišta ekonomije, optimalan ekonomski ambijent, u kojem se urbane ili neke druge vrednosti odnosno kapaciteti i faktori proizvodnje relativno lako mogu pomeriti i tako postići zadovoljavajuća stopa rasta i kvalitet. Nažalost, država Srbija je opterećena onim svojim primalnim grehom, onim etatističkim momentom, a još je komplikovanija situacija zbog toga što Vojvodina toga ne može da se oslobodi, zbog toga što ima više birokratskih elemenata u svojoj tradiciji i istoriji, kombinovanih sa novokomponovanom čaršijskom političkom logikom. I to je ono što je za Vojvodinu sudbinska rak-rana.

Slobodan Antić

- pitanje za Vladimira Ilića -

Pridružujem se oceni profesora Tabarošija o kvalitetu dijaloga vođenog za ovim stolom. Zaista se moglo mnogo toga naučiti i ja sam hteo da postavim pitanje i da zamolim za komentar u vezi sa nalazom u jednom iskustvenom istraživanju. Obe stvari se odnose na međunacionalne odnose u Vojvodini.

Pitanje postavljam kolegi Iliću. On nas je inače navikao da najpre kaže kakav je karakter njegovog govora, pa smo mogli lakše da pratimo to što govori. Danas je govorio akademski, teorijski utemeljeno, i želeo bih, dakle, da mu postavim pitanje u vezi sa jednom stvari koja se tu mogla čuti, a koja se mene dosta dojmila - to je njegova ocena da su Hrvati u Vojvodini diskrimisani i od strane Srba i od strane Madara. Voleo bih da čujem kratka obrazloženja te ocene. Ako je ona istinita, to je vrlo zabrinjavajuće. I drugo, zamolio bih za komentar podatka koji je izneo kolega Komšić. U pitanju je istraživanje Instituta društvenih nauka iz juna 2003. godine koje se tiče toga kako ispitanici ocenjuju međunacionalne odnose u Srbiji. Mi smo navikli da smatramo, ako neka etnička zajednica oceni međunacionalne odnose u Srbiji kao loše, da to govori da je njen položaj loš. Tako se vrlo često tumači, što je, naravno, pogrešno. Meni je bio zanimljiv podatak da etnička zajednica koja najlošije ocenjuje među-

nacionalne odnose u Srbiji nisu ni Mađari, ni Slovaci, ni Rumuni, nego Srbi. Dakle, najveći procenat Srba ocenjuje međunacionalne odnose u Srbiji kao loše. Prosto bih voleo da čujem kako bi se to moglo objasniti, da li su Srbi možda umorni od nacionalnih manjina, međunacionalnih odnosa, ili su možda umorni od politizacije međunacionalnih odnosa - ili je u pitanju nešto treće.

Vladimir Ilić

- odgovor Antoniću -

Postoje podaci koji se zasnivaju na tvrdnjama Hrvata, bilo da su oni u ovom ili onom smislu stvarni ili tobožnji predstavnici hrvatske etničke zajednice ili obični građani koji su anketirani. S druge strane, postoje i neki čvrsti podaci. Sad govorim o ovim drugima. Kad pogledamo strukturu raspodele rukovodećih mesta prema etničkoj pripadnosti u krajevima koje u znatnom broju naseljavaju Hrvati, pre svega mislim na severnu Bačku, nalazimo da su oni podzastupljeni. Mislim na funkcije direktora osnovnih i srednjih škola, direktora javnih preduzeća, predsednika, sudija i tužilaca opštinskih sudova, mislim na funkcije predsednika, sudija i tužilaca Okružnog suda u Subotici, predsednika Trgovinskog suda, šefova policijskih stanica, načelnika sekretarijata unutrašnjih poslova, načelnika odseka u policiji, mislim na rukovodeća radna mesta u privrednim organizacijama i krupnim privatnim firmama. Sve je to Samardžić u više navrata istraživao. Hrvati su strahovito podzastupljeni. Ako se tim tvrdim podacima doda da je policija, Žirmanov je to pominjao, jedno vreme bila očišćena od Hrvata, tako da Hrvata niste mogli da zamislite kao nešto više od starešine najnižeg ranga, nipošto kao starešinu srednjeg ili višeg ranga, i da je to važno za bilo koju delatnost u predelima gde oni žive u znatnom broju, to se poklapa sa stavovima Hrvata ispitanih u nizu istraživanja. Sve vreme govorim o Bačkoj. A što se tiče Hrvata u Sremu, oni su svoj položaj opisali nogama, tako što su pobjegli ili tako što su nogama unapred otišli u grobove. Oni koji su pobijeni.

Antonić

Ako je to jedino potkrepljenje te ocene, onda mi se čini da ono nije dovoljno jako. Evo zašto. Kad pogledate podzastupljenost žena na istim tim funkcijama, one su takođe podzastupljene. Da li to znači da su žene diskriminisane?

Neidentifikovani govornici

Naravno da jesu.

Slobodan Antić

Onda su muškarci takođe diskriminirani na studijama jezika, jer ih je ta-
mo dva puta manje od žena. Ali podzastupljenost nije diskriminacija.

Vladimir Ilić

Kažem da su i žene i Hrvati diskriminirani, ali ne u istom smislu.

Dorđe Vukadinović

- Vojvodina je "veštačka tvorevina" -

Moj stav je vrlo dobro poznat. Vojvodina je veštačka tvorevina, i sve što sam čuo ovde za stolom i sve što znam o tome utvrđuje me u tom, na prvi pogled, jakom antiautonomaskom stavu. Ona je veštačka tvorevina u najmanju ruku u smislu u kome su secesionisti ili separatisti u Jugoslaviji pre dvadesetak godina insistirali na tome kako je Jugoslavija veštačka tvorevina (pa se pokazalo da nije bila baš toliko veštačka).

Kada se cepala Jugoslavija, bilo je krvi, i to je loše, a to znači da je Jugoslavija bila srasla. Za Vojvodinu se može reći da je veštačka tvorevina zato što, kada je autonomija Vojvodine, kako se ovde kaže, oduzimana i, u svakom slučaju, bitno smanjivana, nije prolivena krv. Prolivene su dve-tri čaše jogurta, a nikako krv, znoj i suze. To već tvrdo pokazuje koliko je ona veštačka tvorevina. I istorijski i kulturni elementi koji su često navođeni u prilog autonomiji Vojvodine su neuverljivi, tanki i teško da mogu da idu daleko. Međutim, ekonomski su znatno uverljiviji. I etnički argumenti za određenu vrstu autonomije takođe postoje, imaju izvesnu težinu.

Ono što je, međutim, ključno, i zbog čega sam naglašavao tezu o veštačkoj tvorevini, jeste da je Vojvodina zaista u teritorijalnom i geografskom smislu jedna relativno nova i, kako je kolega Ilić samokritično primetio, a ja sam rekao da je malo preterao, komunistička ideja, koja, kao mnoge veštačke ideje, može da zaživi, postane organska i da se primi u socijalnom, istorijskom kontekstu. Moguće je da će to biti i sa ovom idejom.

Izričući neku preskriptivnu, prognozersku reč, iznosim stav da su, kad svedemo sve različite koncepte autonomije Vojvodine, moguća dva koncepta. Minimalan i maksimalan. Mogući su minimalni i maksimalni projekt odnosno program autonomije Vojvodine, pri čemu ta minimalnost i maksimalnost mogu imati kako geografski tako i sadržinski aspekt.

Minimalni projekat u geografskom smislu je ovo što je pomenuto, to je autonomija za severni deo Vojvodine, i tu se u obzir uzima etnički argument. Mno-

gi Madari skloni Jožefu Kasi ili tim nacionalnim opcijama sigurno bi rado podržali ovu moju, na prvi pogled antiautonomošku tezu. Ja mislim da tu ima osnova.

Što se tiče ovog maksimalnog programa, to je autonomija u sadašnjim granicama, nezavisno od istorijske teritorijalne nepravde oko Zemuna, koja će biti stvar spora sa Beogradom. Taj maksimalni koncept može se braniti jedino ekonomskim argumentima, koji, opet, ne idu sasvim u prilog autonomiji zato što generalno imamo zajedničku sudbinu, poljoprivredno stanovništvo. Uopšte, evropske integrativne tendencije ne idu naruku autonomiji, osim u normativnom, pravnom smislu, ali ne i što se tiče ekonomskih procesa.

U sadržinskom smislu minimalni koncept, program i projekat autonomije je otprilike u predloženim ustavnim rešenjima koje je gospoda Pajvančić juče ovde iznela, mada taj predlog ima i obeležja maksimalnog koncepta autonomije. To je ono što je sporno, a što bi uključivalo neki paraustavni osnovni akt, sudsku vlast i međunarodnu zaštitu i još ponešto od onoga što je ona pomenu- la. Pogotovo su sporna rešenja u predlogu osnovnog akta, odnosno osnovnog zakona Skupštine Vojvodine koji je prošloga marta trebalo da bude predložen Skupštini na usvajanje.

To je, dakle, maksimalni koncept u sadržinskom smislu. Čini mi se da je on moguć samo u ovom minimalnom geografskom, to jest u teritorijalnom smislu. Znači, ako bi se zaista želeo ostvariti bez velikih trzavica, taj maksimalni program je moguć u ovom uskom geografskom smislu.

Kad je reč o Vojvodini kao celini, onda taj maksimalni koncept nije moguće ostvariti bez velikih, teških, socijalnih, političkih, međunacionalnih i drugih lomova. I to treba otvoreno i pošteno reći. Ko to ne vidi ili se pravi da ne vidi, igra se sudbinom ne samo Vojvodine već i ovog prostora u celosti, i tu se slažem sa tezom kolege Ilića da je Vojvodina "Bosni bez krvi". Maksimalni koncept u celoj Vojvodini ne može se ostvariti bez žestokih sukoba i internacionalizacije, i to ne internacionalizacije koju sada imamo na delu, jer ona nije internacionalizacija vojvodanskog, već mađarskog pitanja, i ide u korist jedino autonomije u užem geografskom smislu. Pri ostvarenju maksimalnog programa za celu Vojvodinu, bila bi potrebna druga vrsta internacionalizacije, koja jedino uz unutrašnje sukobe i lomove može doprineti ovom možda dobronameranom autonomističkom programu.

Ja se ne zalažem za minimalni koncept autonomije, već samo tvrdim da je on mogućniji od punog autonomističkog projekta.

Jovo Bakić

- Autonomastvo je poraženo narodnom voljom -

Pokušaću da rekapituliram neke momente koji se meni čine važnim. Godina 1988, po mom mišljenju, nije prirodna tačka od koje treba poći, iako se ova konferen-

cija zove "Vbjvodina 1988 - 2004". Za mene je prirodna tačka od koje treba poći 1974. godina. Tada autonomaši uzimaju vlast u Vojvodini i drže je do 1988. Gube je onog momenta kada dolazi do demokratizacije, kada jedan vešt demagog koristi srpski nacionalizam za rušenje autonomije Vbjvodine i za ustoličavanje sopstvene vlasti.

Čulo se ovde da je Vojvodina evropska regija, ja se mogu složiti s tim, međutim, Čuli smo takođe i da je i Hitler primeran Evropejac - s tim se ne mogu složiti, makar ne s tim daje primeran. Ali postoji jedna druga stvar. Kao što Hitlera ne smatram primernim Evropejcem, ne smatram Evropejcima ni socijaliste ni radikale. Posebno ne socijaliste s početka devedesetih. Međutim, upravo ti socijalisti su u Vojvodini nadmoćno pobedili na izborima, oni su, štaviše, pobeđivali na većinskim, lokalnim izborima, recimo, u Novome Sadu. Radoman Božović je bio izabran bez ikakvih problema u Novom Sadu, i s te strane bih podsetio cenjene autonomaše da u centru Beograda nijedan socijalista nije dobio na izborima te 1990. godine, da je Skupština opštine Vračar bila bez poslanika Socijalističke partije Srbije. Dve stranke koje su dobile izbore bile su Demokratska stranka i Srpski pokret obnove. Pri tome je na izborima u Novome Sadu protivkandidat Radomanu Božoviću, ako se dobro sećam, bio je Tadija Kačar iz SPO, jedne u to vreme ekstremno nacionalističke partije.

O čemu govorim? Govorim o tome da je autonomaštvo bilo žestoko poraženo narodnom voljom 1988, što je potvrđeno 1990. godine. Socijalisti drže vlast do 2000. Može se reći da oni u Vojvodini imaju jedno društveno uporište. Kada 2000. godine konačno gube vlast, opet narodnom voljom, dolazi do velikog "kambeka" autonomaša. Oni uzimaju dobar deo vlasti na osnovu stranačkih dogovaranja, na osnovu kvota, a ne na osnovu izborne volje. Posle četiri godine, radikali preuzimaju ulogu socijalista i mi danas imamo Radikalnu stranku kao relativnu većinu u Vojvodini. Daće Bog pa će biti manjina, ali trenutno su relativna većina, i to je činjenica.

Sve u svemu, o čemu to govori? Trenutno za autonomiju treba da budu najviše radikali. Zašto? Zato što su oni tu najjači. I oni mogu autonomiju koristiti u svoje svrhe u Vojvodini. Inače, ostalima u Vojvodini odgovara da budu protiv autonomije, barem trenutno. To je čista logika.

Kakva je budućnost? Videćemo, sve je moguće. Istorija nije predestinirana. Ukoliko Evropska unija bude igrala pametno sa nama, onda će i radikali vremenom padati u Vojvodini. Međutim, niko ne zna kako će Evropska unija do kraja igrati, i to je veliki problem.

Miloš Knežević

- reagovanje na Bakićevu tvrdnju -

Nisam ja rekao da je Adolf Hitler primeran Evropljanin, ali on je u svojim radovima uporno razrađivao evropsku ideju. Njegova je ideja pan-Evropa. I

ostali geopolitičari iz njegove škole mišljenja neguju ideju Evrope, koja je antislovenska, anglofobična i antisemitska.

Jovo Komšić

- Odustati od opsesije čistim identitetima -

"Ko vam ponudi identitet, taj vas vodi u bordel gde će vas očerupati", rekao je Đerd Konrad. On piše o bedi malih istočnoevropskih nacija koje se paranoično boje mešanja, o opasnosti od rasističkih konotacija, jezičkog identiteta, jezičkih ratova. Pretpostavljam da ste čitali te knjige, ako niste, preporučujem vam ih. U višenacionalnim građevinama opasnost vide zakasnele nacije u stanju predmodernosti, koje se izlažu opasnosti da lutaju na valovima evropskih i epohalnih procesa, ne znajući kuda će ih ti valovi odneti.

Kakvi su izlazi? Postoji pesimizam u tom pogledu. Džon Stjuart kaže ovako: "Tamo gde postoje različite kulture i različiti jezici, postoje i velike opasnosti od nejedinstvenog javnog mnjenja kao značajnog soka stabilne demokratije." Na toj liniji Kuper, teoretičar iz 20. veka, još rezolutnije pesimistički kaže: "Demokratija u multinacionalnim društvima održiva je samo u slučaju dominacije većinske nacije i potčinjavaja i prisilne ili dobrovoljne asimilacije manjinskih naroda." Ili dominacija ili potčinjavanje - vrlo pesimistična koncepcija 20. i 21. veka. Razumem mnoge ljude koji su posle poražavajućih iskustava modernog varvarstva u proteklih 15 godina na ovim prostorima psihološki skloni traganju za racionalnim odgovorima, i to samo u okviru ove pesimističke mogućnosti ustrojstva države, a takvih je 90 odsto savremenih država.

Postoji strah kod svih da će postati manjina. Šta to onda znači? Rat, konflikte, prirodno stanje, predržavno stanje, demokratiju koja ubija slobodu.

Ali imamo i umereni optimizam kad je posredi ovaj problem. Džon Stjuart takode nudi jednu paradigmatiku ideju. "Ali postoje teritorije u Evropi", piše on u pismu Italijanima u vreme konstituisanja moderne italijanske nacije, "koje su nerazmrsivo izmešane i tamo teritorijalna, neutralna predstavnička vlada zahteva da se od nevolje napravi vrlina." I to takode dozvoljava taj veliki autoritet koji se zove Džon Stjuart Mil. I sve teorijske i političke varijacije su u stvari varijacije onoga što je on naslutio.

Kako bi mogao glasiti prvi princip te vrline u sferi naše intelektualne javnosti, gde se mi ne podređujemo volji većine? Intelektualac, ako je intelektualac, treba da traga za vrlinom, a razum je izuzetno bitna komponenta te vrline. U kojoj meri danas možemo biti vrli građani, vrli intelektualci, suprotstavljeni preovlađujućim strujama, a to znači većini? Vladavina većine može biti jednaka vladavini stada. Bez vladavine razuma, na delu je farsa neobaveštenosti naroda, bez odgovornog javnog mnjenja, bez intelektualne javnosti, to je farsa ili

tragedija. Doživeli smo 15 godina farse i tragedije i na farsičan način tražimo izlaz iz ovih situacija.

Postoje, dakle, umereno optimističke mogućnosti. Treba odustati od opsesije čistim autentičnim identitetima i ne prihvatiti državni princip raspolučivanja identiteta, u maniru "ja sam Srbin ili ne-Srbin". Nije tačno, po mom sudu, da su danas jedina opcija oni koji misle da je građanstvo povezano sa pluralnim identitetima i da je demokratija nemoguća na ideji pluralnih identiteta. Kad se stabilizuju društveni odnosi, čovek onda postaje i Jevrejin, i profesor univerziteta i Njujorčanin itd.

Alternativa nije konfuzija ili bekstvo sa ove teritorije, kojem su pribegli mnogi koji drže do sebe, do sopstvenog prava na izbor i prava na razliku i postignuće kao elemenat individualnog identiteta. Naša je potreba da kao građani modernog društva budemo i posebni i drugačiji i od sopstvenih očeva, od sopstvenog rodovskog urođeničkog gena koji je u nama. Ako ne shvatimo tu potrebu za kolektivnom identifikacijom, ali i individualnim postignućem, ne razumemo ni naciju.

Nacija ima dva koncepta. Jedan je politički koncept u kome pojedinac obavezno pripada naciji, a građenje države počiva na konceptu organske, plemenske nacije, i to je taj menadžment identiteta, to je taj inicijalni momenat s kojim smo krenuli krajem osamdesetih godina. Ali pojedinac ima i pravo izbora nacije.

Šta je o modelu identiteta rekao jedan od rođonačelnika ovih naših promena Dobrica Ćosić? U tekstu u kojem piše za Srbiju u 21. veku u Srpskoj akademiji nauka on na jednom mestu zahteva: "Ne težiti etnički čistoj Srbiji, ali i osloboditi one koji se ne osećaju zadovoljno u Srbiji i zagađuju srpsku zemlju." To je model organske nacije koji na političkom planu konsekventno podrazumeva sledeću ponudu, na primer muslimanima: ako ste muslimani u etnokulturnom smislu, a ne tražite politički izraz vaše kulturološke posebnosti, onda ste nam braća, ako tražite politički izraz vaše posebnosti, onda ste nam neprijatelji, onda ste Turci i onda ćemo osloboditi Srebrnicu, koja će konačno postati srpska zemlja 200 godina posle Srpskog ustanka. Ja ovde ne radikalizujem ništa. Pokušavam da objasnim posledice, kako Veber kaže, ideje koja postaje važan faktor društvene promene, u ovom slučaju retrogradne društvene promene.

Poslednja teza. Nemojmo potcenjivati ni građane Vojvodine ni građane Srbije. Nije tačno da smo svi svedeni na nivo urođeničke artikulacije ovog kriznog problema. Postoji izuzetno značajna kritička masa ljudi koji hoće da budu građani, a da ne budu svedeni na urođeničku interpretaciju predmoderne države i načina života. Suočavamo se sa ovim teškim problemom i treba da ga rešavamo, ali ne principom koji je 1986. godine u gradskom komiteru Beograda ponudio Rade Stojković, kad je jedan Albanac poubijao vojnike nealbanske nacionalnosti u onoj kasarni u Paraćinu. On je tada rekao: Ljuta trava na ljutu ranu. Princip "ljuta trava na ljutu ranu" je princip Ante Pavelića-

va. Da li ćemo sad samo zahtev za autonomijom Vojvodine tumačiti kao lek za ovu vrstu plemenizacije Srbije, kao stavljanje ljute trave na ljutu ranu? Mora se oprezno graditi sistem višestepene podele vlasti u kome postoje i autonomija i sloboda kulturnih identiteta i njihovog delotvornog izražavanja i učešća u vlasti od lokalnog do centralnog nivoa, bez negiranja integrativne osnovne centralne državne funkcije. A ako politički akteri u Vojvodini ne nude te vrste klasičnih državnih funkcija, onda možemo razgovarati i o političkoj autonomiji Vojvodine, i tu ja vidim kulturološke, političke i, naravno, ekonomske razloge za autonomiju Vojvodine, autonomiju koja nije država u klasičnom smislu reči.

Miloš Marjanović

- Problemi Roma sa identifikacijom -

Uprkos napetosti između "dodoša" i "nadoša", Vojvodina je dolaskom interno raseljenih lica, da se stručno izrazimo, doživela demografsko osveženje i dobila veliki demografski kapital. U prilazima nekim današnjim diskusija-ma bilo je mešanja identiteta i identifikacije. To su prilično različiti pojmovi. Identifikacija je samo jedna komponenta etničkog identiteta, a asimilacija je gubitak identiteta i utapanje. Segregacija je zadržavanje identiteta u izolaciji, a tek je integracija razvoj identiteta sa uklapanjem u sredinu i tolerancijom razlika.

Možemo da kažemo nešto o etničkim distancama. Osobito je na našem području zanimljiva distanca prema Romima. Nekima smetaju siromašni Romi kada se samo njima pomaže. Kažu: "A šta nama drugima?" Još više im smetaju bogati Romi, još više štrče. Postoje različiti vrednosni sistemi: kao mi smo vredni, oni su lenji. Ja sam imao prilike da vidim kako se obrazlažu te stereotipije. Anketa pokazuje distancu, gde je na prvi pogled sve u redu. Ispitanici kažu: "Pazarimo kod Roma." A onda dodaju: "Iako smo kod njih pazarili, ne želimo da nam budu komšije." Romi imaju problem sa etničkom identifikacijom, prostorna segregacija je veoma izražena, njihova naselja su bez infrastrukture i odgovarajućih stambenih uslova, kubure sa obrazovanjem, nezaposlenošću i čak su izloženi diskriminaciji - sve su to paradigmatični slučajevi.

Završiću onim što bih nazvao nivoom aspiracije. Imam argumentaciju koja se zasniva na terenskim uvidima. Na pitanje šta bi želeli da im deca postanu, Romi kažu da bi hteli da budu "sakupljači sekundarnih sirovina" (tako se to stručno zove), ili "spremačice". Tako se ulazi u instituciju i dobija se štošta. A kad Srbina VKV vozača pitate za njegovu decu, on odgovara: "Moja kćerka mora biti student". To su sad nivoi aspiracije. Toliko o školovanju i obrazovanju.

Dimitrije Boarov

- Replika Vukadinoviću -

Samo nekoliko replika. Prvo bih hteo da kažem da sam, naročito kod gospodina Vukadinovića, primetio strah od autonomaša koji se iz ne znam kog razloga zapatio kod protivnika ideje Vojvodine. Taj strah je, po mom mišljenju, bezrazložan. Ne treba se plašiti autonomaša, oni su poraženi, istina, u istoriji su poraženi već pet-šest puta, i pravo je čudo što uopšte još opstaje takva jedna veštačka ideja.

Vukadinović

Ideje nisu veštačke, tvorevine su veštačke.

Boarov

Ja namerno falsifikujem Vašu tezu. Mislim da se od autonomaša ne treba plašiti. Ciljam na onu Vašu rečenicu da neko hoće nasilno da uspostavi autonomiju. Ja neću nasilno. To o nasilnosti ćete morati sutra govoriti radikalima, a ne meni. Kad ja govorim o autonomiji Vojvodine, na srcu mi je interes Srbije. To je moje mišljenje. Ja mislim da je Srbiji u interesu da Vojvodina napreduje maksimalno, koliko može.

Druga stvar koja se meni stalno imputira tiče se izbeglica. Kad ja kažem da su radikali dobili jedan značajan korpus glasova na svim izborima zbog toga što je ovde naseljeno jako mnogo ljudi iz rubnih krajeva srpstva, kako se to kaže, a ti ljudi su došli iz krajeva gde je medunacionalna tolerancija, videli smo i po ratovima, mnogo manja - to ne znači da sam ja protiv toga što su ti ljudi ovde naseljeni. Naprotiv, slažem se sa Marjanovićem, to je kapital i Srbije i Vojvodine. Ali ja nisam posebno srećan što su to Srbi. Meni ne bi smetalo da su došli neki drugi. Da sam ja neki guverner Vojvodine, naselio bih Kineze u Banat, jer to je vredan svet. Govorim u karikaturi, ali u Banatu je zemlja neobrađena, a država Srbija nema od koga porez da naplati, nema robe za izvoz itd. Druga je stvar i druga je priča zašto je Vojvodina izgubila tih 250.000 ljudi koje su nadomestili ovi.

I treće što hoću da kažem tiče se budućnosti. Malo smo o budućnosti govorili, jer je uvek opasno govoriti o tome, tu se potkrada ona klasična greška da ti projektuješ neke tekuće tendencije u budućnost, a ko zna kako će biti. Međutim, ja sam razgovarao sa nekim ljudima vrlo kompetentnim za ekonomiju, koji smatraju da će se za 50 godina sva Srbija sabiti u Vojvodinu i Beograd, da će ono dole opusteti postepeno, osim, eventualno, Moravske doli-

ne. Tome vode demografska kretanja i nemogućnost Srbije da vodi politiku regionalnog razvoja. Srbija nema kapitala, a kad ti politiku investicija vodi strani investitor, onda on neće da investira u razvoj Homoljskih planina, nego će da investira uz drumove, uz koridore. To je svima jasno. I meni su rekli da je zbog toga opasno da Vojvodina ima autonomiju jer će se tu stvoriti jedna asimetrija u ekonomskoj moći u Srbiji i Srbija neće moći od Vojvodine uzimati sredstva za politiku sopstvenog regionalnog razvoja. Razgovor je bio prijateljski i ja mislim da ni to nije protiv ideje Vojvodine, već je jedan pogrešan pristup. Ali najcrnji scenario je puki centralizam koji će od Beograda napraviti Lusaku od dvanaest miliona stanovnika, a Vojvodinu učiniti pustom, što je dugogodišnja politika golog centralizma u Mađarskoj učinila sa većim delom Mađarske.

Nebojša Popov

- Ne postoji kritična masa osvešćenih gradana -

U današnjoj debati pomenuta je Vojvodina kao evropska regija. Ja sam takođe to juče pomenuo i hteo bih najsazetije da kažem šta sam pod tim podrazumevao - izgleda da to nije dovoljno jasno, a nisam siguran ni da će posle ovog što ću reći biti sasvim jasno. Kad govorim o Vojvodini kao o evropskoj regiji, ne mislim na realitet koji je ikada postojao kao teritorijalna organizacija koja je realizovala ono što je normativno sadržano u tom pojmu evropske regije. Ja Vojvodinu ne vidim ni po ustavu od 1974, a ponajmanje po ovim sadašnjim normama, ne vidim je ni po teritoriji kojom je ona uokvirena. Za mene u taj prostor koji nazivam evropskom regijom spadaju i Temišvar i Pečuj, i Segedin i Zemun.

To je jedan prostor gde se tragalo za nekim rešenjima koja nisu uokvirena nacionalnim suverenitetom, suverenim nacionalnim državama. Taj prostor je ne samo žitnica Evrope, nego i prostor u kojem se eksperimentisalo idejama, gde su se tražile neke vizije slobodne političke zajednice, i to je mnogo starije od 1848 - 1849. godine. Temišvarski sabor je neke bitne principe formulisao još 1790. godine, a sam pojam autonomije koji ja imam u vidu star je otprilike dve i po hiljade godina. I on je temelj onoga što se smatra najprogresivnijim u Evropi, što ne znači da su evropski činovnici, razne organizacije u Briselu ili bilo gde drugde na nivou tih normi, tih ideja.

To znači da su slobodni ljudi i slobodna politička zajednica tvorci svoga zakona, ustava. Ne zaboravimo da mi pričamo i o ustavu i o demografskim, ekonomskim, političkim, kulturnim, etničkim dimenzijama realiteta. Tu je za mene bitno, a to se često zaboravlja, da smo mi usred jednog stanja, konkretnog stanja u kojem je negirana država. Tamo gde se nekažnjeno može ubijati, pljačkati, raseljavati, naseljavati, nema nikakve države. Mi to često zaboravlja-

mo, naročito kada počnemo da se sporimo oko toga koliko u Srbiji ima država i uplašimo se da će ih biti više od jedne. "Biće i Kosovo suvereno, biće i Vojvodina, a možda će se odvojiti i severna Bačka!"

Mi smo ušli u ovu turbulenciju destrukcije države i društva upravo sa nekim čudnovatim anticivilizacijskim poimanjem države kao omeđavanja srpskih zemalja. Sećate se SAO, SAO ovaj, SAO onaj, to su sve bile protodržave. Mislilo se da će se onda zbirom tih SAO napraviti Velika Srbija. Sad ovi izmišljaju da to nikome nije padalo na pamet. Ali to se završilo onako kao se završilo, propašću tog koncepta, destrukcijom društva i države, i mi se sada nalazimo na kraju tog zbivanja, a na početku eventualnog utemeljenja normalne države. A to je ustav. I ustav koji zaobilazi suštinsku stvar da je stvorena situacija u kojoj se može nekažnjeno ubijati, pljačkati i činiti što god se hoće ne može utemeljiti državu. Ko to ne vidi, ne može da shvati kako se utemeljuje država.

Mi možemo da se sporimo oko toga koliko sudske vlasti treba da bude u Vojvodini, ali ako iz vida izgubimo okvir u kome se o toj stvari raspravlja, onda je to, po mom mišljenju, besmisleno, apsurdno. Situacija u kojoj se sada nalazimo, posle izbora poslednjih, preposlednjih i onih pre toga, govori da u izbornim kampanjama nijedan od ovih suštinskih problema nije formulisan. Bilo je neke maglovite najave 2000. godine da je neophodan diskontinuitet s jednim razdobljem. Posle toga o diskontinuitetu nije bilo reši, a bojim se da napredovanje radikala u čitavoj zemlji, i ne samo radikala nego i socijalista, dakle aktera one prakse, uz savezništvo nekih novih učesnika kao što su Snaga Srbije, Demokratska Stranka Srbije i druge organizacije, preti da cementira jedno antidržavno, antiracionalno, antievropsko stanje.

E sada, Vojvodina je metafora evropske regije, dakle tih trajnih evropskih principa, najboljeg dela tradicije Evrope. Ono sa Hitlerom je jedna zanimljiva parada, možemo dosetki imati koliko god hoćemo, ali tvrditi da je Hitler Evropejac znači negirati Evropu. Evropa su kriterijumi, gospodine Kneževiću, to su ideje.

Mislim da su stvari svakome ko hoće da razmišlja jasne, ali su složene i komplikovane, i ključno je pitanje ovo o čemu je govorio Komšić: kritična masa osvešćenih građana koji razumeju u čemu je problem. Jer ako ne razumemo u čemu je problem, ne možemo naći ni rešenje. Bojim se da te kritične mase ni izbliza nema, a na ovom političkom i ideološkom tržištu dominiraju antievropske, antivojvodanske, a ja bih rekao i antisrpske orijentacije, jer ne zaboravimo, u kulturnoj i političkoj istoriji Srbije nisu postojali samo radikali i sav ološ koji je išao uz njih, slobodno to kažem, postojale su vrlo bitne ideje koje su zaboravljene, potisnute i namerno se zaboravljaju, a koje su takođe bile na tragu ovih evropskih ideja starih i 2.000 godina ili 200 godina.

- Opasnost od federalizacije Srbije -

Pridružujem se pohvalama koje su ovde izrečene - i to ne kurtoazno. Zaista je debata bila dobra i poštena, kako u teorijskom, tako i u moralnom smislu. Mislim da su oba smisla važna. Zapravo se zaista otvoreno razgovaralo o teškim i ozbiljnim problemima koje, razume se, ni ovaj okrugli sto, ni neki drugi, ne mogu sve razrešiti.

U tom svetlu se moramo osloboditi nekih predubedenja, bili za autonomiju ili protiv nje. Ja zaista nisam protivnik autonomije Vojvodine. Ali zaista mislim da je Vojvodina veštačka tvorevina od tri istorijski, pa i geografski vrlo zasnovane celine. To su Srem, Banat i Bačka. Naročito Banat i Bačka. To su organske celine i kada pravim starim Vojvodanima, ma šta to značilo, pričate priču o Vojvodini, oni je ne razumeju najbolje, iako i te kako znaju sve o Sremcima, Banačanima i Bačvanima. Elem, to su geografske i istorijske celine, mnogo prirodnije od Vojvodine u celosti.

Ja inače pozdravljam Popovljevu viziju i ideju evropske Vojvodine koja bi išla preko granica sadašnje Vojvodine, zadirući i u teritoriju Hrvatske, Mađarske i Rumunije. To bi bila neka "Velika Vojvodina", i to je možda vrlo pozitivna i progresivna ideja regionalne integracije, ali sada to nije na dnevnom redu. Ne kažem to kao autonomaš ili antiautonomaš, iako jesam Lala, i to pravi. Ne stoji teza da su izbeglice i došljaci isključivo antiautonomaši, imate primer u Lovćencu, gde su ljudi u jednom trenutku postali veliki autonomaši i Čankovi glasači, a reč je o Crnogorcima.

Šta želim da istaknem? Prevelika je ovakva Vojvodina za maksimalnu autonomiju, ne za autonomiju srednjeg tipa, ali za ove maksimalne zahteve, čak i kad su dobronamerni, a Čankovi zahtevi ne spadaju u njih, mislim da je prevelika. To nužno vodi nečemu što ovde niko nije pomenuo, ali se ka tome, bojim se, logično i neminovno ide, a to je federalizacija Srbije. Ako bi se istrajalo i uspelo u ostvarenju ovog punijeg, maksimalnijeg koncepta autonomije Vojvodine, koji ima svoje argumente, to bi pre ili posle nužno dovelo do federalizacije Srbije. Možemo i to, ali prosto moramo biti svesni da i u politici, a ne samo u matematici, ponekad A neminovno povlači B, i mimo dobre ili loše volje aktera. Dobra volja aktera za ovim stolom sigurno postoji, ali kada pogledamo rezultate izbora u Vojvodini, onda tu vidim jednu zabrinjavajuću tendenciju. Ili nekoliko zabrinjavajućih tendencija. O jednoj se ovde govorilo opširno i zanimljivo, druga nije pomenuta. Unutar autonomističkog bloka pobedila je Upravo ova nedobronamerna, ili možda samo naivna, ili možda slepa opcija. Dakle, žao mi je što je opcija Mileta Isakova katastrofalno poražena na ovim izborima. To samo znači da će trendovi ići u pravcu polarizacije i sukobljavanja, i na nivou svesti aktera, na ovom subjektivnom planu gde takode imamo pobedu ultraautonomističkog bloka, kao i pobedu radikalne opcije na drugoj

strani, koja će, iz nehata, iz egzibicionizma ili zbog sakupljanja glasova i političkih poena, sigurno raditi na opštoj radikalizaciji situacije. U takvim uslovima pobeda radikala ili njihovo jačanje su izvesni.

Vladimir Ilić

- Neće biti internacionalizacije pitanja Vojvodine -

Koji su izgledi za postizanje razvijene autonomije Vojvodine u dogledno vreme? Mislim da su ti izgledi loši, pre svega zbog sledeće spoljnopolitičke situacije. Nema spoljne podrške autonomiji Vojvodine, nema je zbog dva razloga. Prvo, autonomisti su sami pokazali da su spoljnopolitički nepismeni kad su se zadovoljili onom merom autonomije koju im je oktroisao Đinđić. Kad je pala Đinđić-Živkovićeve vlada, oni su se trgli i probali da otvore spoljnopolitičko pitanje Vojvodine. Međutim, na zasedanje Subotičke inicijative nijedna od 15 tadašnjih članica Evropske unije, kao ni SAD, nije htela da pošalje svoje predstavnike. Potpuno je odsustvo podrške velikih sila bilo kakvoj autonomiji Vojvodine. Ja pretpostavljam da je to u vezi s tim što se Srbiji priprema naknada za neminovnu nezavisnost Kosova i čak tvrdim da su direktno povezane mera integrisanosti Kosova u Srbiju i mera autonomije Vojvodine. Ukoliko se Kosovo potpuno izgubi, autonomije će praktično nestati. Što autonomija bude veća, toliko će Kosovo biti bliže Srbiji. Ovo govorim po svemu što znam iz diplomatskih izvora.

Pitanje internacionalizacije koje smo sada dotakli. Mislim da tu ne bi trebalo da bude spora posle nastupa Zorana Šamija prošlog utorka u Skupštini Saveta Evrope. Mislim da su činjenice nesporne i da postoji opšta saglasnost. Prvo, gotovo svi akteri tvrde da beogradska vlada nije bila ni na koji način uključena u izazivanje incidenata u Vojvodini u toku ove godine. Drugo, beogradska vlada je priznala da je bilo mnogo tih incidenata i konflikata i da nisu preduzete zakonske, policijske i sudske mere da se oni procesuiraju. I treće, beogradska vlada je u toku druge polovine septembra "drmnula" policiju i sudstvo i drastično je smanjen broj incidenata. Moja je pretpostavka da je uzrok za to što je vlada Srbije pustila da se jako pogorša stanje u Vojvodini, o čemu je Šami vrlo rečito govorio, slažući se sa mađarskim predlogom rezolucije prošlog utorka na sednici Skupštine Saveta Evrope, uobičajena beogradska indolenicija za sve što izlazi van "kruga dvojke". Utoliko sam srećniji što ovde, za istim stolom, vidim ljude koji se kreću oko "kruga dvojke", kao i one koji žive ovde, s ove strane Dunava.

**RADNA VERZIJA PREDNACRTA OSNOVNOG ZAKONA
AUTONOMNE POKRAJINE VOJVODINE***

Polazeći od uverenja da je donošenje ovog Osnovnog zakona, koji je sastavni deo ustavnog sistema Republike Srbije, značajan čin u procesu razvoja Vojvodine kao višenacionalne, višekulturne, demokratske i ekološki održive evropske regije zasnovane na principima demokratije, socijalne pravde, vladavine prava i prosperitetne tržišne privrede, da u savremenim procesima evropskih integracija građani i sve nacionalne zajednice Vojvodine izražavaju svoju čvrstu rešenost da ostvaruju svoje neotuđive i slobode i prava, svoje individualne i kolektivne, na pravu zasnovane interese, u demokratskoj Autonomnoj Pokrajini Vojvodini kao sastavnom delu Republike Srbije;

Skupština Autonomne Pokrajine Vojvodine na sednici _____ donosi

OSNOVNI ZAKON AUTONOMNE POKRAJINE VOJVODINE

/ OSNOVNE ODREDBE

Član 1.

U Autonomnoj Pokrajini Vojvodini građani i njene nacionalne zajednice neposredno ostvaruju svoje slobode, prava i dužnosti garantovane Ustavom Republike Srbije i Osnovnim zakonom Autonomne Pokrajine Vojvodine.

Autonomna Pokrajina Vojvodina je autonomni i sastavni deo Republike Srbije.

Autonomna Pokrajina Vojvodina je pravno lice sa pravima utvrđenim Osnovnim zakonom i ustavom.

ALTERNATIVA Radne grupe za izvršnu vlast i pokrajinske organe uprave: Poslednji stav menja se i glasi:

"Autonomna Pokrajina Vojvodina je neotuđivi deo Republike Srbije".

* Tekst radne verzije predloga "Osnovnog zakona Autonomne Pokrajine Vojvodine" koji je trebalo da se nade na dnevnom redu Skupštine AVP 17. marta 2003. godine. Atentatom na premijera Đinđića, i potomjom politifikom krizom koja je završila izborima decembra iste godine, ovo je pitanje odloženo na neodređeno vreme, ali je ovaj "Prednacrt" ostao kao dokument i najartikulisaniji izraz političke volje koja je vladala u Vojvodini nakon pada Miloševića.

Član 2.

Na osnovu Osnovnog zakona i Ustava Republike Srbije Autonomna Pokrajina Vojvodina se udružuje u evropske regije.

Zakonom se uređuje postupak za uspostavljanje svih oblika transgranične i transregionalne saradnje.

Ratifikovani međunarodni ugovori i opšte prihvaćena pravila međunarodnog prava se neposredno primenjuju u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini.

ALTERNATIVA Radne grupe za izvršnu vlast i pokrajinske organe uprave: Prvi stav menja se i glasi:

"Na osnovu Ustava Republike Srbije i Osnovnog zakona Autonomna Pokrajina Vojvodina se, uz prethodnu saglasnost Vlade Republike Srbije može udružiti u evropske regije".

Drugi stav menja se i glasi:

"Zakonom Republike Srbije uređuje se postupak za uspostavljanje svih oblika transgranične i transregionalne saradnje".

NAPOMENA: Zavisno od ustavnih rešenja u Ustavnoj povelji ili drugom konstitutivnom aktu Saveza Srbije i Crne Gore ugradiće se odgovarajuća dopuna prvog stava.

Član 3.

U skladu sa pravima i dužnostima Autonomne Pokrajine Vojvodine utvrđenim Ustavom Republike Srbije i Osnovnim zakonom, Autonomna Pokrajina Vojvodina samostalno uređuje i ostvaruje zakonodavnu i izvršnu vlast, kao i sudsku vlast iz svoje nadležnosti.

Nadležnosti za koja nije izričito utvrđeno da ih obavljaju organi Republike Srbije, a koje se stiču ostaviranjem prava i interesom građana Vojvodine, u nadležnosti su organa Autonomne Pokrajine Vojvodine.

Nadležnosti za koje nije Ustavom, Osnovnim zakonom i zakonom utvrđeno da su u nadležnosti organa Republike, odnosno Pokrajine, u nadležnosti su organa jedinica lokalne samouprave.

Član 4.

Organi Autonomne Pokrajine Vojvodine rade u skladu sa principima demokratije i vladavine prava, podele i ravnoteže vlasti i depolitizacije uprave.

Član 5.

Teritorija Autonomne Pokrajine Vojvodine ne može se menjati bez saglasnosti dvotrećinske većine u svakom od veća Skupštine Autonomne Pokrajine Vojvodine.

Predlog "Osnovnog zakona" Autonomne Pokrajine Vojvodine

NAPOMENA: Ovaj princip ulazi i u Ustav Republike Srbije.

ALTERNATIVA Radne grupe za izvršnu vlast i pokrajinske organe uprave: "Teritorija Autonomne Pokrajine Vojvodine se ne može menjati bez prethodno pribavljenog mišljenja Skupštine Autonomne Pokrajine Vojvodine". (Prihvata se da ovaj princip bude sastavni deo i Ustava Republike Srbije).

Član 6.

U Autonomnoj Pokrajini Vojvodini su, u ravnopravnoj službenoj upotrebi srpski, mađarski, hrvatski, slovački, rumunski, i rusinski jezik i pisma.

Način obezbeđivanja ravnoprave službene upotrebe jezika i pisma uređuje se zakonom.

U jedinicama lokalne samouprave jezici nacionalnih zajednica, osim jezika iz stava 1 ovog člana, takođe mogu biti u službenoj upotrebi, u skladu sa zakonom i statutom jedinica lokalne samouprave.

Autonomna Pokrajina Vojvodina se posebno stara o zaštiti jezika, pisma i kulture ostalih nacionalnih zajednica uključujući romsku, nemačku i jevrejsku nacionalnu zajednicu.

ALTERNATIVA Radne grupe za izvršnu vlast i pokrajinske organe uprave:

Član 6 menja se i glasi:

"U Autonomnoj Pokrajini Vojvodini su, u ravnopravnoj službenoj upotrebi srpski, mađarski, romski, hrvatski, slovački, rumunski i rusinski jezik i pisma.

Način obezbeđivanja ravnopravne službene upotrebe jezika i pisma uređuje se zakonom Republike Srbije i zakonom Autonomne Pokrajine Vojvodine".

Član 7.

Autonomna Pokrajina je odgovorna za uravnoteženi regionalni razvoj Pokrajine.

Autonomna Pokrajina Vojvodina donosi plan regionalnog razvoja pokrajine i prostorni plan pokrajine

Alaternativa Radne grupe za izvršnu vlast i pokrajinske organe uprave:

Stav 1 menja se i glasi:

"Autonomna Pokrajina Vojvodina neposredno je odgovorna za uravnoteženi regionalni razvoj".

Stav 2 menja se i glasi:

"Autonomna Pokrajina Vojvodina donosi plan regionalnog razvoja i prostorni plan uz prethodnu saglasnost Narodne Skupštine Republike Srbije".

Član 8.

Osnovna jedinica teritorijalne lokalne samouprave u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini je seoska, odnosno gradska opština.

Seoske opštine mogu da se udružuju u zajednice sela, radi obavljanja zajedničkih poslova.

Složena jedinica teritorijalne lokalne samouprave je grad.

Opštine se interesno udružuju sa gradom i čine gradski okrug (distrikt, oblast). Radi obavljanja zajedničkih poslova gradski okruzi se mogu udruživati u regionalne zajednice.

ALTERNATIVA Jedinice teritorijalne lokalne samouprave u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini su opštine, gradovi, zajednice opština i gradova i regioni.

NAPOMENA: U seoskim područjima to su mesne zajednice.

Član 9.

Autonomna Pokrajina Vojvodina ima sudsku i ustavno-sudsku zaštitu svog autonomnog statusa.

Član 10.

Autonomna Pokrajina Vojvodina ima svoje simbole koji se uređuju zakonom.

Zakon iz stava jedan ovog člana se donosi dvotrećinskom većinom od ukupnog broja poslanika Skupštine Autonomne Pokrajine Vojvodine.

Isticanje simbola Autonomne Pokrajine Vojvodine se vrši uz isticanje državnih obeležja Republike Srbije.

Član 11.

Glavni grad Autonomne Pokrajine Vojvodine je Novi Sad.

// SLOBODE I PRAVA ČOVEKA I GRAĐANINA I LIČNA I KOLEKTIVNA PRAVA NACIONALNIH ZAJEDNICA

NAPOMENA: Unošenje odredaba slobode i prava čoveka i građanina i lična i kolektivna prava nacionalnih zajednica u Osnovni zakon ne isključuje nego pretpostavlja unošenje najvećeg broja identičnih odredaba u Ustav Republike Srbije

1. SLOBODE I PRAVA ČOVEKA I GRAĐANINA

Član 12.

Slobode i prava čoveka i građanina uređene međunarodnim pravnim aktima kojima je pristupila naša zemlja, opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava i Ustavom države neposredno se primenjuju na teritoriji Autonomne Pokrajine Vojvodine.

Član 13.

Osnovnim zakonom, u okviru prava i dužnosti Autonomne Pokrajine Vojvodine utvrđuju se i druga prava i slobode, a posebno individualna i kolektivna prava nacionalnih zajednica i njihovih pripadnika.

Član 14.

U skladu sa stupnjem ekonomskog i društvenog razvoja Autonomne Pokrajine Vojvodine kao celine i pojedinih jedinica lokalne samouprave, te opštim mogućnostima društva, obezbeđuje se posebna briga, staranje i pomoć socijalno ugroženim društvenim grupama i pojedincima. Dužnost svih građana, svih organa vlasti, svih ustanova i organizacija je da pomažu i učestvuju u ovom vidu društvene solidarnosti.

Član 15.

Obezbeđuje se svestrana zaštita ljudskih sloboda i prava kojima se garantuje pravo svakoga na sudsku i ustavno-sudsku zaštitu, obavezu svih nosilaca vlasti i javnih ovlašćenja da se u skladu sa svojim nadležnostima toga pridržavaju, kao i dužnost društvene zajednice kao celine da stvara uslove za unapređenje ljudskih sloboda i prava i svestrani razvoj ljudske ličnosti.

Član 16.

Zajemčuje se pravo na odbranu u svim fazama postupka pred sudom ili drugim nadležnim organima.

Okrivljeni ima pravo da se tokom postupka koristi svojim jezikom i pismom, da mu se sve optužbe i druge relevantne činjenice saopšte na njegovom jeziku, da mu se obezbedi mogućnost da tokom čitavog postupka prati na svom jeziku.

Niko ko je dostižan sudu ili drugom nadležnom organu ne može biti kažnjen, ako mu nije obezbeđeno da bude saslušan i data mogućnost da se brani.

Okrivljeni ima pravo da uzme branioca, a zakon utvrđuje u kojim slučajevima okrivljeni mora imati branioca koji se obezbeđuje na račun troškova postupka.

Član 17.

Građanima se zajemčuje sloboda kretanja i nastanjivanja na teritoriji Vojvodine. Sloboda kretanja i nastanjivanja obuhvata i njihovo pravo da napuste teritoriju Vojvodine i da se u nju vrate po sopstvenoj odluci.

Pripadnici nacionalnih zajednica imaju pravo da održavaju svestrane veze sa svojim sunarodnicima i državama u kojima oni žive. Organi Autonomne Pokrajine Vojvodine će se starati da obezbeđuju mogućnosti za održavanje i raz-

NSPM Posebno izdanje 1 (2005)

vijanje veza nacionalnih zajednica sa njihovim sunarodnicima i državama u kojima oni žive.

Ograničavanje slobode kretanja i nastanjivanja moguće je samo zakonom radi vođenja krivičnog postupka, sprečavanja širenja zaraznih bolesti, zaštite životne sredine, zaštite javnog poretka ili bezbednosti zemlje.

Član 18.

Građanima je zajemčena sloboda izražavanja nacionalne pripadnosti i slobodno izražavanje i razvijanje nacionalne kulture, upotreba i negovanje sopstvenog jezika i pisma.

Niko nije dužan da se izjašnjava o svojoj nacionalnoj pripadnosti niti da se opredeljuje za pojedinu nacionalnu zajednicu.

Kažnjivo je svako propagiranje ili na bilo koji način izraženo sprovođenje nacionalne neravnopravnosti, vršenje pritiska na građane u svrhu njihovog nacionalnog opredeljivanja, raspirivanje nacionalne, rasne ili verske mržnje i netrpeljivosti.

Član 19.

Sloboda udruživanja je opšta i obuhvata osnivanje i aktivnost političkih stranaka, udruženja građana i organizacija na nacionalnoj osnovi.

Član 20.

Čovek samostalno ili zajedno sa drugim licima ima pravo na podnošenje peticija i predloga, kao i preuzimanje inicijativa upućenih svim organima vlasti i nosiocima javnih ovlašćenja.

Organi Autonomne Pokrajine Vojvodine su dužni da odgovore licima koja su njima uputila peticije, predloge, inicijative iz stava 1 ovog člana.

Član 21.

Lica nesposobna za rad i bez sredstava za izdržavanje, imaju pravo na socijalnu zaštitu iz sredstava Autonomne Pokrajine Vojvodine i jedinica lokalne samouprave, u skladu sa zakonom.

Član 22.

Autonomna Pokrajina Vojvodina i jedinice lokalne samouprave podstiču i staraju se o populacionoj politici u skladu sa potrebama reprodukcije stanovništva.

Autonomna Pokrajina Vojvodina i jedinice lokalne samouprave, pomažu podizanje i vaspitanje dece, saglasno svojim mogućnostima osnivanjem odgo-

varajućih ustanova, davanjem materijalne pomoći i stručnom brigom o vaspitanju, kao i poštovanju i ostvarivanju prava deteta..

Član 23.

Svako je dužan da se pridržava ustava, Osnovnog zakona i zakona.

Član 24.

Stranci u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini imaju sve ljudske slobode i prava izuzev onih koje su Ustavom i Osnovnim zakonom određena kao prava građana, a imaju obavezu da se pridržavaju Ustava države, Osnovnog zakona i zakona.

DEO 2. POSEBNA PRAVA NACIONALNIH ZAJEDNICA

Član 25.

Autonomna Pokrajina Vojvodina, jedinice lokalne samouprave, svi organi vlasti i nosioci javnih ovlašćenja dužni su da donose odgovarajuće akte i preduzimaju odgovarajuće mere za unapređenje pune i efektivne nacionalne ravnopravnosti nacionalnih zajednica i suzbijanje diskriminacije u svim vidovima prema njima.

Preduzeti akti i mere za postizanje pune i efektivne nacionalne ravnopravnosti nacionalnih zajednica neće se smatrati diskriminacijom.

Nacionalne zajednice koje su posebno ugrožene u svom ekonomskom i socijalnom položaju mogu se javnim sredstvima pomagati radi poboljšanja uslova njihovog života i korišćenja njihovih opštih i posebnih prava.

Član 26.

U organima Autonomne Pokrajine Vojvodine i ustanovama koje ona osniva, javnim službama, organima jedinica lokalne samouprave, obezbeđuje se proporcionalna zastupljenost pripadnika nacionalnih zajednica u skladu sa zakonom.

Član 27.

Autonomna Pokrajina Vojvodina podstiče međunacionalnu toleranciju i zajedništvo i preduzima mere između ostalog u oblasti obrazovanja, informisanja i kulture radi unapređenja uzajamnog poštovanja, razumevanja i saradnje među svim ljudima pripadnicima nacionalnih zajednica koji žive na njenoj teritoriji.

Član 28.

Zabranjena je i kažnjiva po zakonu asimilacija pripadnika nacionalnih zajednica, koja je suprotna slobodi nacionalnog opredeljenja i izražavanja nacionalnoj pripadnosti.

Odgovarajućom ekonomskom i kulturnom politikom, aktivnošću organa vlasti, javnih ustanova i organizacija Autonomna Pokrajina Vojvodina dužna je da štiti pripadnike nacionalnih zajednica od asimilacije.

Član 29.

Organi Autonomne Pokrajine Vojvodine prilikom određivanja prostornih i drugih planova razvoja su dužni da vode računa o posebnostima područja naseljenih pripadnicima nacionalnih zajednica koje su brojčano u manjini.

Zabranjeno je utvrđivanje granica jedinica teritorijalne organizacije i izbornih jedinica s ciljem ograničavanja ili otežavanja ostvarivanja prava nacionalnih zajednica i njihovih pripadnika.

Zabranjene su mere koje mogu imati za posledicu promenu nacionalne strukture stanovništva a koje mogu otežati ostvarivanje prava nacionalnih zajednica.

Član 30.

Skupština i Vlada Autonomne Pokrajine Vojvodine najmanje dva puta godišnje razmatraju stanje u oblasti ostvarivanja prava nacionalnih zajednica i njihovih pripadnika.

Organi Autonomne Pokrajine Vojvodine, u okviru svojih nadležnosti i u sklopu svojih redovnih delatnosti, prate ostvarivanje prava nacionalnih zajednica i njihovih pripadnika i o tome obaveštavaju Skupštinu, Vladu Autonomne Pokrajine Vojvodine i zaštitnika sloboda i prava građana i nacionalnih zajednica.

Organ Autonomne Pokrajine Vojvodine nadležan za poslove statistike jednom godišnje objavljuje publikaciju sa zbirom podataka o ostvarivanju prava nacionalnih zajednica i njihovih pripadnika na teritoriji Autonomne Pokrajine Vojvodine.

Član 31.

Predškolsko, osnovno, srednje, više i visoko obrazovanje obezbeđuje se na srpskom jeziku i na ostalim jezicima nacionalnih zajednica.

Način i uslovi za ostvarivanje obrazovanja na jezicima nacionalnih zajednica uređuju se zakonom koji se donosi većinom glasova svih poslanika oba veća Skupštine Autonomne Pokrajine Vojvodine.

Član 32.

Radi ostvarivanja sloboda i obaveštavanja javnosti u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini, kao i jedinicama lokalne samouprave, organi vlasti su dužni da pomažu osnivanje štampe i drugih sredstava javnog informisanja na srpskom i ostalim jezicima nacionalnih zajednica.

Član 33.

U oblastima obrazovanja, kulture, javnog informisanja i upotrebe jezika i pisma nacionalne zajednice mogu ostvarivati pravo na samoupravu, na način utvrđen zakonom.

Autonomna Pokrajina Vojvodina će deo svojih nadležnosti iz oblasti iz stava 1. ovog člana poveriti organima samouprave nacionalnih zajednica.

Obim poverenih ovlašćenja organima samouprave, kao i visina sredstava za ostvarivanje tih ovlašćenja, utvrđuju se sporazumom organa samouprave nacionalne zajednice i Skupštine Autonomne Pokrajine Vojvodine.

Član 34.

Nacionalne zajednice, bilo preko svojih pripadnika ili političih i drugih organizacija, imaju pravo da se obraćaju nadležnom sudu radi zaštite svojih prava, što uključuje i mogućnost ulaganja svih pravnih sredstava, kao i ustavnu žalbu.

ALTERNATIVA II Radne grupe za izvršnu vlast i pokrajinske organe uprave: Brisati deo od člana 12. do člana 34. Evropski ustavni standardi kao i međunarodne konvencije o ljudskim pravima zahtevaju garanciju državnog ustava.

III SOCIJALNO-EKONOMSKO UREĐENJE

Član 35.

Socijalno-ekonomsko uređenje se zasniva na principima socijalne tržišne privrede.

Član 36.

Proizvodnja i raspodela privrednih dobara koja služe zadovoljavanju neophodnih životnih potreba građana je pod nadzorom organa Autonomne Pokrajine Vojvodine i jedinica lokalne samouprave.

Merama nadzora Autonomne Pokrajine Vojvodine i jedinica lokalne samouprave, privredni subjekti koji se bave proizvodnjom i raspodelom privrednih dobara koja služe zadovoljavanju neophodnih životnih potreba građana ne mogu se dovoditi u neravnotežan ekonomski položaj.

Član 37.

Zagarantovana je sloboda obavljanja privrednih delatnosti, sloboda ugovora-ranja i sloboda osnivanja preduzeća i drugih privrednih subjekata.

Član 38.

Zabranjeni su sporazumi preduzeća i odluke njihovih udruženja, kojima se na nedopušten način stvara ili iskorišćava monopolski ili drugi povlašćeni položaj na tržištu, ili se na drugi način sprečava ili ograničava konkurencija na štetu drugih preduzeća i potrošača.

Zabranjena je nelojalna konkurencija.

Član 39.

Planom razvoja Autonomne Pokrajine Vojvodine utvrđuju se ciljevi razvoja i opšti okviri za donošenje mera ekonomske politike, koje donose organi Autonomne Pokrajine Vojvodine u skladu sa ustavom i zakonom.

Prostorno planiranje od značaja za celu teritoriju Vojvodine ostvaruje se prostornim planom Autonomne Pokrajine Vojvodine.

Član 40.

U okviru svojih prava i dužnosti Autonomne Pokrajine Vojvodine obezbeđuje ostvarivanje jedinstvenog tržišta i učestvuje u uređivanju jedinstvenog carinskog, monetarnog, deviznog i spoljnotrgovinskog sistema, kao i u utvrđivanju zajedničke politike u tim oblastima.

Član 41.

Radi potpunijeg ostvarivanja svojih prava i dužnosti Autonomna Pokrajina Vojvodina može, u skladu sa zakonom, učestvovati kao akcionar odnosno član u privrednim društvima i drugim privrednim subjektima.

NAPOMENA: Treba da bude sadržano i u Ustavu Srbije.

Član 42.

Autonomna Pokrajina Vojvodina i jedinice lokalne samouprave podstiču razvoj zadrugarstva zasnovanog na samopomoći i solidarnosti.

Autonomna Pokrajina Vojvodina i jedinice lokalne samouprave podstiču i pomažu zadrugarstvo i druge oblike zajedničkog poslovanja, naročito u poljoprivredi, proizvodnji hrane, zanatstvu i uslužnim delatnostima.

Član 43.

Mala i srednja preduzeća i drugi privredni subjekti u poljoprivredi, zanatstvu, industriji i trgovini se zakonom i merama ekonomske politike štite i po-

državaju, posebno u njihovim nastojanjima da očuvaju samostalnost i unaprede svoje poslovanje na osnovama zadružne samopomoći.

Član 44.

Radi što ravnomernijeg zadovoljenja privrednih potreba svih stanovnika i drugih korisnika, mogu se za određena područja osnivati vodne zadruge i druge organizacije javnog prava na zadružnoj osnovi.

Ove organizacije su samoupravne organizacije korisnika u skladu sa zakonom.

Član 45.

Preduzeća i drugi privredni subjekti se udružuju u privredne komore i strukovna udruženja na način utvrđen zakonom.

Privrednim komorama i strukovnim udruženjima upravljaju njihovi članovi.

Član 46.

Autonomna Pokrajina Vojvodina zakonom propisuje obavezno osiguranje i može osnivati ili potpomagati osiguravajuće organizacije.

Član 47.

U troškovima izgradnje i održavanja puteva, železničkih pruga, osnovne mreže kanala i drugih objekata od interesa za Autonomnu Pokrajinu Vojvodinu, Autonomna Pokrajina Vojvodina učestvuje u skladu sa zakonom.

Član 48.

Sva prirodna bogatstva u Vojvodini pripadaju građanima Vojvodine. Pravo korišćenja prirodnih bogatstava se ni na koga ne može trajno preneti. Građevinskim zemljištem upravlja, raspolaže i uređuje način njegovog korišćenja jedinica lokalne samouprave u skladu sa zakonom. Građevinsko zemljište može biti u svim oblicima svojine. ALTERNATIVA: briše se stav 4.

Član 49.

Za prirodna bogatstva, zemljište i nekretnine nacionalnog značaja, kulturno-istorijske spomenike i prirodne retkosti, vode i vodotoke kao i železničke, drumske i vodne puteve, vodovode i mreže za prenos električne i druge energije koja su u državnoj svojini, titulari prava na teritoriji Autonomne Pokrajine Vojvodine su Autonomna Pokrajina Vojvodina i jedinice lokalne samouprave, u skladu sa zakonom.

Član 50.

Pravo korišćenja rudnog blaga, izvora energije, železničkih, drumskih i vodnih puteva, vodovoda i mreže za prenos električne i druge energije pripada, po pravilu, institucijama javnog prava.

Zakonom se uređuje raspolaganje prirodnim bogatstvima od strane organa Autonomne Pokrajine Vojvodine i organa jedinica lokalne samouprave.

Član 51.

Zakonom Autonomne Pokrajine Vojvodine uređuje se privatizacija sredstava u društvenoj i državnoj svojini u preduzećima i drugim subjektima sa sedištem na teritoriji Autonomne Pokrajine Vojvodine.

Član 52.

Režim korišćenja sredstava u državnoj svojini uređuje se zakonom.

Režim korišćenja sredstava za koja je neophodno jedinstvo funkcionisanja tehničko-tehnološkog sistema uređuje se na osnovu prethodno pribavljenog mišljenja organa Autonomne Pokrajine Vojvodine.

Član 53.

Sredstva u privatnoj svojini mogu biti prevedena u državnu svojinu samo u zakonom uređenom postupku eksproprijacije, uz naknadu koja ne može biti manja od tržišne.

Član 54.

Posedovanje i korišćenje poljoprivrednog zemljišta uređuje se zakonom

Obim posedovanja i korišćenja poljoprivrednog, građevinskog i drugog zemljišta se može ograničiti zakonom.

ALTERNATIVA: brisati stav 2.

Zabranjena je svaka zloupotreba prava svojine ili prava korišćenja poljoprivrednog, građevinskog ili drugog zemljišta.

ALTERNATIVA: dodati novi stav 4: Povećanje vrednosti zemljišta, koje je nastalo bez rada i ulaganja sredstava vlasnika, služi zadovoljenju potreba društva, na način propisan zakonom.

Član 55.

Strana pravna i fizička lica mogu sticati pravo svojine pod uslovima koji se utvrđuju zakonom.

Sredstva u svojini stranih pravnih i fizičkih lica ne mogu biti predmet nacionalizacije, a eksproprijisati se mogu samo po istim uslovima po kojima se mogu eksproprijisati sredstva domaćih lica.

Predlog "Osnovnog zakona" Autonomne Pokrajine Vojvodine

Prava stranih pravnih i fizičkih lica se ne mogu, protivno njihovoj volji, umanjivati izmenama zakona i drugih propisa.

Strana lica mogu slobodno da osnivaju privredna društva i druge organizacione oblike za vršenje delatnosti, kao i da pribavljaju akcije i udele u njima.

Stranom licu se jamči pravo na iznošenje dobiti i povraćaj vrednosti uloženog kapitala u skladu sa zakonom.

Član 56.

Pravo korišćenja i raspolaganja sredstvima u državnoj svojini na teritoriji Autonomne Pokrajine Vojvodine imaju Autonomna Pokrajina Vojvodina i jedinice lokalne samouprave, u skladu sa zakonom.

Član 57.

Narodna banka Vojvodine je ustanova jedinstvenog monetarnog sistema. Narodna banka Vojvodine, zajedno sa Narodnom bankom Srbije, učestvuje u utvrđivanju jedinstvene emisije i monetarno-kreditne politike.

Narodna banka Vojvodine samostalno utvrđuje i sprovodi mere za realizaciju ciljeva zajedničke emisije i monetarno-kreditne politike.

Status i rad Narodne banke Vojvodine se uređuju zakonom.

Član 58.

Narodna banka Vojvodine vrši nadzor nad radom banaka i drugih finansijskih organizacija u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini.

Banke i druge finansijske organizacije su dužne da se pridržavaju odluka koje donosi Narodna banka Vojvodine.

Član 59.

Za podsticanje privrednog i društvenog razvoja zakonom se osniva Razvojna banka Vojvodine.

Član 60.

Budžet Autonomne Pokrajine Vojvodine se zasniva na načelima ujednačenosti prihoda i rashoda, štedljivosti, ekonomičnosti i konjunktornoj podsticajnosti.

Skupština Autonomne Pokrajine Vojvodine ostvaruje stalnu kontrolu poštovanja budžetskih načela.

Član 61.

Autonomna Pokrajina Vojvodina se stara o detaljnom planiranju javnih potreba kao i o finansijskim sredstvima potrebnim za njihovo zadovoljavanje.

Planiranje javnih potreba i finansijskih sredstava za njihovo zadovoljavanje uređuje se zakonom.

Planirane javne potrebe i javni izdaci se kontinuirano preispituju sa stanovišta neophodnosti, delotvornosti i finansijske podnošljivosti.

Član 62.

Sistem javnih prihoda i rashoda Autonomne Pokrajine Vojvodine uređuje se zakonom.

Član 63.

Autonomna Pokrajina Vojvodina i jedinice lokalne samouprave stiču svoje prihode:

ubiranjem poreza, taksa i drugih naknada,
prihodima od imovine čiji su titulari,
učešćem u prihodima javnih korporacija i ustanova,
javnim zajmovima,
komercijalnim zajmovima i kreditima,
primanjem donacija i drugih davanja bez naknade.

Jedinica lokalne samouprave svojim starutom uređuje prikupljanje i korišćenje sredstava po osnovu mesnog samodoprinosu, u skladu sa zakonom.

Član 64.

Porezi se utvrđuju srazmerno poreskoj platežnoj sposobnosti poreskih obveznika, uz uvažavanje principa solidarnosti.

Porezi se tako određuju da su zajedno sa doprinosima i drugim socijalnim davanjima podnošljivi za poreskog obveznika, da ne slabe njegovu volju za ostvarivanjem prihoda i sticanjem imovine i da podstiču njegovo staranje o sopstvenim interesima i potrebama.

Nedopuštene su poreske privilegije u korist pojedinog poreskog obveznika.

Član 65.

Zakonom se utvrđuju vrste poreza kao i učešće jedinica lokalne samouprave u poreskim prihodima.

Zakonom se može propisati pravo jedinice lokalne samouprave da svojim odlukama utvrđuju poresku stopu za određenu vrstu poreza, u okviru raspona poreskih stopa propisanih zakonom.

Član 66.

Autonomna Pokrajina Vojvodina uređuje i preko svojih organa ubira sve vrste poreza i akciza na svojoj teritoriji, izuzev poreza na promet.

Porez na promet i akcize, koji se ureduju zakonom Republike Srbije ubiraju poreski organi Autonomne Pokrajine Vojvodine.

Učešće Pokrajine i jedinica lokalne samouprave u korišćenju sredstava ubranih po osnovu poreza na promet i akciza prikupljenih na teritoriji Autonomne Pokrajine Vojvodine, utvrđuje se zakonom Republike Srbije.

ALTERNATIVA: preformulisati stav 3, određivanjem procentualnog učešća Pokrajine i jedinica lokalne samouprave u korišćenju sredstava ubranih po osnovu poreza na promet i akciza.

Član 67.

Poljoprivredno, šumsko i vodno zemljište služe opštem dobru.

Poljoprivredno zemljište ne može menjati svoju namenu.

Izuzetno, namena poljoprivrednog zemljišta se može izmeniti na osnovu zakona, ali samo za zadovoljavanje neophodnih potreba društva koje se na drugi način nisu mogle zadovoljiti.

Član 68.

Autonomna Pokrajina Vojvodina i jedinice lokalne samoprave pomažu poljoprivrednicima podsticanjem tehničko-tehnoloških uslova njihovog života i rada, poboljšavanjem stručnog obrazovanja, podržavanjem zadrugarstva i podsticanjem proizvodnje i prodaje njihovih proizvoda.

Politikom zaštitnih cena i drugim merama, uključujući obrazovanje robnih rezervi i preduzimanjem drugih mera tržišne zaštite, poljoprivrednicima se osigurava odgovarajući dohodak, srazmerno vrednosti rada i kapitala koje ulažu.

Posebnim merama se sprečava masovnija prezaduženost poljoprivrednika i poljoprivrednih gazdinstava kao i otklanjanje posledica delovanja elementarnih nepogoda.

Član 69.

Vode i vodotoci predstavljaju prirodno bogatstvo i pod posebnom su zaštitom.

Zakonom se uređuje sistem upravljanja vodama.

Korišćenje voda od značaja za Autonomnu Pokrajinu Vojvodinu i Republiku Srbiju se ostvaruje na osnovu usaglašenog plana korišćenja.

ALTERNATIVA I do II poglavlja *III SOCIJALNO-*

EKONOMSKO UREĐENJE (od čl 35-55)

Član 35.

Socijalno-ekonomsko uređenje je autonomni deo socijalno ekonomskog uređenja Republike Srbije, koje se zasniva na socijalnoj, tržišnoj privredi i privatnoj svojini kao glavnom svojinskom obliku i slobodi privređivanja.

Član 36.

Za zadovoljavanje opštih potreba i obezbeđenje opštih interesa postoji državna svojina čiji titulari saglasno Osnovnom zakonu i ustavu jesu jedinice lokalne samouprave, Autonomna Pokrajina Vojvodina i Republika Srbija.

Član 37.

Zabranjeno je stvaranje i iskorišćavanje monopolskog ili drugog povlašćenog položaja na tržištu. Zaštita slobode privređivanja i tržišta od monopola i drugih povlašćenih položaja na tržištu, uređuje se zakonom.

Član 38.

Autonomna Pokrajina Vojvodina donosi plan razvoja, kojim utvrđuje ciljeve razvoja i opšte okvire za donošenje mera ekonomske politike.

Član 39.

Autonomna Pokrajina Vojvodina i jedinice lokalne samouprave podstiču i pomažu zadrugastvo i druge oblike zajedničkog poslovanja, posebno u poljoprivredi, proizvodnji hrane, zanatstvu i uslužnim delatnostima.

Član 40.

Radi što ravnomernijeg zadovoljavanja privrednih potreba svih stanovnika i drugih korisnika mogu se za određena područja osnivati vodne zadruge i druge organizacije javnog prava na zadružnoj osnovi.

Član 41.

Preduzeća i drugi privredni subjekti se udružuju u privredne komore i strukovna udruženja na način utvrđen zakonom.

Privrednim komora i strukovnim udruženjima upravljaju njihovi članovi.

Član 42.

Autonomna Pokrajina Vojvodina zakonom uređuje obavezno osiguranje i može osnivati ili potpomagati osiguravajuće organizacije.

NAPOMENA: zakonodavnoj materiji nije mesto u Osnovnom zakonu.

Član 43.

Pravo korišćenja prirodnih bogatstava se ni na koga ne može trajno preneti.

Gradsko građevinsko zemljište može biti u svim oblicima svojine.

Gradskim građevinskim zemljištem u državnoj svojini upravlja, raspolože i uređuje način njegovog korišćenja jedinica lokalne samouprave u skladu sa zakonom.

Član 44.

Autonomna Pokrajina Vojvodina i jedinice lokalne samouprave, u skladu sa zakonom, su titulari prava svojine nad prirodnim bogatstvima, zemljištem i nekretninama od nacionalnog i pokrajinskog značaja, kulturno-istorijskim spomenicima, prirodnim retkostima, vodama i vodotocima koji su u državnoj svojini.

Samo zakonom se može propisati poseban režim korišćenja predmeta državne svojine iz stava jedan ovog člana.

Član 45.

Zakonom Autonomne Pokrajine Vojvodine uređuje se postupak privatizacije u preduzećima i drugim subjektima sa sedištem na teritoriji Autonomne Pokrajine Vojvodine.

Član 46.

Imovina Autonomne Pokrajine Vojvodine čine nepokretne i pokretne stvari, novac i prava u državnoj svojini:

koju koriste organi, organizacije i ustanove Autonomne Pokrajine Vojvodine, kao i javna preduzeća čiji je osnivač Autonomna Pokrajina Vojvodina;

koju koriste organi, organizacije, preduzeća i ustanove koje vrše javna ovlašćenja u skladu sa Osnovnim zakonom i zakonom;

putevi i železnice od interesa za Autonomnu Pokrajinu Vojvodinu izuzev međunarodnih drumskih i železničkih saobraćajnica;

fiskalni prihodi;

prihodi po osnovu legata, donacija i pomoći.

Član 47.

Za podsticanje privrednog i društvenog razvoja zakonom se osniva Razvojna banka Vojvodine.

Član 48.

Budžet Autonomne Pokrajine Vojvodine se zasniva na načelima ujednačenosti prihoda i rashoda, štedljivosti, ekonomičnosti i konjunkturne podsticajnosti.

Skupština Autonomne Pokrajine Vojvodine vrši kontrolu poštovanja budžetskih načela.

Član 49.

Planiranje javnih potreba i finansijskih sredstava za njihovo zadovoljavanje uređuje se zakonom.

Planirane javne potrebe i javni izdaci se kontinuirano preispituju sa stano-
višta neophodnosti, delotvornosti i finansijske podnošljivosti.

Član 50.

Javni prihodi i rashodi Autonomne Pokrajine Vojvodine uređuju se zakonom.

Član 51.

Vrste poreza kao i učešće jedinica lokalne samouprave u poreskim prihodima uređuje se zakonom.

Pravo jedinice lokalne samouprave da svojim odlukama utvrđuju poresku stopu za određenu vrstu poreza, u okviru raspona poreskih stopa propisanih zakonom miže se propisati zakonom.

Član 52.

I ALTERNATIVA, ceo član ide u Ustav Republike Srbije.

II ALTERNATIVA:

Autonomna Pokrajina Vojvodina uređuje i preko svojih organa ubira sve vrste poreza na svojoj teritoriji, izuzev poreza na promet.

Učešće Pokrajine i jedinica lokalne samouprave u korišćenju sredstava ubranih po osnovu poreza na promet i akciza prikupljenih na teritoriji Pokrajine, utvrđuje se zakonom Republike Srbije.

Porez na promet i akcize, koji se uređuju zakonom Republike Srbije ubiraju poreski organi Autonomne Pokrajine Vojvodine. (ovaj stav ide u Republički Ustav)

III Aleternativa:

Autonomna Pokrajina Vojvodina uređuje i preko svojih organa ubira sve vrste poreza na svojoj teritoriji, izuzev poreza na promet.

Porez na promet i akcize, koji se uređuju zakonom Republike Srbije ubiraju poreski organi Pokrajine.

Autonomna Pokrajina Vojvodina i jedinice lokalne samouprave učestvuju -----% u korišćenju sredstava ubranih na teritoriji Autonomne Pokrajine Vojvodine po osnovu poreza na promet i akcize.

Član 53.

Namena poljoprivrednog zemljišta ne može se menjati.

Izuzetno, namena poljoprivrednog zemljišta se može izmeniti na osnovu zakona, ali samo za zadovoljavanje neophodnih potreba društva, koje se na drugi način nisu mogle zadovoljiti.

Član 54.

Autonomna Pokrajina Vojvodina i jedinice lokalne samouprave pomažu poljoprivrednicima podsticanjem tehničko-tehnoloških uslova njihovog života i rada, poboljšavanjem stručnog obrazovanja, podržavanjem zadugarstva i podsticanjem proizvodnje i prodaje njihovih proizvoda.

Član 55.

Sistem upravljanja vodama uređuju se zakonom.

Korišćenje voda od značaja za Autonomnu Pokrajinu i Republiku Srbiju se vrši na osnovu usaglašenog plana korišćenja.

ALTERNATIVA Radne grupe za izvršnu vlast i pokrajinske organe uprave: Brisati čitav deo o socijalno-ekonomskom uređenju (članovi 35-55). Ova materija se uređuje Ustavom Republike Srbije. Prihvatljivo je da komisija sačini spisak principa na kojoj ova oblast treba da počiva, te da oni budu uvršteni u novi Ustav Republike Srbije.

IV PRAVA I DUŽNOSTI AUTONOMNE POKRAJINE

Član 70.

Autonomna Pokrajina Vojvodina preko svojih organa i organizacija:
donosi Osnovni zakon Autonomne Pokrajine Vojvodine;
uređuje i obezbeđuje uslove za uspešan ekonomski i društveni razvoj Autonomne Pokrajine Vojvodine, donošenjem plana i programa;
uređuje i obezbeđuje način ostvarivanja ustavnih sloboda i prava čoveka i građanina i ravnopravnost srpskog naroda i nacionalnih zajednica i obezbeđuje njihovu zaštitu u okviru svojih prava i dužnosti;
uređuje i obezbeđuje u skladu sa Osnovnim zakonom:
sprovođenje plana i programa ekonomskog i društvenog razvoja autonomne pokrajine, te osniva razvojnu banku Vojvodine;
obrazovanje i organizaciju organa autonomne pokrajine;
teritorijalnu organizaciju autonomne pokrajine na opštine i druge jedinice lokalne samouprave, te njihovu nadležnost;

ravnopravnost nacionalnih zajednica i službenu upotrebu jezika i pisama;
mrežu i organizaciju sudova; ALTERNATIVA: brisati
organizaciju i funkcionisanje lokalne policije;
službenu evidenciju državljana Republike Srbije koji žive na teritoriji au-
tonomne pokrajine, u skladu sa zakonom;
mrežu i organizaciju organa za prekršaje;
obrazovanje i način rada poreskih organa na teritoriji Autonomne Pokrajine Vojvodine;
obrazovanje statističke službe od interesa za Autonomnu Pokrajinu Vojvodinu;
oblast kulture, naročito zaštitu kulturne baštine nacionalnih zajednica;
istorijsko, umetničko, monumentalno, arhitektonsko, arheološko i naučno nasleđe, u skladu sa principima utvrđenim okvirnim zakonom države;
oblast obrazovanja, u skladu sa principima utvrđeni okvirnim zakonom države
arhive, biblioteke, muzeje, i druge ustanove u oblasti kulture od interesa za Autonomnu Pokrajinu Vojvodinu;
oblast naučno istraživačkog rada, uključivši osnivanje naučnih i naučno istraživačkih institucija;
osnivanje drugih ustanova i udruženja u oblasti obrazovanja, kulture i umetnosti od interesa za Autonomnu Pokrajinu Vojvodinu;
korišćenje poljoprivrednog zemljišta i voda za navodnjavanje, naročito pomaže poljoprivrednicima u tehničko-tehnološkom razvoju, i njihovom obrazovanju, podstiče proizvodnju i prodaju njihovih proizvoda, vodi politiku zaštitnih cena, preduzima i druge mere tržišne zaštite poljoprivrednika radi osiguranja odgovarajućeg dohotka srazmerno uloženom radu i kapitalu, sprečava masovnu prezaduženost poljoprivrednih gazdinstava, preduzima mere na sprečavanju nastanka elementarnih nepogoda i otklanja posledice njihovog delovanja na teritoriji Autonomne Pokrajine Vojvodine;
gazdovanje šumskim zemljištem, šumama i šumskim proizvodima;
lov, lovišta i robolov na teritoriji Autonomne Pokrajine Vojvodine;
režim voda uključivši sisteme za navodnjavanje i odvodnjavanje u skladu sa osnovnim načelima republičkog zakona,
korišćenje mineralnih i termalnih voda, balneoloških i klimatskih resursa i turizam;
oblast zanatstva i male privrede;
razvoj zadrugarstva u svim oblastima;
sajmove i sajamsku delarnost;
privredne komore i druge oblike strukovnih udruživanja u skladu sa osnovnim načelima republičkog zakona;

Predlog "Osnovnog zakona" Autonomne Pokrajine Vojvodine

osnivanje fondova, ustanova i javnih preduzeća;
korišćenje rudnih bogatstava i mineralnih sirovina;
obrazovanje i rad dobrotvornih humanitarnih ustanova;
zdravstvenu zaštitu, u skladu sa osnovnim načelima republičkog zakona;
poboljšanje higijene rada i života;
farmaceutske službe i usluge u skladu sa osnovnim načelima republičkog zakona;

organizaciju zdravstvenog i penzijskog osiguranja u skladu sa okvirnim zakonom države;

socijalnu zaštitu u skladu sa okvirnim zakonom države;
zaštitu porodice, dece i omladine u skladu sa okvirnim zakonom države;
oblast sporta i rekreacija osim vrhunskog i profesionalnog sporta;
izgradnju i održavanje i korišćenje puteva, osim saobraćajnica od međunarodnog značaja i one koje država odredi da jesu od posebnog značaja za nju;
železnički, drumski i rečni transport, vazdušne luke (aerodromi i heliodromi), antenski i kablovski prenos, osim onih koje država odredi da obezbeđuju jedinstveni sistem za celu državu;

uslove i način rada kockarnica-kasina, parkova i prostora zabave, aparata za zabavu, igara na sreću osim lutrije i sportskih kladionica koje uređuje država;
imovinu, poreze, takse i druge javne prihode Autonomne Pokrajine Vojvodine;
javne radove na objektima od značaja za građane Autonomne Pokrajine Vojvodine

javno informisanje i servis od interesa za Autonomnu Pokrajinu Vojvodinu druge oblasti određene ustavom i republičkim zakonom.

ALTERNATIVA: člana 70:

Autonomna Pokrajina Vojvodina preko svojih organa i organizacija:

donosi Osnovni zakon Autonomne Pokrajine Vojvodine;

uređuje i obezbeđuje način ostvarivanja ustavnih sloboda i prava čoveka i građanina i ravnopravnost nacionalnih zajednica i obezbeđuje njihovu zaštitu, u skladu sa ustavom i Osnovnim zakonom;

uređuje i obezbeđuje službenu evidenciju državljana Republike Srbije na teritoriji Autonomne Pokrajine Vojvodine;

ALTERNATIVA: brisati

uređuje i obezbeđuje uslove za uspešan ekonomski i društveni razvoj Autonomne Pokrajine Vojvodine kao celine, usklađuje razvoj privrede i drugih delatnosti u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini i obezbeđuje jedinstvo tržišta u skladu sa ustavom;

utvrđuje društvenu politiku, donosi zakone, druge propise i opšte akte, obezbeđuje izvršenje zakona i drugih propisa u skladu sa Osnovnim zakonom,

obezbeđuje sudsku funkciju vlasti i druge oblike i organe zaštite vladavine prava u skladu sa ustavom;

uređuje i obezbeđuje javnu bezbednost na teritoriji Autonomne Pokrajine Vojvodine;

uređuje sistem obrazovanja i vaspitanja, kulture, nauke, zdravstvene zaštite, socijalnog osiguranja, zdravstvene službe, socijalne zaštite i ostvarivanja prava i nacionalnih zajednica u tim oblastima i obezbeđuje uslove za više i visoko obrazovanje, razvoj nauke i kulture, zdravstvene službe i socijalnog osiguranja;

ALTERNATIVA: brisati

uređuje i obezbeđuje položaj, organizaciju i način rada organa uprave Autonomne Pokrajine Vojvodine;

osniva fondove, ustanove i javna preduzeća radi ostvarivanja prava i dužnosti i zadovoljavanja opštih potreba Autonomne Pokrajine Vojvodine;

ostvaruje međunarodnu saradnju u okviru jedinstvene spoljne politike, u skladu sa ustavom i Osnovnim zakonom;

uređuje i obezbeđuje mere za korišćenje i zaštitu zemljišta, šuma, voda i drugih prirodnih bogatstava i zaštitu životne sredine od interesa za Autonomnu Pokrajinu Vojvodinu;

uređuje i obezbeđuje javno informisanje građana na srpskom jeziku i drugim jezicima nacionalnih zajednica;

uređuje i obezbeđuje preduzimanje mera za skladan demografski razvoj Autonomne Pokrajine Vojvodine;

uređuje teritorijalnu organizaciju Autonomne Pokrajine Vojvodine;

vrši druga prava i dužnosti utvrđene ustavom i Osnovnim zakonom

ALTERNATIVA Radne grupe za izvršnu vlast i pokrajinske organe uprave:

Tačka A menja se i glasi:

"donosi Osnovni zakon Autonomne Pokrajine Vojvodine uz prethodnu saglasnost Narodne Skupštine Republike Srbije".

ALTERNATIVA:

"donosi Osnovni zakon autonomne Pokrajine Vojvodine uz prethodno pribavljeno mišljenje Narodne Skupštine Republike Srbije".

Tačka B. menja se i glasi:

"uređuje i obezbeđuje dodatne mere za ostvarivanje ustavnih sloboda i prava čoveka i građanina i ravnopravnost srpskog naroda i nacionalnih zajednica"

Alineja 1. menja se i glasi:

"sprovođenje plana i programa ekonomskog i društvenog razvoja autonomne pokrajine, te osniva razvojnu banku Vojvodine u skladu sa Ustavom i zakonom Republike Srbije";

Predlog "Osnovnog zakona" Autonomne Pokrajine Vojvodine

Alineja 3. se briše.

Alineja 5. se briše. Alineja

6. menja se i glasi:

"službenu evidenciju državljana Republike Srbije koji žive na teritoriji AP Vojvodine u skladu sa zakonom Republike Srbije;" Alineja 8. se briše.

Alineja 17. se briše. Alineja 27. se briše. Alineja 39. se briše. Briše se deo pod imenom ALTERNATIVA, do člana 71.

Član 71. se briše.

Član 74. se briše.

Član 75. se briše.

Član 71.

Autonomna Pokrajina, preko svojih organa, u skladu sa međunarodnim pravom, ustavom i Osnovnim zakonom izvršava zakone i druge propise države u sledećim oblastima:

industrijska i intelektualna svojina;

tegovi i mere, ispitivanje čistoće metala;

međunarodni sajmovi na teritoriji Autonomne Pokrajine Vojvodine;

slobodne carinske zone;

zaštita životne sredine;

krivične sankcije; ALTERNATIVA: brisati

javna bezbednost;

razrez i ubiranje javnih prihoda;

i druge oblasti određene ustavom i zakonom države.

Član 72.

Sve funkcije vlasti i upravljanja društvenim poslovima u okviru prava i dužnosti Republike Srbije, koje nisu uređene i ne vrše ih organi Republike Srbije, Autonomna Pokrajina Vojvodina će urediti svojim propisima i obezbediti njihovo vršenje dok to Republika Srbija ne učini.

Član 73.

U oblastima koje se načelno uređuju zakonima Republike Srbije Autonomna Pokrajina Vojvodina donosi svoje zakone koji se neposredno primenjuju i moraju biti u skladu sa republičkim zakonima.

*V ORGAN I AUTONOMNE POKRAJINE VOJVODINE 1.
SKUPŠTINA AUTONOMNE POKRAJINE VOJVODINE*

Član 74.

Skupština Autonomne Pokrajine Vojvodine je nosilac zakonodavne vlasti u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini i najviši izraz demokratske volje građana i nacionalnih zajednica Autonomne Pokrajine Vojvodine.

Član 75.

Skupština, u okviru prava i dužnosti Autonomne Pokrajine Vojvodine, na osnovu Osnovnog zakona:

donosi Osnovni zakon Autonomne Pokrajine Vojvodine;

daje saglasnost na promenu Ustava Republike Srbije koje se odnose na položaj, prava i dužnosti Autonomne Pokrajine Vojvodine

ALTERNATIVA:

daje mišljenje na promenu Ustava Republike Srbije koje se odnose na položaj, prava i obaveze Autonomne Pokrajine Vojvodine;

utvrđuje pravce razvoja Autonomne Pokrajine Vojvodine;

donosi zakone i daje autentična tumačenja zakona, odluke i druga opšta akta, rezolucije, deklaracije i zaključke;

daje saglasnost za zaključivanje i ratifikaciju međunarodnih ugovora iz kojih proizilaze obaveze za Autonomnu Pokrajinu Vojvodinu;

daje saglasnost o promeni teritorije Autonomne Pokrajine Vojvodine, po postupku utvrđenim Osnovnim zakonom;

donosi prostorni plan Autonomne Pokrajine Vojvodine i prostorne planove područja posebne namene i daje mišljenje na deo Prostoraog plana Republike Srbije koji se odnosi na Autonomnu Pokrajinu Vojvodinu,

osniva fondove, ustanove, javna preduzeća i javne službe za obavljanje poslova od posebnog značaja za Pokrajinu ;

osniva i ukida sudove u skladu sa Osnovnim zakonom;

raspisuje pokrajinski referendum;

odlučuje o opozivu predsednika Autonomne Pokrajine Vojvodine pre isteka mandata na koji je izabran, na osnovu mišljenja Opšte sednice Vrhovnog suda Autonomne Pokrajine Vojvodine o povredi Osnovnog zakona i zakona;

bira i razrešava predsednika i potpredsednike Skupštine;

bira i razrešava sekretara Skupštine;

bira i razrešava zaštitnika slobode i prava građana i nacionalnih zajednica;

bira predsednika i sudije Vrhovnog suda Vojvodine, predsednika i sudije sudova opšte nadležnosti i posebnih sudova i sudija za prekršaje;

Predlog "Osnovnog zakona" Autonomne Pokrajine Vojvodine

imenuje i razrešava javnog tužioca Vojvodine;
donosi poslovnik o svom radu i
obavlja i druge poslove određene Osnovnim zakonom i zakonom.
ALTERNATIVA Radne grupe za izvršnu vlast i pokrajinske organe uprave:
Brišu se alineje: 2, 5, 6, 7,9, 11, 15, i 16.

Član 76.

Skupštinu Autonomne Pokrajine Vojvodine čine Veće građana i Veće nacionalnih zajednica.

U Veće građana se bira 94 poslanika, a u Veće nacionalnih zajednica 32 (26) poslanika.

ALTERNATIVA Radne grupe za izvršnu vlast i pokrajinske organe uprave:

Član 76. menja se i glasi:

"Skupština Autonomne Pokrajine Vojvodine je jednodoma i čini je 126 poslanika".

ALTERNATIVA:

"Skupštinu Autonomne Pokrajine Vojvodine čini Dom građana i Dom nacionalnih zajednica. U Dom građana bira se 94 poslanika, a u Dom nacionalnih zajednica 36 poslanika.

Član 77.

Veće građana se bira proporcionalnim sistemom na osnovu jedinstvene kandidatske liste za teritoriju Autonomne Pokrajine Vojvodine.

U Veću građana svaka jedinica lokalne samouprave mora biti zastupljena sa najmanje jednim poslanikom.

Član 78.

U Veće nacionalnih zajednica poslanici se biraju iz nacionalnih zajednica. U grupi poslanika iz nacionalnih zajednica je 10 (7) poslanika iz srpske, 6 (5) poslanika mađarske, 4 (3) poslanika slovačke, 4 (3) poslanika hrvatske, 2 poslanika rumunske, 2 poslanika romske, 2 poslanika rusinske nacionalne zajednice i 2 poslanika iz nacionalnih zajednicaa utvrđenih zakonom.

ALTERNATIVA Radne grupe za izvršnu vlast i pokrajinske organe uprave:

Član 78. menja se i glasi:

"U Domu nacionalnih zajednica poslanici se biraju iz nacionalnih zajednica. U grupi poslanika iz nacionalnih zajednica je 10 poslanika iz srpske, 6 poslanika mađarske, 6 poslanika romske, 4 poslanika slovačke, 4 poslanika hrvatske, 2 poslanika rumunske, 2 poslanika rusinske nacionalne zajednice, i 2 poslanika iz nacionalnih zajednica utvrđenih pokrajinskim zakonom".

Član 79.

Prava i dužnosti Skupštine Autonomne Pokrajine Vojvodine ostvaruju se u samostalnom delokrugu veća, ravnopravnom delokrugu veća i zajedničkom delokrugu oba veća.

Član 80.

Veće građana ravnopravno sa Većem nacionalnih zajednica:
odlučuju o primeni odredaba Osnovnog zakona kojima se neposredno uređuje položaj nacionalnih zajednica
donose zakon i druga opšta akta kojima se uređuju prava nacionalnih zajednica;
utvrđuju pravce razvoja Pokrajine,
donose Prostorni plan Autonomne Pokrajine Vojvodine prostorne planove područja posebne namene;
daje saglasnost na promene Ustava Republike Srbije koje se odnose na položaj, prava i dužnosti Autonomne Pokrajine Vojvodine.

ALTERNATIVA:

daje mišljenje na promene Ustava Republike Srbije koje se odnose na položaj, prava i dužnosti Autonomne Pokrajine Vojvodine,
vrše i druge poslove predviđene Osnovnim zakonom.

ALTERNATIVA Radne grupe za izvršnu vlast i pokrajinske organe uprave:

Primedba na član 80.

Alineja 5. se briše.

Član 81.

Veće građana i Veće nacionalnih zajednica u zajedničkoj sednici oba veća Skupština Autonomne Pokrajine Vojvodine:
razmatra pitanja međunarodne saradnje;
bira i razrešava predsednika i potpredsednika Skupštine;
imenuje i razrešava sekretara Skupštine;
imenuje i razrešava zaštitnika sloboda i prava građana i nacionalnih zajednica;
bira i razrešava članove Vlade Autonomne Pokrajine Vojvodine;
vrši i druge poslove utvrđene Osnovnim zakonom i zakonom.

Član 82.

U samostalnom delokrugu Veća građana su svi poslovi iz okvira prava i dužnosti Skupštine koji nisu stavljani u samostalni delokrug Veća nacionalnih zajednica, ravnopravni i zajednički delokrug oba veća.

Član 83.

Samostalni delokrug Veća nacionalnih zajednica obuhvata: predlaganje i donošenje zakona i drugih opštih akata Veću građana iz delokruga tog Veća a kojima se uređuju pitanja od interesa za nacionalne zajednice; pokretanje postupka za ocenu ustavnosti i zakonitosti propisa kojima se uređuju prava nacionalnih zajednica, pripadnika tih zajednica i davanje preporuka za unapređivanje položaja nacionalnih zajednica.

Član 84.

Odluka o poslovima iz ravnopravnog delokruga veća doneta je ako je izglasana u oba veća u istovetnom tekstu.

Ako se u postupku odlučivanja ne postigne saglasnost, razmatranje i odlučivanje u oba veća se ponavlja u roku od osam dana. Ako se ni u ponovljenom odlučivanju ne postigne saglasnost obrazuje se paritetna komisija od članova oba veća koja donosi predlog u roku od 15 dana. Ako se ni na taj način ne postigne saglasnost privremeno se primenjuje tekst zakona odnosno odluke usvojen u Veću građana. Zakon odnosno odluka koji se privremeno primenjuju ostaju na snazi do konačnog usvajanja u oba veća, a najduže jednu godinu od početka primene.

Član 85.

Ako se za vreme privremene primene zakona odnosno odluke, taj zakon ili odluka ne usvoji u oba veća u skladu sa Osnovnim zakonom, Skupštini Autonomne Pokrajine Vojvodine prestaje mandat.

Član 86.

Odluka iz zajedničkog delokruga donosi se na zajedničkoj sednici oba veća, kojoj prisustvuje većina poslanika iz svakog veća, osim kada je Osnovnim zakonom drugačije predviđeno.

Član 87.

Poslanici u Skupštini Autonomne Pokrajine Vojvodine se biraju na četiri godine.

Izbori za poslanike moraju se održati nakasnije 30 dana pre isteka mandata Skupštine. Dopunski izbori se uređuju zakonom.

Za vreme ratnog stanja, neposredne ratne opasnosti ili vanrednog stanja mandat poslanika se produžava dok takvo stanje traje ili dok ne budu stvoreni uslovi za izbor novih poslanika.

Član 88.

Poslanik u Skupštini uživa imunitet.

Poslanik ne može biti pozvan na odgovornost, pritvoren ili kažnjen za izraženo mišljenje ili glasanje u Skupštini.

Poslanik ne može biti pritvoren bez odobrenja Skupštine osim ako se za tekne u vršenju krivičnog dela za koje je propisana kazna zatvora u trajanju dužem od pet godina.

Protiv poslanika koji se pozove na imunitet ne može se bez odobrenja Skupštine pokrenuti krivični ili drugi potupak u kome se može izreći kazna zatvora.

Skupština može odlučiti da se imunitet primeni, kad oceni da je to potrebno i kada se poslanik nije pozvao na imunitet.

Član 89.

Poslanik ima pravo i dužnost da učestvuje u radu Skupštine i njenih radnih tela, da bira i da bude biran u radna tela Skupštine i veća, da podnosi predloge zakona i drugih opštih akata, da predlaže i učestvuje u pretresanju drugih pitanja iz nadležnosti Skupštine, odnosno veća u skladu sa Osnovnim zakonom i zakonom.

Poslanik ima pravo da postavlja pitanja Vladi i pojedinim ministrima odnosno funkcionerima samostalnih pokrajinskih organa koja se odnose na njihov rad.

Član 90.

Funkcija poslanika je nespojiva sa funkcijom u izvršnim organima i organima uprave, sudovima i u javnim službama. Zakonom se može predvideti i drugi osnov nespojivosti u slučaju sukoba interesa.

Član 91.

Skupština i veća AP Vojvodine obrazuju stalna i povremena radna tela. Obrazovanje, sastav, delokrug i način rada radnih tela uređuje se Poslovníkom Skupštine ili posebnom odlukom Skupštine i veća.

Član 92.

Skupština ima predsednika i potpredsednike koje bira iz redova poslanika na vreme od četiri godine. Svako veće ima predsednika i potpredsednika koje bira iz reda poslanika veća na vreme od četiri godine.

Skupština i veća imaju sekretara, koji ne može biti poslanik.

Član 93.

Predsednik Skupštine predstavlja Skupštinu, određuje dan početka redovnog zasedanja Skupštine i veća, saziva sednice Skupštine u redovnom i vanrednom zasedanju i predsedava im; potpisuje ukaz o proglašenju zakona; potpisuje druga akta koja donosi Skupština, raspisuje izbore za Skupštinu u skladu sa zakonom, obavlja i druge poslove određene zakonom, odlukom Skupštine ili Poslovnikom.

Član 94.

Predsednik veća saziva sednice i potpisuje akte koje je donelo veće. Sednice veća saziva predsednik veća na osnovu odluke veća, po zahtevu predsednika Skupštine, po zahtevu Predsednika Autonomne Pokrajine Vojvodine, Vlade i na zahtev 15 poslanika i po sopstvenoj inicijativi.

Predsednik veća predsedava i rukovodi radom sednice veća.

Član 95.

Redovna zasedanja Skupštine su prolećno i jesenje. Prolećno zasedanje počinje prve nedelje marta i traje najduže do treće nedelje juna. Jesenje zasedanje počinje druge nedelje septembra i traje najdalje do treće nedelje decembra.

Vanredno zasedanje skupštine se saziva na predlog najmanje 25 poslanika, zajednički predlog predsednika veća, Vlade, određenog broja jedinica lokalne samouprave utvrđene zakonom i na predlog nacionalnih zajednica u skladu sa zakonom.

Član 96.

Skupština Autonomne Pokrajine Vojvodine odlučuje većinom glasova na sednici kojoj prisustvuje većina od ukupnog broja poslanika, osim u slučajevima kada se traži posebna većina utvrđena Osnovnim zakonom.

Član 97.

Rad Skupštine je javan.

Izuzetno pod uslovima utvrđenim zakonom i Poslovnikom može se odlučiti da se isključi javnost.

Član 98.

Skupština donosi zakone, deklaracije, rezolucije, odluke i zaključke, plan razvoja Pokrajine i prostorni plan Pokrajine.

Član 99.

Zakonodavna inicijativa pripada Vladi, poslaniku i većima u slučajevima utvrđenim Osnovnim zakonom.

Pravo da podnesu predlog zakona ima i najmanje 5000 građana koji imaju biračko pravo.

Član 100.

Predlog zakona kojeg podnese poslanik, veće ili građani može se razmatrati u Skupštini tek pošto Vlada da svoje mišljenje.

Predlog teksta zakona kojeg podnese poslanik, veće ili građani staviće se na dnevni red sednice skupštine najdocnije u roku od 60 dana od dana prijema predloga u Skupštinu. Vlada je obavezna da u tom roku dostavi Skupštini mišljenje o predlogu zakona.

Član 101

Predlog zakona koji je dostavljen Skupštini predhodno razmatra nadležno radno telo koje daje mišljenje.

Član 102.

Predlog zakona ne može se staviti na dnevni red Skupštine pre nego što protekne 15 dana od dana prijema teksta zakona u Skupštini.

Izuzetno, kada to zahteva opšti interes ili kada obaveza na donošenje zakona proizilazi iz republičkog zakona, taj rok može biti kraći.

Član 103.

Poslanik ima pravo da podnosi amandmane na predlog zakona a koji se podnosi u pismenom obliku sa obrazloženjem, najmanje pet dana pre održavanja sednice Skupštine. Ako su rokovi za sazivanje sednice skraćeni poslanik može podneti amandman jedan dan pre održavanja sednice Skupštine.

Amandmani se ne mogu podnositi na predlog zakona ako se njime samo smanjuju javni prihodi ili se samo povećavaju javni rashodi.

Član 104.

Poslovníkom Skupštine Autonomne Pokrajine Vojvodine se ureduju: sazivanje, tok sednice i način odlučivanja; postupak izbora i razrešenja predsednika i potpredsednika, njihova prava i dužnosti; postupak izbora i razrešenja funkcionera i drugih lica koje bira Skupština; način ostvarivanja prava i dužnosti poslanika, obrazovanje prava i dužnosti poslaničkih grupa; organizacija, sastav i delokrug radnih tela Skupštine; postupak donošenja zakona, budžeta i

Predlog "Osnovnog zakona" Autonomne Pokrajine Vojvodine

drugih opštih akata; odnos Skupštine i Vlade; sazivanje vanredne sednice; obezbeđivanje javnosti rada; rad u uslovima ratne opasnosti, rata i vanrednog stanja; organizaciju službe i druga pitanja organizacije i rada Skupštine.

Poslovníkom Skupštine mogu se dati odgovarajuća ovlašćenja pojedinim telima.

2. PREDSEDNIK AUTONOMNE POKRAJINE VOJVODINE

Član 105.

Predsednik Autonomne Pokrajine Vojvodine:

predstavlja Pokrajinu;

ukazom proglašava Pokrajinske zakone;

Predlaže Skupštini Autonomne Pokrajine Vojvodine kandidata za predsednika Pokrajinske Vlade pošto sasluša mišljenje predstavnika poslaničkih grupa u Skupštini;

Raspisuje izbore za Skupštinu Autonomne Pokrajine Vojvodine;

Obavlja i druge poslove određene Osnovnim zakonom.

Član 106.

Predsednika Autonomne Pokrajine Vojvodine bira Skupština Autonomne Pokrajine Vojvodine na period od četiri godine putem tajnog glasanja.

Isto lice ne može biti birano dva puta za predsednika Autonomne Pokrajine Vojvodine.

Predsednik Autonomne Pokrajine Vojvodine ne može obavljati drugu javnu funkciju niti profesionalnu delatnost. Ovo ograničenje se ne odnosi na lica koja se bave umetnošću ili naukom.

Za vreme vršenja predsedničke funkcije, predsednik ne može biti član ni jedne političke stranke.

Član 107.

Predsednik Autonomne Pokrajine Vojvodine uživa imunitet kao pokrajinski poslanik.

O imunitetu predsednika Autonomne Pokrajine Vojvodine odlučuje Skupština Autonomne Pokrajine Vojvodine.

Skupština Autonomne Pokrajine Vojvodine može razrešiti predsednika Autonomne Pokrajine Vojvodine kada utvrdi da je povredio Osnovni zakon ili Ustav Republike Srbije.

Član 108.

Predsednik Autonomne Pokrajine Vojvodine može podneti ostavku na funkciju.

Predsedniku Autonomne Pokrajine Vojvodine prestaje mandat danom podnošenja ostavke ili razrešenja.

U slučaju prestanka mandata predsednika Autonomne Pokrajine Vojvodine do izbora novog predsednika Autonomne Pokrajine Vojvodine, kao i u slučaju njegove privremene sprečenosti da obavlja ovu funkciju, tu funkciju obavlja predsednik Skupštine Autonomne Pokrajine Vojvodine.

Postupak izbora i razrešenja Predsednika Autonomne Pokrajine Vojvodine utvrđuje se zakonom Autonomne Pokrajine Vojvodine.

ALTERNATIVA: brisati deo predsednik Autonomne Pokrajine Vojvodine.

Primerba Radne grupe za izvršnu vlast i pokrajinske organe uprave:

Odredbe o Predsedniku AP Vojvodine se brišu (članovi 105-108)

Brišu se članovi 119-143.

Brišu se članovi 145-154.

3. VLADA AUTONOMNE POKRAJINE VOJVODINE

Član 109.

Vlada Autonomne Pokrajine Vojvodine:

vodi politiku Autonomne Pokrajine Vojvodine u okviru ustavno-pravnog poretka Republike Srbije i Osnovnog zakona;

predlaže pokrajinske zakone, druge propise i opšte akte pokrajine;

predlaže budžet i završni račun Autonomne Pokrajine Vojvodine;

donosi uredbe, odluke i druge opšte i pojedinačne akte za izvršavanje pokrajinskih zakona i drugih propisa i opštih akata pokrajine kao i za izvršavanje republičkih zakona kada je to izričito stavljeno u njenu nadležnost;

daje mišljenje o predlogu pokrajinskih zakona drugih propisa i opštih akata koje je Skupštini AP Vojvodine podneo drugi ovlašćeni predlagač;

obrazuje i ukida pokrajinska ministarstva i druge pokrajinske organe i organizacije i utvrđuje njihovu organizaciju i delokrug;

usmerava i usklađuje rad pokrajinskih ministarstava i drugih pokrajinskih organa i organizacija i poništava ili ukida njihove akte;

postavlja i razrešava funkcionere u pokrajinskim ministarstvima i drugim pokrajinskim organima i organizacijama;

poslovníkom uređuje svoju organizaciju, način rada i odlučivanja;

obavlja i druge poslove utvrđene Osnovnim zakonom i Ustavom Republike Srbije.

Član 110.

Vladu AP Vojvodine sačinjavaju predsednik, potpredsednik i pokrajinski ministri.

Pokrajinska Vlada obrazuje se na četiri godine.

Član pokrajinske Vlade ne može obavljati drugu javnu funkciju ili profesionalnu delatnost.

Član pokrajinske Vlade uživa imunitet kao pokrajinski poslanik.

O imunitetu člana pokrajinske Vlade odlučuje pokrajinska Vlada.

Član 111.

Pokrajinska Vlada se obrazuje nakon izbora Skupštine AP Vojvodine.

Kandidat za predsednika Pokrajinske Vlade izlaže svoj program i sastav pokrajinske Vlade Skupštini AP Vojvodine.

Pokrajinska Vlada je obrazovana kada Skupština AP Vojvodine izabere predsednika i članove pokrajinske Vlade, većinom glasova svih pokrajinskih poslanika.

Član 112.

Predsednik pokrajinske Vlade rukovodi radom pokrajinske Vlade.

Za svoj rad i rad pokrajinske Vlade predsednik kao i potpredsednici Pokrajinske vlade, odgovaraju Skupštini AP Vojvodine.

Pokrajinski ministri odgovaraju Skupštini AP Vojvodine za rad pokrajinskih ministarstava.

Predsednik pokrajinske Vlade može postaviti u Skupštini AP Vojvodine pitanje poverenja pokrajinskoj Vladi.

Pokrajinskoj vladi kojoj nije izglasano poverenje prestaje mandat.

Član 113.

Skupština AP Vojvodine može izglasati nepoverenje pokrajinskoj Vladi.

Predlog za glasanje o nepoverenju može podneti najmanje 20 pokrajinskih poslanika.

O nepoverenju pokrajinskoj vladi može se glasati najranije tri, a najkasnije deset dana od podnošenja predloga.

Nepoverenje pokrajinskoj Vladi je izglasano kada je za to glasala većina od ukupnog broja pokrajinskih poslanika.

Pokrajinskoj Vladi kojoj je izglasano nepoverenje prestaje mandat.

Član 114.

Skupština AP Vojvodine može izglasati nepoverenje potpredsedniku pokrajinske Vlade ili pokrajinskom ministru.

Postupak izglasavanja nepoverenja za potpredsednika pokrajinske Vlade ili pokrajinskog ministra je isti kao postupak za izglasavanje nepoverenja pokrajinskoj vladi.

Član 115.

Predsednik pokrajinske Vlade može podneti ostavku Skupštini Autonomne Pokrajine Vojvodine.

Ostavka predsednika pokrajinske Vlade povlači istovremeni prestanak mandata celoj pokrajinskoj Vladi.

Član 116.

Pokrajinska Vlada kojoj je prestao mandat nastavlja da obavlja poslove do obrazovanja nove pokrajinske Vlade.

Član 117.

Pokrajinska ministarstva izvršavaju pokrajinske zakone, druge propise i opšte akte Skupštine AP Vojvodine i pokrajinske Vlade, rešavaju u upravnim stvarima, vrše upravni nadzor i obavljaju druge upravne poslove utvrđene Osnovnim zakonom, Ustavom Republike Srbije kao i republičkim zakonom.

Pokrajinski ministar koji rukovodi pokrajinskim ministarstvom odgovoran je za rad tog pokrajinskog ministarstva.

Član 118.

Vlada, u skladu sa zakonom može osnivati kao samostalne organe uprave: uprave, upravne ustanove, inspektorate, direkcije i dr.

Posebним zakonom uređuje se organizacija i rad ovih organa.

VI VLADAVINA PRAVA I ZAKONITOST

Član 119.

Osnovni zakon Autonomne Pokrajine Vojvodine mora biti u skladu sa Ustavom Republike Srbije i ne može biti suprotan Ustavnoj povelji (napomena: odnosno drugom dokumentu koji uređuje ustavno uređenje zajedničke države Srbije i Crne Gore).

Pokrajinski zakoni moraju biti u skladu sa Osnovnim zakonom a ne mogu biti suprotni republičkim zakonima.

Član 120.

Statuti jedinica lokalne samouprave moraju biti u saglasnosti sa Osnovnim zakonom, a ne mogu biti suprotni zakonu.

Svi drugi propisi i opšti akti moraju biti u saglasnosti sa zakonom.

Član 121.

Zakon, drugi propis ili opšti akt ne može imati povratno dejstvo. Samo zakonom se može odrediti da pojedine njegove odredbe, ako to zah-teva opšti interes utvrđen u postupku donošenja zakona, imaju povratno dejstvo.

Član 122.

Kažnjiva dela utvrđuju se i kazne izriču prema zakonu, odnosno drugom propisu koji je važio u vreme izvršenja dela, osim ako je novi zakon, odnosno propis blaži za učinioca.

Član 123.

Pokrajinski organi, organi jedinica lokalne samouprave i organizacije koje vrše javna ovlašćenja, mogu u pojedinačnim stvarima rešavati o pravima i obavezama ili, na osnovu zakona, primenjivati prinude ili ograničenja samo u zakonom propisanom postupku u kome je svakome data mogućnost da brani svoja prava i interese.

Član 124.

Svako ima pravo na jednaku zaštitu svojih prava u postupku pred sudom, nadležnim organom, i organizacijama koje vrše javna ovlašćenja kada rešavaju o njegovom pravu, obavezi i interesu.

Svakome je zajemčeno pravo na žalbu ili drugo pravno sredstvo protiv odluka suda, pokrajinskih organa, organa jedinica lokalne samouprave ili organizacija kada ih donose u vršenju javnih ovlašćenja kojima se rešava o pravu, obavezi ili na zakonu zasnovanom interesu.

Zakonom se, izuzetno, u određenim slučajevima, može isključiti pravo na žalbu, ako je na drugi način obezbedena zaštita prava i zakonitosti.

Član 125.

Zakoni i drugi pokrajinski propisi objavljuju se u službenom glasilu, a propisi i drugi opšti akti jedinica lokalne samouprave objavljuju se na način utvrđen statutom.

Zakon, drugi propis ili opšti akt stupa na snagu najranije osmog dana od dana objavljivanja, osim ako iz naročito opravdanih razloga nije predviđeno da ranije stupa na snagu.

Član 126.

Pokrajinski zakoni i drugi propisi objavljuju se u autentičnom tekstu na jezicima nacionalnih zajednica, u skladu sa zakonom.

Statutom jedinice lokalne samouprave se određuje na kojim jezicima se pored srpskog objavljuju propisi i opšta akta.

Član 127.

O zakonitosti konačnih upravnih akata odlučuje nadležan sud u upravnom sporu, ako zakonom nije predviđena druga sudska zaštita.

Član 128.

Svako ima pravo na naknadu štete koju mu nezakonitim ili nepravilnim radom pričinili službeno lice, nadležni organ ili organizacija koja vrši javna ovlašćenja u skladu sa zakonom.

Štetu je dužna da nadoknadi Autonomna Pokrajina Vojvodina, odnosno jedinica lokalne samouprave.

Oštećeni ima pravo da, u skladu sa zakonom, zahteva naknadu i neposredno od lica koje je pričinilo štetu.

Član 129.

Sudsku vlast vrše sudovi. Sudovi se ustanovljavaju zakonom u skladu sa Osnovnim zakonom.

Sudovi štite slobodu i prava građana, kao i prava i interese drugih pravnih subjekata i obezbeđuju zakonitost.

Član 130.

U vršenju sudske funkcije sudovi su nezavisni i sude samo na osnovu Ustava i zakona.

Član 131.

Redovni sudovi su sudovi opšte nadležnosti i posebni sudovi.

Zabranjeno je ustanovljavanje vanrednih sudova.

Nadležnost, sastav, organizacija i postupak pred redovnim sudom uređuju se zakonom, u skladu sa Ustavom.

Član 132.

Sudovi opšte nadležnosti su prvostepeni, Apelacioni sud i Vrhovni sud Vojvodine.

Član 133.

Postupak pred sudom je javan.

Samo radi zaštite javnog morala, čuvanja opštih interesa i zaštite maloletnika, zakonom se može odrediti isključenje javnosti.

Član 134.

Sud sudi u veću, osim kada je zakonom određeno da sudi sudija pojedinac.

Član 135.

Sudijska funkcija je stalna

Sudiji prestaje sudijska funkcija na njegov zahtev ili kada ispun uslove predviđene zakonom za sticanje prava na starosnu penziju.

Član 136.

Sudija uživa imunitet u skladu sa zakonom.

Sudijska funkcija je nespojiva sa drugom profesionalnom ili privrednom delatnošću.

Pored sudijske funkcije sudija se može baviti samo naučnim i umetničkim radom.

Sudijska funkcija je nespojiva sa članstvom u političkim strankama.

Član 137.

Sudija ne može biti razrešen protiv svoje volje, osim kada je osuđen za krivično delo koje ga na osnovu mišljenja Saveta pravosuđa čini nedostojnim za vršenje sudijske funkcije i za svako krivično delo izvršeno sa umišljanjem. Sudija se može razrešiti kada Savet pravosuđa u zakonom utvrđenom postupku utvrdi da nestručno i nesavesno obavlja svoju funkciju ili kada trajno izgubi radnu sposobnost.

Član 138.

Ustanovljava se Savet pravosuđa.

Članovi Saveta za pravosuđe imenuju se iz reda istaknutih pravnika (profesori univerziteta, bivši i sadašnji nosioci pravnih funkcija, advokati i dr.) a predlažu ih pravni fakulteti, advokatske komore i stručna udruženja.

Ministar pravde je po službenoj dužnosti član pravosudnog Saveta.

Savet pravosuđa predlaže Skupštini predsednike sudova, sudije i javne tužioce, imenuje sudije porotnike i zamenike javnih tužilaca i vrši druge poslove određene zakonom.

Sastav i način rada Saveta pravosuđa uređuje se zakonom.

Savet pravosuđa, u skladu sa zakonom, utvrđuje ispunjenost opštih i posebnih uslova za sticanje sudijskog zvanja.

Za izbor sudija, osim sudija vrhovnog suda, raspisuje se javni konkurs.

Članstvo u Savetu za pravosuđe je nespojivo sa članstvom u političkim strankama.

Član 139.

Vrhovni sud Vojvodine je najviši sud u Pokrajini u okviru prava i dužnosti Pokrajine.

Vrhovni sud Vojvodine sastoji se od opšteg odeljenja i odeljenja za posebnu zaštitu ustavnosti i zakonitosti.

Odeljenje za posebnu zaštitu ustavnosti i zakonitosti ocenjuje saglasnost pokrajinskih zakona i drugih propisa sa osnovnim zakonom.

Vrhovni sud Vojvodine ostvaruje saradnju sa Vrhovnim sudom Srbije radi ujednačavanja sudske prakse u primeni zakona.

ALTERNATIVA:

SUDSKI SISTEM U AP VOJVODINI

Skupština Republike Srbije imenuje sudije opštinskog suda na teritoriji Autonomne Pokrajine Vojvodine na osnovu predloga Skupštine Autonomne Pokrajine Vojvodine.

Član 140.

Javno tužilaštvo je samostalni organ koji goni učinioce krivičnih dela i drugih zakonom određenih kažnjivih dela, ulaže pravna sredstva radi zaštite ustavnosti i zakonitosti i preduzima druge radnje za koje je ovlašćen zakonom.

ALTERNATIVA: Na komisiji razmotriti da li uvesti termin državni tužilac.

Član 141.

Javno tužilaštvo je inokosni organ.

Osnivanje, nadležnost i organizacija javnog tužilaštva uređuje se zakonom.

Javni tužilac i njegovi zamenici ne mogu obavljati drugu profesionalnu ili privrednu delatnost.

Pored funkcije javnog tužioca, odnosno zamenika javnog tužioca, javni tužilac i njegovi zamenici mogu se baviti naučnim i umetničkim radom.

Funkcija javnog tužioca i njegovih zamenika nespojiva je sa članstvom u političkim strankama.

Član 142.

Javne tužioce imenuje Skupština.

Javni tužilac se imenuje po istom postupku po kome se vrši izbor sudija.

Funkcija javnog tužioca i njegovih zamenika prestaje pod istim uslovima kao i funkcija sudija.

ALTERNATIVA: Brisati odredbe o sudskoj vlasti i javnom tužilaštvu, jer Pokrajine treba da ima samostalnu pravosudnu funkciju.

Član 143.

Pokrajinski ombudsman je samostalni organ Autonomne Pokrajine Vojvodine, koji prati ostvarivanje ljudskih prava i sloboda i prava nacionalnih zajednica i stara se o njihovom poštovanju i unapređenju u skladu sa zakonom.

Član 144.

Pokrajinskog ombudsmana predlaže Vlada.

Funkcija pokrajinskog ombudsmana je nespojiva sa članstvom u političkim strankama.

O svome radu i stanju u oblasti ljudskih prava i sloboda pokrajinski ombudsman podnosi izveštaj Skupštini.

Organizacija način rada i postupak uređuju se zakonom.

VII TERITORIJALNA ORGANIZACIJA I LOKALNA SAMOUPRAVA

Član 145.

Ovim Osnovnim zakonom garantuje se stanovnicima pravo na lokalnu samoupravu i pravo da putem svojih slobodno izabраних predstavnika upravljaju javnim poslovima od opšteg i zajedničkog interesa.

Teritorijalnu organizaciju Autonomne Pokrajine Vojvodine kao oblike i jedinice lokalne i funkcionalne samouprave, uređuje zakon.

Osnov teritorijalne organizacije jedinice lokalne samouprave u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini su opštine i gradovi, a zajednica je oblik interesnog udruživanja opština sa gradom.

O promeni teritorije jedinice lokalne samouprave prethodno odlučuju građani, referendumom.

Član 146.

Opštine, i gradovi Autonomne Pokrajine Vojvodine imaju finansijsku samostalnost u skladu sa zakonom.

Član 147.

Prava i dužnosti lokalne samouprave su:
donošenje i izmena statuta i drugih propisa i opštih akata određenih zakonom;
donošenje budžeta lokalne samouprave;
uređenje organa i organizacija službi lokalne samouprave;
raspolaganje upravljanje i korišćenje imovine lokalne samouprave;
regulisanje lokalnog saobraćaja;
planiranje i obezbeđivanje razvoja komunalnih delatnosti;
osnivanje i upravljanje ustanovama za zadovoljavanje potreba građana u primarnoj zdravstvenoj zaštiti;
osnivanje i upravljanje ustanovama za zadovoljavanje potreba građana u predškolskom i osnovno-školskom obrazovanju;
lokalni javni red i mir;
uređivanje i razrez sopstvenih poreza, taksa, naknada, uvođenje mesnog samodoprinosu i drugih dažbina u skladu sa zakonom;
učešće u prihodima Autonomne Pokrajine Vojvodine i Republike Srbije u skladu sa zakonom;
posebna zaštita jezika, pisma i kulture nacionalnih zajednica na svojoj teritoriji;
organizovanje neposrednog učešća građana u ostvarivanju lokalne samouprave putem građanske inicijative, zbora građana i referendumu;
i drugi poslovi propisani Statutom lokalne samouprave u skladu sa Osnovnim zakonom i zakonom.

Član 148.

Lokalna samouprava ima svoju imovinu, koja obuhvata:
javno građevinsko zemljište, ulice, trgovi, parkovi
zelenilo i groblja, lokalni putevi, ulična rasveta,
kanalizacija i vodovod,
nepokretna i pokretna imovina koju koriste organi, ustanove i preduzeća lokalne samouprave

Član 149.

Lokalnoj samoupravi pripadaju izvorni javni prihodi. Pokrajinskim zakonom će se urediti izvorni javni prihodi lokalne samouprave.

Predlog "Osnovnog zakona" Autonomne Pokrajine Vojvodine

Ukoliko izvorni javni prihodi lokalne samouprave nisu dovoljni za zadovoljavanje potreba lokalne samouprave, autonomna pokrajina će obezbediti sredstva iz svojih prihoda.

Član 150.

Lokalna samouprava u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini obavljaju i one poslove koje im poveri Autonomna Pokrajina Vojvodina ili država zakonom.

Za vršenje poverenih poslova Autonomna Pokrajina Vojvodina i država obezbeđuje potrebna sredstva.

Autonomna Pokrajina Vojvodina i Republika Srbija zadržavaju prava nadzora nad prenetim nadležnostima u skladu sa zakonom.

Član 151.

ALTERNATIVA: Gradski distrikt su interesno i funkcionalno udružene opštine i grad.

Opštine i gradovi se interesno povezuju u zajednice i regione u skladu sa zakonom.

Gradovi u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini su: Ada, Apatin, Bačka Topola, Bačka Palanka, Bečej, Bela Crkva, Kanjiža, Kikinda, Kovin, Kula, Novi Bečej, Novi Kneževac, Novi Sad, Pančevo, Ruma, Senta, Sombor, Sremska Mitrovica, Stara Pazova, Subotica, Šid, Vrbas, Vršac, Zrenjanin, a određeni prema svom položaju, veličini, strukturi aktivnosti i opremljenosti za vršenje gradskih funkcija.

ALTERNATIVA: Samo navesti kriterijume bez navođenja koji su to gradovi.

Član 152.

Prava i dužnosti gradskog distrikta su:
donošenje statuta, propisa i drugih akata od značaja za gradski distrikt
uređenje i organizacija službi i institucija gradskog distrikta
staranje o razvoju privrede
staranje o razvoju i organizaciji javnih službi
prostorno i urbanističko planiranje, javni radovi, lokalni saobraćaj
zaštita prirodne i kulturne baštine lokalnog značaja
zdravstvena i socijalna zaštita u skladu sa zakonom komunalne delatnosti,
predškolske ustanove, školstvo i institucije nauke i kulture koje nisu od pokrajinskog značaja

saradnja sa prekograničnim regionima i regionima u drugim evropskim državama u skladu sa zakonom i utvrđenom međunarodnom politikom, donošenje budžeta i usvajanje završnog računa, drugi poslovi koje mu povere udružene opštine i grad.

Član 153.

Gradski distrikti mogu da se udružuju radi obavljanja zajedničkih funkcija. Funkcije i način njihovog obavljanja urediće se sporazumom o udruživanju.

Član 154.

Skupštinu gradskog distrikta čine predstavnici opština i gradskog distrikta uređuje se statutom u skladu sa Osnovnim zakonom, zakonom, odnosno Ustavom.

ALTERNATIVA. Ceo odeljak brisati iz osnovnog zakona, jer je u suprotnosti sa evropskom poveljom o lokalnoj samoupravi.

VIII PROMENA OSNOVNOG ZAKONA

Član 155.

Predlog da se pristupi promeni Osnovnog zakona Autonomne Pokrajine Vojvodine mogu podneti 10.000 birača sa prebivalištem u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini, Veće Skupštine Autonomne Pokrajine Vojvodine, 20 poslanika Skupštine Autonomne Pokrajine Vojvodine i Vlada Autonomne Pokrajine Vojvodine.

O predlogu da se pristupi promeni Osnovnog Zakona odlučuje Skupština Autonomne Pokrajine Vojvodine na zajedničkoj sednici većinom glasova svih poslanika.

Član 156.

O predlogu akta o promeni Osnovnog zakona odlučuje se u oba veća Skupštine Autonomne Pokrajine Vojvodine većinom glasova svih poslanika u oba veća Skupštine Autonomne Pokrajine Vojvodine.

Ako akt za promenu Osnovnog zakona Autonomne Pokrajine Vojvodine nije usvojen, o istom predlogu se ne može odlučivanje ponoviti pre isteka jedne godine od dana kada predlog nije usvojen.

Član 157.

Promenu Osnovnog zakona Autonomne Pokrajine Vojvodine proglašava predsednik Autonomne Pokrajine Vojvodine.

IX PRELAZNE I ZAVRŠNE ODREDBE

Član 158.

Za primenu Osnovnog zakona i njegovih promena donosi se poseban zakon Skupštine Autonomne Pokrajine Vojvodine dvotrećinskom većinom glasa va poslanika u oba doma.

Član 159.

Osnovni zakon ne može stupiti na snagu pre stupanja na snagu novog Ustava Republike Srbije.

Branislav Ristivojević
Pravni fakultet
Novi Sad

NACRT "OSNOVNOG ZAKONA": STATUT POKRAJINE ILI USTAV DRŽAVE?

Uvod

Od demokratskih promena 2000. godine izrada novog ustava ne prestaje da privlači pažnju političke javnosti u Srbiji. Svi činioци na političkoj sceni ističu potrebu za izradom novog ustava kao pitanje od prvorazredne važnosti. Najdublji društveni i politički zaokret Srbije mora dobiti svoj pravni temelj, opredmećen u novom ustavu. Iz različitih razloga, čije bi obrazlaganje prevažilo granice ovog teksta, nije bilo moguće doći do rešenja prihvatljivog za najveći deo političkih stranka i drugih nosilaca političke volje. U nemogućnosti da postignu saglasnost oko ovako značajnog pitanja, svi iole važniji činioци predstavili su sopstvene nacрте ustava. Približavanjem političkih stavova nekoliko stranaka, uobličeniм stvaranjem skupštinske većine marta 2004. godine, stvorili su se uslovi da se težnje za izradu nacрта novog ustava lakše usaglase. Kao ishod ovog približavanja političkih stavova Vlada Republike Srbije je krajem 2004. uputila u Narodnu skupštinu svoj nacrt ustava.

Za razliku od velikih stranaka, stranke regionalnog značaja ili regionalnih težnji bavile su se mestom, ulogom ili položajem predmeta svog zanimanja u rečenim nacртima. Tako je radna grupa skupštine AP Vojvodine završila "Radnu verziju prednacрта osnovnog zakona AP Vojvodine" marta 2003. godine. Ovaj akt nije prošao postupak u vojvođanskoj skupštini jer ona nema nadležnost da ga donese, ali se, svakako, može smatrati izrazom političke volje autonomaškog pokreta u Vojvodini. Tadašnji sastav pokrajinske skupštine imao je predstavnike svih značajnih autonomaških stranaka, ali i pojedinaca, članova drugih stranaka kojima je autonomaška ideja na srcu. Prirodno je da nisu svi autonomaši grupisani u stranke sa autonomaškim predznakom.

Otvoreno je pitanje da li bi ovaj nacrt danas mogao da predstavlja volju pokrajinske skupštine, jer se njen sastav na izborima 2004. značajno promenio, pa se, sledstveno tome, promenila i skupštinska većina. U svakom slučaju, ko-

rupus autonomaških stranaka i autonomaša pojedinaca nije tek jednom stao iza ovakvih ideja, zbog čega verujemo da nacrt osnovnog zakona odslikava njihovu političku volju. Sva je razlika u tome što su posle osvajanja vlasti u pokrajini prvi put dobili priliku da svoju volju, do tada izražavanu različitim deklaracijama stranačkog karaktera, uobliče u zvaničan akt jednog javno-pravnog subjekta - autonomne pokrajine.

Podele unutar autonomaškog bloka

Prednacrt je prepun različitih mogućih rešenja. Ona nedvosmisleno govore o nedovoljno izrađenoj političkoj volji pisaca teksta i razdoru koji postoji unutar rečenog korpusa. Tako, neke od stranaka koje su pružile podršku pisanju nacarta imaju problem sa shvatanjem stvarnosti i orijentacijom u prostoru u kojem žive i deluju, dok druge čvrsto stoje na zemlji i realnije sagledavaju mogućnosti političke opcije koja je stala iza ovog akta. Cini se da je ceo akt bremenit ovom podelom i da su predložena rešenja posledica interakcije dve suprotstavljene volje. Izvorno autonomaške stranke, po pravilu, spadaju u prvu grupu, dok su stranke kod kojih dominiraju druga politička određenja umerenije i racionalnije.

Prilikom izrade nacarta, većina u skupštinskoj komisiji zaduženoj za ovaj posao poticala je iz tvrde autonomaške struje, to jest iz prve grupe. S druge strane bile su stranke iz druge grupe i njihova politička ideja našla je izraz u drugačijim ustavnim rešenjima, uobličanim od strane Radne grupe za izvršnu vlast i pokrajinske organe uprave.

Pojedina rešenja u nacrtu

Naziv akta "osnovni zakon" i preambula jasno odslikavaju skrivene težnje autonomaške političke opcije.

U preambuli se Vojvodina pominje kao "evropska regija" pre nego što je nazvana "sastavnim delom Republike Srbije". Izgleda da je naznaka da je pokrajina deo Srbije data više radi izbegavanja prigovora da je krajnja svrha pokrajinskog "osnovnog zakona" da federalizuje državu nego sa stvarnom namerom da potvrdi, to jest deklariše ono što je nesporno. Alternativa koju je predložila Radna grupa za izvršnu vlast i pokrajinske organe uprave jasno naglašava da pokrajina jeste "neotuđivi deo" Srbije. Sasvim je jasno da je razlika ogromna. "Sastavni deo", bez ikakve sumnje, nije isto što i "neotuđivi deo". Neotuđivi deo ne može menjati svoje mesto. Sastavni deo se ponaša kao rezervni deo. Može biti u sastavu jedne celine, ali isto tako i druge.

Akt je nazvan "osnovni zakon" sa svrhom da se izbegne termin "ustav", jer bi u tom slučaju bilo evidentno da je u pitanju konstitutivni akt države. Naravno da ova varka opstaje samo dok se ne sagleda sadržina akta. Iz nje je jasno da je u pitanju ustav jedne države, a ne najviši opšti akt jedne administrativno-teritorijalne jedinice.

U preambuli "osnovnog zakona" uvodi se pojam "nacionalnih zajednica", koji je nov i u isto vreme stran našem pravnom poretku. Uvođenjem ove nepostojeće kategorije većinski narod u pokrajini izjednačava se sa nacionalnim manjinama u sferi kolektivnih, nacionalnih prava.

/ deo nacrt

Prvi deo nacrtu nosi naziv Opšte odredbe. U njemu se nalazi nekoliko odredaba koje ne bi smele da imaju mesto u najvišem opštem pravnom aktu jedne autonomije. Odredba stava 3. člana 2. nacrtu, koja kaže da se "ratifikovani međunarodni ugovori i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava neposredno primenjuju u AP Vojvodini", tipična je za ustave subjekata međunarodnog prava. Samo subjekti međunarodnog prava mogu sklapati i ratifikovati međunarodne ugovore i jemčiti drugim međunarodnim subjektima njihovo sprovođenje. Kako jedna teritorijalna autonomija može garantovati, recimo, ispunjenje ugovora o ekstradiciji ili međunarodnoj pravnoj pomoći kada nema nadležnosti u tim oblastima? Iz navedenog razloga teritorijalna autonomija ne može da bude subjekt međunarodnog prava - to može biti samo država. Na kraju krajeva, i drugi subjekti međunarodnog prava, tačnije druge države, ne bi bile voljne da prihvataju garancije date od strane javnopravnog bića koje nije subjekt međunarodnog prava, jer takve garancije ne mogu biti ispunjene. Pisci nacrtu nisu ovim tekstom predvideli nadležnosti u oblasti međunarodne pravne pomoći kao nadležnosti pokrajine.

Član 3, koji, pored ostalog, pokrajini daje "sudsku vlast iz svoje nadležnosti", takođe prelazi granice i okvire koje može istrpeti jedna država na svojoj teritoriji. Administrativno-teritorijalne jedinice ne mogu imati svoje sudove, sudska vlast je odlika država.

Zabrana menjanja teritorije pokrajine bez dvotrećinske većine u oba doma pokrajinske skupštine treba da očuva avnojevske principe u određivanju granica pokrajine, kao da su u pitanju granice između dve države, a ne granice jedne teritorijalne jedinice u sastavu jedne države. Radna grupa za izvršnu vlast i pokrajinske organe uprave predložila je alternativu ovakvom rešenju, prema kojoj se teritorija ne može menjati bez prethodnog mišljenja pokrajine. Ova alternativa primerena je položaju jedne administrativno-teritorijalne jedinice.

Član 8. o jedinicama lokalne samouprave ističe mogućnost udruživanja "seoskih" i "gradskih" opština. Stav 4. dozvoljava mogućnost udruživanja "gradskih okruga" u regionalne zajednice. Ovako naglašene mogućnosti udruživanja jedinica lokalne samouprave na liniji su zahteva nekih stranaka nacionalnih manjina koje već duže vreme insistiraju na teritorijalnim autonomijama unutar pokrajine. Ovakva odredba dovešće do toga da se, u skorijoj budućnosti, u pokrajini stvaraju regioni po etničkom načelu. Strankama nacionalnih manjina jasno je da Vojvodina nikad više neće biti deo druge susedne države. Međutim, one ne odustaju od stvaranja regiona unutar Vojvodine, koji bi se, u daljoj budućnosti, prekogranično povezivali. Stav 4. člana 8. treba da

posluži toj svrsi. Alternativa koja je ponudena mnogo je realnija i ne spominje uopšte mogućnost regionalnog povezivanja jedinica lokalne samouprave.

Član 10. određuje da pokrajina ima svoje "simbole" koji se uređuju zakonom. Ovaj zakon se usvaja kvalifikovanom dvotrećinskom većinom u skupštini pokrajine. Za svaku je pohvalu činjenica da su autonomaši shvatili da je za donošenje grba, zastave ili himne potrebna opšta politička saglasnost unutar nekog javnopravnog subjekta. Pitanje je zašto nisu tako postupili kada su donosili odluku o sadašnjim simbolima. Ona je usvojena prostom većinom i bez javne rasprave.

II deo nacrt

Celokupan II deo nacrt, koji nosi naziv Slobode i prava čoveka i građanina, nepotreban je. Samo države mogu da jamče poštovanje sloboda i prava čoveka i građanina zato što imaju sve neophodne mehanizme da se ostvarivanje sloboda i prava nesmetano uživa, kao i sankciju za slučaj da oni budu uskraćeni. Najvažniji od tih mehanizama jesu krivični, građanski i do određene mere upravni postupak. Ako bi se pokrajini dala mogućnost da jamči slobode i prava, ona bi morala imati nadležnost da propisuje ova tri postupka, kao i organe koji bi po njima postupali, a to su sudovi. Tada ona ne bi bila pokrajina već država. Zanimljivo je da nacrt ne ide dalje od ovoga. Pisci teksta mogli su za pokrajinu da predvide nadležnost u oblasti propisivanja i uređivanja pomenutih postupaka, ali to nisu učinili. Iz ovoga zaključujemo da je ova odredba deklarativnog, a ne stvarnog karaktera. Kada bi poglavlje o slobodama i pravima čoveka i građanina u "osnovnom zakonu" pokrajine postojalo, postavlja se pitanje kako bi pokrajina sprovodila te garancije ako nacrtom nije predviđena puna pokrajinska nadležnost u oblasti unutrašnjih poslova? Unutrašnji poslovi svakako su preduslov da neki javnopravni subjekt garantuje ostvarivanje prava i sloboda čoveka i građanina. Koji organ uprave pokrajine bi hapsio prekršioce prava i sloboda građana kada nadležnosti u oblasti unutrašnjih poslova nisu predviđene? Nasuprot tome, alternativa Radne grupe za izvršnu vlast i pokrajinske organe uprave sasvim je na mestu i razumna je. Ona je predložila da se čitav II deo nacrt izbaci, uz obrazloženje koje glasi: "Evropski ustavni standardi, kao i međunarodne konvencije o ljudskim pravima, zahtevaju garanciju državnog ustava".

III deo nacrt

Deo III nosi naziv Socijalno i ekonomsko uređenje i slično prethodnom delu sadrži niz odredaba kojima je mesto u ustavu države jer uređuju jedinstvo tržišta i privrednog i ekonomskog sistema uopšte. Ako neka država želi da se nazove državom i da je druge države tretiraju na taj način, ona mora imati jedinstveno tržište, i jedinstven monetarni, carinski, fiskalni, devizni i spoljnotrgovinski sistem.

Kako je moguće da pokrajina u članu 37. nacrta garantuje slobodu obavljanja privredne delatnosti, slobodu ugovaranja i slobodu osnivanja preduzeća kada te stvari mogu biti samo u nadležnosti države? Koji ozbiljan strani ulagač će doći i privređivati na teritoriji pokrajine na kojoj mu prvo država garantuje slobodu privređivanja, a zatim mu tu istu slobodu garantuje i pokrajina? On će se s pravom osetiti čudno i postaviti sebi pitanje u kojem privrednom sistemu posluje. Da li je taj sistem jedinstven ili nije? Pošto mu dva javnopravna bića garantuju isto pravo na istoj teritoriji, koje je od njih nadležno, postaviće sebi pitanje strani privrednik. Isti član garantuje privrednicima i slobodu ugovaranja. Kako će stranom privredniku pokrajina garantovati slobodu ugovaranja kada obligacioni zakon postoji na nivou republike i na snazi je od 1978. godine? Jedini način je da pokrajina donese svoj obligacioni zakon. Međutim, nacrt nije predvideo nadležnost pokrajine u uređenju obligacionih odnosa. Isto je stanje sa registracijom privrednih subjekata. Pokrajina garantuje ovo pravo iako ovu nadležnost tekstom nacrta za sebe nije predvidela.

Nacrt u članu 38. zabranjuje neloyalnu konkurenciju i monopole. Ponovo se postavlja pitanje kako će pokrajina garantovati sprovođenje ove odredbe kada nije predvidela nadležnosti u oblasti trgovačkog sudstva ili kada nije predvidela osnivanje antimonopolske komisije, na primer?

Član 40. nacrta ide u suprotnom smeru od člana 37. i člana 38. jer kaže: "U okviru svojih prava i dužnosti Autonomna Pokrajina Vojvodina obezbeđuje ostvarivanje jedinstvenog tržišta i učestvuje u uređivanju jedinstvenog carinskog, monetarnog, deviznog i spoljnotrgovinskog sistema...". Član 40. polazi od pretpostavke da postoji jedinstveno tržište i jedinstven carinski, monetarni, devizni sistem, te da samo u okviru svojih nadležnosti pokrajina može učestvovati u njegovom ostvarivanju, dok članovi 37. i 38. polaze od potpuno suprotne pretpostavke da pokrajina ima svoj samostalan privredni sistem jer, kako smo istakli, tim članovima garantuje slobodu privređivanja ili zabranu monopola. Ovi članovi su u potpunoj logičkoj suprotnosti i polaze od potpuno različitih položaja pokrajine u ustavnom sistemu višeg stepena. Prema članu 40, pokrajina je deo višeg ustavnog poretka kojem je subordinirana, dok članovi 37. i 38. polaze od pretpostavke da je pokrajina neka vrsta ravnopravnog partnera republici.

U sličnom nelogičnom odnosu stoje i članovi 48. i 49. Član 48. predviđa da sva prirodna bogatstva na teritoriji pokrajine pripadaju "građanima Vojvodine", dok u isto vreme član 49. govori o "prirodnim bogatstvima u državnom vlasništvu". Ako sva bogatstva "pripadaju građanima Vojvodine", kako onda mogu biti u "državnoj svojini"? Građani nisu isto što i država.

Ova odredba uneta je zbog nafte koje u Srbiji ima jedino u Vojvodini. Autonomnaši bi želeli da sami raspolažu prihodom od nje. Taklo nešto je moguće, ali politički je krajnje nerealno. Kada bi Srbija bila prekrivena naftnim poljima, možda bi sebi i mogla da dozvoli luksuz da pokrajine raspolažu tim resursom. Međutim, nafta iz Vojvodine je jedina nafta u Srbiji. Pošto je nafta strateška sirovina, nemoguće je očekivati da bilo koja ozbiljna država pre-

pusti jednom svom delu da ima punu nadležnost nad strateškim resursom od najveće važnosti za celu državu.

Na kraju krajeva, postavlja se pitanje zato bi građani Vojvodine bili vlasnici prirodnih bogatstava na teritoriji pokrajine? Zašto to nisu građani Srbije? Ako je razlog činjenica da se prirodna bogatstva nalaze na teritoriji pokrajine, onda bi stanovnici opštine Kikinda i Srbobran s pravom mogli zahtevati da samo oni budu vlasnici nafte kao prirodnog bogatstva. Ovo stoga što se 90 procenata nafte koja se proizvodi u Vojvodini nalazi na teritoriji ove dve opštine. Ako autonomaši žele da fragmentiraju vlasništvo nad prirodnim bogatstvima Srbije prema regionalnom položaju tih bogatstava, mogu da upadnu u zamku sopstvenog principa - principa fragmentizacije vlasništva. Stanovnici opština Kikinda i Srbobran mogu, po istom principu, da nastave fragmentaciju i traže vlasništvo nad naftom samo za sebe.

Član 51. nalaže da se privatizacija privrednih subjekata sa sedištem na teritoriji Vojvodine uređuje pokrajinskim zakonom. Ovako nešto nije nemoguće, međutim, u očitom je raskoraku sa stvarnošću. Privatizacija je brz proces koji treba da traje još koju godinu i da bude završen. Donošenje "osnovnog zakona" pokrajine je spor i dug proces jer je u pitanju akt ustavnog karaktera. Nije jasno zašto su pisci nacrtu očekivali da će ovaj akt biti donet brzinom koja nije odlika ustavnih promena i da postupak privatizacije do tada neće biti gotov. Iole realno sagledavanje mogućnosti i brzine ustavnih promena učinilo bi ovakvu odredbu nepotrebnom. Privatizacija će biti uveliko gotova kada najviši opšti pravni akt pokrajine bude usvojen.

U članu 55. ispoljava se greška slična onoj koja karakteriše celokupan III deo. Taj član ponovo garantuje slobodu osnivanja preduzeća, ovog puta samo strancima. Pored toga, on strancima garantuje pravo na sticanje svojine, pod uslovima određenim zakonom, pravo na iznošenje dobiti i iznošenje uloženog kapitala. Zabranjuje se umanjnje prava stranaca izmenom zakona i drugih propisa, kao i nacionalizacija imovine stranaca. Ponovo se postavlja pitanje kako pokrajina može jamčiti prava koja nisu u njenoj nadležnosti? Da bi ih mogla jamčiti, mora ih prvo imati. Pokrajina mora imati pravo da odluči da se sprovede nacionalizacija imovine da bi mogla da isključi kršenje tog prava prema imovini stranaca. Nadalje, mora imati pravo da strancu dozvoli privređivanje i unošenje kapitala da bi mu mogla garantovati njegovo iznošenje i povraćaj. Činjenica je da nacrt u članu 37. garantuje slobodu privređivanja, ali ne propisuje nadležnost pokrajine da uređuje devizni sistem odnosno unošenje kapitala u zemlju. Naročito je besmisleno garantovanje prava svojine strancima. Koja strana država će prihvatiti da njenim državljanima pravo na sticanje svojine garantuje javnopravno biće koje nije subjekt međunarodnog prava? Naravno da nijedna država neće pristati na tako nešto. Onaj ko nije u stanju da nosi prava i obaveze u međunarodnim odnosima ne može biti partner onima koji to jesu. Ako jedna strana država našem državljaninu garantuje pravo da stiče svojinu na njenoj teritoriji, onda, s pravom, očekuje isto to za svog državljanina u našoj

zemlji. Pošto pokrajina nije subjekt međunarodnog prava, ona nema kapacitet da strancu garantuje pravo na sticanje svojine, kao ni bilo koje pravo.

Član 57, koji uređuje osnivanje Narodne banke Vojvodine, lišen je smisla na poseban način, iako je ta banka načelno deo jedinstvenog monetarnog sistema. Kako mogu postojati dve emisione banke na teritoriji jedne države i u okviru jednog monetarnog sistema!? Kako je moguće da dve emisione banke "učestvuju u utvrđivanju jedinstvene emisione i monetarno-kreditne politike". Šta će biti ako se dve banke ne dogovore oko jedinstvene emisione politike? Hoće li svaka štampati svoj novac? Naravno da ovako nešto nije moguće. Dve emisione banke značile bi postojanje dva monetarna sistema i na kraju dve valute. Tako nešto nije moguće u jednoj državi. Čak i konfederacije kao što je Švajcarska imaju zajedničku monetarnu politiku, zajedničku monetu i jednu emisionu banku. I Evropska unija ima jednu emisionu banku i jednu monetu. Nema nikakvog dogovaranja više emisionih banaka oko jedinstvene monetarne politike. To ne znači da ne postoje različiti monetarni interesi unutar Evropske unije, ali se usaglašavanje tih interesa obavlja unutar jedne banke u jedinstvenom sistemu odlučivanja, a ne u više emisionih banaka. Ako u Srbiji i postoje različiti monetarni interesi, oni se mogu usaglasiti unutar jedne banke - ukoliko želimo da postoji jedan i jedinstven monetarni sistem. Čini nam se da je ovako rešenje bez smisla jer teško da postoji neki poseban monetarni interes bilo kog subjekta javnog ili privatnog prava u Vojvodini.

Član 62. kaže da se sistem javnih prihoda i rashoda uređuje zakonom (pretpostavka je da je u pitanju pokrajinski zakon). To znači da Srbija nema jedinstven poreski sistem - čim se republički zakon ne pominje. Nije nemoguće da Srbija donese zakon kojim bi se najveći deo nadležnosti u oblasti fiskalnih prihoda prepustio pokrajini ili pokrajinama, kako predviđa ovaj nacrt, ali i tako nešto bi se moralo propisati republičkim zakonom. U njemu bi se morale propisati vrste fiskaliteta i naći ovlašćenje pokrajine da uvede neke od predviđenih fiskalnih oblika, kao i ovlašćenje da ih ubire i raspodeljuje. Takav odnos nacrt nije ni predvideo. On je napisan kao da pokrajina prebiva u bezvazдушnom prostoru i da se odnosi unutar pokrajine uređuju "od nule". Jedina veza države i pokrajine jeste porez na promet, na koji republika ima pravo, ali ga pokrajina ubire. Čini se kao da je porez na promet neka vrsta akta milosrđa pokrajine prema republici. Prema slovu člana 66, pokrajina je odlučila da prepusti porez na promet republici. U ovom članu došlo je do zamene uloga republike i pokrajine. Pokrajina se ponaša kao da je viša vlast od republike. Ona odlučuje koji fiskalitet je republički, a koji pokrajinski. Ovako nešto je nemoguće jer narušava prirodu odnosa između države i jednog njenog dela.

Osim što je nemoguće, ovakvo rešenje je i neracionalno. Ono javnopravno biće koje ubire najviše prihoda mora imati i najviše tereta, inače će se desiti ogroman raskorak između ovlašćenja-nadležnosti i mogućnosti za njihovo delotvorno sprovođenje-fmansiranje. Ako znamo da u modernim državama najveći deo budžeta odlazi na poslove odbrane, a zatim na unutrašnje poslove,

postavlja se pitanje kako će republika, u čijoj nadležnosti se pomenute državne funkcije nalaze jer ih pokrajina ovim nacrtom nije preuzela, finansirati te poslove? S druge strane, moglo bi se postaviti pitanje šta bi pokrajina radila sa ogromnim viškovima sredstava koji bi joj ostajali na računu budžeta svake godine? Razume se da ovakva struktura vertikalne fiskalne raspodele u jednoj državi nije moguća. Takva država bi se raspala tokom prve budžetske godine. Moguće je pokrajini predvideti nadležnosti u oblasti odbrane i u unutrašnjim poslovima, ali tada ona ne bi bila pokrajina, već država. Biće da su ovoga bili svesni i pisci nacarta, pa za pokrajinu pomenute nadležnosti nisu predvideli.

S druge strane, alternativa Radne grupe za izvršnu vlast i pokrajinske organe uprave sasvim je razumna. Ona predviđa da se briše čitav deo o socijalno-ekonomskom uređenju (članovi 35-55). "Ova materija se uređuje Ustavom Republike Srbije", kaže Radna grupa. "Prihvatljivo je da komisija sačini spisak principa na kojima ova oblast treba da počiva, te da oni budu uvršćeni u novi ustav Srbije", završava svoje mišljenje Radna grupa. Izgleda da je Radnu grupu nadahnula ista svest i ideje koja su opredelile naše mišljenje.

IV deo nacarta

Deo IV koji nosi naziv Prava i dužnosti autonomne pokrajine prepun je različitih rešenja, tako da se veoma teško može govoriti o jedinstvenom stavu pisaca nacarta. Skoro svaki predloženi član ima jedan, dva ili više različitih oblika u kojima bi se mogao pojaviti. Ovakvo stanje IV dela nacarta govori da ni sami pisci nemaju jasan stav šta bi trebalo da budu prava i dužnosti pokrajine.

Ovo je, svakako, bio najteži deo za pisce nacarta. Ukoliko ne predvide neke nadležnosti u ovom delu nacarta, davanje garancija za ostvarivanje prava u nekom drugom delu nacarta bilo bi besmisleno, što smo već pokazali na nekoliko primera.

V deo nacarta

Deo V posvećen je organima pokrajine. Skupština je dvodoma. Donji dom se zove Veće građana, a gornji Veće nacionalnih zajednica. Alternativa Radne grupe za izvršnu vlast i pokrajinske organe uprave je jednodoma skupština. Razlika je sasvim jasna. Prvi predlog daje značaj i svrhu pojmu "nacionalnih zajednica" koji uvodi preambula nacarta. Krajnji ishod je stanje u kojem bi 10 poslanika iz reda nacionalnih manjina moglo da blokira promenu ustava Srbije.

Na primer, stav 1. člana 80. određuje pravo skupštine pokrajine da daje saglasnost na promene Ustava Republike Srbije. Pošto oba veća skupštine moraju da se slože oko pitanja koja su u zajedničkom delokrugu, kao što je davanje saglasnosti na promene Ustava Republike Srbije, jasno je da "veće nacionalnih zajednica" može da uskrati saglasnost i time blokira donošenje od-

luke. Prema članu 96. nacrt, skupština odlučuje kada sednici prisustvuje više od polovine poslanika i odluke se donose prostom većinom. Pošto nacrt predviđa 36 poslanika u "veću nacionalnih zajednica", u najboljem slučaju njih 19 moglo bi da blokira promene republičkog ustava, a u najgorem, kada "veće nacionalnih zajednica" radi na ivici kvoruma, njih 10. Sastav veća je takav da predstavnici nacionalnih manjina imaju prevagu nad poslanicima većinskog naroda u srazmeri 10:26. Iz svega rečenog proizlazi da poslanici koji predstavljaju nacionalne manjine u skupštini pokrajine mogu sprečiti promenu Ustava Republike Srbije. Ovako nešto zaista je predsedan u uporednom ustavnopravnom pravu. Alternativa Radne grupa o jednodomnoj skupštini je, još jednom, razumnija od samog nacrtu i pokazuje više sluha za političku realnost.

Nacrt poznaje i ustanovu "predsednika" autonomne pokrajine. Koja je svrha ovog predsednika u jednoj teritorijalnoj autonomiji, zaista nije jasno. Član 105. nacrtu kaže da, pored ostalog, predsednik "predstavlja" Vojvodinu. Pitanje je gde se može predstavljati jedna autonomna pokrajina koja nema nadležnosti u međunarodnim odnosima, niti je subjekt međunarodnog prava. Jedino mesto gde predsednik može predstavljati pokrajinu jeste Republika Srbija. Da li je zaista potrebno Autonomnoj Pokrajini Vojvodini da je Republici Srbiji uošte neko predstavlja? Da li je i jednoj teritorijalnoj samoupravi potrebno da je neko predstavlja u odnosima sa matičnom državom? Ovakvog primera u uporednom ustavnopravnom pravu, zaista, nema.

VI deo nacrtu

Deo VI nacrtu nosi naziv Vladavina zakona i zakonitost. I ovaj deo obiluje nelogičnostima i kontradiktornim rešenjima. Član 119. naglašava da "osnovni zakon" mora biti u saglasnosti sa republičkim ustavom, iako dobar deo rešenja koja sadrži nacrt jednostavno ne može da bude u skladu sa ustavom nekog javnopravnog bića koje pretenduje na naziv države i čiji bi deo pokrajina trebalo da bude. Član 122. propisuje načelo zakonitosti u određivanju krivičnih dela i kazni, iako nacrt ne predviđa nadležnost pokrajine u materiji krivičnog prava. Član 124. predviđa pravo na jednaku zaštitu svojih prava pred sudom, a sudsku vlast određuju članovi 129-139. Međutim, pokrajine nemaju sudove niti tužilaštva, sudska vlast je odlika država. Alternativa Radne grupe priznaje ovu činjenicu:

"Brisati odredbe o sudskoj vlasti i javnom tužilaštvu, jer pokrajina ne treba da ima samostalnu sudsku funkciju."

Radna grupa predviđa samo pravo pokrajinske skupštine da predlaže sudije opštinskih sudova na teritoriji pokrajine, i ništa više u ovoj oblasti. Na sličan način, u nacrtu, pokrajina jamči pravo na pravne lekove iako, prema slovu tog istog nacrtu, nema nadležnost da propisuje krivični, građanski ili upravni postupak. Kako pokrajina može jamčiti pravo u oblasti u kojoj nema nadležnosti jer ga za sebe nije predvidela u nacrtu? Takve garancije su mrtvo

slovo na papiru. Izgleda da su pisci nacrtu napravili previd u želji da nacrt što više liči na ustav neke države. Zato su prepisivali odredbe koje ustavi država tipski sadrže o načelu zakonitosti ili jamčenju prava na pravne lekove u postupcima.

Član 143. o pokrajinskom ombudsmanu pokazuje elementarno nepoznavanje uloge ombudsmana u savremenim pravnim sistemima. On je u nacrtu dat kao neka vrsta zamene za organ pokrajinske uprave čija je nadležnost praćenje ostvarivanja ljudskih prava i sloboda. Ovo je, naravno, potpuno pogrešno. Ombudsman je najfijmiji mehanizam u sistemu kontrole rada državne uprave. Ako su organi državne uprave građaninu povredili neko od zajamčenih prava, poslednje sredstvo koje on može upotrebiti, posle svih pravnih lekova u upravnom postupku i upravnom sporu, jeste intervencija kod ombudsmana. Nije nemoguće ministarstvo za ljudska prava nazvati ombudsmanom, ali tako nešto je potpuno pogrešno i nepotrebno.

VII deo nacrtu

Deo VII pod nazivom Teritorijalna organizacija i lokalna samouprava u potpunosti je u suprotnosti sa Evropskom poveljom o lokalnoj samoupravi, što potvrđuje i mišljenje Radne grupe, koja je iz ovog razloga kao alternativu predložila brisanje celog dela. Ne bismo se složili da je celokupan VII deo nacrtu u suprotnosti sa Evropskom poveljom o lokalnoj samoupravi, ali je sigurno da su to oni njegovi članovi koji jedinici lokalne samouprave stavljaju u nadležnost "lokalni javni red i mir" i "uređivanje i razrez sopstvenih poreza...".

Naročito je zanimljiva jezička formulacija tačke 9 stava 1. člana 147. Stav 1. počinje rečima "Prava i dužnosti lokalne samouprave su", pa se zatim nabrajaju prava u 14 tačaka. U tački 9 određeno je da je pravo lokalne samouprave "lokalni javni red i mir". Jezičkim tumačenjem jasno se dolazi do zaključka da odredbi nedostaje čitav glagolski oblik. Sta može da radi jedinica lokalne samouprave sa "javnim redom i mirom", nije uopšte jasno. Da li može da ga "uređuje", ili da "vodi računa" o njemu, da li da ga "nadzire", ili da ga "čuva" - potpuno je nejasno. Pisci nacrtu napravili su neshvatljiv propust i jednoj izuzetao važnoj nadležnosti zaboravili da daju konačan oblik. Ovakvi propusti obično se ispravljaju prilikom stručno-tehničke redakcije teksta, tako da nam se čini da takva redakcija ovog nacrtu nije urađena.

Kakva god da je svrha ove nadležnosti, ona, svakako, ne pripada lokalnim samoupravama. U suštini, ona bi se svela na uvođenje policije na nivou opština. U društvu opterećenom političkim podelama bilo bi opasno podeliti monopol na upotrebu sile na više subjekata. Naročito bi to bilo opasno u Vojvodini, gde pokrajinsku vlast vrše nezreli ljudi, koji bi lako mogli doći u iskušenje da u političkim obračunima upotrebe onaj deo fizičke prinude nad kojim bi imali nadležnost.

Formalni i materijalni nedostaci nacrt

Na formalnom planu "Radna verzija prednacrt osnovnog zakona AP Vojvodine" jeste akt koji obiluje kontradiktornostima, nejasnoćama, nelogičnim i međusobno suprotstavljenim odredbama. Reklo bi se da je raden na brzinu i sa nedovoljno pažnje. Izgleda da su pisci "prednacrt" bili opterećeni tekstovima različitih državnih ustava, jer je akt prepun odredaba kakve se ne očekuju u najvišem opštem pravnom aktu jedne administrativno-teritorijalne jedinice. U istim celinama akta nalaze se odredbe koje polaze od različitih ideja i početnih postavki, što smo pokazali u analizi predloženih rešenja. Dobar deo odredaba pruža garancije i jamstva za uživanje određenih prava građanima Vojvodine, pa i strancima, iako pisci teksta ovog akta ta prava nisu uvrstili u nadležnosti pokrajine. Nemoguće je da pokrajina jamči uživanje nekih prava kada ih sama sebi nije dodelila u nadležnost. Potpuno je drugo pitanje da li bi politički bilo izvodljivo da pokrajina dobije ovakav "osnovni zakon" da su nadležnosti nad pomenutim pravima u njemu bile predviđene, ali je u svakom slučaju bilo neophodno izraditi tekst bez formalnih nedostataka. Politička nemogućnost donošenja takvog akta činila bi ga samo materijalno nedostatnim. Ovako napisan, "osnovni zakon" je ne samo materijalno, već i formalno manjkav.

Na materijalnom planu lako je vidljiv nedostatak precizno određene političke volje. S jedne strane je umerena politička volja, koja razume stvarnost i razborita je. Svesna okruženja u kojem će biti donet ovaj akt, a naročito pune političke snage (ili slabosti) autonomaškog pokreta, ona je u svojim zahtevima daleko skromnija i realnija. Ova politička volja ogleda se u brojnim alternativama za predložena rešenja koje su potekle iz tela potpisanog kao Radna grupa za izvršnu vlast i pokrajinske organe uprave. S druge strane nalazi se klasična, tvrda autonomaška politička linija, koja precenjuje sopstvenu političku snagu i moć koja stoji iza teksta prednacrt. Rečena politička volja je imala većinu u komisiji koja je pisala nacrt, što se jasno vidi iz predloženog teksta. On je prepun rešenja koja ovaj akt podižu na ravan ustava. Iz njega se lako vidi njihova težnja da AP Vojvodinu pripreme za ulogu države. Stoga joj ovim tekstom žele dati pravnu podlogu za taj položaj. U ovakvom postupanju nema ničeg nelegitimnog, ali je pitanje koliko je politički razumno predlagati rešenja za koja ne postoji saglasnost ni u okviru sopstvenog, autonomaškog političkog tela.

Suštinske razlike unutar političke volje koja je oblikovala nacrt

Prethodno opisane materijalne manjkavosti mogle bi se svesti na stepen odnosno intenzitet zahteva koje autonomaši nacrtom postavljaju pred političku javnost. Na suštinskom planu oni misle isto, samo ne mogu da se dogovore šta je realno.

Potpuno različito mišljenje, na suštinskom planu, imaju stranke nacionalnih manjina. Njihove političke težnje ogledaju se u nekoliko rešenja ovog ak-

ta, kao što su uvođenje nove ustavne kategorije "nacionalne zajednice" i naglašavanje mogućnosti regionalnog povezivanja jedinica lokalne samouprave i prekograničnog povezivanja tih regionalnih zajednica. Ova rešenja stoje u potpunom raskoraku sa autonomaškim idejama. Autonomaši žele da pokrajinu politički zaokmže i učine je samodovoljnom na pravnom i svakom drugom planu, dok manjinske partije to žele samo u delovima Vojvodine u kojima imaju relativnu ili apsolutnu većinu stanovništva. Stvaranje regiona ili samouprava na etničkom principu unutar Vojvodine razbija autonomašku koncepciju "višenacionalne, višekulturne, demokratske i ekološki održive evropske regije". Ako unutar Vojvodine budu postojale teritorije zaokružene po etničkom principu, onda ona neće biti "višenacionalna ili višekulturna" u smislu jednog srednjoevropskog ili austrougarskog melting pota, već će predstavljati prost zbir nacionalno i etnički zaokmženih samouprava "nacionalnih zajednica".

Ovaj problem nastaje iz jedne proste činjenice koju autonomaši često zaboravljaju ili previdaju. Stranke nacionalnih manjina nisu autonomaške, već nacionalističke stranke, i to, uglavnom, radikalne političke orijentacije. One se ne zalažu za multinacionalizam ili multikulturalizam, i u njihovom radu preovladava i mkovodi ih nacionalni politički princip, o čemu svedoči član 26. nacarta, koji u pokrajinu uvodi "nacionalni ključ" pri zapošljavanju u javnom sektoru, poznat iz komunističkih vremena.

Kada se ova činjenica ima u vidu, sasvim je jasno zašto je nemoguće identifikovati jednu i jedinstvenu političku volju koja je rukovodila pisanjem ovog akta. Unutar vladajuće koalicije na pokrajinskom nivou saglasnosti nikad nije bilo, niti će je biti dok god stranke nacionalnih manjina ne usvoje građanske političke principe kao vodilje. Ovako nešto blisko je nemogućem, jer u takvoj situaciji ne bi ni bilo potrebe za strankama nacionalnih manjina. Kad te stranke počnu da stavljaju građanske političke principe iznad nacionalnih, prestaće da postoje, jer će nestati razlog za njihovo postojanje. Kada bi one to uradile, ne bi bilo razlike između njih i autonomaša, koji su načelno leve političke orijentacije i nacionalno određenje u politici nije im važno.

Ako se pomnije analizira politički rad autonomaškog pokreta, videće se veliki raskorak između stvarnog i deklarativnog. Iako su, deklarativno, građanska politička opcija, autonomaši su suštinski pokušavali da kao stožernu ideju svog okupljanja stvore neko hipotetično "vojvođansko" političko biće. Tom nepostojećem biću nastojali su da, pored nespomog geografskog određenja, udahnu kulturu i nacionalni duh, kako bi ga suprotstavili srpskom nacionalnom duhu. Postupak pretvaranja regionalnih i verskih identiteta u nacionalne identitete, i na kraju u države, nije nov i originalan na našim prostorima. On je započeo u komunistička vremena u SFRJ i danas se samo nastavlja. Uspeo je u Makedoniji, delimično u Crnoj Gori i BiH. Određeno vreme se u vojvodanskoj javnosti spekulisalo čak i o osnivanju neke "vojvođanske pravoslavne crkve", verovatno po ugledu na samoproklamovanu pravoslavnu

crkvu u Crnoj Gori. Pošto ovaj postupak u Vojvodini nije uspeo u tom smeru (nacija pa država), autonomaši pokušavaju da ga ostvare suprotnim redosledom (država pa nacija).

Ovaj postupak ostavlja svoj sluzavi trag u tekstu prednacrtu, kao puž golać u svežem kupusu. Veliki broj isključivih nadležnosti države stavlja se u nadležnost pokrajini, što smo sve obeležili analizirajući tekst nacrtu.

Zaključak

"Radna verzija prednacrtu osnovnog zakona AP Vojvodine" jeste akt bremenit brojnim nedostacima, koji ga čine nedostatnim za donošenje, ali, rekli bismo, i za ozbiljnu raspravu u svrhu njegove dorade.

Autonomaška politička volja suviše je neodređena, difuzna i amorfna da bi mogla da iznedri jasan, politički pregledan i logički dosledan akt. Ta neodređenost naročito dolazi do izražaja kada se uporede stepen prihvatanja političke stvarnosti i nivo svesti o sopstvenoj političkoj moći kod autonomaša različitih pretenzija i aspiracija. Kod pristalica tvrde autonomaške linije oni su mali, kod autonomaša pojedinaca, članova stranaka van tvrdog jezgra korpusa, oni su veći. Kad bi autonomaši i bili sposobni za rečeni poduhvat, pitanje je koliko je realno da se takav akt usvoji, budući da u svojoj ukupnosti autonomaški politički pokret nije odlučujući faktor na političkoj sceni Srbije. Sličan zaključak važi i za politički scenu Vojvodine, gde se volja vladajuće koalicije značajno razlikuje od autonomaške političke volje.

Vladajuća koalicija u Vojvodini opterećena je međusobno suprotstavljenim političkim idejama zato što su najstabilniji oslonci autonomaške vlasti u pokrajini, manjinske stranke, zasnovane na političkim načelima potpuno suprotnim od autonomaških načela. Drugim rečima, autonomaška politička volja nije se poklapala sa političkom voljom vladajuće pokrajinske koalicije u vreme kada je akt napisan, a skoro je sigurno da se neće poklapati ni sa voljom bilo koje buduće pokrajinske vlasti.

Ovom ocenom završili bismo analizu "Radne verzije prednacrtu osnovnog zakona AP Vojvodine", usudujući se da predvidimo da tekst u ovom obliku nema naročitu budućnost. Mišljenja smo da će akt pretrpeti značajnu reviziju prilikom najavljenog skorog obnavljanja rada na njemu. Ključnu ulogu u promeni teksta imaće brojne alternative koje je predložila Radna grupa za izvršnu vlast i pokrajinske organe uprave, jer bolje korespondiraju sa političkom stvarnošću.

VOJVODINA - DRŽAVA NACIONALNIH MANJINA*

Pored niza osobenosti koje su svojstvene našem narodu i državi, po jednoj smo izuzetni u celom svetu. Dok se u drugim, dobro uređenim državama novi ustavi donose ako se država znatno uveća ili ako već zastereli ustav treba zameniti novim, bitno boljim, mi izgleda treba da donesemo novi ustav kad nam se vlastita država ne samo smanjuje nego i raspada. Pa zar se iko danas pita u kojim će se to granicama i na kojoj državnoj teritoriji primenjivati takozvana Ustavna povelja nove državne zajednice i novi ustav Srbije, koji se predlažu, i da li će se oni primenjivati na teritoriji Kosova i Metohije ili neće? Prošle godine učestvovao sam u Crnoj Gori u jednoj televizijskoj raspravi o mogućnosti opstanka zajedničke države, odnosno o potrebi potpunog razdvajanja Srbije i Crne Gore. Kako su sva tri sagovornika iz Crne Gore bili odlučni separatisti, po završetku emisije upitao sam jednog od njih: "Pa zar možete da baš sada napuštate zajedničku državu kada mi Srbi, a verujem i vi Crnogorci, gubimo Kosovo i Metohiju?" Na moje veliko iznenađenje, moj sagovornik iz Crne Gore mi je odgovorio: "Zašto bismo mi bili taoci kosmetskog pitanja?"

Ako se već može razumeti, mada se ne može i opravdati, što među takozvanim dukljanskim Crnogorcima naklonjenim katoličanstvu i hrvatstvu, a protiv pravoslavlja i srpstva, ima i onih koji su potpuno ravnodušni prema Kosmetu, veoma nam teško pada saznanje da i među Srbima u Srbiji ima onih koji nimalo ne haju za sudbinu Kosmeta. To se najpre zapaža među onima u Novom Sadu i Beogradu koji bi da baš u ovom času bitno promene ustavni status Vojvodine.

Kako su Kosmet i Vojvodina, po svom ustavnom statusu, potpuno istovetne pokrajine u okviru Srbije, bilo bi logično da se njihov status, ako ga uopšte treba menjati, istovremeno menja. Umesto toga, vojvođanski autonomaši hoće,

* *Književne novine* br. 1059 od 1. do 15. juna 2002.

uz nevoljni pristanak Đinđićevih dosmanlija, da radikalno promene ustavni status Vojvodine i naprave od nje državu u državi, a da ih pri tom nije nimalo briga šta će biti s Kosmetom i da li će on uopšte biti u sastavu Srbije i SR Jugoslavije. U tom pogubnom naumu najpre im je pošlo za rukom da kroz Narodnu skupštinu Srbije proguraju takozvani omnibus zakon kojim je Republika Srbija znatan deo svojih nadležnosti prenela na pokrajinu. Iako je to bio zakon o pokrajini kao takvoj, to jesto obema pokrajinama, svima je od samog početka bilo jasno da se on isključivo tiče Vojvodine.

Kada su, poput Amerikanaca, shvatili da ucenjivanje Zorana Đinđića i njegovih dosmanlija uvek uspeva, vojvođanski autonomaši, kojima je prvobitni DOS podario 51 odsto mandata u vojvođanskoj skupštini, otišli su korak dalje. Obrazovali su komisiju za izradu novog ustava Vojvodine na čije je čelo postavljen - a ko bi drugi? - akademik Aleksandar Fira. Za takav izbor verovatao je bila presudna činjenica da je Aleksandar Fira bio jedan od tvoraca besmrtnog brionskog Ustava SFRJ od 1974, kojim je ondašnja Jugoslavija konfederalizovana, a Republika Srbija svedena na užu Srbiju, pošto su Vojvodina i Kosmet praktično dobili status federalne jedinice. Verovatno se očekivalo da će ovaj veliki ustavopisac svoje bogato iskustvo prilikom pravljenja ovog ustava, koji je prejudicirao raspad Jugoslavije, ne samo uneti u novi ustav Vojvodine nego i znatno proširiti. I zaista, Aleksandar Fira nije izneverio nade koje su u njega polagali njegovi autonomaši. Napravio je nacrt ustava koji od Vojvodine iznova pravi državu u državi i time ovoga puta prejudicira raspad Srbije.

Doduše, on svoj nacrt konstitutivnog akta nije nazvao ustavom nego osnovnim zakonom, po ugledu na nemački *Grundgesetz*, ali je očigledno reč o najvišem aktu države, pošto se na osnovu njega donose obični zakoni. Pokazalo se da je taj naziv opravdano upotrebljen, pošto će po ovom osnovnom zakonu Vojvodina uistinu biti država u državi Srbiji, s mogućnošću da to bude i izvan Srbije. To se lako može pokazati.

Ne mora se biti pravnik da bi se znalo da korpus državne vlasti obuhvata zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast. Upravo takvu sveobuhvatnu vlast predviđa član 3 pomenutog nacrta, kojim se utvrđuje da "AP Vojvodina samostalno uređuje zakonodavnu i izvršnu vlast, kao i sudsku vlast iz svoje nadležnosti". Da bi se utvrdilo da li je to baš najvažniji i suštinski deo vlasti bez kojeg data politička zajednica ne može biti država, treba razmotriti koje će to nadležnosti, po ovom nacrtu, imati Vojvodina.

Ona će najpre raspolagati poreskom vlašću tako što će, prema članu 53 stavu 1 ovog nacrta, Vojvodina "uređivati i preko svojih organa ubirati sve vrste poreza na svojoj teritoriji, izuzev poreza na promet", dok će porez na promet i akcize, koji se uređuju zakonom Republike Srbije, takođe ubirati poreski organi Pokrajine. Drugim rečima, Pokrajina će svojim zakonom uređivati najveći deo poreza, a ubiraće bukvalno sve poreze - kako one koje razrezuje ona sama tako i one koje razrezuje Republika Srbija (član 53 stav 3). Uz to će Po-

krajina svojim zakonom obrazovati i utvrditi način rada poreskih organa na svojoj teritoriji (član 57 tačka G9).

Drugi bitan element suverenosti kojim će raspolagati Pokrajina jeste krivični progon i kažnjavanje. Pokrajina će očigledno donositi krivične zakone, pošto se članom 109 ovog nacрта utvrđuju načelo stroge zakonitosti u krivičnom pravu - da se "kažnjiva dela utvrđuju i kazne izriču prema zakonu, odnosno drugom propisu koji je važio u vreme izvršenja dela, osim ako je novi zakon, odnosno propis blaži za učinioca" (član 109). Povrh toga članom 58 tačkom 6 predviđeno je da Pokrajina izvršava i one krivične sankcije koje se izriču na osnovu zakona Republike Srbije.

Treći element suverene vlasti, koji se uvek podrazumeva, jeste obrazovanje i uređivanje područnih organa vlasti. AP Vojvodina sama svojim zakonom "uređuje vlastitu teritorijalnu organizaciju, kao i oblike i jedinice lokalne i funkcionalne samouprave" (član 132 stav 2).

Četvrti element suverene vlasti biće javna bezbednost na teritoriji Vojvodine, a to je uvek područje prave državne vlasti. Doduše, članom 57 stavom G5 predviđeno je da će Vojvodina uređivati organizaciju i funkcionisanje lokalne policije, što bi se moglo podvesti pod lokalnu samoupravu. Ali se odmah potom članom 58 tačkom 7 utvrđuje da će Pokrajina izvršavati zakone i druge propise i u oblasti javne bezbednosti.

Važan element suverenosti jeste iurisdictio - izricanje prava, odnosno pravde - što po pravilu čine sudovi. I suverenim se smatra onaj entitet koji donosi konačnu presudu protiv koje nema priziva. Upravo takve presude donosiće Vrhovni sud Vojvodine. Do takvog rešenja dolazi se posle nekoliko uzastopnih koraka. Najpre se članom 57 tačkom G4 utvrđuje da Pokrajina uređuje i obezbeđuje "mrežu i organizaciju sudova", odnosno "sudsku funkciju vlasti i druge oblike i organe zaštite vladavine prava" (alternativa). Zatim se propisuje da se svi sudovi uspostavljaju pokrajinskim zakonom (član 116) i da su to, kao sudovi opšte nadležnosti, prvostepeni, Apelacioni i Vrhovni sud Vojvodine. Konačno, Skupština Vojvodine sama bira predsednika i sudije Vrhovnog suda Vojvodine, predsednika i sudije opšte nadležnosti i posebnih sudova i sudije za prekršaje, kao i pokrajinskog javnog tužioca (član 62 alineja 15 i 16). Kako, dakle, na teritoriji Vojvodine po svoj prilici neće biti drugih sudova osim pokrajinskih, počev od prvostepenog do Vrhovnog, nema nikakve sumnje da će ti sudovi ne samo primenjivati pokrajinske zakone nego i zakone Republike Srbije.

Stoga se odmah postavlja pitanje da li će Vrhovni sud Srbije imati bilo kakvu instancionu nadležnost nad bilo kojim pokrajinskim sudom koji primenjuje republički zakon. Očigledno da je neće imati, pošto je članom 126 stavom 4 utvrđeno da "Vrhovni sud Vojvodine ostvaruje saradnju sa Vrhovnim sudom Srbije radi ujednačavanja sudske prakse". Drugim rečima, sudsku praksu primene republičkih zakona neće ujednačavati Vrhovni sud Srbije korišćenjem svoje instancione nadležnosti nad svim pa i nad pokrajinskim sudovima, nego

će to na teritoriji Vojvodine činiti vojvodanski Vrhovni sud, kao sud poslednjeg priziva, da bi potom na potpuno ravnoj nozi saradivao sa Vrhovnim sudom Srbije radi ujednačavanja sudkse prakse u primeni republičkih zakona. A to samo znači da će na teritoriji Vojvodine vojvodanski Vrhovni sud biti gospodar ne samo pokrajinskih nego i republičkih zakona. Jer, kao što je to biskup Hodli još 1717. godine rekao: "Onaj koji ima apsolutnu vlast tumačenja bilo kojih pisanih ili izrečenih zakona, taj je uistinu praktično zakonodavac, a ne ono lice koje ih je napisalo ili izreklo."

Ovih pet elemenata suverene državne vlasti dovoljni su za zaključak da će ovako zamišljena Vojvodina biti država, bilo nominalno u okviru Srbije ili izvan nje. Jer, ako neka politička zajednica uređuje i vrši zakonodavnu, sudsku i izvršnu vlast, razrezuje i ubira poreze, uređuje i obrazuje lokalne organe vlasti, stara se o javnoj bezbednosti i, što je naročito važno, osniva sve sudove, uključujući i sud poslednjeg priziva, onda je ona uistinu država. Ostaje još da se pokaže kakva će to biti država.

Do sada su se na ovom tlu sučeljavale dve zamisli države: nacionalna država srpskog naroda i takozvana građanska država svih građana, odnosno naroda i narodnosti koji u njoj žive. Ukoliko se uspostavi ovim nacrtom osnovnog zakona, Vojvodina će biti zaista jedinstvena u svetu. To će prvi put u svetској istoriji biti država nacionalnih manjina. Doduše, bilo je država u kojima je jedna etnička ili verska manjina gospodarila potlačenom etničkom ili verskom većinom. Ali - koliko je to nama poznato - nije bilo nijedne države u kojoj je više nacionalnih manjina vladalo jednom etničkom većinom. Upravo takva biće vojvodanska država ukoliko se - ne daj Bože! - usvoji pomenuti nacrt osnovnog zakona.

Ključni pojam koji otkriva prirodu zamišljene vojvodanske države jeste pojam nacionalne zajednice. Iako se tri puta (član 57 stav 5 i alternativa tom članu) posebno pominju srpski narod i nacionalne zajednice, nema nikakve sumnje da je, po ovom nacrtu, srpski narod samo jedna od većeg broja nacionalnih zajednica, pod koju se podvode Srbi, Mađari, Hrvati, Slovaci, Rumuni, Rusini, Romi, Nemci i Jevreji. Tako se u članu 6 govori o "ravnopravnoj službenoj upotrebi srpskog, mađarskog, hrvatskog, slovačkog, rumunskog i rusinskog jezika i pisma", a potom o "zaštiti jezika, pisma i kulture ostalih nacionalnih zajednica, uključujući romsku, nemačku i jevrejsku nacionalnu zajednicu", što znači da su i Srbi nacionalna zajednica. Najuverljiviji dokaz da se Srbi podvode pod pojam nacionalne zajednice jeste naziv drugog doma Skupštine Vojvodine. To će biti Veće nacionalnih zajednica u kojem će, bez ikakvog pravljenja razlike u označavanju, biti predstavljeni Srbi, Mađari, Slovaci, Hrvati, Rumuni, Romi, Rusini i druge nacionalne zajednice utvrđene zakonom.

Pa, da vidimo kojim to pravima raspolažu vojvodanske nacionalne zajednice? Prema članu 16 stavu 2 pripadnici svih nacionalnih zajednica imaju "pravo da održavaju svestrane veze sa svojim matičnim nacijama i državama". I kao što će vojvodanski Mađari moći da održavaju svestrane veze s Mađar-

skom, Hrvati s Hrvatskom i Rumuni s Rumunijom, takio će i pokrajinski Srbi moći da održavaju svestrane veze sa Srbijom, pod kojim sastavljači ovog nacarta očigledno podrazumevaju takozvanu užu Srbiju ili, što je još gore, pretkumanovsku Srbiju - Srbiju bez Vojvodine, bez Kosmeta i bez Raške (novopazarskog Sandžaka). Aleksandra Fira i njegove kolege u ustavnoj komisiji pri tom uopšte ne zanima da li će i Srbi u Hrvatskoj imati pravo da održavaju svestrane veze sa svojim matičnim narodom i državom, niti se imalo trude da položaj naših manjina u susednim državama i manjina susednih naroda u našoj državi postave na recipročnu osnovu.

U Vojvodini će zatim biti "u ravnopravnoj službenoj upotrebi srpski, mađarski, hrvatski, slovački, rumunski i rusinski jezik" (član 30 stav 1). Tako će vojvođanski Hrvati u tom delu Srbije moći da govore hrvatski i pišu latinicom u svakom službenom postupku, dok Srbi u Hrvatskoj neće moći da govore srpski, a kamoli da pišu ćirilicom. I dok u Hrvatskoj nema nijedne predškolske ustanove u kojoj se govori srpski, u Vojvodini se predškolsko, osnovno, srednje, više i visoko obrazovanje obezbeđuje na svim jezicima nacionalnih zajednica (član 31 stav 1). To je zaista neobičan primer za ugled koji sigurno neće slediti nijedna susedna država ma koliko ih svojim autoritetom uvaženi Aleksandar Fira na to nagovarao.

Treća velika novina po kojoj će sastavljači ovog nacarta ostati zabeleženi u istoriji svetske ustavnosti jeste personalna autonomija nacionalnih (etničkih) zajednica i njihovo pravo na svojevrsni javni subjektivitet. Prema članu 33. stavu 1. ovog nacarta, "u oblasti obrazovanja, kulture, javnog informisanja i upotrebe jezika i pisma nacionalne zajednice mogu ostvarivati pravo na samoupravu, na način utvrđen zakonom". To će biti personalna autonomija, poput kulturo-prosvetne i crkvene autonomije koju su Srbije svojevremeno uživali pod Austrijom posle mađarske bune 1848. godine. Za to će, međutim, biti neophodno da se pored opšteg biračkog spiska za Vojvodinu kao takvu prave i posebni birački spiskovi pripadnika pojedinih nacionalnih zajednica, koje će biti ustrojene i kao posebna javno-pravna i samoupravna tela, pošto će Vojvodina imati deo svojih nadležnosti u oblasti obrazovanja, kulture, javnog nacionalnog zajednica" (član 33 stav 3). A to znači da će i Srbi, ako ništa drugo, kao posebna nacionalna zajednica, imati kulturno-prosvetnu personalnu autonomiju kakvu su nekada imali u tuđoj državi.

Iako bi svako očekivao da će se ovakvom institucionalnom rešenju suprotstaviti srpski nacionalisti, meni se čini da će upravo biti obmuto: da će njegovi najoštrij kritičari biti pobornici takozvane građanske države - naši mondialisti i dmgi belosvetki internacionalisti. Jer, oni sigurno neće dozvoliti da se građanska, multikulturna i multietnička Vojvodina rasparčava u desetak nacionalnih samoupravnih zajednica.

Najveća novina po kojoj će ovaj nacrt osnovnog zakona za svagda ostati zapamćen jeste institucionalno svodenje srpske etničke većine na status nacionalne manjine. Taj hokus-pokus-preparandus izveden je uvođenjem drugog do-

ma u Skupštinu Vojvodine u kojem će kao takve biti predstavljene nacionalne zajednice. One će ravnopravno s Većem građana odlučivati o promeni ne samo osnovnog zakona Vojvodine nego i Ustava Srbije, kao i o svim drugim pitanjima koja se tiču položaja i prava nacionalnih zajednica.

Mnogo je, međutim, važnije kako će ovo Veće nacionalnih zajednica odlučivati, na šta upućuje njegov sastav. Prema prvom predlogu, ono bi imalo 32 poslanika, od kojih bi 10 bili Srbi, šest Mađari, četiri Slovaci, četiri Hrvati, dva Rumuni, dva Romi, dva Rusini i dva poslanici iz nacionalnih zajednica utvrđenih zakonom. Po drugom, alternativnom predlogu, Veće nacionalnih zajednica imalo bi 26 poslanika, od kojih bi sedam bili Srbi, pet Mađari, tri Slovaci, tri Hrvati, dva Rumuni, dva Romi, dva Rusini i dva poslanici iz nacionalnih zajednica utvrđenih zakonom. Tako bi, prema prvom predlogu, bilo samo deset Srba ili 31,25 odsto od ukupno 32 poslanika, dok bi, po drugom predlogu, udeo Srba bio još manji: sedam odnosno 26,92 odsto od ukupno 26 poslanika Veća nacionalna zajednica. Kako će, prema tek izvršenom popisu stanovništva, udeo Srba u strukturi vojvođanskog stanovništva verovatno iznositi oko ili blizu 70 odsto, to samo znači da je, po prvom predlogu, udeo Srba u strukturi Veća nacionalnih zajednica smanjen dva i po puta, a u drugom slučaju skoro tri puta. Inače, i u jednom i u drugom slučaju mađarski, slovački, hrvatski, rumunski i rusinski poslanici uvek će imati apsolutnu većinu, neophodnu za donošenje i najvažnijih odluka, tako da će oni biti gospodari Veća nacionalnih zajednica. A to samo znači da će tako zamišljena Vojvodina uistinu biti država nacionalnih manjina.

Konačno, Aleksandar Fira nije smetnuo s uma jedno od sredstava kojim su 1974, tadašnjim ustavom SR Srbije, Srbiji vezane ruke i oduzeta ustavotvorna vlast, koja je povraćena tek 1989. godine. To sredstvo bilo je veto na bilo kakvu promenu Ustava Srbije, kojim su raspolagale obe pokrajine kao takve. Koristeći ovo svoje bogato iskustvo iz vremena kada je po Titovim nalogima učestvovao u sastavljanju Ustava SFRJ i SR Srbije, Aleksandar Fira je u nacrt osnovnog zakona Vojvodine uneo odredbu po kojoj Veće nacionalnih zajednica, zajedno s Većem građana, "daje saglasnost na promene Ustava Republike Srbije koje se odnose na prava i dužnosti AP Vojvodine" (član 67 alineja 5).

Na prvi pogled, to je ono isto sredstvo koje je, zarad ograničenja ustavotvorne vlasti Srbije, korišćeno i 1974. godine. Aleksandar Fira je, međutim, otišao jedan korak dalje. Dok je po Ustavu SR Srbije iz 1974. godine ključ srpskog Ustava držala Skupština Vojvodine i u njoj kakva-takva srpska većina, po predloženom osnovnom zakonu ključ Ustava Srbije držaće vojvođanske nacionalne manjine, koje će imati apsolutnu većinu u Veću nacionalnih zajednica.

Pa, kakva će to biti Srbija ukoliko bi se usvojio osnovni zakon i Vojvodina ustrojila kao država nacionalnih manjina? U tom slučaju vojvođanske nacionalne manjine ne bi samo gospodarile srpskom Vojvodinom nego bi držale i ustavni ključ Srbije, čime bi i Srbija dospela pod svojevrzni *condominium* nacionalnih manjina.

NEW SERBIAN POLITICAL THOUGHT

Special edition I (2005)

THE VOJVODINA ISSUE

<i>Dorđe Vukadinović, Miroslav Samardžić</i>	
PREFACE: AUTONOMOUS VOJVODINA AND DEMOCRATIC SERBIA.....	3
DEBATE: AUTONOMY OF VOJVODINA 1988-2005.....	7
M. Pajvančić (7), S. Beljanski (25), Z. Avramović (26), M. Pajvančić (27), S. Taboroši (27), M. Pajvančić (28), S. Beljanski (29), Đ. Vukadinović (29), K. Josifidis (30), J. Komšić (30), B. Kovačević (31), S. Taboroši (32), J. Trkulja (32), J. Bakić (34), M. Knežević (35), B. Radun (37), M. Samardžić (38), M. Pajvančić (38), S. Beljanski (39), J. Komšić (39), D. Boarov (46), N. Popov (57), V. Ilić (59), M. Marijanović (62), S. Taboroši (63), K. Josifidis (66), Đ. Vukadinović (68), K. Josifidis (71), M. Pajvančić (71), Đ. Vukadinović (72), M. Marijanović (73), J. Bakić (73), K. Josifidis (75), J. Bakić (75), K. Josifidis (75), J. Bakić (75), M. Knežević (77), J. Bakić (77), M. Knežević (77), J. Bakić (77), D. Boarov (78), S. Beljanski (78), Z. Avramović (79), S. Antonić (82), J. Komšić (84), V. Ilić (85), M. Knežević (88), B. Kovačević (91), J. Trkulja (92), V. Ilić (96), J. Bakić (97), M. Knežević (98), J. Bakić (98), B. Radun (98), Z. Avramović (100), M. Knežević (101), J. Bakić (101), J. Komšić (101), V. Ilić (105), Z. Avramović (106), S. Kicošev (106), V. Ilić (112), M. Marijanović (113), N. Popov (115), M. Marijanović (115), J. Trkulja (116), V. Ilić (117), B. Kovačević (119), N. Popov (120), V. Ilić (120), N. Popov (120), V. Ilić (121), M. Samardžić (121), M. Marijanović (121), Z. Avramović (122), M. Samardžić (123), J. Komšić (123), Z. Avramović (123), V. Ilić (124), B. Radun (126), M. Knežević (128), T. Žigmanov (132), M. Samardžić (134), T. Žigmanov (134), S. Taboroši (135), S. Antonić (137), V. Ilić (138), S. Antonić (138,139), V. Ilić (139), Đ. Vukadinović (139), J. Bakić (140), M. Knežević (141), J. Komšić (142), M. Marijanović (144), D. Boarov (145), Đ. Vukadinović (145), D. Boarov (145), N. Popov (146), Đ. Vukadinović (148), V. Ilić (149)	
ADDENDUM	
THE BASIC LAW OF THE AUTONOMOUS PROVINCE OF VOJVODINA (PRELIMINARY DRAFT, WORKING DOCUMENT)	
.....	
151	
<i>Brunislav Ristivojević</i>	
DRAFT OF THE "BASIC LAW": PROVINCIAL STATUTE OR STATE CONSTITUTION?.....	195
<i>Kosta Čavoški</i>	
VOJVODINA - A STATE OF NATIONAL MINORITIES.....	209
Contents	217